

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

Hász Róbert Juhász Anikó

Mirko Kovač Latzkovits Miklós

Egyed Péter Balog Iván

Podmaniczky Szilárd

„Miből lesz a szubjektum”

Michel Foucault, Julia Kristeva, Slavoj Žižek,
Gilles Deleuze, Maurice Blanchot szövegei

... Mi a regény egy olvasó életében? Az elmélyülés órája, intim szükséglet a magányra, olvasói utópia? Vagy csak egy doboz a titkos múlt őrzésére, rekesz az emlékek megőrzésére? Lehet, csak „a holtak leltára”, ahogy Marquez nevezi országa irodalmát. Az olvasó, vagy legalábbis az igazi, ritka olvasó mind jobban vágyódik az érvelés után, az elsőrangú irodalmi alkotás pedig önmaga számára nem más, mint az idő argumentuma.

A regény magába foglalja a tradíciót, a történelmet, a hősi énekeket stb., és az olvasónak „mint zene folytatódik”. A regény, Broch-hal szólva, „kívánságaink és félelmeink világa”. Merészelném azt mondani, hogy a regény az olvasót a tények utáni vágy területére segíti, ezért jelentett mindig veszélyes olvasmányt. Néhány teológus még manapság is azt állítja, hogy a regény a Sátán legalkalmasabb fegyvere az Isten elleni harcban. De így gondolkodnak a sötét rezsimek zsarnok politikusai is. És hiába szükségtelen számára az ideológiai fertőzés, mégis annyiszor kavart port az ideológia sivatagában, hogy nem csoda, ha aránytalanul sokszor rendeztek ellene körvadászatot — a szerző üldözésétől kezdve, a könyvesboltok és a könyvtárak kitakarításától, mintha azok belpoklosok gyülekezőhelye lenne, a könyvégetésig, sőt az olvasók letartóztatásáig. Az orosz írók azt mondták erre, hogy a regényíró számára Szibéria mindig egy állomáshelye lehet életüknek. ...

POMPEJI

SZEGED, 1994. V. évf.

1994/1-2

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

TARTALOM

1994/1–2.

Sziji Ferenc	[Részlet]	7
Hász Róbert	Marius testvér ördöge.....	9
Méhes Károly	Egy pillanat; október	43
	A temető fala mellett (versek)	44
Panek Sándor	Gustaf	45
Juhász Anikó	Csuklott, mikor azt mondta	54
	Öltések	55
	Foglatatosságok (versek)	56
Belányi György	Danse macabre (napló)	57
S. Balla László	Számtan	61
Deák Botond	A belső sáv	67
Zsávolya Zoltán	(Nyugati manzárd)	70
	Hattyú d(e)ad (versek)	71
Mirko Kovač	A Regény jegyében	73
	<i>Bozsik Péter fordítása</i>	
Egon Bondy	Rokkant testvérpár (részletek)	75
	<i>Paulik Antal fordítása</i>	
Latzkovits Miklós	A bátorság dicsérete (részlet)	88
Ember Lili	***	107
	REJTETT AJÁNDÉK	108
	EGY ÉVE MÁR (versek)	109
Kolozsi László	2 és fél év	110
Egyed Péter	A leszakadó személyiség (esszé) ..	116
Balog Iván	Kritika — önkritika (esszé)	123
Podmaniczky Szilárd	Ez a méhecske nem döngicsél már	131
Farkas Zsolt	A lacani szubjektumról	139

Miből lesz a szubjektum?

Kiss Attila	Pósztszemiotikai bevezető	169
Michel Foucault	I. A szubjektum makrodinamikája	177
	<i>Kiss Attila fordítása</i>	
Julia Kristeva	II. A szubjektum mikrodinamikája	188
	<i>Bocsor Péter fordítása</i>	
Slavoj Žižek	III. A szubjektum objektivitása	198
	<i>Szabari Antónia fordítása</i>	
Maurice Blanchot	IV. Ki jön a szubjektum után?	226
	<i>Farkas Anikó fordítása</i>	
Gilles Deleuze	Egy filozófiai fogalom	229
	<i>Farkas Anikó fordítása</i>	

Hibaigazító

Farkas Zsolt	Néhány szó a Bölcsselemgyárról ...	238
--------------	------------------------------------	-----

Szerkesztik:	Darvasi László Laczkó Sándor Szilasi László Utasi Csilla
--------------	---

Szerkesztőbizottság:	Bernáth Árpád Csejtei Dezső Hajnóczi Gábor Ilia Mihály Lengyel András
----------------------	---

Képszerkesztő:	Erdély Dániel
----------------	---------------

Szerkesztőségi titkár:	Egyed Erika
------------------------	-------------

ISSN 0865 5553

Megjelenik negyedévente.

Kiadja a Pompeji Alapítvány.

Szerkesztőség címe: POMPEJI Alapítvány

6722 Szeged, Petőfi S. sgt. 30–34. T.: (62)/310–011/3250m.

Nyomdai előkészítés: In-Media Bt., Creative Labor Bt.

A technikai kivitelezésben közreműködött: Graffiti Kft.

Nyomdai munkák: Typo-System Kft.

Támogatta a József Attila Alapítvány,

Szeged Város Önkormányzata és a Soros Alapítvány.

A folyóirat előfizethető a szerkesztőség címén.

POMPEJI
1994/1-2.

[Részlet]

Azt mondja: mit őrzök ennyire? Elváltoztam beléje, annyira őrzöm. Elváltozott az arcom, megromlott a szemem, eldurvult a kezem, megnőtt a hasam, ronda lettem. Talán, hogy elriasszam őket. Vagy talán valaki más helyett őrzöm, de talán már helyettem is valaki más őrzi, csak nem vettem észre. De valójában nem ezt mondja. Azt mondja: hordozható börtön. Élesztővel készültek a téglák, mindegyikbe belenyomtak egy darabot, attól megdagadtak, és belőlük építették, és most viszik mindenfelé, mulattatásul és nyereszkedés végett, és otffelejtik egy kocsmá udvarán, ahol csak azzal törődnek az emberek, hogy kihúzzák egymás szájából a cérnát, és a végén a nagy golyót, amit nem tudnak kihányni. De valójában nem ezt mondja. Azt mondja: megissza az ember a sörét — elbeszélget közben a kollégákkal — sört nem iszok — munka után egy-két fröccsöt — megbeszéljük a dolgokat — beugrik az ember hazafelé — dolgozó embernek — ami jár az jár — de részegen még soha — fizetéskor néha többet — az ember a magáét — szóba kerül minden — család asszony akinek van — töményet nem ihatok — néha azt is — jutalom. De valójában nem ezt mondja. Azt mondja: tág a nap, hogyan jutni rajta át, csak én tudom, s hogy ott mi van, oda visszaszületni mindig. Várnak végre közömbösen. Nevét nem hallgatnak meg, és a testből majd csak a lenyomat.

Szívesen vonatoztam el egy sokkal régebbi családba, mert itt csak szüleim áldatlan aggodalma várt minden este, ott viszont a természetes kiváltságaim iránt való tisztelettel vettek körül. Hosszú utat kellett megtenni a vasútállomástól a faluba, fel a dombok közé, biciklivel vagy gyalog, télen inkább gyalog, aztán este a faluból

vissza az állomáshoz. Máshol élni, képzelhettem volna sokszor, vagy valaki másnak a bőrébe bújni, vagy legalább nem tudni semmit magamról, mégis biztosan, hogy én, vagy ezek a fájdalmas ünnepek.

A szemfenék fekete porcelánjába beleég a hólepte rét. És azután már csak a fehérség elágazásai mentén, a sík- és dombfeltételek között — ahogy iramlanak az árnyalatok, mégis micsoda erőfeszítés, egyikből a másikba át, pedig milyen jó lenne ott, s aztán még tovább, míg el nem dugul a cső. Akkor az egészet ki kell metszeni, és mi marad utána? Két izzó pont, ahol a két vége volt. De azok is rögtön egymásba hullnak.

Budapest

Szijj Ferenc

Marius testvér ördöge

A hóvihar, amilyen hirtelen feltámadt, olyan hirtelen meg is szűnt.

Mire leértek a völgybe, itt-ott már szétszakadoztak a felhők az égen, és az alábukó napsugarak vakító fehérségbe öltöztették a végtelen hómezőket. Marius testvér igyekezett lépést tartani az előtte siető Torquato atyával, ám a hosszú, kimerítő út, amely így is eléggé megviselte beteges szervezetét, nemkülönben a nehéz poggyász, no meg a hó, amely néhol a combjáig ért, minduntalan lemaradásra készítette.

— ... És aztán? — kérdezte lihegve, miután ismét beérte az atyát. — Aztán mi történt?

— Aztán — folytatta Torquato atya, egy szemernyit sem engedve az iramból —, aztán már nem maradt más hátra, mint a tortúra. Mert tudod, néha már az is elegendő, ha az inculpatusnak csupán megmutatjuk a vallatáskor használt eszközeinket, miközben a porkoláb részletesen ecseteli a fájdalmat is, amit a berendezések okoznak, és a beismerő vallomás gyakran megszületik, még mielőtt a tortúra tulajdonképpen elkezdődött volna. De ebben az esetben, amice, ebben az esetben a sátánnak egy olyannyira megáttalkodott hívével álltunk szemben, akire semmilyen hatást sem gyakorolt a kínzókamra látványa, sőt, talán még konokabbá tette, mert ahogy beértünk a kínzóterembe, attól a pillanattól kezdve megszólalni sem volt hajlandó többé. Így hát kénytelenek voltunk a végső eszközhöz folyamodni ...

Marius türelmetlenül fürkészte az inkvizítor arcát, és izgalmaiban még a poggyász súlyáról is megfeledkezett: — ... És aztán?

— Akkoriban én még fiatalabb voltam, amice, no és persze, tapasztalatlanabb. Elég tapasztalatlan ahhoz, hogy ne lássak át egy-

ből az ördög fortélyain. Tudod, rafinált egy teremtmény a sátán, nemhiába csörgedezik ereiben angyali vér. Aki kedves neki, annak erőt ad, mint ahogy nekünk is erőt ad az Úr, ha szükségünk van rá. Az a boszorka egyetlen jajszó nélkül elviselte, hogy a hüvelykszorítóval szétroncsoljuk az ujjait. Még a hóhér is beleizzadt, annyira feszítette a csavarokat, de az az átkozott nőszemély meg sem nyikkant. Persze, mert ott ólálkodott valahol körülöttünk a sátán, aki már birtokába vette a veszendő lélek testét, és nem engedte, hogy jelét adja a szenvedésnek. Ámbár nem láttuk, mégis éreztük, hogy ott settenkedik valahol körülöttünk. Ha most arra gondolsz, hogy füst gomolygott a cellában, vagy hogy kénszagot éreztünk, hát nagyon tévedsz! Az ördög nagyon ritkán szokott ilyen nyilvánvaló jeleket hagyni maga után. Azonban, amióta az asszonyt tömlöcbe vetették, a kutyája attól kezdve ott ült a tömlőc ablaka alatt, és megállás nélkül üvöltött. Hiába próbálták elkergetni, minduntalan visszatért, és reggeltől estig, estétől reggelig fájdalmas vonításokat hallatott. Köztudott, hogy azoktól, akik valamilyen viszonyba kerülnek a sáttánnal, a háziállataik sehogyan sem tudnak megválni, és nemritkán még a máglyára is követik gazdájukat. Mert a kutyák mindig megérzik a dög szagát, ugyanúgy, mint a pokolét ...

Marius testvér nyelt egyet.

— ... Aztán?

— Hát... nagy ereje van az ördögnek, de az emberi test csak emberi test, és amikor a lábára felhúztuk a spanyolcsizmát, hamar megtört az akarata.

— Beismerte?

— De még mennyire! Csak úgy ömlött belőle a szó. Olyan dolgokat vallott be, amiktől égnek állt a hajam! Elmondta, mikor, hogyan és kinek a közvetítésével került kapcsolatba az ördöggel. Mikor avatták boszorkánnyá; leírta mindazt az undorító fajtalankodást, amit Luciferrel meg segédeivel, Asztarottal és Belzebubbba művelt ő meg a többi hozzá hasonló boszorkány szombatonként a közeli erdőben. Volt egy varázskendőcsük, amellyel, ha bekenték a bakkecske hátsó felét és ráültek a hátára, egy szemvillanás alatt az erdőbe röpítette őket! Egyszóval megtörtük a sátán erejét, mert, és ezt jól jegyezd meg, fiam, ha nagy is a sátán ereje, nagyobb bármely földi halandóénál, az Úr hatalma előtt még ő is eltörpül. És mi az Úr szolgálai vagyunk... Hanem, nézd csak, nem közeledik ott valami?

Torquato atya megállt, és a távoli domb irányába mutatott. Egy fekete pont mozgott a lejtő fehér haván. Marius testvér eltakarta kezével a napot, és a messzeségbe kémlelt.

— Egy fogatos szán — állapította meg nem kis megkönnyeb-
büléssel a hangjában. — Bizonyára Bayard gróf küldte elénk!

— No, ez igazán figyelmes tőle — dünnyögte az inkvizítor. —
Semmi kedvem mérföldeket kutyaolni ebben az átkozott hóban...
Hogy őszinte legyek hozzád, fiam, nem szívesen szállok meg egy
olyan ember várában, aki soha nem is titkolta, hogy eretnek néze-
teket vall, de hát nagy úr a kényszer, nekünk meg már holnapra
Lyonba kell érünk.

— Bayard gróf eretnek volna?... — csodálkozott Marius.

— Melyik nemes nem az? — kérdezte Torquato atya keserűn.
— Ahol sok a vagyon, ott sok a kísértés is...

Marius testvér egyetértően bólogatott.

— Ahol a kincsed, ott a szíved, mondja az Írás. Főtisztelendőse-
ged régóta ismeri Bayard grófot?

— Szó ami szó, elég régóta... — sóhajtott Torquato atya, majd
zsebéből előhalászta apró kulacsát, egy pukkanással kihúzta a
dugót és kortyolt egyet a pálinkából. — Találkoztam vele Velencé-
ben, Rómában, Párizsban... Sose tudtam meg, hogy milyen ügyben
járt, de gyanítom, hogy nem mindig az egyenes úton. Egy alkalom-
mal Mainzban futottam vele össze, egy útmenti fogadóban. Azt hit-
tem képzelődöm, amikor megpillantottam egy hosszú asztal mel-
lett, egy csomó koszos paraszt társaságában, amint velük együtt
nyakalja a bort, és a részeg szónokot figyeli az asztal végén. Akkor
ő is eretnek eszméket hangoztatott, éppen ott és éppen akkor, ami-
kor a német parasztok még mindig a husziták lázában égtek, és
amikor a mi gyenge kezű szentatyánk, Miklós pápa, ahelyett, hogy
az eretnekség üldözésére szentelte volna idejét, mindenféle tudós
népséggel meg pojácával töltötte meg Rómát! Állítólag egy ismerő-
séhez érkezett, aki valami nagyon fontos találmányon dolgozott és
pénzszűkében hozzá fordult segítségért. Aztán láss csodát!, ahogy
visszaérek, néhány hónap múlva hallom, hogy ugyanabban a váro-
ban, az a bizonyos Gutenberg feltalálta azt az átkozott masináját,
aminek köszönhetően úgy terjed az eretnekség meg az istentelen-
ség a világban, hogy az már a mi hitünk alapjait veszélyezteti!...

Torquato atya még egyszer meghúzta a kulacsot.

— Azt azonban el kell ismerni, hogy a gróf nagyon szépen tudott mesélni a világról, az emberekről, a tudományról. Magam sem értettem soha, hogyan tett szert ekkora tudásra; bármi szóba került, mindenhez értett, mindenről tudott valami újat mondani; az antik művészetekről, a frank borok zamatának a titkáról, vagy éppenséggel a spanyol hadiflotta korszerűségéről az itáliaiakkal szemben... Mindezek ellenére ő egy eretnek, fiam, és ezt sose feledd el! A gonosz mindenhol meglesi a fészket... — figyelmeztette az atya Mariust.

Torquato atya ekkor elhallgatott, mert egy közeli hóbucka mögül fölbukkant a szán, és csilingelve megállt előttük. Marius testvér pedig hiába várta a boszorkány történetének folytatását, mert ahogy fölültek a szánra és kényelmesen beburkolóztak a vastag medvebundákba, Torquato atya néhány pillanat múlva békés szendregésbe merült, öreg fejét mellére hajtotta, és föl sem ébredt, amíg meg nem érkeztek Bayard gróf várába.

A gróf várkastélya magasan a hegygerinc oldalán, egy sziklafalba vájt mesterséges kőteraszon állt, és mint büszke sas a fészkeből, úgy tekintett le a völgyre. Birtoka hatalmas volt, túlhaladta a látóhatár peremét, számos kisebb-nagyobb falvat magába foglalt, melyek most sötét foltokként virítottak a hófödte völgyben.

Amikor a szán a leengedett függőhídon keresztül besiklott a várba, Bayard gróf már várta őket. Vékony szattyánbőr csizmában, tarka, keleti zekében, födetlen fővel állt abban a metsző hidegben az udvar közepén. Javakorabeli, alacsony ember volt, mélyenülő, élénk fekete szemekkel. Ősz haja a válláig ért, de gondozott volt és ápolt, egész megjelenése arról tanúskodott, hogy sokat ad a külsejére. Hegyesre pödört, rövid bajuszkát és csinos kecskeszakállt viselt. Első pillantásra még dolyfösnek sem tűnt, amit Marius testvér, legalábbis eddigi tapasztalatai alapján, joggal elvárhatott volna egy főnemestől.

Amikor a lovak megálltak, Bayard gróf közelebb lépett a szánhoz és udvariasan meghajolt.

— Isten hozta kegyelmeteket. Remélem, szerencsés volt az útjuk idefelé!

Marius szívesen felelt volna valami hasonló udvariassággal, mivel úgy tartotta, ezt követeli meg tőle az illem, ám Torquato atya, aki rangidős lett volna válaszolni, csak mormogott valamit a fogai között és nehézkesen lekászálódott a szánról.

A gróf az inkvizítorhoz lépett és barátságosan megpaskolta a vállát.

— Torquato, Torquato! De rég láttuk egymást!...

— Bizony, régen — felelte mogorván az inkvizítor. — Most is csak kényszerűségből fogadtam el méltóságos uram szíves meghívását...

Mariusnak úgy tűnt, Bayard gróf csak színlelte a meglepődést, amikor csodálkozva felvonta a szemöldökét.

— Torquato, Torquato... — csóválta meg a fejét. — Amikor a lyoni püspöktől hírt vettem, hogy téged küldenek majd hozzájuk inkvizítornak, igazán nem engedhettem meg magamnak, hogy legalább egy éjszakára meg ne pihenjeteek nálam...

Aztán Mariusra pillantott, és így szólt:

— Látom szegény famulosodon, hogy őt is megviselte az út, pedig még fiatal ember.

Marius testvér megtisztelve érezte magát ekkora figyelmességtől.

Bayard gróf bármihez hozzáfogott, szeretete megadni a módját.

Így volt ez a vacsorával is, amely alatt Marius testvér, kinek zöldséglevelesen és főzeléken tartott kolostori gyomra nemigen szokott hozzá az efféle finomságokhoz, már a második fogás után úgy érezte, mintha mázsás téglák nőttek volna a hasában. A felszolgálók lankadatlan kitartással hordták a hosszú, terebélyes tölgyfa asztalra a sütek és mártások legkülönbébbb tömkelegét, melyek elpusztításában, úgy tűnt, a gróf és az atya csendes versengést vívtak egymással, kések, villák koppantak a tányérokra, vörösbor csorgott a mély kupákba, csontok röpködtek az asztal alá, ahol két megtermett véreb hangos ropogtatással szorgoskodott a maradék eltüntetésében.

Marius testvér eltolta maga elől a fatányért, és aprókat kortyolgatva a finom borból, csendben, szótlanul hallgatta a két öreg visszafogott beszélgetését. Bayard gróf a hosszú asztal túloldalán, vele szemben ült, háttal a jökora kandallónak, melyben ölnyi, száraz fahasábok égtek pattogva, imbolygó, óriási árnyékokat vetítve a magas kőfalakra. A gróf jóllakottan, lustán csipegetett a húsostálból, mialatt Torquato atya, aki egyedül bitorolta az asztal hosszabbik oldalát, szuszogva birkózott az utolsó falatokkal. Könyvekről volt szó, Bayard gróf ugyanis, aki előzőleg eldicsekedett könyvtárával, amely állítólag a leggazdagabbak közé tartozott az országban, az

után érdeklődött, hogy az apátságban vajon milyen könyvritkaságokra bukkanhatna egy olyan laikus, mint ő, akinek, sajnos — lévén az apátság könyvtára szigorúan egyházi rendeltetésű — kevés esélye van arra, hogy valaha is bejusson. Ám Torquato atya, akiről viszont Marius testvér tudta, hogy a Biblián kívül valamennyi könyvet legszívesebben a pokolba küldené, igyekezett minél szűkszavúbban felelgetni, mintha pusztán egy-egy könyvcím, amelyet esetleg ki találna ejteni a száján, már önmagában örök kárhozatra ítélné.

Ámbár a lobogó tűz csalóka meleggel árasztotta el a termet, Marius nyirkos hideget érzett maga körül, amely ellenállhatatlan erővel áradt kifelé a falak és a padló köveiből, alattomosan befurakodott csuhája alá, és megborzongatta csontjait. Egyre gyakrabban kortyolgatta a nehéz bort, ám hasztalan; arca ugyan kipirult az italtól, de csuhája alatt, a testén nem szűnt a borzongás.

— És te szeretsz olvasni, testvér? — fordult egyszer csak a gróf Mariushoz.

Marius zavartan pillantott az atyára, de az éppen egy szelet őzhússal volt elfoglalva, ezért megköszörülte a torkát, és a lehető leghalkabban így felelt:

— Tulajdonképpen csak a könyvek között érzem magam igazán otthon...

— Dicséretes tulajdonság — bólintott a gróf. — Minden emlékezet és tudás a könyvekben rejtőzik. Nullus est liber tam malus, ut non aliqua parte prosit, hitte Plinius. Nincs olyan rossz könyv, amelyből valami jót ne tanulhatnánk.

— Torquato atya szerint a könyv is az ördög ajándéka — tette hozzá Marius, hogy egy kicsit az atya kedvében is járjon. — Szerinte a benne levő tudás szüli a kételyt, a kétely pedig a bűnt.

Bayard gróf elgondolkodott egy pillanatra.

— Való igaz — ismerte el végül —, hogy a könyvek gyakran ébresztik fel az emberben a kételyt. Ám mégsem hinném, hogy bűn az, amikor kételkedsz és a tudást keresed. Inkább az a bűn, ha kételkedsz, és mégsem teszel semmit, hogy eloszlasd magad körül a homályt. Márpedig a homályt csak a tudás révén tudod eloszlatni. A tudás pedig a könyvekben rejtőzik.

— A hit oldaláról nézve a tudás nem nélkülözhetetlen — szólt közbe az atya, miközben telitöltötte kupáját. — Mert a hit erősebb minden tudásnál, és egyedül csak az erős hitet lehetetlen megingatni.

A gróf bizonytalanul bólintott.

— Az lehet, hogy a hit erősebb a tudásnál, főképp a vakhit, hiszen a tudatlanságon alapszik, és aki semmit sem tud, abban nem is lehet semmit megingatni.

— Vannak dolgok, domine illustrissime — felelte Torquato atya és kendőjével megtörölte a száját —, melyeknek keresése meghaladja erőnket. Szent Ágoston is megmondta, hogy gyöngék vagyunk az igazság megtalálására, ezért szükségünk van az Ige tekintélyére.

Bayard gróf kényelmesen kinyújtózott karszékében és belekortyolt a kupájába.

— Ágoston sokkal többet tudott az evilági dolgokról, mint te, Torquato barátom — felelte tisztelettudóan. — Hiszen bizonyára nem ismeretlen előtted, hogy ő sem élt mindig szent életet...

Torquato atya szigorú arcot vágott.

— Bűnös, kicsapongó ifjúságából tért meg Isten útjára.

— De éppen a bűnös, kicsapongó élete mondatta vele azt, amit mondott. Nem értheted meg a túlvilági dolgokat, ha előbb nem ismered meg az evilágiakat. Fide, sed ante vide. Higgyél, de előbb nézz körül. Könnyű lemondani a test vágyairól, amikor még meg sem ismertük azokat. Mondjunk le róluk akkor, amikor már rabjává lettünk! Szent Ágoston ezt tette.

Torquato atya kétkedve pillantott a grófra.

— Csak nem arról akar bennünket meggyőzni méltóságod, hogy az üdvözülés egyedüli útja a bűnbe való alámerülés?

A gróf ujjaiával végigsimította hegyes szakállát.

— Nos, az üdvözülésé lehet, hogy nem. De az a helyzet, hogy a tudás vagy eleve megadatott az embernek, ami ritkábban fordul elő, mint a fehér holló, vagy neki kell érte megküzdenie. Márpedig, ebben az esetben nem adják ingyen.

— Nekünk nincs szükségünk az ilyen fajta tudásra — rázta meg a fejét az inkvizítor. — Deum non vides, tamen Deum agnoscis ex operibus eius, mondta Ciceró. Istent nem láthatod, de műveiből megismerheted.

— Nihil dulcius, quam omnia scire. Nincs édesebb, mint mindent tudni. Ezt is Ciceró mondta.

Torquato atya legyintett.

— Cicerót megölték.

— Ezzel nem vitatkozhatom — vont a vállát megadóan a gróf.

Marius testvér nem volt benne biztos, hogy helyes dolog-e neki, az egyszerű novíciusnak beleszólnia a nálánál sokkal bölcsőbb öregek vitájába, de mivel egy ideig senki sem szólalt meg, és a csend néha zavaróbb tud lenni minden beszédnél, kissé bizonytalan hangon így szólt:

— Néha valóban lelkiismeretfurdalásom támad, ha olyan könyvet nyitok fel, amely nem mindig való egy szerzetes kezébe. Bizonyára a lelkiismeret az eszköz Isten kezében arra, hogy finoman, de azért egyértelműen a tudtomra adja, mikor cselekszem helytelenül... Engem ugyanis arra tanítanak a testvérek a kolostorban, hogy legyek szerény, és ne követeljek sokat az élettől. Márpedig, ha olyan dolgokat akarok tudni, amelyek meghaladják a hit által kiszabott határokat, és nem utolsó sorban saját képességeimet, az már szerényselenség: sóvárgás az elérhetetlen után, valami után, ami számomra nem adatott meg, és ami ennél fogva nem is illet meg.

Torquato atya helyeslően bólintott.

— Szépen fogalmaztad ezt meg, fiam, és valóban így is van. Nekünk, Isten szolgáinak elsősorban az a dolgunk, hogy a szívünkre hallgassunk, és eszerint cselekedjük a jót. Nem a mi dolgunk firtatni olyasmit, amit Isten, bizonyára bölcs előrelátásában, elrejtett értelmünk elől.

— Azt a tudást, amit az ember megszerezhet, Isten nem rejtette el — mondta a gróf nyomatékosan. — Amit viszont Isten elrejtett, azt az ember hiába is keresi.

Felállt, az egyik polchoz ment, és leemelt róla egy vaskos könyvet.

— Elmondok egy történetet — kezdte, miközben a könyv borítójáról lefújta a port. — Egyszer, régen, egy bíboros valami fontos küldetésben Konstantinápolyba utazott. Őeminenciája, akit a tárgyalással megbíztak, krónikus tüdőbajban szenvedett, és mit hoz a sors, alighogy megérkeztek Konstantinápolyba, teljes erejével kiújult rajta a betegsége, de úgy, hogy azonnal ágynak esett, és képtelen volt megjelenni a tárgyaláson. Valamit tenni kellett, de sürgősen, ha nem akartak üres kézzel visszatérni. Tucatjával jelentek meg a palotában a híresebbnél híresebb udvari orvosok, mindegyik hozta a maga eredeti csodaszerét, de bizony, mondanom sem kell, egyik sem használt. Ezért a küldöttség főintendánsa úgy döntött, kiküldi egyik szolgáját az utcára, hogy a legelső kereskedésbe vagy iparosműhelybe, amelyikbe belebotlik, menjen be, és kérdezze meg az első embert, akit ott talál — mindegy, hogy koldus az illető

vagy kézműves —, ki a legjobb csontkovács a városban. Aztán ismételve meg ugyanezt még három helyen, és ha legalább két esetben ugyanazt a nevet hallja, hozza be az illetőt.

Bayard gróf a könyvvvel a kezében visszatért az asztalhoz, leült, maga elé tette a könyvet, majd így folytatta:

— Akadt is egy ilyen a városban, mint ahogy minden városban akad. Mégghozzá pogány volt, istentelen, ahogy ti neveznétek, egy mór. Öreg volt, akár a római kövesút, és toprongyos, ha az utcán találkozunk vele, bizonyára koldusnak nézzük. Amikor belépett a szobába, nem szólt egy szót sem, csak rápillantott a bíborosra, aki úgy feküdt az ágyán, akár egy félholt, és csak akkor adott magáról életjelet, ha rátört a köhögési roham. Megfogta a bíboros kezét, megtapogatta a nyakát, hasát, felhúzta a szemhéját, aztán bólintott, mint aki tudomásul veszi a tényállást. A nyakában hordott erszényből kivett egy lapos szelencét, a benne lévő porból egy csipetnyit beletett a bíboros poharába, majd szó nélkül megitta vele. És elment. Amikor megkérdezték, mivel tartoznak neki, csak legyintett. Másnapra azonban őminenciája még rosszabbul lett, és olyan köhögési rohamok jöttek rá, hogy tisztára belekékült, vért köpött, felszökött a láza, egyszóval olyan szörnyen nézett ki, hogy a testőrség parancsnoka tehetetlen dühében elküldetett az öreg kuruzslóért, és megkötözve hozatta be. Hiába faggatták, fenyegették, nem árulta el, mit adott a bíborosnak. De magával hozott egy könyvet, és ezt a könyvet letette az asztalra. Nem tudtak vele mit kezdeni, mert arabusul volt írva. A testőrpáncsnok megfenyegette a mórt, hogy ha a bíboros állapota estig sem javul, kivégezteti. És a bíboros állapota estig sem javult, sőt néha már az eszméletét is elvesztette, vagy félrebeszél a magas láztól. Az öreget, azzal a gyanúval, hogy megmérgezte őminenciáját, a testőrök éjszaka kivégezték. És tudjátok, mi történt másnap?

Torquato atya hallgatott, mint aki nem igen törődik a bíboros sorsával, de Marius kíváncsian várta a történet végét, ezért gyorsan megrázta a fejét.

— Másnap a bíboros állapota javulni kezdett — folytatta a gróf. — Mégghozzá rohamosan. Délutánra teljesen elmúlt a láz, ritkultak a köhögési rohamok, és harmadnapon a bíboros felkelt az ágyból! Mindenki hálát adott az Istennek, hogy a bíboros szervezete legyőzte az öreg pogány mérgét, és égre földre esküdöztek, hogy soha többet pogánytól orvosságot el nem fogadnak!

Bayard gróf felnyitotta maga előtt a vaskos könyvet.

— Ez az a könyv — mondta — , amit az a mór a bíboros szobájában hagyott. A tüdőbajról egy egész fejezet szól, és leírja azt a gyógyszert is, amellyel az öreg őminenciáját kezelte. Többek között az áll benne, hogy a gyógyszer az első két napon a kívánt eredménnyel éppen ellentétesen hat, mivel a bajjal úgy száll szembe, hogy hirtelen, nagyon rövid idő alatt felerősíti azt, úgymond kifárasztja. A kór ezáltal önmaga erejét emésztí fel és harmadnapra kimúlik. Ezt írja ez a könyv, amit az a bizonyos mór magyarázatképpen a küldöttség orra alá dugott. De a küldöttség nem tudott arabusul, ezért a mór meghalt.

— Nagyon szomorú történet — állapította meg Marius.

— Igen, az. Bár a bíboros szempontjából semmiképp, hiszen kigyógyult a bajából.

Torquato atya türelmetlenül vállat vont.

— Értem én, mire akar a gróf úr kilyukadni — mondta — , de megjegyzem, a dolgokat nem csak egyik oldalukról lehet szemlélni: vehetjük úgy is, hogy a mór éppen hogy a tudása következtében halt meg. Többet tudott; mint amennyi adott környezetben megengedhető lett volna. Hiszen a tüdőbajt, tudtommal senki sem tudja gyógyítani, nem csoda hát, ha ténykedésével magára haragította a nyugati urakat.

Bayard gróf elnéző mosollyal fordult az atyához.

— Tévesen értelmezed a történetet, barátom. A mór nem a ténykedésével váltotta ki a nyugati urak haragját. A tragikus félreértés kölcsönös tudatlanságon alapult: a nyugatiak nem tudtak arabul — hiszen miért is tudnák a pogányok nyelvét, nem igaz? — , a mór viszont nem tudott latinul, sem görögül, vagy esetleg néma volt, ez a történetből végülis nem derül ki. De a meg nem értés ténye nyilvánvaló. Ezzel csak azt akartam nektek elmondani, hogy soha sem tudhatunk eleget, mert az élet bármikor teremthet olyan helyzeteket, amikor korábbi tudásunk, melyről azt hittük, hogy mindenható, sajnálatos módon elégtelennek bizonyul.

— Előbb-utóbb minden tudás elégtelennek bizonyul — állapította meg ingerülten az inkvizítor. — Hiszen az Isten végtelenül bonyolult világát sohasem ismerhetjük meg teljességében. Balgaság azt hinni, hogy valaha is mindent tudhatunk.

— Így van, Torquato, az ember élete behatárolt, és nincs ideje minden tudásra szert tenni. De azért be kell ismerned, mégsem

mindegy, hogy az ember örökké vaksötét világban tapogatózik, vagy néha-néha földereng előtte valami az őt körülvevő világból, és legalább annyit megsejt önmagáról, hogy honnét jön és merre tart.

— Az ember sosem fogja megtudni, hogy honnét jön és merre tart.

Bayard gróf büszkén felemelte a fejét.

— Tévedsz, barátom. Egyszer meg fogja tudni. És olyanoknak köszönhetően fogja megtudni, mint amilyen az öreg mór volt és amilyenek a hozzá hasonlók lesznek, azok, akik még csak ezután fognak megszületni. Tudom én jól, mit féltesz te annyira a tudástól; a szellemet félted, amelyet a tárgyi tények csak gúzsba kötnek, megakadályozzák a befeléfordulásban, és olyan tájakra kényszerítik, ahol az ember lelke nem mindig érzi a talpa alatt a szilárd talajt. Azt hiszed, ha nincs mibe kapaszkodni, lezuhansz, közben csak akarnod kell, és lebegni fogsz, súlytalanul, akár a felhők az égen...

Marius zavartan pislogott.

— Ez így egy kissé bonyolult nekem...

— Ne is figyelj oda, fiam! — dörrent rá az atya, majd, kissé túlzott kedvességgel a hangjában, így folytatta: — A gróf úr közismerten vonzódik az olyan dolgokhoz, melyektől nekünk, az Úr útján haladóknak, legjobb távol tartanunk magunkat. A méltóságos úrnak pedig a figyelmébe ajánlom, és remélem, ezzel nem élek vissza a vendégszeretetével, hogy ez a fiú még túl fiatal és tiszta ahhoz, hogy holmi ködös, megfoghatatlan eszmék le ne térítsék a számára kijelölt útról. A mi dolgunk, hogy a jónak engedelmeskedve és szolgálva üldözzük a gonoszt, nem pedig, hogy eretnek nézeteket elemezzünk. Hiszen a mi ellenfelünk maga a sátán, vele pedig csak a szilárd hit erejével szállhatunk szembe...

— Mint például Lyonban?...

Torquato atya öntudatosan bólintott.

— Igen, mint például Lyonban, ahol úgy hallottuk, a boszorkányság igencsak felütötte a fejét...

— Szomorúan hallom...

— De megnyugtatom méltóságodat — tette hozzá büszkén az inkvizítor —, hogy el tudok én bánni a sátán cimboráival! A boszorkányokkal én már úgy vagyok, mint a vén ötvös az arannyal: első pillantásra meg tudom állapítani, hamissal állok-e szemben, vagy valódival.

A gróf nem szólt semmit, csak kíváncsian felvonta a szemöldökét.

— Elég, ha a vádlott szemébe nézek, és megmondom, összecimborált-e az ördöggel, vagy sem — magyarázta Torquato atya, és mutatóujjával saját szemére bökött: — In oculis animus habitat, mondja a közmondás, és való igaz, mert a szem mindenekelőtt elárulja, mi lakozik a lélekben. Az ilyeneknek a szemében pedig nem látni egyebet, csak sötétséget, semmi mást.

— Meg, gondolom, félelmet — vetette közbe a gróf. — A tekintet, való igaz, sokat elárul a lélekről. Mindig is csodálatlak, Torquato barátom. Te talán nem tudsz róla, de én csendben, a háttérben igenis követtem a te pályafutásodat...

Torquato atya meglepetten felkapta a fejét, de a gróf megnyugtatólag intett kezével.

— Ne csodálkozz ezen, én ugyanis egyetlen barátomat sem veszítettem soha szem elől. Lenyűgöztek a Lindheimben, Fuldában, Quedlinburgban lefolytatott boszorkánypöreidről szóló beszámolók. Megingathatatlan határozottságod, eltökéltséged a szent ügy iránt, no és persze nem utolsó sorban eredményességed őszinte ámulatot keltett bennem!...

Marius testvér kíváncsian pillantott az inkvizítorra, hogy vajon milyen eredményt érnek el a gróf hízelgő szavai az atyánál, ám csalódottan kellett megállapítania, hogy semmilyen. Az atya szótlanul, komoran bámult maga elé az üres boroskupájába, mintha éppen azon morfondírozna, töltsön-e magának újra, vagy sem. Aztán nagyon nyugodtan így felelt:

— A méltóságos úr gúnyolódik velem, ugyebár. Vagy merjem-e föltételezni, hogy a közelmúltban, netán isteni sugallatra, megváltoztatta a boszorkányokról és Isten szent egyházáról alkotott véleményét?

Marius a grófra pillantott, de az nem felelt, csak csendben mosolygott a kandalló fényében.

— Hogy megnyugtassam a gróf urat — folytatta az inkvizítor, nem minden gúny nélkül a hangjában —, én sem vagyok éppen tájékozatlan az ön életútját illetően...

— Valóban... ?

— ... így tudok azokról a kijelentéseiről és cselekedeteiről is, melyek, hogy enyhén fogalmazunk, nem szolgálnak éppenséggel egy igaz keresztény javára és becsületére. Hogy lelki üdvösségéről már ne is beszéljünk. Ahol felütötte fejét a lázadás ördöge, ahol a koszos parasztok kaszákkal, kapákkal törtek uraikra, valami úton-

módon méltóságod mindig fölbukkant a közelben. Csehországban, Németországban, sőt még a nagyvezír udvarában is gyakran megfordult, és általában olyankor, amikor a pogány hordák egy-egy újabb hadjáratra készültek. Magam is őszinte csodálattal tekintek méltóságodra, ugyanis valóban csodálkozom azon, hogy még senki sem állította méltóságodat bíróság elé. Vagy hogy még egyszer sem bukott bele saját cselszövéseinek egyikébe.

Marius megszeppenve hallgatta Torquato atya szavait, hiszen az, amit az imént mondott, felért egy sértéssel. Aztán lopva a grófra pillantott, de annak arcáról még mindig nem olvadt le a mosoly.

— Igazán örömmel hallom — hajtotta meg fejét az atya előtt —, hogy te sem feledkeztél meg régi barátodról. Életem valóban elég változatos volt, hiszen sokfelé elvetett a sors, ám, és azt sajnálattal kell megállapítanom hosszú és kalandos pályafutásom legvégén, hogy annyi izgalomban talán mégsem volt részem, mint neked, drága barátom, hiszen bármerre is jártam, bármit tettem és bárkivel kerültem is kapcsolatba, azok egytől-egyig mindannyian halandó emberek voltak, úgy a fejedelmek, mint a parasztjaik. Ezzel szemben te, kedves Torquato barátom, igazi démonokat, ördögfattyakat és boszorkányokat üldöztél, mely foglalatosság bizony több izgalmat rejtegetett magában, mint az én lázadó parasztjaim leverte háborúi...

— Módjával, méltóságos uram, módjával...

— Vegyük csak például azt a híres axenheimi esetet, amikor azt a lányt halálra kínoztad... Csakhogy végül hiába küldted a halálba, hiszen semmit sem vallott be a vádak közül, nem igaz?

Torquato atya mély lélegzetet vett, mielőtt válaszolt volna. Mariusnak úgy tűnt, inkább sóhajtott.

— Méltóságod rossz ajtón kopogtat. Az a lány a vallatás közben mindent bevallott, még olyasmit is, amivel meg sem vádolták. De másnapra az ördög, a kenyéradó gazdája megerősítette a lelkét, és letagadtatta vele mindazt, amit előző nap bevallott.

— Ezért halálra kínoztad?

— Tévesek a következtetései, méltóságos uram! — emelte fel a hangját Torquato atya. Majd kissé higgadtabban így folytatta: — Soha nem voltam még olyan biztos a dolgomban, mint akkor. Négy hónapon át tartott a vizsgálat, tucatjával hallgattuk ki a tanúkat, még a saját férje is ellene vallott... A saját férje, érti, méltóságos uram? A plébános is meg a sekrestyés is látta, amikor az a nőszemély a markába köpte a szent ostyát, és a kendőjébe csúsztatta. Az

pedig köztudott, hogy a megszentelt ostyának a boszorkányszombatokon az a szerepe, hogy általa gúnyolják és megszentésgtelenítsek a mi Urunkat!...

— Paraszti babona! — legyintett a gróf. — A falusiak úgy tartják, hogy a megszentelt ostyának csodatévő hatalma van. Ha nehezen ellik a tehén, ostyát kevernek az eledelébe, hogy a borjú épségben jöjjön a világra. Ha rossznak ígérkezett a termés, összetört ostyát szórnak a földbe. Ostoba babona!

— Egyéb dolgok is kiderültek erről az asszonyról — jegyezte meg sokatmondóan Torquato atya. — Az egyik falusi, aki valamilyen kölcsönhistóriába keveredett az asszony családjával, miután többszöri felszólítás után sem kapta vissza járandóságát, megfenyegette a nőt, hogy a bíróhoz folyamodik, és per útján követeli vissza a kölcsönadott összeget. Az asszony erre dühösen azt felelte neki, hogy majd az ördög megfizeti a maga tartozását!

— Ennyi az egész? — kérdezte a gróf, miközben újrátöltötte a kupáját. — Hisz ez pusztá szójárás!

— Lehet, hogy az egyszerű embereknél igen — felelte komoran az atya —, de az ördög cimborái esetében az ilyen fenyegetéseket komolyan kell venni, mert általában van is foganatjuk! Egy hónapon belül az említett embernek elpusztult mind a két tehene, a fia leesett a lóról, karját, lábát eltörte, a felesége testét pedig ellepték a fekélyek... És ha ön erre azt találja válaszolni, méltóságos uram, hogy vannak véletlenek, hát én azt mondom, pontosabban eddigi tapasztalataim azt mondatják velem, hogy márpedig ilyen véletlenek nincsenek! És ez még nem minden. A nőszemély arról is nevezetes volt a faluban, hogy akivel jóban volt, akire nem neheztelt — márpedig ilyenek kevesen voltak —, azokat mindenféle bajból ki tudta gyógyítani, füvekkel vagy ráolvasó varázslatokkal. Nem egy tanú állította, hogy ez a nőszemély kigyógyította őt betegségéből...

— De hiszen ezzel csak jót tett, nem? Ezért meg kellett volna jutalmazni, nem pedig felelősségre vonni!

Torquato atya megvető fintort vágott.

— Nem mindig a tetteket kell mérlegre tenni, jó uram — felelt —, hanem a módszereket. Semmiféleképp sem lehet jótett az, amit az ördög erejével tesz valaki, mert az ilyen jótett minden esetben valamilyen számításból történik, leggyakrabban haszonlesésből, és az eredmény utóbb sokkal rosszabb lesz, mint az a látszólagos „jó”, amit korábban tett... Amikor megszületett a vallomása, leállítottam

a tortúrát, lehetőséget akartam adni neki, hogy megbánja bűneit, és hogy a bíróság hozza meg számára a méltó ítéletet. De a bestia másnap letagadott mindent! Én meg közben már elküldtem a jelentésemet, és lezártnak tartottam az ügyet. Mit gondolhattak rólam a bíróságon, hogy tréfát űzök velük?... Nem azért vettem alá az újbóli tortúrának, hogy a halálát okozzam, hanem hogy vallomásra bírjam! A kettő között lényeges különbség van. Ha ismét vallott volna, és aláírja a vallomását, nem halt volna meg a kínzókamrában. De nem volt hajlandó vallani, ám a kínzásoknak sem tudott ellenállni. Meghalt. Az ördög elvitte a magáét...

— A te logikád szerint, Torquato, a lányt nem az ok ölte meg, hanem az el nem ért cél. A halál *oka* a kínzóeszköz, barátom, nem a lány lelkének a meg nem térése.

— A méltóságos úr a szavakkal játszik. Felrója nekem egyetlenegy teremtmény halálát, aki bizonyíthatóan eladta lelkét az ördögnek, ami már önmagában is halálos vétek, de a tetejében még megtérni sem volt hajlandó, miközben a gróf úr parasztháborúiban ezerszámra haltak meg ártatlan emberek, akik viszont keresztények voltak, hívő lelkek.

— Azok az emberek önként mentek a harctérre, senki nem kényszerítette őket, míg a te áldozataidat te magad ragadtad ki az életből!

— Önként! — horkant föl az atya. — Miután telebeszélték a fejüket mindenféle ostobaságokkal egyenlőségről, testvériségről, vagyonközösségről! Nem őket okolom én, hanem az olyanokat, mint az a Husz János, aki hazug eszmékkal az eretnekség mocskos fertőjébe csalta a parasztokat!

Torquato atya kezdett kijönni a sodrából. Arca kipirosodott, bozontos szemöldöke alól, ha felemelte a hangját, tekintete szikrákat szórt. Marius testvér a boráért nyúlt, mert fázott, és mert kezdte kínosnak találni a helyzetet.

Az inkvizítor arca megkeményedett, és szigorúan mérte végig a grófot.

— Én a törvény szerint jártam el — mondta végül. — Mindig a törvényt tartottam szem előtt.

— Kinek a törvényét?

— Az egyházét és a világi hatalmakét! Nem a sajátomat, mint méltóságod, aki urai ellen lázítja a népet!

— A törvényeket emberek alkotják, és emberek is változtatják meg.

— Kérdezem én, mi lenne, ha mindenki a saját kedve szerint javítgatná a törvényeket?

— Mi lenne, ha senki sem javítgatná őket?

— Rend!

Bayard gróf felnevetett.

— Rend nem létezik, Torquato barátom, soha nem is létezett, és soha nem is fog! Ez olyan lenne, mintha azt várnám a szélről, hogy soha ne fújjon, vagy az esőről, hogy soha ne essen! Csak időleges nyugalmi állapotok vannak, barátom, pillanatnyi szélcsendek, melyeket alkalomadtán megint csak viharok követnek. Hát a természet maga nem ilyen? Ha nyáridőben két hónapnál tovább nem esik egy szem eső sem, a szél se rezdül, még a balga paraszt is tudja, hogy ennek vihar lesz az ára! Az ember is ilyen: minél tovább ül tétlenül, és minél inkább beleéli magát a látszólagos nyugalomba, annál váratlanabbul éri majd a vihar, és ha nem készült föl rá, bizony magával sodorja!

— Ha előbb-utóbb változniuk is kell a dolgoknak, mindennek megvan a maga ideje és módja! — vágott vissza Torquato atya, és tenyerével az asztalra csapott. — De senkinek sincs jogában erőszakosan beleavatkozni a történelem menetébe! Egyszerűen azért, mert ostobaság, mint ahogy ostobaság lenne azt várni a búzától, hogy előbb legyen belőle kenyér, mint liszt. Hát mit értek el a föllázadt parasztok? Megégették, fölakasztották, kerékbetörték őket, feleségeik özvegyen, gyerekeik árván maradtak!... És mit nyertek vele? Az életben maradottnak jobb lett talán a sorsuk? Vagy az ő gyerekeiknek? Mondom, jobban éltek a lázadások előtt, mint utána... Úgy tűnik, a vihar éppen azokat sodorta el, akik a legjobban imádkoztak érte. De a nemesek és a főurak, mint méltóságod is, még mindig a váraikban ülnek. Hogy nem őket sodorta el a vihar?

Torquato atya diadalmasan fölpillantott.

— Hát méltóságod — tette hozzá —, aki oly nagy szívvvel vezette a parasztokat mások birtokai ellen, vajon miért nem osztotta föl közöttük a sajátját? Ezzel talán jobb példát mutatott volna a többi főnemesnek, mint azzal, hogy parasztjaikat fellázította ellenük.

— Ha csak ez hiányzott volna, én megteszem.

— No persze! Mindenki ezt mondja: ha éppen rajta állt volna!...

Torquato atya hátradőlt a széken, és elégedetten szusszantott egyet.

— Mindenki fölött úr az akarat — jegyezte meg, és teletöltötte kupáját. — Kettőnk között az a különbség, hogy én az Úr akaratát képviselem, méltóságod pedig a sajátját. Márpedig az igazságot Isten akarata testesíti meg.

Bayard gróf felállt és a kandallóhoz sétált. A két eb előbújt az asztal alól, és némán követte gazdáját, majd letelepedett a kandalló elé, és jóllakottan belebámult a tűzbe.

Marius úgy érezte magát, mint egy spion, akit rajtakaptak. Eddig észrevétlenül, mint egy árnyék az asztal végén, meghúzódott, a vita hevében nem szólt, hiszen nem is tudott volna mit szólni, de ez a váratlan csend mintha leleplezte volna őt magát is.

Szerencsére a gróf, miután a piszkavassal megkotorta a paraszt, csendesen megszólalt.

— És te, te olyan biztos vagy benne, hogy az Ő akaratát képviseled? Mondta neked valaha is a te Urad, hogy Torquato ezt vagy azt tedd? Vagy csak saját árnyékodat követed, amikor meghozod halálos ítéleteidet?

Nyugodtan, szinte kedvesen beszélt, és Marius meglepődve tapasztalta, hogy jólesik hallania a hangját.

— Eretnek vagy te, Bayard — tegezte le váratlanul a grófot Torquato atya. — Nem vagy méltó a rangodra, amelyet képviselsz. Megfertőztek azok a pogány keleti eszmék...

Bayard gróf megfordult, de Marius nem látta az arcát a homályban.

— Csak nem akarsz engem is följelenteni, Torquato? Mert, ugye, megtehetnéd...

— Megtehetném...

— Akkor miért nem teszed?

Az inkvizítor hallgatott. Hosszasan maga elé bámult, és ujjai közt a kupáját forgatta. — Nem temiattad keltem most útra, Bayard.

— Valóban?

Marius is, Torquato is a grófra pillantott.

— Miben töröd a fejed, Bayard? — kérdezte az atya fojtott hangon.

A gróf helyére tette a piszkavasat, és lassan visszaballagott az asztalhoz. A kutyák lustán követték.

— Biztos vagy benne, Torquato barátom, hogy az elmúlt hosszú évek során mindig jó nyomon jártál? — kérdezte, miközben saját, óriásira nőtt árnyékát figyelte a falon.

— Mit akarsz ezzel mondani? Hogy voltak-e tévedéseim? Utóvégre, ember vagyok én is...

— Nem azt kérdeztem — vágott a szavába a gróf egy kézleegyintéssel —, hogy teszerinted tévedtél-e egy-egy esetben, vagy sem! Arra vagyok kíváncsi, hajszolt pályafutásod során felmerült-e benned egyszer is a gondolat, hogy, ne adj isten!, olyan ellenfelet vettél üldözőbe, aki talán nem is létezik?

Marius testvér döbbenten pillantott hol az atyára, hol vissza a grófra. Csak nem a sátán létezését vonja kétségbe a gróf, kérdezte magában elképedve. De az atyán is látszott, hogy kissé megütközött a kérdésen.

— Ezt meg hogy érted? Csak nem a Gonosz meglétét próbálsz tagadni?...

— Hát olyan nagy szentségtörés lenne? — vonta meg a vállát ártatlan képpel a gróf. — Nem Isten létét vonom kétségbe, hanem a sátánét. Holmi mendemondákon kívül senki sem tudja bebizonyítani az ellenkezőjét. Vagy igen? Kétlem, hogy erre képes lennél, akár meg te is, Torquato barátom.

Az atya nem tudott hova lenni a felháborodástól. Először valami fuldokló, hörgő hangokat hallatott, mire Marius testvér megijedt, hogy mesterét a rosszullét kerülgeti, de aztán a fuldoklás keserű nevetéssé fajult, amittől viszont Marius még jobban megrémült.

— Túlteszel önmagadon, Bayard — nyögte ki végül az atya, miután némi levegőhöz jutott. — Úgy tűnik, az eretnekség valóban nem ismer határokat! Azt kéred tőlem, bizonyítsam be a sátán létét? Hát nézz körül a világban, Bayard, látod a sok szenvedést és kint, amely megnyomorítja az emberek testét, lelkét? Hát kell ennél nagyobb bizonyíték? Hogy a sátán létezik, azt a mi Urunk Jézus példája is bizonyítja, hiszen ez az átokfajzat még őt is megpróbálta kísértésbe vinni. Vagy talán a Szentírás szavait is kétségbe vonod? Különben most már ezen sem lepődnék meg. Hogy bizonyítsam be a sátán létét? Nos, talán lenne is rá mód... De nem akarom kockára tenni lelkem üdvösségét pusztán azért, hogy részt vegyek egy eretnek bűnös játékaiban. A sátán létezik, maga az ember a bizonyíték rá, mi magunk is, amikor itt ülünk és vitatkozunk róla, hiszen maga a gondolat, amely körülötte forog, feltételezi a létezését. Nem gon-

dolhatunk valamire, hogy az ne létezne valahol, illetve valaha ne létezett volna. Mindannak, aminek látjuk és tapasztaljuk működését, léteznie kell, mert eleve feltételezi a háttérben működő értelmet. Semmi sem működik önmagától, hanem mindig léteznie kell a *ható oknak*, a mozgatónak. A Nap felkeléséből és lenyugvásából, az évszakok váltakozásából, az ember születéséből és halálából következtethetünk a Mindenható létére, aki a háttérben van, és irányítja a dolgokat, azaz valakinek *hatnia kell* a dolgokra, hogy ilyenén működjenek, és ne forduljon elő, hogy a Nap egy reggelen nem kel föl, vagy hogy a tavasz után a nyár jöjjön, ne a tél. És abból, hogy az emberek gyakran gonoszak, kapzsiak, irigyek és rosszindulatúak, arra kell következtetnünk, hogy valaki *ilyenné teszi* őket. Márpedig tudjuk, hogy Isten jónak teremtette az embert, hiszen csak a jóság egyeztethető össze a Mindenhatóval, másképp van-e értelme a teremtésnek? Éppen ezért, mivel a világban gyakran eluralkodik a rossz, a hamis és a gonosz, ebből arra következtetünk, hogy létezik egy erő, akár nevezheted értelemnek is, de gonosz értelemnek, amely itt működik az Isten alkotta Rend közepette — de az Isten tudtával és beleegyezésével, hiszen az Úr mindenható —, és igyekszik a maga képére formálni a teremtés eredményét...

Torquato atya elhallgatott, hogy levegőt vegyen, de a gróf közbeszólt.

— Mindez nagyon emlékeztet engem az aquinói doktor logikájára, ami viszont nem egyéb, mint haszontalan pazarlása az emberi elmének, hiszen olyasmiről vitatkozik önmagával, amiről fogalma sincs. Nem bizonyítottál te be nekem semmit, Torquato barátom. Bizonytalan axiómából indultál ki, ezért következtetéseid még bizonytalanabbak és sebezhetőbbek...

Torquato atya dühösen felkiáltott.

— Mit nevezel te bizonytalan axiómának?

— Azt, hogy Istent eleve jónak tartod.

Az inkvizítor ismét az asztalra csapott:

— Ha! Látom már, honnét fúj a szél! A pogány gnosztikusok tanaira akarsz hivatkozni? Hát ide süllyedtél már, Bayard? Ostoba mágusok, csaló varázslók szintjére?...

Bayard gróf szerényen vállat vont.

— Vagyok, ahol vagyok, barátom, de ott szilárdan állok. De te még mindig nem bizonyítottad be nekem az ördög létezését, amiből viszont én csak arra tudok következtetni, hogy ez nem is áll

módodban. Ebből viszont egyértelműen az következik, hogy az eddigi pályafutásod során lebonyolított pöreid, és nem utolsósorban a halálos ítéleteid, melyeket az állítólagos ördög fanatikus üldözése ürügyén meghoztál, tragikus hiábavalóságnak tűnnek...

Torquato atya erélyesen fölhördült, de a gróf ügyet sem vetett rá, hanem maga elé emelte kupáját és nyugodtan folytatta:

— ... Mert látod, itt van ez a pohár: szememmel látom, kezemmel tapintom, és ha akarom, iszom belőle, vagyis: ez a pohár létezik. Mivel a pohárnak valamiből lennie kellett, és én sem teremthetem önmagam, ebből kifolyólag elismerhetem, hogy valaki, vagyis Isten, megteremtette az őnt, amiből a pohár készült, és megteremtett engem is. De, kérdezlek én téged, hol van itt az ördög? A pohárban? Az őnban? Vagy netán bennem?...

— Ostoba szörszálhasogatás. Ugyanezzel az érveléssel kétségbevonhatnád akár magának az Istennek is a létét! Hisz megkérdezhetnéd akkor azt is, hol van az Isten?

— És teszerinted hol van?

Torquato atya bambán a grófra meredt.

— Tréfálsz velem, Bayard?

— Miért lenne tréfa? De tudom, mit felelnél a kérdésemre, ha mégis komolyan vennéd: az Úr mindenhol van, hiszen mindent lát és mindent hall. De akkor hol van itt helye az ördögnek?

— Az ördögnek a pokolban a helye! — kelt ki magából az atya, és meglazította nyakán a csuháját.

— No-no, barátom, hiszen te sem a pokolba jártál ördögöt űzni, hanem a falvakba, emberek közé. Ezért megkérdezem tőled még egyszer: találkozta-e valaha is az ördöggel?

— Csak a hatalmába kerített lelkekkel, és ez számomra éppen elég bizonyíték!

— De nem az én számomra! — emelte fel a hangját a gróf. — Számomra mindez csak azt bizonyítja, hogy szerencsétlenek tucatjait küldted a halálba hamis vádak alapján...!

Majd ügyet sem vetve az inkvizítor dühös tiltakozására, felállt, és a helyiség végében álló írópulthoz ment. Megmártotta a tollát, és írni kezdett. Aztán visszajött az asztalhoz, Marius nem kis meglepetésére odalépett hozzá, és letette elébe a papírt.

— A famulusod a tanúm arra, hogy mit írtam le. Olvasd fel, fiam, ami a papíron áll!

Marius kezébe vette a papírt, végigfutott rajta, majd bizonytalan hangon olvasni kezdte:

— *Én, alulírott, szavamat adom rá, hogy amennyiben az itt jelenlévő Torquato tiszteletes, a Szent Officium teljes jogú képviselője nekem kézzelfogható, szemmel látható bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy az ördög, vagyis a gonosz hatalmak megtestesítője valóban létezik, úgy én alulírott, minden ingó és ingatlan vagyonomról, előjogaimról és kiváltságaimról azonnali batáallyal lemondok...*

— Aláírtam? — kérdezte halkan a gróf.

Marius testvér visszapillantott a papírra.

— Igen, aláírta a gróf úr... de szabad legyen megjegyeznem...

— Majd később, fiam — intette le a gróf, aztán az atyához fordult. — Nos, mit szólsz ehhez, Torquato?

Az atya gyanakodva, ám kissé kedélyesen mérte végig a grófot.

— Elment a te józan eszed, Bayard!

— Van ott még valami. Olvasd csak tovább, fiam!

Marius folytatta:

— *Amennyiben viszont az itt jelenlévő Torquato tiszteletes, a fent említett intézmény kimagasló képviselője képtelennek bizonyul arra, hogy nekem, alulírottnak a Gonosz kézzelfogható, szemmel látható bizonyítékát szolgáltatassa, úgy Torquato tiszteletes ígéretet tesz arra, hogy mindama bűnöket — gyilkosságokat, kínzásokat, hamis vádakokat —, melyeket a Gonosz kiűzetése nevében elkövetett, a maga lelkére veszi, beismeri azokat, mint saját bűneit, melyeket tévedésből, illetve tudatlanságból követett el.*

— Aláírod? — kérdezte a gróf.

Torquato atya hangos szusszanásokkal, ám még mindig öntelt képpel mérte végig a grófot.

— Nagyon biztos vagy a dolгодban, ugye, Bayard? Én nem lennék olyan magabiztos a helyedben...

A gróf nem felelt. Türelmesen várt az asztal túlsó oldalán, közvetlenül Marius testvér mellett, és Marius, aki már félt attól, hogy az atya hiúságában és büszkeségében valami esztelenségre készül, szinte érezni vélte azt a hűvös nyugalmat, ami a gróf egész lényéből feléje áradt.

— Aláírod? — kérdezte másodszor is a gróf.

— Atyám...

— Úgy tűnik, eljött az ideje, hogy emberedre találj, Bayard! — sziszegte a fogai között az inkvizítor, anélkül, hogy akár csak meghallotta volna is Marius halk szavát.

— Atyám... — próbálkozott újra Marius remegő hangon. — Atyám, senki sem kényszerítheti arra, hogy aláírja ezt a papírt...

De az atya tudomást sem vett Mariusról. Meglepő fürgeséggel felállt az asztal mellől, és fanatikus gyűlölettel a tekintetében így szólt a grófhoz:

— Helyedre raklak, Bayard, visszajuttatlak oda, ahova mindig is való voltál: a koszos parasztjaid közé! Nehogy azt hidd, hogy ezt megúszhatod, holmi játszadozással. Betarttatom veled a szavadat, vagy máskülönben bíróság elé állítalak, mint eretneket. Add ide azt a papírt!

— Atyám?...

— Add ide, azt mondtam! Meg fogsz lakolni minden bűnödért, méltóságos uram! Velem akartál ujjat húzni, Bayard, velem?!...

Marius habozva nyújtotta az atya felé a papírt, de az kikapta a kezéből, az írópulthoz vonult, megmártotta a lúdtollat és sercegve aláírta. Aztán a papírt csuhája egyik zsebébe gyűrte, majd öles léptekkel kiviharzott a helyiségből.

Marius tanácstalanul állt a helyén. Nagyon, nagyon rossz előérzetei támadtak.

— Nincs semmi baj, fiam, nyugodj meg! — hallotta Marius a gróf hangját, aki magához vette kupáját, majd mindkettőjüknek töltött a borból. — Idd ezt meg szépen, aztán ülj le, és élvezd az előadást!

— Attól tartok, méltóságos uram — motyogta Marius, miután szót fogadott a grófnak, és kiitta a bort —, attól tartok, hogy Torquato atya valami szörnyű és megbocsáthatatlan dolgot készül elkövetni...

— Nos, Marius testvér, én viszont remélem, hogy így lesz.

— De miért?... Mi értelme az egésznek? Én nem tudom... nem tudom ki nyerhet ebben a fogadásban és ki veszíthet, hiszen mindkét eshetőségtől egyformán rettegek... Gróf úr, az Istenre kérem, vonja vissza az ajánlatát, biztosíthatom, hogy sosem kell majd lemondania sem előjogairól, sem birtokairól, még ha Torquato atya megpróbálná is...

— Késő már, fiam — szólt közbe a gróf. — Végülis a dolgok mindig úgy alakulnak, ahogy alakulniuk kell. Vagy te nem hiszel a gondviselésben?

— De igen, hiszek. Csak...

— Akkor nincs mitől félned. Hiszen minden előre meg van írva, nem igaz?

Ekkor megjelent az ajtóban Torquato atya verítékező arccal, kifulladásra a lépcsőmászástól, és kezében a poggyásszal, melyet Marius cipelt át a hegyen, bevonult a helyiségbe.

— Bizonyítékot akarsz, Bayard? — szuszogta, és Marius számára borzasztó hangon fölvihogott. — Hát majd adok én neked bizonyítékot, de olyat, hogy halálodig emlegetni fogod! Egész életemben az ördögöt űztem, hát azt hiszed, te ostoba, felfuvalkodott nemesi fajzat, hogy semmit sem tanultam mind ez ideig?

Kapkodva kibontotta a zsákot, aztán fenekénél fogva felemelte a levegőbe, és tartalmát kiborította földre.

— Az ördögre vagy kíváncsi? Adok én neked ördögöt!...

Kínzóeszközök egész halmaza, köztük csípőfogók, lábszár- és hüvelykszorítók, kötelek, bilincsek, egyszerűek és szögekkel kivertek, ólomsúlyok és egyéb vallatőeszközök egész halmaza gurult szét a kőpadlón; de volt ott egy köteg gyertya, vérkődarabok, talizmánok, drótkarikára fűzött denevérszárnyak, néhány köteg kulcs, rozsdás lakat, tömjénező, aranyozott, héber betűkkel kiver varázsvessző, egy török handzsár, nyelén csonka lófarokkal, hétkarú gyertyatartó, vagy fél tucat feszület, kőből, fából, rézből és egy picike, csillogó aranyból, egy emberi koponya, homlokán tátongó lyukkal, egy repedt kristálygömb, és sok-sok egyéb apró kacat, mely ezerfelé szétgurult és ellepte a padlót.

Látva e szörnyűséges gyűjteményt, Marius testvér keservesen felnyögött, amikor eszébe jutott, hogy mindezt ő maga cipelte egész úton idefelé.

Torquato atya lázas buzgalommal turkálni kezdett a kupacban, érthetetlen szavakat dünnyögött, majd, miután összeszedte, amit keresett, a többi kacatot szétrugdosta, aztán letérdelt és a vérkővel jókora kört rajzolt maga köré a padlóra. Marius testvér most kezdte csak megérteni, hogy az atya mire készül, és ettől a felismeréstől elhagyta lábait az erő. Visszarogyott a székbe, és kétségbeesetten így szólt:

— Atyám, az Isten szerelmére, csak nem akar elkárhozni?

Torquato atya már befejezte a kört, és most már egy háromszöget igyekezett nagy gondnal belerajzolni a közepébe.

— Elkárhozni? Ki akar elkárhozni? — kiáltotta izzó tekintettel, melyben Marius már-már az őrület szikráit vélte felfedezni. — Csak

nem gondolod, te ostoba kölyök, hogy Torquaton, az inkvizíció lovagján kifoghat a sátán?!

Bugyborákolva felröhögött, miközben a háromszög rövidebb szára alá odaírta az IHS betűket. Bayard gróf megkerülte az asztalt, hogy jobban lássa, mit művel az atya a padlón, de nem szólt semmit, csak karba tett kézzel állt, és valami halvány mosoly játszott az arcán.

Az atya félredobta a vérkövet, egy-egy viaszgyertyát állított a háromszög hosszabbik oldalai mellé és meggyújtotta őket, majd egy feszületet helyezett a háromszög csúcsára.

Ekkor felállt, kezébe vette a tömjénezőt, parazsat tett bele a kandallóból, majd visszalépett a kör közepére és zsebéből előhúzott egy rozsdás kulcsot. Kissé zavaros, ám diadalittas tekintettel pillantott a grófra.

— Ördögöt akartál látni, Bayard? Csak nehogy megbánd aztán, mert én most megidézem neked a sötétség fejedelmét... Különben végső ideje már, hogy megismerd, mert biztos vagyok benne, hogy haláloed után nagyon hosszú időt kell majd eltöltenetek egymás társaságában...

— Atyám! Ne tegye! — próbálkozott még egyszer Marius, de hangja a rémülettől csupán erőltetett suttogássá változott. — Az Isten megbünteti ezért!...

— Én az Istentől nem félek, hiszen annyi mindent cselekedtem már az ő nevében és őhelyette, hogy ezt az apró félrelépésemet csak megbocsátja majd! Ennyivel ő is tartozik énnekem — kuncozott az atya, és lóbálni kezdte maga körül a füstölőt.

— Lucifer császár! Tè, a lázadó angyalok ura, megparancsolom neked — kiáltotta és tekintetét a kőpadlóra szegezte —, megparancsolom, hogy bújj elő a poklod legsötétebb bugyrából, öltö emberi alakot és jelenj meg, hogy bizonyosságot tegyünk létezésedről!...

Marius testvér eltakarta kezével az arcát, majd térdre rogyott és imádkozni kezdett.

— Atyám, aki a mennyben vagy...

— Jelenj meg, mert különben az Isten, a Fiú és a Szentlélek erejével kényszerítlek rá!... Gyere haladéktalanul, vagy örökre kínozni foglak a hatalmas igék erejével, Salamon nagy kulcsának igéivel, melyekkel a gonosz szellemeket annak idején uralma alá hajtotta!...

— ... s bocsásd meg a mi vétkeinket...

— ... Agron Tetragram Vaycheon, Stimulamathon Erohares Ret-ragsammathon!...

— ... s ne vígy minket a kísértésbe....

— ... Clyoran, Icion Esition Existien, Eryona Onera Erasyn, Moyn Meffias Soter Emmanuel, Sabaoth Adomai!... — kántálta el Torquato atya a varázsigekeket, majd hirtelen elhallgatott.

— ... de szabadíts meg a gonosztól.

Mivel egyszeriben csend lett, Marius is elhallgatott. Nem merte felemelni a tekintetét, arcát még mindig tenyerébe rejtette, nem látott semmit, csak a tömjén maró illatát érezte, mely szent illat most inkább egy pogány szertartásra emlékeztette. Várt, de mivel semmi sem történt, lassan, nagyon lassan és óvatosan felemelte a fejét.

Torquato atya még mindig ugyanott állt, a kör közepén, kezében a füstölővel és a rozsdás kulccsal. Marius testvér azonnal látta, hogy valami nincs rendben Torquato atyával. Úgy állt, mint egy sötét szobor, mereven, mozdulatlanul, és üveges szemekkel bámult valahová a kandalló fölé. Arca falfehér volt, és ekkor a kulcs hangos csörömpöléssel kihullott kezéből.

Marius testvér összererezte, és kissé magához tért.

— Atyám...

Az inkvizítor nem mozdult, csak bámult mereven egy pontra, és ajkai mintha néma szavakat rebegtek volna a semmibe.

Marius megfordult, a grófot kereste, hogy tegyenek már valamit, még mielőtt Torquato atyát megüti a guta, vagy egyéb baja nem lesz, de nem találta őt sehol. Mintha eltűnt volna a szobából. Aztán valami hátborzongató sugallatra abba az irányba pillantott, amerre Torquato atya tekintete is elrévedt... és a látványtól elállt a lélegzete.

Vagy két embermagasságnyira a kandalló fölött, mintha egy láthatatlan kötélén csüngne, lebegett a levegőben Bayard gróf. Mellén összefont karral, ugyanazzal a kedves, elnéző mosolyával az arcán, melyet Marius már megismert, lebegett a levegőben és őt nézte, Mariust.

— Salve, Marius testvér! Már azt hittem, sose pillantasz ide föl!...

Marius torkán nem jött ki hang.

— Mi történt, fiam, nem láttál még ördögöt? — tréfálkozott a gróf, aztán lassan ereszkedni kezdett lefelé.

Ugyanakkor Torquato atya egy hangos puffanással eldőlt a kőpadlón, mire Marius testvér oda akart ugrani, hogy megnézzze, él-e még, de lábai nem engedelmeskedtek, mintha elszállt volna belőlük minden erő.

— Hagyd őt, Marius testvér! — mondta neki a gróf. — Rajta már úgy sem segíthetsz...

— Meghalt?... — rebegte Marius.

— Mondjuk inkább úgy: elvitte az ördög. Egész életében az ördögöt üldözte, hát most utolérte.

Marius testvér rémülten nézett a grófra, aki már földet ért, és most elindult feléje.

— Apage satanas! — kiáltotta rá, majd összeszedte minden erejét, és az ajtóhoz rohant.

De nem tudta elérni, mert az ajtó egyre távolodott tőle, egyre kisebb lett, mígnem egy apró ponttá zsugorodott csupán a messzeségben.

Marius kimerülten rogyott le a földre.

— Miért félsz tőlem, Marius testvér? — hallotta maga mögött a gróf hangját.

Odalépett mellé, majd lehajolt hozzá és fölsegítette, de Marius minden erejével szabadulni próbált a kezei közül.

— Távozz tőlem, sátán! — kiáltotta rémülten, mire a gróf elengedte és kiábrándult arccal az ég felé pillantott:

Ó, Uram! Meddig kell még ezekkel az ostoba emberekkel törődnöm?! Hát nem volt még elég?...

— Távozz tőlem, sátán! — vetett egy sor keresztet Marius, és megpróbált felidézni magában legalább egyetlen ördögűző verset, de semmi sem jutott az eszébe. — Gonoszság fejedelme, megparancsolom neked, hogy azonnal térj vissza a pokol birodalmába, mert különben... különben... én... én tégedet...

A gróf sóhajtott egyet.

— Marius, Marius, több lelkierőt föltételeztem benned — panaszkolta kiábrándultan. — Hát olyan ördögnek nézek én ki, aki ártani akar neked?

— Megölted... Torquato atyát megölted!...

— Nem én öltem meg, Marius. Beteljesedett a sorsa, mint ahogy előbb-utóbb mindenkié be fog teljesedni.

— Te kényszerítetted rá...

A gróf erélyesen közbeszólt.

— Nem kényszerítettem én semmire, mint ahogy téged sem kényszerítelek semmire! Az embert senki semmire nem kényszerítheti, Marius testvér, mert az elhatározást közvetlenül megelőző pil-

lanatban az ember mindig egyedül dönt. Ezért is olyan magányos lélek az ember.

Marius föltápáskodott, majd a legközelebbi székhez vánszorogott, és közben igyekezett tekintetével is kerülni Torquato atya holttestét.

— Maga... te vagy a sátán?... — motyogta, és egyszeriben nagyon melege lett. — Itt ültél velünk egy asztalnál, egy tálból ettél velünk, beszélgettünk... Uramatyám!, ne engedd, hogy elkárhozzak...

A gróf egészen közel hajolt Mariushoz és halkán, de nyomatékosan így szólt:

— Jól figyelj ide, mit mondok én most teneked, fiam: minden teremtménynek rendeltetése van a földön, állatnak, embernek egyaránt, és most ne lepődj meg, de nekem is. Te sem vagy céltalanul a világban, és én sem, mert ugyanannak a láthatatlan és örökkévaló értelemnek a szülöttei vagyunk mindketten. Te az vagy, aki vagy, és én is az vagyok, aki vagyok, de egyikőnk sem tehet arról, hogy olyanok vagyunk, amilyenek. Ugyanabban a taposómalomban őrlünk mindketten, azzal a csekély különbséggel, hogy én tudom, mi a feladatom ezen a világon, de te még nem.

A gróf fáradtan leült Marius mellé.

— De más különbség is van kettőnk között, Marius — sóhajtott. — Te egyszer befejezed a pályafutásodat ezen a földön, és visszatérsz oda, ahonnet minden ember származik, de én, én még akkor is maradni fogok, mint ahogy már voltam is, még mielőtt te lettél volna. Nekem be kell várnom az utolsó embert, aki majd egyszer megszületik, mint ahogy te is megszülettél, és ha majd ő is elment, akkor térhetek csak meg én is, őutána. Kivéve, ha időközben megtalálom azt, akit keresek...

Marius a grófra emelte a tekintetét, és egy megfáradt öregembert látott maga előtt. De Marius tudta, hogy az ördög nagyon sok trükköt ismer.

— Miért bántod az embereket a földön? — kérdezte óvatosan. — Hát az a feladatod, hogy bántsd őket?

— Nem bántom én őket — rázta meg a gróf szomorúan a fejét. — Az emberek egymást bántják. Látod, Marius, itt van a kutya elásva. A teremtő megteremtette a világot, és rábízta az emberekre, hogy rendezzék be a saját kívánságuk szerint. Mert az embereknek szabad akaratot adott, de tudást nem. De milyen eredményt tud

elérni az olyan lény, akinek akarata nagy, de tudása szinte semmi? Csupán célokat tud maga elé fölhalmozni, de a hozzájuk vezető utat már nemigen találja meg.

— Isten igenis törődik az emberekkel — felelte magabiztosan Marius.

— Nem, Marius, tévedsz. Én törődöm az emberekkel.

— Ez nem igaz! Hazudsz! Te el akarod rontani a teremtetést...

— Marius, Marius. Nézz körül a világban: hát el lehet ezen még valamit rontani?... De van lehetőség arra, hogy jobbá tegyük a világot, Marius! Van rá lehetőség, csak akarni kell. Itt van most szükség az akaratra, amelyet Isten nektek is megadott! Ha akarod, jobbá tehetjük a világot, mert én rendelkezem azzal a tudással, amellyel kivezethetjük az emberiséget abból a posványból, amelybe le-süllyedt!...

— Nem! Nem akarom hallani! — tiltakozott Marius.

— Ide figyelj, Marius! Ha te tudnád mindazt, amit én tudok, ha te tudnád, hogy mi vár így az emberre, ha sorsába nem avatkozik bele senki... Marius, figyelj ide: azt mondod, én vagyok a gonosz, mert rosszat akarok az embereknek, és bűnbe akarom őket vinni. Engedd meg, hogy bebizonyítsam az ellenkezőjét! Tegyük jobbá ezt a világot, a te akaratoddal és az én tudásommal meg fogjuk szüntetni a szenvedést, a nyomort, az éhséget, és ismét édenkertté varázsoljuk a földet, ahol nem lesz több gyilkosság, rablás, járvány és háború... Csak akarnod kell, Marius, csak akarnod!...

Marius föl pattant a székről és befogta tenyerével a fülét.

— Ez nem igaz! Ez hazugság! Te nem akarhatod a jót, te csak kísértésbe akarsz engem vinni!...

— ... Helyrehozhatjuk még a dolgokat — folytatta a gróf, — ha azokon már nem is segíthetünk, akik ebbe a világba születtek bele, de segíthetünk azokon, akik majd csak ezután fognak megszületni, hogy ők már ne ismerjék meg oly mértékben a szenvedést, mint elődeik!...

— Engem nem fogsz megtörni! — hátrált a gróf elől Marius. Az én hitem erősebb, mint hinnéd...

A gróf odalépett hozzá, és vállánál fogva megrázta.

— Marius, te csökönyös számár! Hát való igaz lenne, hogy minden egyes ember ostobább a másiknál? Igen, igaz, nagyon sokszor megkísértettem az embert, ezt a két lábon járó fatuskót, ezt az értetlen, gőgös, mihaszna, ékköves ruhába öltöztetett komédiás maj-

mot, de csak azért tettem, mert ez volt a feladatom: meg kellett találnom azt az embert, aki nem lesz olyan önző, hogy csak a saját üdvösségére gondol, hanem hajlandó lenne kinyújtani kezét a tudásért! Aki hajlandó lenne arra, hogy nyomorult kis életét ne csupán a saját testi és lelki kéjelgéseiire fordítsa; akinek nem azon jár reggeltől estig az esze, hogy most éppen mit gondol ő róla Zeusz, Ozirisz vagy Jehova, hogy hány imát és hány meghajlást kell neki elkövetnie naponta ahhoz, hogy bizton bejusson az ígért mennyországba — én olyan embert keresek, Marius, aki önmaga helyett, legalább csak egy pillanatra, mindenkire is tud gondolni, azokra, akik szintén itt élnek valahol a földön, akiket rabló seregek és gyilkos járványok pusztítanak, sárkunyhókban laknak és rongyokban járnak koldulni, de azokra is, akik még csak ezután fognak világra jönni! Olyan embert keresek, aki magára meri vállalni, hogy befejezi a teremtetést!...

— Isten dolga a teremtetést véghezvinni, nem az emberé!

— Tévedsz, Marius! Ha Isten dolga lenne, már befejezte volna, nem gondolod? Hiszen ő mindenható. Az ember dolga, hogy befejezze a művet, amely félbemaradt. Marius, egy embert keresek, egy embert, aki el tudja viselni a tudás terhét és felelősségét...

Marius megrázta a fejét.

— Az én lelkemet nem kaparintod meg! Mert az kellene, ugye?...

— Kell a nyavalyának a te veszendő emberi lelked! Mit kezdjek vele? Azt hiszed, szükségem van nekem az emberi lelkekre? Ezt is ti találtátok ki, gőgötök és nagyképűségetek teljében, csupán azért, hogy ezáltal is nagyobb jelentőséget tulajdoníthassatok önmagatoknak! Közben minden gonoszságot, ami belétek szorult, átruháztatok énrám, hogy tetteitekért a felelősséget már ne nektek kelljen vállalnotok... Én még legsötétebb pillanataimban sem tudok kitálatni olyan gonoszságokat, amikre az ember képes!

— Hazudsz! — kiáltotta elkeseredetten Marius. — Hazudsz! Az ember alapvetően jó, mert jónak teremtetett, de éppen neked köszönhetően romlott el! Vagy... vagy nem te próbáltad megkísérteni még Jézus Urunkat is? Nem te ígértél neki gazdagságot, királyságot?!...

— Te nekem ne beszélj a Rabbiról — intette le halkán a gróf —, mert én ismertem őt, de te nem. Különben sem minden igaz, amit leírnak az emberek... Marius, az Isten az erőseket szereti, a kemé-

nyeket, akik inkább veszni hagynák saját gyermekeiket, mint Ábrahám, aki még a kést is a kezébe vette saját fia ellen, csak nehogy csorba essen hűségén! De ki törődik akkor a gyengékkel? Akik nem vágnák le saját gyermekeiket egy isteni intésre? Velük mi legyen? Ki áll mellettük olyankor, amikor elfáradnak, amikor már nem tudják elviselni mindazt a keserűséget és szenvedést, amit Isten kimért rájuk? Ki adna nekik erőt, ki édesítené meg néha-néha az életüket egy boldog, örömteli pillanattal, ha nem én? Ha mindenki olyan lenne ezen a világon, mint amilyenek az ábrahámok, mózesek meg a szent ferencek, hogy nézne ki akkor ez a föld?... Unalmas lenne és keserű, még ennél is elviselhetetlenebb... Nekem köszönheted, hogy néha nevethetsz egy tréfán, ha olykor jól esik egy pohár bor, egy kedves lány ölelése, egy elrejtett igazság meglelése... Ezt mind én adom, Marius, nem az Isten. Isten csak a nyers világot adta tinéktek, és mellé engem, hogy néha megfűszerezsem...

Marius hitetlenkedve és gyanakodva nézte a grófot, és igyekezett szavai mögött meglátni a csapdát, melybe, ha nem lesz résen, bizonyára belesétál.

— Miért mondod ezt el nekem? — kérdezte végül. — Mit akarsz tőlem? Azt akarod, hogy én váltsam meg a világot, hogy eltüntessem, mint egy varázsló a föld színéről a szenvedést? A halált? Hisz ez még Krisztusnak sem sikerült, akkor ki vagyok én, hogy nekem sikerüljön?

A gróf megfogta Marius karját, és leültette a székre.

— A Rabbi azért jött, hogy az emberek szívére hasson, hogy szívükkel értsék meg az igazságot, és így váljanak jobbakká, belátva azt, hogy a jó is bennük lakozik, nem csak a rossz. A mag, amit ő elvetett, csak nagyon sokára fog kikelni, ha addigra az emberek ki nem írtják egymást... A kockázat nagy, Marius, mert az ember gyarlóságára kellene rábízunk magunkat. De ha nem sikerül hatni rájuk a szívükön keresztül, miért nem próbálunk hatni az értelmükre? Mégpedig a tudással, Marius, a tudással, amely olyan, akár a vén fa, amely gyökerével befészkezi magát a talajba és megkapaszkodik benne, árnyékot adó lombja alatt pedig nem nő ki többé a gyom. Ez kell az embernek, Marius, a tudás, amely megkönnyíti életüket és eltereli gondolataikat. Mert most minden erejét arra pazarolja, hogy megszerezze azt, ami nem az övé, más birtokát, más várát, vagy más asszonyát, teljesen mindegy. De ha megsejti majd a tudás adta végtelen lehetőségeket, ezek a kicsinyes dolgok

eltörpülnek előtte és akkor már a tudás után fog vágyakozni... Érted, Marius testvér?

— Ha mindezt ilyen jól tudod, és ennyire biztos vagy a dolгодban — kérdezte Marius —, és a tudással is rendelkezel, akkor miért nem tettél mindedig semmit? Hiszen végtelen idő állt a rendelkezésedre, nem?

A gróf lemondóan legyintett.

— Én magam semmit sem tehetek, mint ahogy a Rabbi sem tehetett semmit, ha az emberek nem akarták elfogadni azt, amit kínált nekik. Mondtam már, nektek adatott meg az *akarat*, mellyel befolyásolhatjátok a történelem menetét, nekem viszont csak a lehetőség, hogy átadjam valakinek a tudást. De nem mindegy hol, mikor és kinek. Ritkán adódik oly kedvező lehetőség, mint éppen most.

— De miért éppen most?

— Mert a világ fordulóponthoz érkezett, ahol eldőlheth, hogy megváltozik-e minden, vagy marad a régiben. De ezt megint csak az embernek kell eldöntenie, mert, mint már mondtam neked, az elhatározás pillanatában az ember mindig egyedül dönt. Mert nem csak a döntés kényszere adatott meg az embernek, de az *akarat* szabadsága is, mint ahogy ezt te is tudod.

A gróf most egész közel hajolt Mariushoz, szinte érintette az arcát, és így szólt:

— Neked kell most döntened, Marius! Neked, egyedül. Ha akarod, a tudás a tiéd, és elindulhatsz, hogy jobbá és szebbé tedd a világot. Hát kívánhat magának ennél többet az ember?

Marius csapdában érezte magát, melyben tehetetlenül vergődött, és most nagyon, nagyon egyedül érezte magát.

— Persze, hogy egyedül érzed magad — ismerte el a gróf, mintha csak kitalálta volna a gondolatait. — De ez csak addig tart, amíg elhatározásra nem jutsz. Döntened kell, és ilyenkor mindenki magadra hagy.

— Isten most is velem van... — nyögte ki Marius.

— Valóban? — kérdezte gúnyosan a gróf. — Akkor kérdezd meg tőle, mit tegyél!

És Marius megkérdezte. Behunyta a szemét, és várta a jelet, a megérzést, a lelkiismeret visszhangját, amely majd üzenetet hoz számára az Úrtól.

De legbelül minden néma maradt. Csak saját szívverését hallotta, és lelkében kongó ürességet érzett.

— Mondtam neked, Marius testvér: a döntés pillanatában mindenki magadra hagy.

— De miért én?! — fakadt ki Marius. — Miért kell nekem ezzel törődnöm? Ott volt nekem a kolostorom, a cellám, ahol csendben elmeditálhattam magamban a világról, Istenről, a jóról és a rosszról!... Miért kell engem ilyesmibe belerángatni?! Mit vétettem én, Uram, hogy ide juttattál?

— Ne várd tőle a választ, Marius testvér, mert úgysem felel. A hatalmasok előjoga, hogy ne indokolják meg tetteiket.

— De én igenis feleletet várok tőle, hiszen rólam van szó, az én életemről, az én sorsomról, az én lelkemről!

— Már megint az önző ember hangja! — kiáltott fel elkeseredetten a gróf. — Én, meg én, meg én! Az én életem, az én sorsom, az én üdvösségem!... Hát nem tudsz néha másra is gondolni? Az eljövendő nemzedékekre, például? Hát az ő életükkel és az ő sorsukkal mi lesz? Nem gondoltál már arra, hogy ahhoz, hogy valaki üdvözüljön, valakinek el is kell kárhozni? Mondj nemet, Marius testvér, mondj nemet, és üdvözülni fogsz, üsse kő, üdvözülj! De miattad ezrek és tízezrek fognak a jövőben továbbra is elkárhozni, mert így a világ olyan marad, amilyen most is, és semmi sem fog megváltozni! Az emberek továbbra is lopni fognak, gyilkolni és erőszakolni, bűnben születni és bűnben meghalni... Legyen hát a te üdvözülésed az ő kárhozatuk!

Majd megragadta Marius karját és keményen a szemébe nézett.

— De akkor is neked kell döntened, Marius, itt és most. Ne várd, hogy Isten megkönyörüljön rajtad, vagy azt hiszed, ha saját fián nem könyörült meg, rajtad talán meg fog?

Marius mindeddig nem tudta, hogy a fizikai kínokon túl egyéb fajtái is létezhetnek a szenvedésnek. De most a lelke szenvedett, méghozzá a kételyek legváltozatosabb örvényeiben, hiszen neki, éppen ő neki, Mariusnak, a névtelen novíciusnak kellett eldöntenie, mi a jó és mi a rossz. És még választania is kellett a kettő között.

— Nem tudom... — dadogta — honnét tudnám? Amikor láttam, milyen szörnyűségek történnek a világban, láttam a nyomort, amely az embereket sárba taszítja, semmit sem kívántam jobban, mint azt, hogy lehetőségem legyen jobbá tenni a világot...

— Most van rá lehetőséged, Marius testvér! — biztatta a gróf. — Csak akarnod kell!

— ... De ha arra gondolok — folytatta Marius bizonytalanul —, hogy a szenvedést Isten a világgal együtt teremtetten, így bizonyára szándékai is voltak vele... Éppen ezért, mi jogon szüntessem én azt meg?

— Az ember jogán, hogy kezébe vegye a saját sorsát!

— És honnét tudjan, hogy rendben lenne az, ha a világon mindenki boldog lesz? És honnét tudjam, hogy ezzel jót teszek az emberekkel?

A gróf értetlenül nézett Mariusra.

— A boldogsághoz való jogukat vonod kétségbe?...

— Nem, azt nem. Vagy... igen, talán igen. Miért legyenek boldogok, ha Isten nem így akarja?

— Mit tudhatod te, halandó porhüvely, hogy az Isten mit akar?

— Tudom, mert látom — felelte Marius.

A gróf kiábrándultan fordult el Mariustól.

— Hát valóban: nincs bennetek egy csöppnyi magasabb értelem sem. Arra sem vagytok méltók, hogy megmaradjatok a földön... Akkor döntöttél, Marius? — fordult vissza.

Marius érezte, hogy lelkében megkeményedik valami, alakot ölt, és súlyossá válik, akár egy rég elkövetett bűn. Nem tudta miért, de az jutott eszébe, hogy ezt a terhet most már örökké magában fogja hordani.

— Igen — felelte. — Döntöttem. Menjen csak minden úgy, ahogy eddig ment. Valami értelme ennek is kell, hogy legyen...

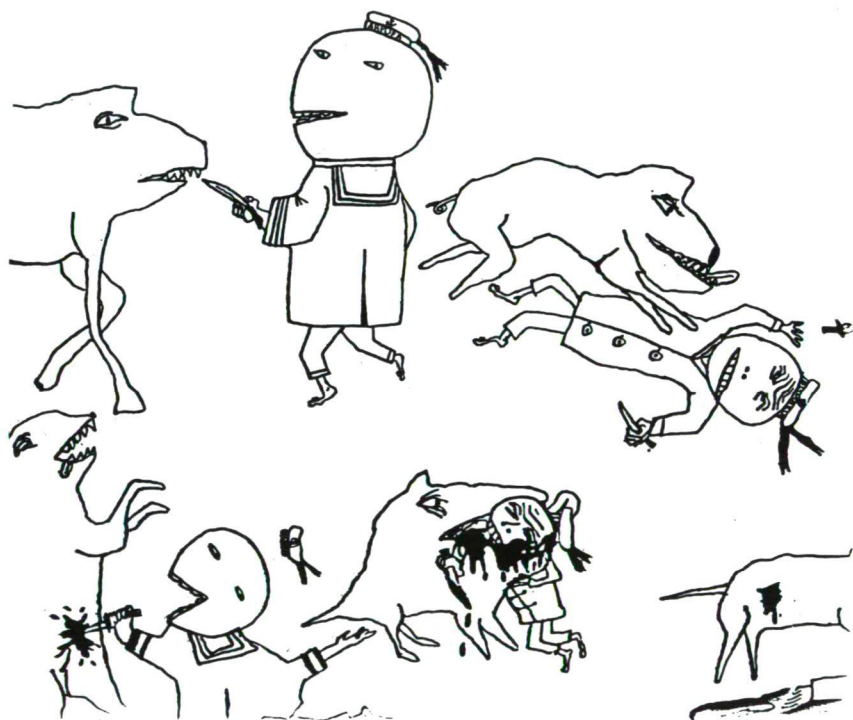
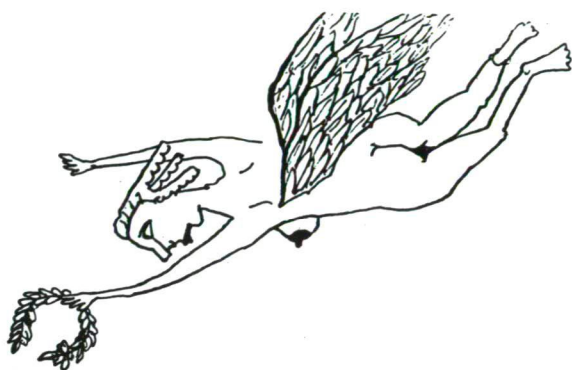
— Hogyne — felelte mérhetetlen keserőséggel a gróf. — Ha más nem, az önmegsemmisítés bizonyára.

Visszaballagott a kandalló elé, és fáradtan lerogyott a székre.

— És most mi lesz?... — kérdezte bátorítanul Marius.

— Most nem lesz semmi — állapította meg a gróf szomorúan.

— Menj vissza a kolostorodba, Marius testvér, menj vissza és elmélkedj továbbra is arról, hogyan lehetne jobbá tenni a világot! Te nem éred már meg azt a kort, amikor mindaz a kegyetlenség és ostobaság, amit te is ismersz, nevetségesnek fog tűnni amellet, ami akkor jön az emberiségre. De én ott leszek, mert ott kellennem, amikor az utolsó ember is eltűnik a föld színéről... És akkor majd ismét találkozunk, Marius testvér.

Benda Balázs: Kutyák és gyermekek harca, felettük Niké száll

Egy pillanat; október

fut a nedves nyelvként eléje terülő
sárga-lepedékes avaron egy kerítés felé
egy kerítés *felé* hogy rázhassa majd
hogy át akarja dugni a rácsok között a fejét
hogy beszoruljon a feje és sokáig
mély csíkok legyenek az arca két oldalán

aztán egyszer csak hatalmasra nő
minden kicsi lesz mintha egy távoli kád
lefolójában tűnne el éppen örvénylőn
fejét majd' beveri az égbe kezével
támaszkodik meg rajta érzi az ég
libabőrös borzasztóan reszket
sőt ahogy jobban nézi mintha kis
repedések kezdenének el cikázni a felületén

lába ott lenn messze alatta a földön
egyre gyengébb lesz de nem akar
még összeesni míg itt nem történik
valami legalább egy kis lyuk keletkezne
egy apró résecske hogy kileshetne
és tudná mi a fene van
akkor többé nem bánna semmit
isten bizony

Pécs

Méhes Károly

A temető fala mellett

kezd kiviláglani a fák koponyája
lűktetni a fehéren az ügyetlenül
ide-odaszaladó menekülő kis fekete ágak
dehogy ágaskodnak! akkora fölfelé-messzeséggel
a nyakukban épp hogy nem rognak recsegve
őszve

akkora meszes éggel mit kezdeni?
végezni? fakéregkapirgálás körömfeszítés
legalábbnyi fájdalom feketényi vérnyi
mint valami tétova sötétlő madár
ideszáll letottyan fázni húzva magát
őszve

az alkony utcának partján hol a temető
fala fut dermedten kövesen végig (ilyen
vidék) az arc csak egy pillanatra válik ki
a ködből a sarkon meegrándul és pislant egyet
és rögvest a múlt mikrobáival mosódik
őszve

Pécs

Méhes Károly

Gustaf

Megszólított, és azt mondta, nézzek csak arra a kéményre. Ott, messze a dombtetőn. Nézzek csak rá, erősködött. Alkonyatkor kezdi, mindig alkonyatkor. Sárgás, könnyen eloszló füstöt ereszt, mintha pára volna inkább, keserű gőz, nem is füst. Hórihorgas fickó volt, beszéd közben hunyorgott. És, mondta, emlékszem-e a régi füstre. Arra a dús fekete füstre, amit a Wágner kormos lokomotívja úgy tudott okádni, hogy a sötét gomolyagban vörös szikrák kavargtak. Mert a pokolnak még színei voltak. Ha a Wágnernek úgy hozta a kedve, megrakatta a kazánt, hogy a gyöngye ősz alkony könnyű pernyével szóródott teli, s ahogy a kocsik elrobogtak, a sínek között a gyermekek nevetve vadásztak a hulló koromra. Csak úgy kapkodtak a szálló, lebegő fekete pihék után! Emlékszem-e, kérdezte ismét. Tenyerét megfeszítve idegesen tárta szét ujjait, majd egyszerre, épp a szemem előtt a levegőbe kapott; emlékszem-e, hogy egy-egy pernyeszál, mintha valami incselkedő varázsnak engedne, mindig épp akkor ugrott ki a piciny markokból, amikor azok rácsukódtak volna. S mennyien álltak ott a peronon, amikor a Wágner beindította a mozdonyt, a nagy fekete test megmozdult és sok-sok könyökét hajlítva-egyenesítve eldohogott előttük; milyen boldog rémület ült az arcokon. Éreztem-e mélyebb és igazabb biztonságot azóta, hogy apám kezét szorongatva láttam a szikraesőt és a fekete füstgomolyt. Aztán a kocsik már sehol sem voltak. Épp amikor az alkony legszebb narancsszínét kioldotta, az indóház mögötti téren megpendült egy kicsiny templom harangja. Egy éles kis kolomp, aztán még egy, távolabbról, egy öblösebb, aztán mind, a többi is. A Wágner, mint valami áruló úgy somfordált ki a gondolataim közül. Mesés délutánok voltak, ugye. Látom-e,

reccsent rám, látom-e, hogy bikfic gyermekként mekkora merészség volt félig-meddig hinni e mesében. A tiszta őszi lég közel hozta a végtelen sínek találkozási pontját, azt, ahol még a Wágner fene-nagy lokomotívja is percekben belül parány lett. De a mi tekintetünk nem ezt kémlelte, mondta a hórihorgas pimaszul, éneklő hangon. Nem ám, mert a peron kövén egy eltaposott verebecske húján legyek gyülekeztek. És a legyek hátára, épp a kék és a zöld szín közé, az alkonyi nap érdekes fényt vetett, kis aranyos pontokat. Ez a maroknyi kis tetem, felszakadt nyers húásával, amelynek pompáját utálatos fekete alvadás szegélyezte, a meghatározhatóság szigete volt ebben a csupa-áttűnőség délutánban. Nohát! Ki vett erről tudomást! A békés élet meg a békés halál ugyanazt a medret választotta magának, és ez több volt, mint megnyugtató. A temetők mind virágkertészethez hasonlítottak, és azokon a napokon, amikor temetőbe kísérték, az ember úgy érezte, időn kívül történik, amit lát. Mindent, ami még hozzáférhető volt, belakott egy hatalom, az őszi délelőttök szelíd színeit éppúgy, mint a hűvös novemberi eső csöpögését. Ez az erő ellenállhatatlanul, mert el nem kerülhetően, az állandó dolgok egykedvűségével, árulkodó készülődés nélkül terelte egybe a városka lakóit ilyenkor. Odanézzen. Kezdi, suttozta a hórihorgas. Kezdi. A dombtetőn fehér épület állt, mint egy doboz, és hosszú kéményéből valóban, mintha könnyű sárgás füst szivárgott volna a levegőbe. Hamvasztanak, mondta. A meztelen test egyszercsak felül, és kitárja karját. Tudom-e, kérdezte hirtelen a hórihorgas, hogy minden város fölött ott áll az idő nagy vulkánkúpja? Hogy vannak városok, amelyek hivalkodva, utcazajban élnek, s ugyanakkor mégis, ismerős meghittségbe burkolózva haldokolnak? Gyermekkorunkban, mint Pompejire a láva, a városunkra egyszer kicsap a kráterben kavargó idő, és szilárd burkot von az utcákra. Évről évre vastagodó kérget, amely alatt, lelassulva, el-elmaradozva, egy másik számítás szerint, tovább telik az idő. Most esik; otthonunk előtt ismeretlen halad el. Kipillantunk, és azt gondoljuk: idegen. Idegen léptek, idegen kocsizaj, idegen kulcszörgés. Az eső nem csöpög: permetez. A burok alatt meg ismerősen, gyengülően süt be a nap, szekérnyikorgás, kocsiskurjantás és a kövön koppanó paták zaja hallik. A porszemek, mint aranyzemcsék lebegnek a napfényben. Két idő telik, két különböző másodperc-hossz. Két mérték, amit az elme nem ragad meg

egyszerre. A dolgok ugyanakkor idegenek és ismerősek. Kettős kétségbe döntenek. Az emlékezés megváltói tett.

Hallom. A kondulások elülnek. Hat óra lehet. A rövid főutca csupa ismerőssel telik meg, szerény, szürkeruhás férfiakkal; oldalukon hitvesük, oda-vissza sétájukat róják. Előbb-utóbb mindenki szembe jön majd a többiekkel. Megállnak, kedélyeskednek, vagy pár közömbös, tétova szót váltanak, és folytatják útjukat. E séta egyre unalmasabb lesz; a találkozók újra meg újra köszöntik egymást, aztán csak a szemükkel jeleznek. A negyedik-ötödik találkozásnál már elfordulnak egymástól.

Egy napon rendkívüli esemény történik. A városka főutcáján, a sétálók között ismeretlen ember jelenik meg, cserzett arcú, hórihorgas, cingár fickó, és mindenki ámulatára lobogó királykék köpenyt visel, meg bíborszínű mellényt és rongyos csipkéekkel megrakott inget. A különös öltözetet sárga térdnadrág, megereszkedett harisnya és ormóttan arany színű csattos cipő egészíti ki, s a jelenség koronájaként egy széles kalap, amelyen nagy piszkosfehér toll leng. A hatás rendkívüli. Az emberek tanácstalanul vizsgálják, hogy e kusza együttesben komisz, gúnyos csavargó került-e közéjük, vagy mulatságos jelmezbe öltözött, ámde szerencsétlen félnótás köszönget rájuk pillantásukat keresve. A séta rítusa felbomlik. Amerre a köpenyes elhalad, az emberek beszédbe egyenednek, csakhamar ő válik az utca központjává.

A város megismerkedik Gustaffal, a divat mesterével, a közeli homokbánya leszázalékolt művezetőjével. Gustaf a következő napokon a legkülönbözőbb jelmezekkel ejti újra és újra ámulatba az embereket. A város tartozékává válik. Délelőttönként be-behívják a rőfösüzletekbe, az asszonyok nevetve ugratják, pajzánul, öltözködési tanácsokat kérnek tőle, és Gustaf a nyers asszonyi incselkedésre régimódi bókokkal válaszolgat, teli tapintattal és nagyon komolyan, mint az orvos, aki előtt csinos asszony vetkőzik. Az emberek maguk sem tudják, mivégre ereszkednek vele szóba. Nem szólnak ezek a társalgások semmiről; se pénzről, se nélkülözésről, se betegségről, hiszen olyasvalaki azért mégsem akad, aki e csudabogarat bizalmába fogadná. Gustaf nem is ismeri név szerint ismerőseit, nem tudja, ki kinek hitvese, kinek szeretője, ki kivel

találkozik, és miért. Gustaf magányos. Az emberek számára mégsem világos, hogy ez a hórihorgas fickó, aki soha egyikükkel sem száll szembe, vajon alkot-e róluk véleményt. Vajon, e rendkívül udvarias tartózkodás mögött nem valami éles és kiérlelt bíráló van-e. Gustaf nem véletlenszerűen cserélgeti jelmezeit. De, akik nem hiszik el, hogy királykéek köpenyét aznap azért váltja sötétebbre, mert a délutáni égen különös formájú felhők gyülekeznek, azok is annyiban maradnak, hogy mindegy: Gustaf különös, ám kedves bolondja a városkának.

Aztán azon a délutánon, amikor Gustafot utoljára látják, ismét történik valami. Valami, ami magában nem is volna nyugtalanító, hiszen ebben az időszakban jópár közismerten félkegyelmű ember járja az utcákat. A városka színháza mellett, a szomszédos kapualjból csöndesen kilép egy idegen asszony; csöndesen, anyaszült meztelenül. Az utca megbolydul, egy-egy kiáltás hallatszik, kíváncsi tekintetek szegeződnek rá mindenfelől. Az asszony meg, mintha tudomást sem venne róluk, szapora, meztelábas léptekkel elindul az emberek között, melle inkább lengőn, mint szökellőn táncol, halk léptei, a vigyázó, érzékeny talpak fürge mozgása az utca kövén, s az asszonyosan hízott far otthonos remegése a legtökéletesebben ellentétben áll a bámulók öltözött tömegével. Az utcán széles folyosó támad. Oly üresen, mint egy berendezetlen színpad, ahonnan hirtelen kivonult a hétköznapi világ, s átadta helyét egy időn és történeten kívüli eseménynek. Erre a színpadra lép ki Gustaf a meztelen asszony elé, királykéek köpenyében, kalapján a piszkosfehér tollforgóval. Valaki felnevet, aztán csend lesz. Várakozással teli, majdnem hogy megilletődött csendesség. Gustaf kézen fogja az asszonyt, és minden ünnepélyesség nélkül elindulnak. Követik őket; a városka színházudvarába mennek, egy eldugott lomtárhoz. Az ablak mögött tógás, álarcos viaszbabuk állnak, egyik-másiknak karja, feje hiányzik; egy polcon álarcok vigyorognak, egy másikon ábrázat nélküli parókás fejek merengenek, mint kifejezésüket vesztett, vagy éppenséggel a gondolkodásba végtelenül belemerült arcok. Gustaf kulcsot vesz elő, udvariasan előreengedi az asszonyt, aztán nagyon komoly arccal visszapillant az emberekre. Az ajtó bezárul, zaja nincs. Van aki szerint rendőr viszi majd el őket, mások úgy tudják: még napokig rejtőzködnek a színházi lomok között. Az igazság az, hogy nyomuk vész. Csak a királykéek köpenyt találják meg, ott lóg a fogason, a munkaruhák között. A lenyugvó nap narancsszínű sugara éppen betalál az ablakon, odabent csend van, a porszemek, mint aranyszemcsék lebegnek a nap-

fényben. Senki, de senki nem tudja megmondani, hova tűnik Gustaf, a régi idők bolondja.

Aki ezt a történetet kieszelte, nem vállalt érte fikarcnyi felelősséget sem. Én azonban jártam ott benn. Oda még elmentem. Pedig gyermeki kutatószzenvedélyem miatt akkor már túl voltam az első megszégyenülésen; napokig nevetett rajtam az osztály. S ami a legfájóbb volt, ez a káröröm nem is megghiúsult udvarlási kísérletemnek szólt. Talán megéreztek, hogy több forogott itt kockán.

Akkor beszéltek először a történelemórán Pompejiről meg a Vezúvról. Azelőtt már jártam az iskola kulcsra zárt padlásán is, de úgy tettem, mintha a vegytani laboratóriumból kiselejtezett kémcsövek, lombikok és más üvegholmik közül készülnék zsákmányolni. Cinkosaimnak azt mondtam, hátha akad ott abból a csudás fémből is, amely egy percnyi izzítás után fellobban és oly vakító ezüsfénnyel ég, hogy a halvány árnyék a tárgyak mögött egyből fekete lesz tőle. A dolgok meg mind-mind ezüstté változnak. Folyadék alatt őrzik, és vágható, olyan lágy. De mihelyt meggyúlt, a napali világosságban a telihold fényét árasztja. Amint ez a csipészen tartott villám felragyog, odabent, a gondolatok között is világosabb támad. Vagyis, inkább másként lesz világosság: a régi látás határait meghaladjuk, messzebb hatóan látunk, úgy, hogy a világ tengernyi részlete végre feltárul, s ekkor majd többet észlelünk belőle, mint amennyit a partra ki-kiszaladó hullámok nyájasan, jótékony unalomba burkolva eléink terítenek. Tévedünk, ha azt hisszük, hogy a feledésre szánt idő összemosza a dolgokat, és elrongyosítja az emlékek szövetét; épp ellenkezőleg, gyöngymázat rak rájuk, és épségben őrzi őket. Egy ideig, nem számolva a porral, úgy képzeltem e nemes tokba zárt leleteket, mint amiket egy gondos, rendező elme szépen osztályozva félrerakott, hogy egy majdani ítélethozatalnál egyenként elővegye; úgy, mint a polcon a könyveket, mint a szótári rendben várakozó szavakat. Márpedig a dolgokra rakódó por ugyanaz, ami egy bizonyos távolból nézve a megcsontosodott lávakőzet. Ahonnan elkapjuk tekintetünket, ott máris porosodni kezd a hely. Az idő lassú kiömlése egyszer utoléri a sebes áradást; országok tudnak porosodni, utcák, szerelmi találkahelyek. Megporosodott többek között egy árvíz, egy autóbaleset és J. T. barátom

is, aki, tudom, megértené és előbb-utóbb megbocsátana érte, miután egyszer túllennénk a találkozáson, amely egy pillanatra biztosan olyan lenne, mintha óegyiptomi kecsketejet készülnénk inni. (Csak azt ne.)

Szóval, a Wágner-lányt választottam ki, mert ő azelőtt soha nem kérdezősködött. Egy Wágner nevű mozdonyvezető lánya volt, s akkor még úgy gondoltam, ennél valóságosabb foglalkozás nem is létezik a világon. És ő különben sem érdekelt senkit az osztályban. Még bicegett is. Néma vesződséggel szert tettem néhány éremre meg cserépdarabra, és a folyó töltése mellett egy kis füzesben gondosan elástam valamennyit. Egy kis habozás után a Wágner-lány ráállt a dologra. Nem az ásatás sikerében kételkedett, inkább azt nem értette, miért pont a folyóparti tiltott területen kell kezdenünk. Éppen ezért, erősködtem, mert tiltják. Azért mégis megkért, hogy erről ne szóljak senkinek. Később sem, amikor már megtaláltuk. (Megtaláltuk? Mit? — erre nagyon kíváncsi voltam, de nem mondtam ki.) Jó, feleltem inkább, nem szólok. Aztán megint eszébe jutott, hogy megkérdezhetik, honnan van. Akkor sem áruljuk el, javasoltam. Jól van, bólintott bizonytalanul. De várjunk csak, kezdem mégis, félreértést gyanítva. Amit most keresünk az nem a kincs. Hanem mi, nézett fel meglepetten. Nem kincs. Többet nem mondtam. Elindultunk. A Wágner-lány el-elmaradt, mindegyre be kellett várni. De azért jött utánam. Közben én is elbizonytalanodtam; egyfelől azt kívántam, mielőbb felmutathassam a leletet, másfelől meg féltem: ha mindjárt megtaláljuk, nem gyanakszik-e majd. Így aztán sokáig turkáltuk a folyópart homokját, míg elérkezettnek láttam az időt a felfedezésre.

Az egyik gödörből a városka árvízi emlékérmé meg az utolsó kutyakiállítás díszmedálja került elő, a másiktól meg anyai nagyapám világháborús kitüntetése, órája s egy Trajánuszos, dák-római ihletésű bronzplakett. Ez utóbbi gödörben nagyon bíztam. Nemcsak mert Trajánusz épp a céломhoz illő méltósággal emelte fel győzedelmes jobb kezét, s a tógája ráncai oly szabályosan igazodtak el, mintha viselőjük eleve szoborként állt volna a harci szekérre, hanem azért is, mert másfelől, anyai nagyapám már szökése után gondoskodott arról, hogy a háborús kitüntetést ne találja meg senki, s ez az elrejtettség, gondoltam helyettesítheti majd az elásottságot. Az órának még külön története is volt, ugyancsak a szökéssel kapcsolatban. Anyai nagyapám — úgy vélte: utolsó — bevetésére

készült, s előrelátásból meg valami elérzékenyült atyai szeretettől vezetve egy szabadságos katonára bízta zsebóráját s hitvesi gyűrűjét, vinné haza, jó lesz otthon. A katona megérkezett, a családi kocsmát könnyen megtalálta. Nagyanyám a pult mögött állt, vagyis állt, amíg a hírnök szótlanul, tekintetével már a polcon sorakozó üvegek között kutatva az órát és a gyűrűt ki nem rakta a pultra. Az óra koccant egyet az ónlemezen, a gyűrű meg kocogva pörgött még az egyszerű csapszék délutáni zsongásában, mintha dobot pergetnének, aztán megállt az is. De alig hallgatott el, a két ismerős tárgyat látva nagyanyám ájultan rogyott össze, s miután a nagy ijedelemben felloccsolták, nem hitte, hogy az el nem hangzott hír nem igaz, s nem is hitte volna el soha, ha nagyapám pár hónap múlva haza nem állít, csapzottan, elgyötörve, a zsebében semmi egyébbel csak ezzel a dísztelen éremmel, amit nagyanyám, talán avégett, hogy újra és újra megbizonyosodjék, csak annyira rejtett el, hogy titokban elővehesse; így fedeztem fel, és így jutottam én is hozzá, később, jóval később, mit sem sejtve történetéről.

A Trajánusz-plakett meg, mint később megtudtam, abból az időből származott, amikor a városka napilapjának tréfacsináló fényképészét fegyelmivel menesztették. Egy csupa Trajánuszokból meg Decsebálokból, fehérarcú, zord, jövőbelátó szobrokból álló kiállítás nyílt a városháza csarnokában. Nagy úrnak, a fényképésznek, míg unatkozva várakozott a megnyitó érdemes közönségére, s gondtalanul villogtatta a Trajánuszok szemébe a magnéziumfényt, tréfás ötlete támadt. Az egyik Trajánuszt, egy hófehér gipszmelleszobrot, elcipelte a csarnok illemhelyéig, és gondosan a vécéperemre ültette. Még simogatott is egyet koszorús gipszhaján. Látni nem látták, a Trajánusz meg tűrte. Sőt, a helyiség halovány kék meszeléséről visszaverődő délutáni fény, mintha új, történelmien kozmikus aurát vont volna a babéros fő köré. A dicső hadfi számláján a hősök utólagos méltóságából levonódott ugyan egy rész, a klozetten ülve, de ezt kétségkívül visszanyerte emberiségben, vonásai férfiasan eltorzultak, arcáról elszállt a gipszmáz enyhe párája, s új talapatán mintha ébredezni, sőt készülődni látszott volna, akár a városka láthatárán álló távoli hegyek, amikor körvonalaik nagy ritkán kiélesedtek. A dolog elintéződöttnek látszott, és visszacsinálni sem lehetett már, mert a gyermeteg fényképészt csínyének élvezetében a legrosszabb — még annál is rosszabb — lepte meg: a csarnokba szurokfekete öltönyös férfiak perdültek be, tekintetüket körbekapkodták a termen, az ajtók-

hoz futottak, kikutatták a mellékfolyosókat, sietős erőszakkal benyitottak mindenüvé, egyikük sebtében még a szűk klozetre is bepillantott, de aztán visszakapta a fejét, s egy fél szóval, fintorogva bocsánatot kért. A nyomukba újabb férfiak jöttek, ők már nem futottak, de némelyikük idegesen nézett körül. Amikor bent voltak, akkor lépett be Sztojka, ruganyosan, mosolygósan. Körbejárta a termet, egy ideig méregette a Trajánuszokat, aztán magabiztossága egy percen belül mintha elszállt volna, közelebb hajolt egy feketeruháshoz, mondott valamit, s amerre a másik mutatott, a mellékhelyiség irányába indult. Kérem, kezdte volna Nagy úr, de elakadt. S különben is késő volt már, hiszen Sztojka egyenesen az ajtóhoz lépett. Kitérta, majd zavartan visszacsukta félig. Aztán kitérta megint.

A Wágner-lány persze nem tartotta a száját. Másnap a tanár előtt volt az árvízi érem is, a Trajánusz is, meg a többi. De mintha mind megváltoztak volna. Az ilyen dolgok, amiket sokszor láttunk már, vagy sokáig nézünk egyhuzamban, ahogy elveszítik idegenségüket, nem ismerős vonást nyernek helyébe, hanem valami kiismerhetetlen önállóságot. A tanár félrevont s azt mondta: a nemlétező nem arra van, hogy megérintsék. Látni lehet, megmutatni nem. Én nem hittem el. Szerintem a dolgok közvetlenül a teremtés után egy ideig még nemlétezők voltak, és azt a tulajdonságukat nem is veszítették el teljesen. Lehetnek dolgok, amelyek születése és halála között csak időrendi különbség van. Ezek ismétlődnek meg a legkönnyebben, mivel visszatérésük mindig is küszöbön áll. Egyenruhák, paszományok, rojtok, csipkék, parókák, talárok születnek, egyik a másik kimúlásában. Egyik itt: látom, viselője elhalad az ablak előtt az esős úton, másik ott: függ az aranyzemcsés fényben. Mi létezik hát? Ami emléket hagyva lendíti el az idő fonatát, vagy ami épp ekkor, e résnyi nyíláson át megpillantható? A küszöbön lassan telik az idő; küszöbön várakozó nem hagy nyomot maga után. Összes leletünk a küszöbön innen vagy rajta túlról való. De át-átlépve nem leljük a küszöb állapotot, a lassú készülődéstől megérlelt kibontakozást. Emlékünk csak holt jelenidő, a borostyán alkonyi mélyén pihenő bogár.

Mi történt hát Gustaffal és a meztelen asszonnyal?

Gustaf színrelépését nem rögzítette más, mint történetünk. Azt mondtuk: egy napon ez s ez történt, egy másikon meg valami más,

rendkívüli, s azt hittük, ezek a fordulatok magukban elegendőek a dolgok pontos megkülönböztetésére. Mert, lám, a pontosság volt a célunk, a két időnek, a két másodperchossznak mérése, és nem érzékelése. Nem volt ez különb a becsapásnál. Úgy jártunk el, ahogyan én tettem a Wágner-lánnyal. Elástunk, hogy izgatottan, félrefélrelesve ismét felfedezzünk egy legendát. Leírást adtunk egy Gustaf nevű félkegyelmű megjelenéséről és eltűnéséről egy olyan városban, ahol a bolondok öltözete alig különbözött a korzózó polgárokétól. Gustafot emlékeinkből vettük, mert létezett, ugyanúgy, mint a Trajánuszok, meg a háborús kitüntetés, de Gustaf átlépte a küszöböt, és mi nem találjuk útját. Megváltói tette is áltatás volt: csupa körülmény, csupa részlet. Léte nem volt, csak mintha lett volna. Gustaf innen és túl is volt: közel tőlünk, távol hozzánk. Ha ma írná meg valaki a megváltás történetét, abban az emberek egyedül bűneikre ismernének rá. Az erény mindig meg-megpihenő gondolat, s csakis a bűnök értelmezése tartja mozgásban. Az erényt a bűn útján lehet megújítani, de a bűnöket nem az erény megújítása végett követik el. Lesz ami lesz. A színházi lomtárban egy arany-színű pántlika megmozdul, még kunkorodik egyet.

Én most magamra terítem ezt a köpenyt.

Szeged

Panek Sándor

Csuklott, mikor azt mondta...

„Hé szlávok
Mekkora öröm [hogy]
Lelkem hegységében fehér havak hullanak”
(Ljubomir Micić)

majd leült ... Száján Balkán jött
ki, balkáni szemfogak. Hisz pokolban
pamflet a mennyország, az angyal meg
vérszegény s felfestett indulat. Holott
csak annyi, annyi hogyha telne, hogy a
közfal-lét s a barbárság egyként fel-
feselne, s civilebb lenne a kortársi
köztudat (amely így momentán s 'dadán'
is bizton elmulat). Míg mögötte zárt keretben
s még zártabb részletekben élve, az egyik
magába csendesül (képzeletben magától
mindössze magáig repül), a másik meg
harap, (vö. étkezik), s kifelé mélyülőt ugat.

Szeged

Juhász Anikó

Öltések

A horgolótűvel nyúlt alá a
földnek, homokba feszült a csipke-
indulat. Ez itt egy dán fej, Hamleté,
amott meg csontos, horgos hangulat,
hisz egy, két, há... szerb, horvát
Rosencrantz, Guildenstern így kiált:
Hej, Yorick, koponyád döntő fordulat!

Szeged

Juhász Anikó

Foglalatosságok

Mellékfoglalkozásban saját koponyáját
próbálta meg egybetartani. S mikor a
verebek, széttörve hoztak kerengő
esőcseppeket, az egység szimbólumait
kapta elő s tanulmányozta, akár a
nyelvész, hogy a gondolatcsonkok mögött
mi az, ami eltörött, s mi az, mi üres
huzalhelyként a térben lötyögött
mindaddig, míg hétfőt nem mutatott
a naptár, mikor a méz formáival
telt meg a gyanútlan kaptár, s forrasztó-
pákával vonultak az isteni vándorméhek.

Szeged

Juhász Anikó

Danse macabre

(napló)

az úton senki — por száll s a csend
de még több lesz a hold idelent
egy kósza árnyék hordozza arcom
(a múltat mindig magamnál tartom)

ez itt csak amolyan könnyű séta
vonulok egyre mint fenn az egek
fák sora s az egész *alfabéta*
rezegteti halkan a szívemet

megállok körül zárójelek sorban
kinézek kissé egyik alól
hát egy madár éppen nagy sebbel-lobbal
a vállamon szárnyakat vakol

csontjaimban is az ég meg a föld
s hozzá még hozzá szóval ami jár
úgy lesz itt lassanként minden örök
hogy a helyéről félre-félreáll

ej de szellős ez a pokol
hogyne volnék én is komoly
asztalon bor — neme: *tokoj*
ezt kívánja a protokoll

mi járná itt ha lenne a volna
s a dolgok között csak *elvanvolna*
mint akinek az egyszeri volta
még *vannál* is inkább való volna

legördül rólam e mái nap
szabadság van hát *bibap bibap*
(MINT KI ÉJJEL VÍZBEN GÁZOL)
ma sem írtam: fázom fázol

csak az van ami mindig közbejön
ami elmúlt csak ahhoz van közöm
s ha nem lenne jó így majd feltalálom
mi még itt a valóság s mi az álom

csak ennyi hát és e világon
ezt-azt már végig megteszek
elvolnék még és nem is bánom
hogya mi volna az nem lehet

álomban azt láttam — no lám — hogy meghalok
egyszerre csak a szívembe dőltem
azóta minden nap egy kicsit hallgatok
s elszégyellem magam a tükörben

ősz dere már ősz dere — jövel!
árnyékomba állok észrevétlen
szerveimhez egy kissé közel
de egészen bennük azért mégsem

s majd elfogyok mint csönd a szóban
csak a végére meghagyjam magam
akkor majd elmondom: *jó jól van*
a többire most már nincsen szavam

e dolgokról még szól dalom —
itt mégiscsak köztetek féltem
ne akadja fenn a szavamon:
(lefoglalták az írógépem)

s ki tudja már azt még mire futja
lenni is csak hogy: *lebetem*
messzire porzik az egek útja
s őrt állok saját végemen

világból kiáll a világ
egy csönd egy tárgy egy faág
elindul hát sétaképpen
könnyű szél jár elmentében —

Szeged, 1990–93

Belányi György

Számтан

Máskor is volt már az úgy, hogy három vagy négy napig nem kelt föl a nap, de ilyen, hogy egy teljes hétig ne nézett volna a város felé, most fordult elő először. Hát persze, hogy erre is a házmester hívta fel a figyelmét. Ez már a hetedik nap nap nélkül. Tényleg, már a hetedik, jó reggelt Szabó bácsi! Velem ne szemtelenkedj, édes fiam! De én csak... Inkább a lábad elé néznél, azért én felmostam! Mit tehetett, lábujjhegyre emelkedett, és kitáncolt a lépcsőházból.

Az utca élte mindennapos éjszakai életét, kihalt volt és sötét, a sötétséget szinte láthatóvá tette a kandeláberek sápadt fénye. Megyek, veszek valami reggelit, vagyis..., enni azért csak kell. Elin-
dult hát a boltba venni valamit enni. Gyalog megyek, nem villamos-
sal, döntött egy pillanat alatt. Döntése valóban egy pillanat műve
volt, mert az elindulás után nem torpant meg. Természetesen valaki
megkérdezhetne volna tőle, hogy gyors döntésébe belejátszott-e az,
hogy a városban nem közlekedett villamos, egyáltalán, talán mére-
teinél fogva vagy miért, semmilyen helyi tömegközlekedési eszköz
nem volt a városban, de hát rajta kívül egy teremtet lélek nem volt
a környéken, éjszaka volt, meg különben is, ki az, aki szívesen
szóba állna egy vadidegennel a sötét utcán. Azért az különös, hogy
senkit sem látni az utcán, fordult meg a fejében. Biztosan valahol
sorban állnak. Ezek olyanok.

Odaért a bolthoz. Megállt. Zárva volt az ajtó. Rátette kezét a ki-
lincsre, és nem durván, de határozottan lenyomta. Kulcsra volt zár-
va az ajtó. Még szerencse, hogy előbb megálltam, és nem kenőd-
tem fel itt az üvegajtóra, mosolyodott el, mely elmosolyodást az ajtó
túloldalán álló nő, egy eladónő minden bizonnyal szemtelenkedés-
nek vett, ugyanis széles mozdulatokkal mutogatott fölfelé, előre,

azaz rá és balra. Akár egy közlekedési rendőr, vagy mint egy tanár, aki geometria órán a háromdimenzió mibenlétét magyarázza. Ott állt, fogta a kilincset, illetve már inkább kapaszkodott bele, és nézte a mutogató nőt. Hülye helyzet, pedig nem ígértem neki semmit. Azon vette észre magát, hogy tekintetével követi a mutogató eladó kezét, fel, szembe, majd balra fordult, de hát akkor ez itt jobbra mutogat, hisz neki volt balra. Szemben álltak. Szóval, balra fordult. Ott állt az egész város, sorban. Ne tolakodjál, te taknyos, kiáltott rá egy idősebb úr talán a tizennégy vagy tizenötödik helyről. Mit gondolsz, mi talán jókedvünkéből állunk itt? Biztos nem volt benne az első tízben, következetesen tegezte. Igaza van az öregnek, olvasta a többiek szemében. A reggeli nyitásra vártak. Aki itt nem áll sorba, az gyanús. Békülni nem akaró tekintetek keresztüzében a sor végére állt. Én ezt nem értem. Ahogy beállt a sorba, a végére, varázsütésre, a többiek, a sor arca megenyhült, mint takarítás után a por szitált a békülni nem akaró tekintet. Még a végén itt várom meg a reggelt, fordult meg a fejében, miért is ne, aludni már úgysem tudok, és legalább nem vagyok egyedül.

Azért felvehettem volna azt a pulóvert. Fázott. Mit nem adnék egy forró teaért, és ha még egy kis rum is lenne benne. Kezébe nyomtak egy cédulát. Fogja már meg! — a tizennégy vagy tizenötödik helyen álló idősebb úr volt a cédulaosztogató. Ujjai közt forgatta a kis papírdarabkát. Aztán vigyázzon rá! Ha sorra kerül, kérem vissza. Itt a legtöbb ember zsebében volt egy köteg cédula, a cédulákon nyomtatott vagy kézzel írott számok. A legváratlanabb helyeken nyomtak az ember kezébe egyet, útkereszteződésben a zebra előtt, liftes lépcsőházakban a liftajtó előtt, még az is megesett, mondják, hogy ennek az idősebb úrnak, aki most itt a bolt előtt osztogatta, egyszer a felesége ajtónyitáskor egy ilyen cetlit nyomott a kezébe, de hogy tizennégy vagy tizenöt volt-e ráírva, arról megszöttek a vélemények.

Mit is kéne enni? Így, hogy egy sorszámnyi (merthogy sorszám volt a cetlin lévő szám) közelségbe került a boltba való bejutáshoz, komolyan el kellett kezdenie gondolkodni ezen a kérdésen. Zsömlét meg valamilyen felvágottat. Jó, jó, de milyen felvágottat? Parizert vagy esetleg turistaszalámit, mondja már meg, kedves uram, ne tartsa itt fel az eladónőt meg a sort. Hát, vagy négy szelet parizert, hogy szendvicset tudjak csinálni. Mindjárt szendvicset, de akkor miért csak három a zsemle, tisztelt uram, csak nem csupaszon akarja

megenni az egyik szelet parizert! Jó, akkor csak három szelet parizert. Három szeletért nem kezdek el itt szeletelgetni magának, aki mutogat, attól minden kitelik. Hát ezért akartam négyet. Na menjen innen a francba, aztán majd ha már tudja, hogy mit akar kérni, akkor jöjjön vissza. Egy zsömlét meg egy zacskó tejet fogok venni, döntötte el cetlivel a kezében. El akart kerülni mindenféle jelenetet.

Kinyithatnák már! Ha még egy fél óra múlva sem nyitják ki, megkérem a mögöttem állót, tartsa a soromat, és haza szaladok azért a pulóverért. Hihi, mennyit fog még tipródni azon, hogy melyik legyen az a pulóver. Az a norvégmintás, amit karácsonyra kapott, vagy az a másik norvégmintás, amit múlt karácsonyra kapott, vagy esetleg az a ... Na nem, meg fogom kérni őket, a következő karácsonyra valami mást vegyenek nekem, ne megint egy norvégmintás pulóvert. Engem ne hozzanak ilyen lehetetlen helyzetbe. A múltkor is, mikor felment hozzá egy lány, igenis egy rendes lány, visított a röhögéstől, neked ennyi norvégmintás pulóvered van! Biztos meg fognak sértődni. Pedig ezt igazán megérthetnék. Még a végén venni kell egy másik ruhásszekrényt a norvégmintás pulóvereinek. Akkor inkább azt a magas nyakú zöld garbót veszem fel. Ez teljesen meghülyült, hogy áll az rajta. Miért, mert egy kicsit vastagít? Kit érdekel, úgy is sötét van. Garbó és kész. Igaz, az meg túl meleg lesz. Azért én sem tudok mindenkinek a kedvében járni.

Letelt a fél óra. De kit kérjek meg, hogy tartsa a soromat? Nem állt mögötte senki. Az előttem állót mégsem kérhetem meg, a végén addig forgolódik, míg elébe áll valaki. Kellemetlen. Ott álldogált összefagyva, és még a sorát sem tudta kire bízni. Na jó, várok még egy fél órát. Megkönnyebbült. Ez a döntés utáni megkönnyebbülés szinte felmelegítette. Félre a lehetséges alternatívák közötti ideges keresgéléssel, félre a maximális nyereség és minimális veszteség közötti idegtépő számításokkal, félre, félre. De hát minek is az a pulóver, ha már nem is fázott. Talán már nem is fázom? A kétely el volt hintve. Elhintődött. Megkocogtatta az előtte álló vállát. Szép időnk van. Ilyenkor képtelenség csendben maradni. Ezt nem lehet szó nélkül hagyni. Ezt nem lehet csak úgy megúszni. Ezt ki kell beszélni. Nyugodtan haza szaladhat, majd fogom a sorát, fordult felé az előtte álló. Ó, ha Te mindent tudsz, nem mondanád meg, melyik pulóvert vegyem föl? Hát, semmi esetre sem azt az ocsmány

garbót, akkor már inkább valamelyik norvégmintást. Nem jönne föl velem, segítenél kiválasztani. Na jó. Futás!

Megállni! Megállni!, ordított az idősebb úr, a tizennégy vagy tizenötödik helyről. A céduláim, azonnal adjátok vissza a céduláimat. De hát egymás utáni számok vannak rájuk írva. Az engem egyáltalán nem érdekel, a céduláimat, de gyorsan, taknyosok.

Csak fel ne ébresszük őket. Miért, szólnának érte? Á, dehogy! Csak jobb így. Lábujjhegyen mentek föl a lépcsőn. A házmester fejcsóválva mosott fel mögöttük. Azért a lábatok elé nézhetnétek. Szerinted meddig tart még ez az éjszaka? Nem is vettem észre, hogy te egy rendes lány vagy. Ott álltak a szekrény előtt. Jé, neked tényleg ennyi norvégmintás pulóvered van, visított a röhögéstől. Adok egyet, ha kell. Hát jó, de előtte vigyél el moziba. Nem egy elveszett csaj vagy tudom is én micsoda. A mozielőadások kezdésének időpontjai voltak: hétfő fél hat és nyolc, csütörtök fél hat és nyolc, péntek fél hat és nyolc, vasárnap fél hat és nyolc. Ma nincsen mozi, meg különben is, éjszaka van. Mindig ezt mondjátok. Követeltek csak, meg elvártok, ha meg töletek kérnek valamit, akkor meg ez van, nincsen előadás. Apám, ez készült, de legalábbis nem hagyta magát. Értsd már meg, hogy éjszaka van, és ebben a városban még soha nem volt éjszakai előadás, és én egyáltalán nem azért hívtalak föl. Hát idefigyelj, te nagyokos, én meg egyáltalán nem ezért vártam a soromra, ugyanis mi már sorszámokat osztottunk érte, tudod, az a hülye fasz a tizennégy vagy tizenötödik helyről meg csak ordibált velünk, hogy ne változtatgassuk állandóan a helyünket, végre itt vagyok, és, már megbocsáss, a röhögés kap el, itt vannak a híres norvégmintás pulóvereid, és akkor azt mondod, hogy nincs éjszakai előadás. Hallhatóan több nyelven beszéltek. Ezt vedd fel, nyomott a lány kezébe egy norvégmintás pulóvert, megünnözte. És mit nézünk meg? Ne pofázz annyit, öltözz!

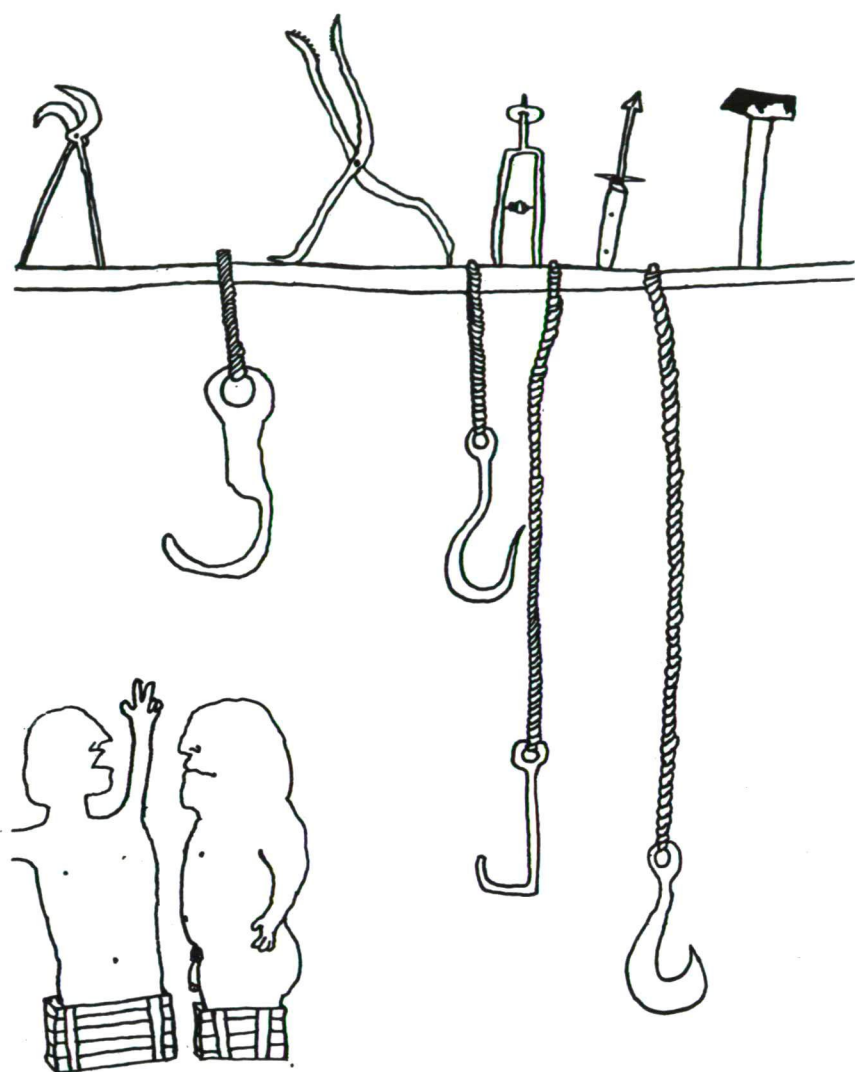
Ott mentek egymás mellett két tökre egyforma norvégmintás pulóverben. Nem fogták meg egymás kezét, oly kapocs volt az egyforma norvégmintás pulóver, amely szabad kezet adott nekik. Elmentek a bolt előtt. Ebben a városban az ember bárhová ment, a bolt előtt mindenféleképpen el kellett mennie. Egyforma pulóver van rajtuk, biztosan ezt mondta volna az az idősebb úr a tizennégy vagy tizenötödik helyről, mindenre volt valami megjegyzése. De nem mondta. Nem volt ott. Eltűnt. Eltűnt a sor a bolt elől. Pedig még ugyanolyan sötét volt mint az előbb. Biztos valahol máshol áll-

nak sorban. Csak az üvegajtó mögötti eladónő meredt a két egyforma norvégmintás pulóverre. Mit lesel, egyet fingok elesel! Ilyenkor mindig ezt kellett mondani. Ezt még soha senkinek nem mondta, de utálta ezeket a lejátszott játékokat. Minden szójáték ilyen, előre le van játszva, ezt jelenti.

Odaértek a mozihoz. Az ajtaja természetesen be volt zárva, és természetesen ott állt az üvegajtó mögött a jegyeladónő, és természetesen nagy vehemenciával mutogatott a város, a sor, mert persze ez is ott volt, nagy örömeire és megelégedésére. Még mielőtt bárki is egy szót szólt volna a sor végére vitte a másik norvégmintásat, beállította szépen a helyére, szabad kezei közé fogta az arcát, hát ez bizony így már nem szabad, szabad péntek, szabad szombat, szabad szappanozni, egy pillanatig mélyen a szemébe nézett, majd le-smárolta. Hozok cédulát, tette ismét szabaddá a kezeit. Odament az idősebb úrhoz, aki a tizennégy vagy tizenötödik helyen állt. Kezét ökölbe szorította, és belevágott a cédulás kezű férfi arcába, egy megérett a meggy, a sor meg csak elnézett, kettő, csipkebokor vessző, elnézték a gyorsöklűt, három, majd haza várom, négy, ..., öt..., hat, ... Nem az én hasam, a te hasad a pad!

Budapest

S. Balla László

Benda Balázs: Még semmi ellentét a számos ős között

A belső sáv

Az utolsó évszak

Nem vittük túlzásba, fiatalok vagyunk még. Talán futja is az időnkből. Akár még óceánparti, homoki atléta is lehet belőlünk. Nekieredhetünk egy nagyon hideg, hosszú futásnak, csak az idő ne lenne ragozva számtalanszor. Az idő egy cinika, s miközben benne vagyunk azt sem tudjuk mire gondoljunk. Az időjárás pedig egy kalap, ami alá minden be van tűrve.

Nem is erről van szó, hanem rólad és rólam, képlékenységünk-ről, szakíthatóságunkról. Hogy egy narancssal verem szét a ritmust és nem értem miért vagyok bizalmatlan veled. Pedig bármely pillanatban idetolhatnád a képed, de nem lennék boldogabb akkor sem, csak behúznám utánad a nehéz ajtót, és erre napra kitalálnánk valamit.

A napelem

Nem akartam lefeküdni, mert kevés volt a pénzem ahhoz, hogy fölkeljek. Elővettem egy nagy könyvet és kényelmetlen birkóztam vele. Olvasás közben biztos voltam benne, lesz majd valahogy. A könyv valami végtelenített megaszerelemről szólt, olyan optimistán, patetikusan, hogy egyelőre megdöbbentőnek tűnt a biztos halál.

Iszonyúan nehéz az én életem. 9 óra 37 perckor úgy éreztem, mintha hirtelen egy síkban lennének a dolgok, a ház, a szemem, a szellőzőnyílás, a poharak, a csap és minden-minden bent az agyamban, ahonnan már nem mozdul egy tapodtat sem, csak feszíti széjjel.

Később aztán eszembe jutott, hogy alkalmazkodnom kell a dolgok folyásához. Mindent a maga módján csinálni, nyitni-csukni, megélni, emlékezni. Így aztán délben már fáradt és éhes vagyok, ha elfáradok, bácsikám szavai adnak erőt, ha éhes leszek, egyszerűen bekapok valamit.

15 óra 12 perckor egy mozgássérült ellenőr pontosan meghatározta, mire is van szükségem. Ótvarosan próbáltam kimagyarázni magamat, mire azt mondta: — A bizalom éltető áramára szükség van — és megtapogatta paralízises végtagjait.

A lehűlés és a felmelegedés

Este volt még valami steril hideg, utána pedig az egyszemélyes meleg, ami tart azóta is.

Nem tudom van-e baj veled és velem. Más nem történt csak az, hogy álltunk ott abban a nagyon zöldben és nem ugyanaz jutott eszünkbe. Nyomok azért voltak, a te vastagtalpú, divatos nyomaidd és az enyémekek, a deformáltak, a vidékiek. Ezek aztán kerülgették egymást, találkoztak, elkülönültek és elmosódtak.

Kemény voltál és nem szégyellted magad előttem, akartad, hogy lássam, milyen vagy. Nem hittem el, hármát-négyet láttam belőled, mint a részegeket.

A testmeleg

Mikor rámszóltál, hogy félregombolom az ingemet, akkor jutott eszembe; nem dobtam tűzbe érted még semmit. Az is igaz, hogy éveken át nem jutok tűzközelbe, dehát akkor is.

Megőrijt, hogy kertem már rég nem úgy néz ki, mint mikor ezt kitaláltam, azóta egy letolt, összehajtogatott felsőszoknya lett, a rózsákat pedig egy hajszál tartja össze, hogy szét ne robbanjanak.

A havaseső

A hófehér téren át. Egyedül fekete fák, fekete padok. Színtelen eső. Nem akarom túlpofázni a hangulatot, lényeg, hogy egyedül volt, hogy fekete-fehér volt és fáradt, börtönviselt ember benyomását keltettem.

Szar vasárnap, lábszaggal, üres lakással. Undok kárpitok, hideg nikkelezések, a teától nem tudok aludni. Hallom a kulcsunkat a zárban s az öklömbe harapok.

A fűtött váró

Inhaláltam ma már eleget. Krákogok, köhögök, köpök. Fel-
nőttnyi gyereksírás. Belül is van már olyan meleg, hogy kibírjam,
míg elvisz valami. Addig lesz még helyem, lesz még a sziget nyu-
galma és megmaradnak az apró naív örömök, a belső sáv. Az ame-
lyikben elmegyünk mellette és amelyikben visszanézünk.

Szeged

Deák Botond

(Nyugati manzárd)

A francba!, mégiscsak az élőkert lesz,
ami megmenekít, felragad, óv, elfed
jótékonyan, és nekem onnan kifelé kell
karba öltennem magam, és akkor aztán
jöhet azonnal egy bevásárlás, egy leszállás
úgymond az emeletről; csak ne cinikusan!
bánjunk a térrel, a színes méterekkel, mert
azokból a fényjel, s a tükörmosás víz(remény)
sugara az esőszűrőn át, szürkén, keresztül-kasul
a kibírhatatlanul csikorgó, egyetlen működésen;
szemközt például már egy áruátadás kitartott
látványa emelne szörnyű magasba, hanem akkor
hoztunk ám banántot is!, tárgyalja el
magát, s ránt le engem a sofőr még mélyebbre

Győr

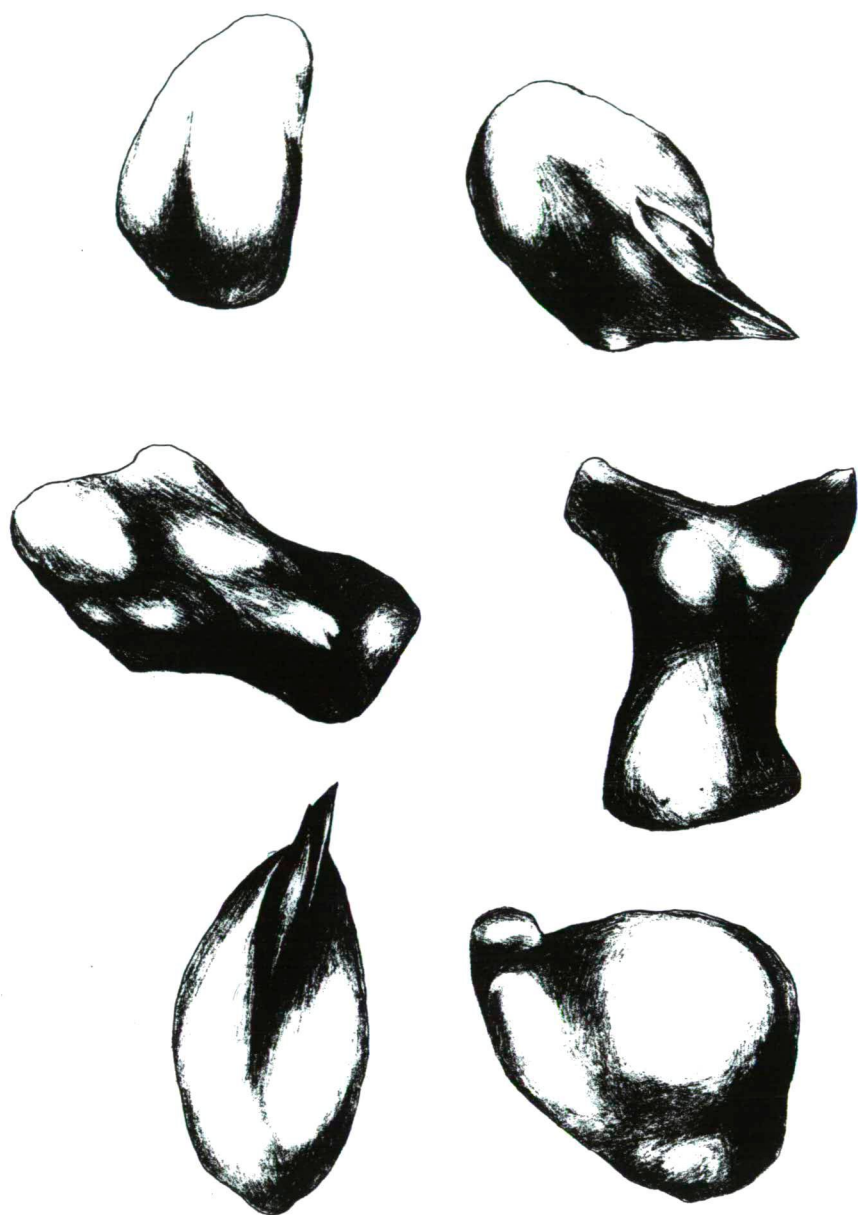
Zsávolya Zoltán

Hattyú d(e)ad

Valahogy mindig ott feszül, arcomig, a telefon-
háló szemein egyikük képe, akiket azért
szeretek, homloka feldereng a szobamélyi
növények óvatos súlytalanságában, a sások
enyhezöld-fehér hullámárnyéka mozdul, beülteti
látványával a kifelé tartó, elkörző, gépies
pillantásokat; onnantól fogva előbb még
süllyedő térség, majd semmi más, egy fekvő vagy
járkáló alak által zsákmányolt úr:
közvetlenül a neszidomokkal működő este; és
ha véletlenül havazás **lenne...**, de nem,
mintha eltűnt volna fejem fölül az ácsolat
ég nyomása, hirtelen túlságosan szabadon,
gyámoltalanul nappal találom magam az utcán

Győr

Zsávolya Zoltán

Szabó Ágnes munkája

A Regény jegyében

Senki sem ír szabályok szerint; meglehet, hogy írás közben eljut a szabályokig, de akkor azok észrevétlenek maradnak. A regény nem lendületből íródik, hanem összefogott munka eredménye. Ez az a terület, ahol könnyű megbotlani, de nehéz elérni azt, amit akarunk. Mert az, amit a regény átvesz a valóságból, azt újra be kell bizonyítania, bár ő maga is valóság, „de nem élet, az élet valódi értelmében”. Mi az élet? D. H. Lawrence azt mondja, „az élet a negyedik dimenzió”, vagy pedig csak törekvés, hogy tökéletesedjen az ember és az őt körülvevő világ közötti megállapodás. Tehát mindaz, ami belekerül a regénybe, akármennyire pontos vagy igaz, nem lesz értékes, ha a regény nem szervezi meg önnön pontosságát.

Mi a regény egy olvasó életében? Az elmélyülés órája, intim szükséglet a magányra, olvasói utópia? Vagy csak egy doboz a titkos múlt őrzésére, rekesz az emlékek megőrzésére? Lehet, csak „a holtak leltára”, ahogy Marquez nevezi országa irodalmát. Az olvasó, vagy legalábbis az igazi, ritka olvasó mind jobban vágyódik az érvelés után, az elsőrangú irodalmi alkotás pedig önmaga számára nem más, mint az idő argumentuma.

A regény magába foglalja a tradíciót, a történelmet, a hősi énekeket stb., és az olvasónak „mint zene folytatódik”. A regény, Brochval szölvé, „kívánságaink és félelmeink világa”. Merészném azt mondani, hogy a regény az olvasót a tények utáni vágy területére segíti, ezért jelentett mindig veszélyes olvasmányt. Néhány teológus még manapság is azt állítja, hogy a regény a Sátán legalkalmasabb fegyvere az Isten elleni harcban. De így gondolkodnak a sötét rezsimok zsarnok politikusai is. És hiába szükségtelen számára az ideológiai fertőzés, mégis annyiszor kavart port az ideológia sivatagában, hogy nem csoda, ha

aránytalanul sokszor rendeztek ellene körvadászatot — a szerző üldözésétől kezdve, a könyvesboltok és a könyvtárak kitakarításától, mintha azok belpoklosok gyülekezőhelye lenne, a könyvégetésig, sőt az olvasók letartóztatásáig. Az orosz írók azt mondták erre, hogy a regényíró számára Szibéria mindig egy állomáshelye lehet életüknek.

Vajon hogyan nézek arra, amit magam csinállok? Úgy tűnik, igyekeztem, vagy inkább szerettem volna elérni bizonyos *elbeszélői különbségeket*, de nem csak az írás technikájával, hanem minden létező eszközzel e technikán belül. Szerettem volna, vagy inkább igyekeztem mindent annak érdekében csinálni, hogy világomat saját energiája mozgassa, hogy könyveim ne mesélődjenek, hogy előkelőségük csak az előkelők fajtájához tartozzon, *fivéreimhez, hasonmásaimhoz*, mert „a munka mindig a stílusban rejtezik”. Nabokov azt mondja, hogy „az elbeszélés kiválasztásának módja, a meghatározott grammatikai idő, a mondatok ritmusa, a szókincs mind fontosabb, mint maga a történet”. Valójában ez a föltétele a történet létrejöttének. Megfelelő fölszerelés nélkül a regény „esetlen tákolmány marad”. Singer azt állítja, hogy ő soha sem tudja, mit fog hozni a története, s mert hagyja medrében folyni, így váratlan eredményekre jut.

Ha a regény luxus maradt volna, jogosak lennének a haláláról szóló jóslatok, mivel azonban önálló szellemi irányzattá különült, mivel ellentmond saját magának, mivel erősödik és fejlődik mint forma, kockáztat és ellentmondásra ösztönöz, „megmarkolja az életet és az élet sötét oldalát”, sorsokat határoz meg térben és időben, történelmi keretek között, megnevezi a dolgokat, megment a felejtéstől, nem engedi meg a gazembernek, hogy jótevőnek mutatkozzon — mindezek, és még sorolhatnám, a médiumok olyan régióiba emelik a regényt, ahol tökéletesen nyilvánvalóvá válik a „negyedik dimenzió minősége”, ahogy Lawrence mondja.

Ha kérdéseikre a regény tulajdonságairól akár csak részben válaszolni tudtam, akkor most magam is megkérdezhetem, mint az a fiatal kislány, aki a regényíró Herskov otthonában nevelkedett: „Íme, mindenki azt mondja regény, regény, de ki az a regény? Ismer az engem?”

Rovinj
Veszprém

Mirko Kovač
Fordította: Bozsik Péter

Rokkant testvérpár

(részletek)

A városi kocsmá még tele volt. Megtudta, hogy a vizek csak egy kicsit emelkedtek. Az egyik kártyázó férfi, akit látásból jól ismert, névről azonban nem, azt magyarázta, hogy ezúttal nem áll meg az emelkedés és pár hét múlva itt a vég. Ezt minden évben legalább kétszer elmondta, mindig, amikor a víz egyhüvelyknyit emelkedett. Néhányszor volt már a pszichiátrián is és a barátai jókat tudtak mulatni a kárára, mert könnyen beugrott mindennek. Különben jóindulatú ember volt, csak peches, mert már hét gyereke volt. Majd minden évben született neki egy. Mostanára persze már kezdett megérni a dolog, hiszen a gyerekekre kapott pótlékból már több jött össze, mint egy második fizetés. Látszott is rajta, hogy elégedett és tulajdonképpen most irigyelték is egy kicsit. De így legalább kérhettek tőle kölcsön a kártyára. A rádió a legújabb slágereket játszotta.

Csak úgy állva megivott két sört és hazaindult. Kis házban lakott, ami azelőtt nagystílű garázként üzemelt és most, kettéválasztva két kényelmes lakóhelyiségből állt. Az illemhely kívül, az ajtó előtt volt található és aki nem ismerte a házat, először oda lépett be. Kis kiegészítő volt ez a helyiség az építészeti összképhez.

A szobában a húga a heverőn feküdt, amelyből tengeri fű (esetleg hagyma) szára lógott ki, de rugói még szilárdak voltak. Nővére — vagy féltestvére? Vagy mostohanővére? Esetleg félig-meddig

unokanővére? Ez egyiküknek sem volt világos, mivel már régen kiment a divatból az a fogalom, amely azokat jelölte, akiknek egy apjuk, de más-más anyjuk volt. Tehát ő lemezeket hallgatott, krimi olvasott és zoknit stoppolt. Akinek a hasa fáj, feküdjön hasra! — tartja a mondás, és a lány így is tett. Tegnap óta fáj a hasa, merthogy túlzottan beittak.

„Megjöttél? Milyen kinn az idő?” kérdezte felülve. Tekintettel a nyelvi meghatározás bizonytalan voltára egymást keresztnéven — A. illetve B. — vagy hugocskámnak és bátyuskámnak szólították.

„Randa” válaszolt, „esni fog, sőt, akár hó is eshet megint, de nincs túlzottan hideg.”

Levetkőzött és leült. Nővérkéje narancslevélből forrázott teát öntött neki, kizárólag ezt itta. Talán nehéz volt az ilyesmit beszerezni, de ők nem is nyomoztak utána, hiszen a garázs mögött volt belőle néhány jól lezárt ládányi. Apjuk után örökölték, aki az egykori tengerentúli utazásai egyikéről hozhatta.

Régóta szerették egymást. Még pubertáskorukban sem érdekelte őket komolyabban senki más. Most éppen a legjobb, bár nem a legbölcsebb korban jártak — harmincévesek voltak. A két anya azonos évben, hónapban és napon szülte őket.

Kívül valóban havaseső kezdett esni. Szél nem fúj és az üvegezett falon át figyelték elalvás előtt a cseppek és pelyhek halk és lassú vándorlását. Olyan boldogok voltak! Az öntöttvas kályhából hallatszott a tűz hangja.

Beköszöntött a reggel és ők még aludtak. Márciusban már korán világosodik és napfelkelték kísérik munkába a dolgozókat. Amikor a tetők felett felvirrad és a napsugarak áthatolnak a villamosok ablakán, vagy amikor valahonnan a kertek alól hirtelen felizzik a nap, a dolgozók elmosolyodnak, mintha megsimogatnák az arcukat. Megállíthatatlanul közeleg a nyár csodálatos időszaka, a szabadság, uszoda, napozás és meleg ideje. A. és B. azonban nem ébredt fel, mivel ők nem voltak dolgozók. Télen, ugyan ezen az északi tájon jelentős késéssel kel a nap, igen ritkán látták a napfelkeltét és az azt megelőző hajnalpírt. De soha nem sajnálták, mert ehelyett sokáig aludtak. Ezen a napon is pontosan egyszerre nyitot-

ták ki szemeiket, már majdnem a déli fényre. Örültek, hogy süt a nap, mert remélték, hogy vége a hosszú sötét időszaknak.

Mindketten az ébredéstől fogva elégedettek voltak. Újra narancsteát forráztak és kimentek a toalettre. Anyagi hátterük nem volt bőséges, de legalább volt. Munkaképtelenekként nem túl magas rokkantnyugdíjat kaptak. A hónap vége felé mindig hiányzott nekik egy kisebb összeg. Ma újra erre terelődött a beszélgetés.

„Nem hagy nyugodni a gondolat” kezdte A., „hogy mindössze két vagy háromszáz évvel ezelőtt aligha lehettünk volna életben. Csupán a legfejlettebb ipari társadalom biztosíthatja minden munkátlan elem ellátását is. Persze ezt kényszerű tisztességből teszi, mivel gazdaságosabb számára alamizsnát adni mint foglalkoztatni őket, merthogy ezek az elemek a termelési folyamatban több kárt okoznának, mint amennyi hasznot hajtánának, így a végeredmény a társadalom szempontjából nem lenne effektív. De ha belegondolok abba, hogy mindössze néhány generációval korábban dolgozunk vagy éhenhalunk, esetleg koldulunk és lopunk kellett volna, az mégiscsak fantasztikus. A társadalom a legmagasabb fejlődési stádiumába jutott, és ezért a százezeréves történelem során nemzedékek sokasága dolgozott. Az olyan boldogtalanok, mint mi, senyvedtek és hullottak és csupán ma aratjuk le szenvedéseik megérdemelt gyümölcseit. A történelem mozgása és fejlődése, annak dialektikája a feszült izgalom állandó forrásai számomra.”

B., a nővére összpontosítva bólintott, mert tudta, hogy A. számára a történelem nagyon kedves. Az elhangzottakat már ismerte, de tudta, hogy nála ez nem egyszerű szóismétlés.

A. csavargásai egyikén, az idén bevetetlen mezők közti dűlőúton (csak a város felett zöldellt néhány tábla), amelyekről a szárazság idején porfelhők örvénylettek és a nappali szürkéségnek zavaros tónusokat és finom sáírt adtak (ahogyan a por megült az arcon és ajkakon, az orron át pedig behatolt a szájüregbe), találkozott Hafiz Sejk al Ahrammal.

Hafiz úgy állt a mezőn, mint valami pestisoszlop és véreres, gyulladt szemekkel figyelt maga előtt egy poroszlopot, amely a közelében táncolt, mintha Hafiz irányítaná.

A.-nak eszébe jutott, hogy látta Hafizt a Szövetségi Város feletti ünnepségen is, de ott is némán, szinte szomorúan járkált és nem beszélt senkivel.

A. ezért nem akarta őt megzavarni és letért a mezőre. De Hafiz, anélkül, hogy felé fordult volna, megszólította.

A. odament hát hozzá és üdvözölte.

Hafiz intett kezével az ugrándozó poroszlopnak, mire az engedelmesen elaraszolt a vizek felé. A. elsimerően bólintott. Hafiz vitathatatlanul sokat tudott és sokra volt képes.

Hafiz most kört rajzolt körük, miközben maga is szélkakasként fordult körbe, mire a por tőlük három lépésnyire megállt. Hafiz ben Sejk al Ahram komor volt és meghízott, merthogy a bombázáskor minden tartalék hasisa elégett, így várnia kellett, míg újra kinő udvarán a kender. Ezért csak lassan sétált és nem is derviskedett. Sőt, most csak állt.

Nehéz volt megmondani, hová nézett mindaddig, míg csak nem nézett élesen az emberre.

Hafiz: „Olvastam az utolsó könyvedet, A.. Azt mondják, hogy az embereknek írtad.”

A. vállat vont és széttárta a kezét.: „És Te ezt elhiszed?”

Hafiz: „Nem hittem, de meg akartam kérdezni.”

A.: „Hát nem, nem az embereknek írtam.”

Hafiz: „Až jó, az emberek meghaltak.”

A.: „Azért még képesek zúrt csinálni...”

Hafiz: „Azok nem emberek, nem állatok, azok nem Isten teremtményei, hanem a vizek hordalékai, szenny, ami úgy, mint ezek a vizek, a világűrből hullt alá.”

A.: „Lehetséges — bár genetikailag egyenesági leszármazottai a korábban itt élt embereknek.”

Hafiz: „A genetika szájalmas valami, ami semmit sem magyaráz meg. Valójában villám csapott az örök csírahordozó plazmába és két részre szelte azt. A jobbik rész a paradicsomi szigetekre emelkedett, míg az értelmetlen, halott, élettelen rész, a molekulák egyszerű szakadatlan mechanikus mozgása maradt itt, a földön.”

A.: „Nem vitás, akár így is fogalmazhatnánk.”

Hafiz: „Ez a szakadatlan kóbor mozgás, a hullában mozgó rothadás úgy tör elő, akár a fekélyek kifakadásakor a szenny. Ez a mozgás halott, élettelen történés.”

„Ez elég kifejező leírása a második termodinamikai törvény működésének” — válaszolt A. elismeréssel hangjában.

Hafiz: „Ez a mozgás nem az univerzum ama bizonyos örök felszabadító mozgása, amely saját szelleme szárnyain száll és velünk táncolja szent táncainkat.”

A. bólintott és mivel elfáradt, leült.

Hafiz továbbra is keresztülnézett rajta és az átláthatatlan szürkeségbe meredt: „Miért mondják hát, hogy az embereknek írtál?” — kérdezte nyugodt és halk hangon.

A.: „Mint te is tudod, Hafiz, a történelmünk vizsgálatával foglalkozom.”

Hafiz: „Fölösleges.”

A.: „Számodra és talán számomra is fölösleges. Talán még ezer más számára is az. De nem teljesen fölösleges.”

Hafiz: „Miért?”

A.: „Zavar, hogy sokan közülünk nem tudják, miért fogadnak el dolgokat. És éppen azért nem tudják, mert azt sem tudják, miért nem fogadnak el más dolgokat.”

Hafiz: „Hm.”

A.: „Engem zavar a társadalom heves, csupán emocionális, irracionális tagadása, mert ez igen ingatag. Könnyű és több mint könnyű csupán előítélettel bírni, de ez csak afféle előítélet. Egy előítélet csak szerencsés véletlen folytán találhat célba. Többnyire alaposan mellétrafál, ráadásul újabb előítéletek elfogadását is lehetővé teszi, ellenőrzés nélkül, megismerés nélkül, míg végül az ember beléjük fullad.”

Hafiz: „Amit az előítéletről mondasz, az helyes, de miben látod ezt az előítéletet?”

A.: „Sokan elutasítják a jelen társadalmát anélkül, hogy tudnák az okát, anélkül, hogy tudnák, mit is utasítanak el tulajdonképpen. Ha a társadalom új maszkot öltene, mint ahogyan néhányszor már megtette, csak néhány generációig, talán egy—kettőig tartana, és ezek a tudatlanok újra szolgálnák őt.”

Hafiz: „Folytathatod.”

A.: „Hafiz, te öregember vagy, gondolom, jó száz éves.”

Hafiz: „Sajnos 120.”

A.: „Vagyis életed során láttad már, miféle hazugságokat képes fabrikálni a társadalom, ha megváltoztatja maszkját.”

Hafiz: „Láttam.”

A.: „És azt is látnod kellett, hogyan hagyta magát néhány csóró léprecsalni, újra elkábítani.”

„Ááh” — sóhajtott Hafiz és fáradtan legyintett.

A.: „Elegendő volt, amennyire tudom, hogy hatvan éve, amikor létrejött az ún. „emberarcú tisztek” csoportja, és nemcsak az emberek, de a mieink közül is sokan beugrottak nekik. Pedig a dolog oly átlátszó volt, hogy mára ez a fogalom közmondásos viccé vált. Hogyan lehetett nem megérteni, hogy a tisztek, akiket, mint köztudott, húszéves koruktól tisztekké nevelnek és ráadásul többségük már tiszti családokból származik, tehát hogy a tisztektől valaha is eredhet valami rendes dolog? Megtörténhet, hogy egyik-másiknak elég magas az IQ-ja és elég olvasott ahhoz, hogy felismerje, micso-da barom, de kizárt, hogy a tisztek tömege a „demokratikus”, vagy az ördög tudja milyen kommunizmus jelszava alatt valamiféle „újjászületési folyamat” élére állhasson. Hiszen a tisztt, aki húszéves korától mászik felfele a ranglétrán, negyvenöt éves korára már nem képes másként gondolkodni és látni, csak tiszt módjára. Gondolhatja magáról, hogy ő Jézus Krisztus vagy mi, de valójában a legkeményebb horror számára — a legvéresebb, amire képtelen komolyan mégcsak gondolni is, nemhogy elfogadni —, hogy az emberek önmagukat irányítsák. Az ő tiszti volta éppen abban nyilvánul meg, hogy meggyőződése, minden kézben tartható, elég csupán új kormányt alakítani, amely persze ezúttal majd tisztességesen, igazságosan, bölcsen, humánusan és ki tudja még hogyan, kormányoz. Tiszt volta nem engedi, hogy megértse, nem is kellene kormány, sem tisztikar. Egyszerűen képtelen felfogni, hogy az emberek irányíthatnák önmagukat is. Csak dumál majd a demokráciáról, csoda, ha meg nem fullad bele, közben pedig mindahányszor már az új, manipuláló kormányt fogja magában szervezni, mert ő el sem tudja másként képzelni a demokráciát. És ha végül szépen sikerül is neki, az történik csupán, hogy a régi helytartókat felváltják az újak, de egy-két generáció után az emberek újra hisznek majd nekik — és ez a baj! Ezen múltott az emberiség egész hatszáz éves szarbacsúszása is.”

Hafiz: „Ha már itt tartunk, hogyan született a „tisztek” elnevezés?”

A. elmosolyodott. Hafiz bizony nem sokat adott a világi műveltségére. Bár sokan mások sem tudták ezt. Így válaszolt: „Hat-

száz évvel ezelőtt még sok különböző ország létezett, ahol különböző nyelveken beszéltek.”

Hafiz lassan, csendben ingatta fejét.

„Hogy háborúzhassanak, az országoknak hadseregük volt, amely emberekből állott. Ezeket nevezték katonáknak. Ezek nem a mi mai terheltjeink voltak, hanem igazi rabszolgák és nekik parancsoltak a tisztek. Vagyis a tiszt tulajdonképpen a rabszolgák ura volt. Idővel a katonák fölöslegessé váltak, mivel mindent automaták láttak el, csak a tisztek maradtak. A katona szó azután végleg eltűnt a szótárból. Nem találod máshol, csak a régi könyvekben.”

Hafiz: „És a tiszteket miért nem eresztették szélnek?”

A.: „Volt ahol megtették. De rögtön előkerültek újak. Az emberek elvetették az önigazgatást. Túl nagy felelősséget jelentett számukra. Azt pedig inkább a tisztekre ruházták át, így megszabadultak a felelősségtől, ugyanúgy, ahogyan a kockázattól, de a szabadságtól is.”

Hafiz: „Azt hiszem, elhihetem neked, hogy mindezt jól tudod. Ugyanakkor mindez valóban szomorú.”

A.: „Az a legszomorúbb, hogy a műveltség hiánya miatt a legtöbbször mindig sikerül léprecsalniuk. Hát ezért írom én azokat a könyveket. Meg akartam mutatni, hogy a szabadság, tűzze azt bárki a zászlajára, akár az emberarcú tisztek, mindig a Barakk széfjébe lesz bezárva, és az emberek egy hajszálnyit sem fognak látni belőle. És ezért mondják azt, hogy az embereknek írok. Mert olyasmiről írok, amivel állítólag nekünk már nem kell törődnünk. Csak az emberek foglalkozhatnak tovább ezzel, minket az egész nem érint. Szart! Százszor is érint bennünket is! Amikor a társadalom szemmel láthatóan megy tönkre, akkor a vezetés mindjárt gondoskodik arról, hogy mindenféle mitugrász szolgálja a zöldséget, akik azután újjászületést kezdenek ígérni. Azoknak a mitugrászoknak a hatalma persze egy lyukas garast sem ér — azt a vezetés a háttérben továbbra is a saját kezében tartja. De az emberek, akik ma hatszáz százalékkal hülyébbek, mint a hatszáz évvel ezelőttiek, mihelyt néhány új frázist kapnak, hogy azokon rágódjanak, meg pár intelligens elitistát a nyilvános szerepeltetésre és ugrándozásra, akkor lelkesen követni kezdik őket; és kit tartanak majd a legnagyobb ellenségnek? Természetesen bennünket. Mivel mi nemcsak hogy nem robotolunk az ő értelmetlen hülyeségeikért, szarunk a szent értelmiségi-eikre a rádióban és a tévében, akiket ők éppen aktuális úristenekké

választottak, de főleg nem őrijongunk lelkesen és hülyén velük együtt. És az utolsó hatszáz évben minden szabadságmegújító folyamat oda vezetett csupán, hogy börtönt vagy munkatábort rendeztek be számunkra. Ha ismernéd a történelmet, Hafiz, tudnád, hogy ez, legalábbis a tizenkilencedik századtól, már számtalanszor megismétlődött.”

Hafiz: „Jobban örülök, hogy nem ismerem. Elég nekem tudnom azt, hogy ezek nem emberek.”

A.: „Semmi kifogásom ezellen. De azt elismered, hogy ezt nem kell mindenkinek tudnia.”

Hafiz: „Elismerem.”

A.: hallgatott és térdét átfogva a semmibe révedt.

Hafiz hallgatott és kisujja mozdulatával újra odaintett egy poroszlopot, amelyet azután maga előtt táncoltatott.

A.: nagyobb szomorúságot érzett mint általában.

Körben tisztos távolságban áramlott a sárga por és az oszlop, amely táncolt, nem porzott.

Hafiz így szólt: „Szétkergetném a port felettünk, hogy rádsüssön a nap, de feleslegesnek tartom.”

A.: bólintott. Felesleges volt. A hatszáz év alatt minden felesleges volt. Ez alól sajnos a Szebb Jövő Harcosai sem voltak kivételek. Hafiz könnyedén megszólalt: „Tehát akkor nem az embereknek írsz, hisz még ha el is olvassák, nem változnak meg.”

A.: „Nem változnak. Tisztességből csinálom. Hogy ne menjenek ezzel a szigettel együtt a hullámokba vakon mint a kismacs-kák.”

Hafiz: „Mégsem írhatod az utókornak, ha tudod, hogy száz év múlva az sem lesz.”

A.: „Hafiz, rólad azt mondják, hogy a fejeddel és a szíveddel mindenkin átlátsz. Vagyis tudnod kell, hogy én nem is az utódoknak írok.”

Hafiz: „Tudom, de tőled akartam hallani.”

A szél úgy füttyült körülöttük a porszemek milliárdjai között, mintha kéményben fújna.

Hafiz az előtte táncoló poroszlopot nézve megszólalt: „Hát akkor kinek írsz, ha nem magadnak?”

A.: „Ami megíratott, annak meg kellett íródnia. Nem tudom, kinek íródott. De szükség volt a megírására. Több lett a világ azáltal, hogy jól lett mindez megírva.”

Hafiz: „Több jó lett, hiszen rosszból annyi van itt, mint vízből.”

„Leginkább az angyaloknak írok”, mondta A. szomorú grimasszal.

„Az helyes — az angyaloknak írni”, válaszolta Hafiz továbbra is földbe mélyedt oszlopként állva. Kezével intett és a poroszlop elkúszott a vizekbe. A. nehezen és teljesen feleslegesen porolta az ingét.

Hafiz: „Úgy hallottam, hogy egyes lakosok” (Hafiz így nevezte a társadalomban élő embereket) „megalapították a Szébb Múlt Harcosainak pártját. Végére is a múlt mindig szébb, mint a jövő.”

A. elmosolyodott: „Ilyenformán a rokkantak közötti Szébb Jövő Harcosai és az emberek közötti Szébb Múlt Harcosai szépen belefojtják a jelent a vízbe.”

Hafiz: „Te nem tartasz velük?”

A.: „Nem is tudok róla, pedig nem rossz poén.”

Hafiz: „Okosíts ki: van valami újonnan felfedezett szentjük, valami Al-Tarique Masaryk. A neve alapján úgy tűnik, hogy hozzám hasonlóan ő is mohamedán volt.”

A. újra elmosolyodott: „Ha jól emlékszem, Hafiz, akkor semmi féle ilyen mohamedán nem létezett. Valami Tarique — és nem Al-Tarique — Masaryk élt, már nem is tudom, hogy Lev Tolsztoj gróf kocsisa volt-e, vagy miniszter az Osztrák-Magyar Monarchiában.”

Hafiz: „Nem ismerem. De állítólag akkoriban szabadság volt. Vagyis mégiscsak jobb lenne nekik, ha őhöz térnének vissza?”

A. megintcsak elmosolyodott, de mosolya nagyon keserű volt.

„Az Osztrák-Magyar Monarchiában valószínűleg szabadság volt, és ha ez a Tarique volt a miniszterelnök, a lakosok úgy gondolhatják, hogy jól jönne nekik, azért kereshetik a régi könyveket, amelyekben róla írnak. De a tizenkilencedik században mindenütt szabadság volt. Legalább néha, legalább egy kicsit jobb mint ma.”

Hafiz: „Vagyis ajánlható volna a lakosoknak?”

A. ránézett Hafizra, aki vérekes szemeivel továbbra is az átláthatatlan végtelenbe nézett.

A.: „Azt szeretnéd, ha írnék róla?”

Hafiz: „Miért ne?”

A. feldühödött. „Hafiz, elmehetek megnézni, működik-e már az egyetemi könyvtár és elhozhatok minden írást arról a Tariqueről vagy Viktória királynőről és Sába királynéről...”

Hafiz: „Azt ismerem.”

A.: „...de légyszíves olvasd el magad. Hát még a legalapvetőbb dolgot sem értetted meg a történelemből, hogy semmi sem ültethető át, ami halott?”

Hafiz: „Az emberek úgyis halottak. A lakosoknak ez elég.”

A.: „Öregkorodra egyszercsak érdeklődővé váltál! Nem magad mondtad-e folyton, hogy köztünk és a lakosok között nincs semmi hasonlóság és a mi valódi társadalmunk mincs összefüggésben velük és valószínűleg nem szorítható a sziget határai közé?”

Hafiz hallgatott.

A.: „Mi jár hát a fejedben?”

Hafiz lassan, halkán, de érthetően válaszolt: „Megsajnálтам őket.”

A. ülve maradt, miközben Hafizt nézte megdöbbenéssel és tisztelettel. Hafiz, aki egész életét az Istennel való dervisi egységben élte le, aki a Paradicsom gyümölcseit ette és az angyalokkal beszélgetett, aki közönyös volt a szigettel és a vizekkel szemben, mintha már a társaival a Paradicsom szigetein élne, megmutatta neki, A.-nak, hogy több ő mint Isten egyszerű prófétája. A. nem sajnálta az embereket. Eddig csupán az emberi kéz alkotásának — elsősorban a művészetnek az elhagyatottsága szomorította el magányosságával, amely legyőzhetetlennek tűnt és benne úgy ért véget az ember minden cselekedete, mint egy elátkozott, széttörhetetlen golyóban, hiszen akárcsak a sajtokra boruló fedél alól soha nem juthat ki belőle semmi, soha sem egyesülhet az világegyetem más lényeinek műveivel. Az univerzum más részeinek áramlataival sem olvadhat egygő, vagyis nem létesíthet kapcsolatot Istennel. Ezért, még ha képletesen angyalokról vagy hasonlókról beszélt is, az mindig ön-irónia volt, nem vette komolyan. Hafiz meggyőződése viszont ezen a ponton szilárd volt. És most ő, az annyira kívülálló, megsajnálta az embereket.

A. most érzett először valami rozsdaszínű bánatot afelett az élet, vagyis jobban mondva vegetálás felett, ami annak a hatalmas biológiai fajnak a megmaradt húszmilliónyi egyede sorsává vált, amely egykor — önmaga kivételével minden felett uralkodott. Saját magán állt szörnyű bosszút azáltal, hogy mindent kihasznált: a természetet, növényzetet és állatokat, amelyeket végül már csak a tojás-, hús-, baromfi és borjúgyárak futószalagjain gyártott. Oly hosszan manipulálta mindezeket, míg valóra vált a közmondás,

amely szerint aki másnak... A világ, a világmindenség, az élet, a létezés áramlata, amikkel szemben oly hihetetlen módon oly hihetetlen baromságokat követett el, végül ezek hagyták őt abban, amit saját maga hozott létre. Egyszerűen csak hagyták mechanikusan továbbműködni fajtája létezésének dialektikáját. Hogy hol és mikor lépett át azon a ponton, ahonnan már nincs visszaút? A. tudta, hogy ezt még ő sem tudja. A. tudta, hogy ezt Hafiz sem tudja.

Hafiz mozdult meg elsőként és fejét kissé A. felé fordította. A. tudta, hogy nézi őt és ezért a földre szegezte tekintetét.

„Ne, ne csatlakozz hozzájuk”, mondta Hafiz. „A társadalom majd egyszer újra álarcot vált, ahogyan mondtad. De azért sajnálhatod őket.”

A. még inkább lehorgasztotta fejét.

„Ha nem sajnálsz őket, az jó. De te nem is őket bánod, hanem a munkájukat. És ez talán még jobb. A munkának valószínűleg mindig nagyobb az értéke, mint annak, aki végzi. A munkával mindig valami olyan készül, ami az Isten gyönyörű szándékának megvalósulása és azt, aki elkészíti, azt az Isten saját ujjaként használja. Ezért az, aki dolgozik, boldog lehet, mert már egyesült Istennel. És tiszteleghet saját munkája előtt és megcsókolhatja saját művét, mert az nem az övé, az az Istené. És mivel isteni, már nem múlandó, még ha szét is esne. Az Isten magához veszi azt és talán egyszer magához engedi a munkást is, aki rajta dolgozott. Hogy miért nem rögtön? Azért, mert a mű tiszta, készüljön akármilyen szándékkal és akármilyen eredménnyel, feltéve, hogy tisztességgel készült. De az, aki alkotta, csak a műve révén tiszta, egyébiránt buta, gyáva, rossz, ártó és az Istenen tapos. Ezért előbb be kell járnia a Paradicsom szigeteit, ahol angyalok veszik őt körül, akik...”

Hafiz hangja egyre távolabbról hallatszott, míg végül az utolsó szavakat már a szél szaggatta. A. meglepetten nézett körül. Tudta, hogy Hafizra újból rájött a prédikálhatnék és nem akart rögtön udvariatlanul elmenni. De látta, ahogyan Hafiz, továbbra is egy porfelhő közepén állva lassan, majd gyorsabban távolodik tőle.

„A szentségit, vajon hogyan képes erre?” gondolta A. és körül nézett. Csodálkozva fedezte fel, hogy Hafiz a valóságban meg sem

mozdult, hanem őt szállította el ültében a porszőnyeg, amely a szelek lökéseitől enyhén hullámozott és imbolygott.

Nem mervén felállni, búcsút intett Hafiznak. Hafiz felemelte kezét, intett neki és eltűnt a füstben...*

Prága
Budapest

Egon Bondy
Fordította: Paulik Antal

* Egon Bondy (eredeti neve Dr. Zbynek Fiser) költő, prózaíró és filozófus 1930-ban született Prágában. A cseh underground kiemelkedő egyénisége. Mintegy negyven verseskötetet, prózai művek sorát és filozófiai esszéket írt. 1977 óta filozófiatörténetet ír, ezidáig tizennégy kötettel készült el. A hatvanas években saját néven kiadott három filozófiai munkáját kivéve Csehszlovákiában 1990-ig nem publikálhatott. Az Egon Bondy név a Plastic People of the Universe nevű rockegyüttessel való együttműködésének köszönhetően vált ismertté (a zenekar Egon Bondy's Happy Hearts Club Band című albuma 1978-ban jelent meg külföldön). Ugyancsak sokat tett érdekében Bohumil Hrabal, aki több munkájában is írt róla (Táncórák, Gyöngéd barbár stb). A hatvanas évek végén az Orfeus színház játszotta darabjait.

Benda Balázs: Állatokkal foglalkozó emberek. Kutyákkal.

A bátorság dicsérete

(Részlet*)

Nem sokkal a névnapom előtt újra kimentem a roncsídhhoz. Judit miatt, amit nehéz lenne megmagyaráznom. Amikor a szög megolvadt a tenyeremben, az fájt egy kicsit. Mintha forró viasz csorgott volna ki az ujjaim közül, úgy hullott a hóra forró cseppekben a vas, a bakancsomat is kiégette egy helyen. És nagyon furcsát álmodtam aznap éjszaka. Olyan volt, mintha különválnék a testemtől. Egy darabig csak a mennyezet magasságában lebegtem, majd lassan és ringatózva egyre feljebb emelkedtem. Mindent megfigyeltem pontosan. A lakótelep házait, az utcákat, az elsuhanó autók fényeit meg a kivilágított hidat, és hallottam még a folyót is, ahogy a jégtáblák csikorogva összeütődnek, bár magát a vizet nem láthatam a sötétség miatt. Aztán megint különváltam a testemtől. Tehát az egyik testem feküdt az ágyon, otthon a kisszobában, a másik tízhúsz méterrel lebegett a híd fölött, én pedig lassan és ringatózva emelkedtem fölfelé, és akkor újra rájöttem, hogy én nem vagyok én, hanem csak benne vagyok magamban, a harmadik önmagamban, és hirtelen ismét különváltam a testemtől. Mindez sokszor megismétlődött. Komikus, de álmomban pontosan tudtam, hogy összesen nyolcszáznyolcvannyolcszor és még hatszázhatvanhat-szor, vagyis a jó és a rossz mértéke szerint. És amikor vége lett, tud-

* Az itt közölt részlet egy hosszabb írás elejéről való, s — néhány mondat kihagyásával — a Pompeji 1993/3-4-es számában megjelent azonos című részlet folytatása. Maga a történet a három főszereplő (a narrátor — egy igazi varázsló —, Judit — egy feltűnően szép és nimfomán-gyanús lány —, valamint a *Latzkovits*) fantasztikus kalandjainak lazaszövésszerű leírásából épül fel, s e három ember sorsának összefonódását mutatja be.

tam, hogy vége lett, hogy akár mehetnék tovább, vagy éppen vissza is fordulhatok, mint ahogy valóban visszafordultam, a testem lépcsőin indultam lefelé, nyolcszáznyolcvannyolc és még hatszázhatvanhat lépcsőfokon.

Nem, reggel nem volt izomlázam. Viszont fáztam piszkosul, úgyhogy a reggelihez három bögre forró teát is megittam, de az sem ért sokat. Akkor azt akartam, hogy ne fázzak, és nem fáztam. Azt akartam, hogy a buszon egy fiatal, szőke lány üljön mellém, s míg a lázam egyre szökött fölfelé, a buszon egy fiatal, szőke lány ült mellém. Azt akartam, hogy Gömböcske aludjon el a kémiaórán — valósággal tüzelt a homlokom —, és Gömböcske elaludt a kémiaórán, ott hortyogott kinn az asztalra dőlve, és az osztálytársaim alig bírták magukbafojtani a röhögést. Még aznap megmutattam magam a többieknek. Matekórán. Kihívtak a táblához, a feladat nehéz volt, nekünk akkor még nehéz, talán ezért hívtak ki pont engem. Azt kellett bizonyítanom, hogy a körbe írt szabályos hétszög oldala közelítőleg egyenlő a beírt szabályos háromszög oldalának a felével. Amennyire így utólag meg tudom saccolni, a Latzkovits első hallásra fel se fogta a feladatot, noha akkoriban matekból már ő is a jobbak közé tartozott, és negyedikre végül osztályelső lett belőle. De azért figyelt, és őszintén szólva alapos oka volt figyelni. Először is nekiláttam szerkeszteni. És nem használtam a körzőt, sem azt a hatalmas vonalzó, ami ott hevert a tanári asztalon — holott ez egyértelműen kötelező lett volna —, hanem kézzel rajzoltam meg az egészet. A kör tökéletes, szabályos kör volt. Benne tökéletes és szabályos a hétszög meg a háromszög is, méghozzá annyira nyilvánvalóan az, hogy a matektanár is csöndben maradt, pedig — láttam — már épp szólni akart. Egy pillanatig sem gondolkodtam. Sietség nélkül, de folyamatosan beszéltem, mintha könyvből olvasnám a megoldást. Az „egységnyi sugarú körben” a hétszög egy oldalát a_7 -tel jelöltem, a háromszögét a_3 -mal, és csakhamar eljutottam egy egyszerű képletig: „ $a_7 = 2 \cdot \sin 180^\circ/7$ ” Akkor a kezembe kellett volna vennem a függvénytáblát, de én nem vettem a kezembe a függvénytáblát, hanem a leghatározottabb hangon kijelentettem, hogy „a hétszög egy oldalának hossza nullaegésznolcezerhatszázhetvenhattizezred”, majd hasonlóképpen „számoltam ki” a háromszög oldalát is, ami „egyegészhétszázharminckétezredre” jött ki.

Különben nemigen szoktam ilyen nagy közönség előtt bohóckodni. A mutatóványaimat többnyire magamnak tartogattam — úgy

értem, saját céljaimra —, meg néha a lányoknak is, akik szerettek, vagy akiket éppen én akartam szeretni. De azért egyszer-kétszer az is megesett, hogy direkt rástartoltam a sikerre. Különösen, ha ittam. Sosem fogom például elfelejteni a nagy kockázás történetét, egyetemista korom egyik teljesen öncélú és nyilvános csodáját, amit a barátaim meg az évfolyamtársaim még évekig emlegettek. Az Ikrek rendeztek egy házibulit, sokan voltunk, ittunk, aztán hajnalban már nem is voltunk olyan sokan, és akkor elkezdett szemerkélni az eső, amitől én szokás szerint meglehetősen lírai hangulatba kerültem. Ugyanis imádom a hajnalban szemerkélő esőt, ez az egyik gyöngém. A dolog általában úgy néz ki, hogy egy kocsmából, vagy éppen valamelyik szeretőtől elindulok egy szeretőmhöz, illetve egy másik szeretőmhöz. Természetesen taxival. Kinn hideg van, a taxiban meleg. Valami halk jazz-muzsika szól — ha nem szól, kerestetek a sofőrrel —, figyelem a buszmegállókat, az embereket, ahogy az esernyőik alatt álmosan dideregnek, figyelem, ahogy lassan ébred a város, s közben szépen és kényelmesen átgurulok egyik életemből a másikba. Egyik szeretőtől a másikhoz, épp csak becsengetek, aztán pár perc múlva megyek tovább, vagy néha be se csengetek, hanem inkább a taxi oldalának dőlve elszívok egy cigarettát, és a végén egészen meghatódok magamtól. A sofőrök vagy komplett hülyének néznek, vagy valami pózoló baromnak, én meg nem beszélgetek velük. Kifizetem a számlát, adok nekik jóadag borraavalót, elvégre nekem mindig bőven van pénzem. Szóval, az Ikreknel azon a házibulin nekifogtunk kockázni. Körülbelül heten. Pókerezünk, a kockákat egy kis műanyagpohárban ráztuk össze, asztalnak meg a padlót használtuk. Nem tudtam ellenállni a kísértésnek, és tényleg naivra vettem a figurát. Mint azokban a gügye fantasztikus filmekben. Megjelenik a nagy-nagy paraferenómén, összerázza a kockákat, és már az első gurítással öt hatost gurít. Öt hatost gurítottam. Aztán másodszor is öt hatost, harmadszor is öt hatost, reggel kilencig kizárólag hatosokat, és az Ikrek majd megpukkadtak a nevetéstől. A többiek viszont egyáltalán nem akartak megpukkadni a nevetéstől.

De hát mindent meg lehet magyarázni. Én úgy képzelem, hogy a csoda először valahogy stílis szempontból profanizálódik. Tehát a történet előbb-utóbb egy lesz csak a történetek közül, jó, mondjuk a fantasztikus történetek közül, előadásra, akár élénk gesztusokkal kísért előadásra mindenképpen érdemes. Utána jöhet a

matéria. Vagyis nem harmincszor gurított öt hatost, hanem csak sokszor, olykor elsőre, néha meg másodikra, ergo szerencséje volt. Ez pedig már véletlen, maga a véletlen, ami persze kiszámíthatatlan — hű de még mennyire kiszámíthatatlan —, viszont azért mégiscsak reális, és mint ilyen egyáltalán nem csodálatos. Az az érzésem, öncélú és nyilvános csodatételeim nagyrészt ilyen sorsra jutottak, és ez tulajdonképpen jobb is így. Legalábbis kényelmesebb. A matekórán bebizonyítottam, hogy a körbe írt szabályos hétszög oldala közelítőleg egyenlő a beírt szabályos háromszög oldalának a felével. Megjegyeztem a tanárom arcát, az osztálytársaim arcát, és a következő órán már ugyanúgy használtam a körzöt meg a függvény táblázatot, mint a többiek. (Legfeljebb dolgozatíráskor sumákkoltam egy kicsit, akkor is kizárólag az idő miatt.) És az osztálytársaim meg a tanárim okosan, szépen lerendezték magukban a dolgot. A Latzkovits szerint mindez kizárólag rajtam múlt. Szerinte ugyanis elszegődhettem volna az emberiség jótevőjének — „elvégre ez nem is egy rossz foglalkozás” —, de ehhez nekem nem volt semmi kedvem. És mert nem volt kedvem, nem szegődtem el. Bizton állíthatom, hogy én nem vagyok jó. És ez nem valamiféle ostoba kérkedés, ez tény. Életemben igazán jót talán mindössze egyszer cselekedtem, mikoris az egyetem befejezése után, huszonhárom évesen, mit sem törődve a barátaim meggyőző érveivel meg a szüleim hisztériás rohamaival örökbe fogadtam egy hathónapos kisfiút.

Gyereket ugyanis előbb-utóbb mindenki akar. Mármost az nyilvánvaló volt, hogy megnőszülni sohasem fogok, tehát ha születik is saját gyerekem, nevelni biztosan nem én fogom. Továbbá nem láttam túl sok értelmét, hogy ezt az örökbefogadás ügyet halogassam — elvégre én már huszonévesen is érett, felnőtt férfinak mondhatam magam —, úgyhogy annak rendje és módja szerint feladtam egy újsághírdetést, kötöttem egy látszatházasságot, és egy bő éves tortúra után Dániel már ott bömbölt a felszobában. Én a szomszéd helyiségben laktam, a lakás túlsó részében lévő nagyszobában pedig két meglehetősen infantilis diáklány lakott, akiknek a szemében valóságos hérosszá nőttem a gyerek miatt. Apám a szakmámat féltette, a Latzkovits — különben ez röhejes — permanensen a „realitásokról” papolt, anyám, meg persze Judit is, az anyagiakat emlegették, de megalapozott félelmük már az első pillanatban indokolatlannak bizonyult. Juditból olyan elemi erővel tört föl az

anyai ösztön, hogy komolyan aggódni kezdtem. Szerencsére a dolog nem tartott túl soká. A diáklányok — mindkettőjüket Eszternek hívták — olyan lelkiismeretesen és olyan szorgalommal gondozták Dánielt, hogy anyám titokban többször megkért, rúgjam ki őket. (Tudniillik féltékeny volt.) Az egyetemen a munkatársaim a tenyerükön hordoztak, fizetésemelést és többnyire kiemelt jutalmat kaptam, továbbá — „amíg a gyerek össze nem szedi magát egy kicsit” — csak alacsony óraszámban kellett tanítanom. És akkor még nem beszéltem a születés- és névnapokról, a karácsonyi ajándékok tömkelegéről, az innen-onnan örökölt gyerekruhákról, hatalmas csomagokról, melyeket egy idő után már kizárólag udvariasságból fogadtam el, és olykor-olykor bontatlanul dobtam a kukába. Jól ment a sorunk. Dánielnek sok anyukája lett, az apukája pedig én voltam egyedül.

Judittal való „nagy-nagy egymásratalálásunk” a következőképp esett. Matekóra után még végigszenvedtem egy történelemórát, majd lehorgonyoztam az iskola kapujában, ott ácsorogtam több, mint hatvan percen át, ami ugyebár meglehetősen szép teljesítmény. Aztán jött Judit, én hazakísértem, ő pedig az irodalomtanárunkat három nap után szélnek eresztette. Nem kellett udvarolnom. Csak éppen varázslatosnak kellett lennem, és én akkor már egy egész napja varázslatos voltam. Igazi elsőszerelem, egy gyönyörű, üde gimnazista lány meg egy szárnyait próbálgató varázsló szerelme, én ennél szebbet ki se tudnék találni. Mintha álmodtam volna az egészet. A gimnáziumban a szünetek alatt többnyire együtt ültünk a lépcsőn, a büfé előtt, olykor összeért a combunk, de különben teljesen közömbös dolgokról beszélünk. Ezt ilyennek találtuk ki. Semmi nyilvános csókolódzás, semmi ölelkezés, egyetlen árulkodó gesztust sem engedélyeztünk magunknak, és nem is annyira szeméremből, vagy tapintatból, hanem inkább a játék kedvéért, hisz sokan figyeltek minket akkoriban. Egyébként nem titkolunk semmit. Keddenként például tíz és háromnegyed tizenegy között a földrajzsztár melletti hatalmas szekrényben adtunk egymásnak randevút, és ezt szinte mindenki tudta. Juditnak az irodalomtanárral volt akkor órája, amire vagy be se ment, vagy egyszerűen kijött — a pasas mukkanni se mert —, nekem meg Gömböcskével lett volna kémiaóráim, és onnan csak az nem lógott meg, aki nem akart. Így hát kedden délelőtt tíz és háromnegyed tizenegy között a földrajzsztár melletti szekrényben csókolódtunk, sőt,

egyszer, egyetlen egyszer, mást is csináltunk. Iszonyatosan jó székényben szeretkezni, alig bírtuk abbahagyni. Nem fecséreltük az időnket. Ha az ő szülei nem voltak otthon, náluk töltöttük a délutánt, ha meg az anyémek, akkor nálunk, s bár nem voltunk még tizenhét évesek sem egészen, sokat megtanultunk a szeretkezés praktikáiról. Ajsén kívül egyetlen szeretőm sem lett terhes soha tőlem, de hogy Judit se, azon azért csodálkozom. Mindenesetre akkor nemigen törődtünk ilyesmivel. Ahogy éltünk, az hihetetlenül szépnek tűnt. Felnőtt lettem, a gimnáziumban felnőtt a gyerekek között, és attól kezdve más szemmel néztek rám a többiek, még a tanáraink is, akik pedig korábban nem törődtek velem túl sokat. Judit már megszokta ezt. A testem szerelemtest volt, úgy, ahogy az övé is az. És ez meglátszott rajtam, talán jobb is, hogy ez látszott meg rajtam. A tanárok közül a nők, és nemcsak a fiatalabbak, érezhetően kedvesebbek lettek hozzám (plussz a diáklányok), a pasasok meg kissé bizalmasabb hangot ütöttek meg velem, még a tornatanár is, pedig erre igazán nem számítottam. És arra sem, hogy az irodalomtanárunk, az a barom állat, minden órán eljátsza majd ama fantasztikus szerepet, hogy ő bizony nem kicsinyes, minek következtében, ha csak elbőfentettem magam, adott egy ötöst. És otthon is minden megváltozott. A szüleimnek egyik pillanatról a másikra kellett belátniuk, hogy felnőttem, ami ugyan határozottan meglepte őket, de azért megbírkóztak a feladattal. Szóval minden jól alakult, csak pont a Latzkovitscsal nem sikerült dűlőre jutnom. Úgy február közepén vettem észre, hogy elromlott valami — nem volt nehéz kitalálni, hogy mi —, viszont Judit mellett egyszerűen nem maradt rá időm. Márpedig a barátsághoz szükségeltetik némi idő.

Judittal való kapcsolatomban február végéig működött tökéletesen. Februárban viszont egyrészt elkezdett hiányozni a Latzkovits, másrészt meg egyre gyakrabban kaptam magam rajta, hogy ha együtt vagyunk, akkor sem figyelek mindig rá. Szerettem őt, ahogy illik, rendesen, de egyre többet gondoltam éjszakai kísérleteimre, amit eleinte még furcsának is találtam. Mert a nappal egészen Judité volt, közel két és fél hónapon keresztül. Az éjszaka viszont az anyém. Még egy speciális műszert is beszereztem — a fizikaszertárból kaptam kölcsön hétvégére —, úgyhogy csaknem egzakt méréseket végezhettem magamon. Hanyatt feküdtem az ágyon, és a lázra figyeltem. Hagytam, hogy szétáradjon bennem mindenütt, és amikor már úgy éreztem, nincs tovább, lenyomtam a gombot. A mű-

szer hatvan fokot mutatott. Eredetileg harminchat ötről indultam, tehát a hőmérsékletem huszonhárom egész öt tized fokot emelkedet, nagyjából egy perc alatt, de becslésem szerint — ezt ugyanis mérni nem tudtam — nem egyenletesen, hanem szakasosan, még-hozzá úgy, hogy a folyamat a vége felé begyorsult. Az íróasztalomra helyeztem egy nyitott könyvet, ismét az ágyra feküdtem, majd lapoztam egyet. Tehát azt akartam, hogy a hatvankilencedik oldal — ez pont egy recto oldal volt — szépen billenjen át balra, és legyen belőle egy verso oldal, a hetvenedik. Megtörtént, és közben harminchét egész öt tized fokot mértem. Majd ugyanezt megisméltetem még egyszer, és legnagyobb megdöbbenésemre a műszer kis híján harminckilenc fokot regisztrált. Ahhoz, hogy a vekker visszafelé járjon, negyvenkilenc fok kellett, hogy a tolltartóm három centivel lebegjen az íróasztal fölött, ötvenegy, hogy fél méterrel, harminckilenc egész hét, hogy a kislámpa (egy villanykörte) magától felgyulladjon, negyvenöt egész kilenc, hogy a csillár (három villanykörte), szintén negyvenöt egész kilenc, vagyis ezektől a mérésektől nem lettem sokkal okosabb. Továbbá feltűnt, hogy mondjuk a tolltartólebegtetés esetén, amint kitaláltam a dolgot, a lázam már abban a pillanatban ötvenegy fokra szökött, ami a legelső mérésakor mindenképpen csak a második félpercben következhetett be. De a legfontosabb kísérletet vasárnap éjszaka végeztem el. Azt akartam, hogy a testhőmérsékletem legyen százötven fok, és rögtön lenyomtam a gombot, majd újra lenyomtam a gombot. És a műszer előbb hatvan, majd százötven fokot jelzett. Vártam egy kicsit. Aztán ismét hatvan fokra tornáztam fel magam, majd azt akartam, hogy a műszer most a „normál” testhőmérsékletemet mutassa. És a mutató harminchat egész öt tized fokra állt be.

A Latzkovitsnak néhány hónappal később mindezt részletesen elmeséltem. Véleménye a következő volt: Ha akarok valamit, pontosabban, ha „úgy” (?) akarok valamit, akkor bizony megugrik a lázam, de az a valami nem azért történik meg, mert megugrik a lázam. Ez amolyan kísérőjelenség. Tehát a vasszeg a tenyeremben nem azért olvadt meg, mert a tenyerem olyan forró lett volna. Nem. Az ugrabugra maximuma, amint azt kísérleteim ékesen bizonyították, hatvan fok, vagyis a szeg azért olvadt meg a tenyeremben, mert én akartam, hogy megolvadjon a tenyeremben. „Ez eddig teljesen logikus.” (?) Az viszont felettébb érdekes, hogy én magamra vonatkozóan is tudok akarni, vagyis akarhatom, hogy a testem legyen

százötven fokos, sőt, „valószínűleg” (!) akarhatom olyan forrónak is, hogy a vasszeg a tenyeremben valóban a forróságától olvadjon meg, bár ezt a maga részéről kipróbálni nem javasolja, minthogy szerinte az ilyesmi veszélyes is lehet. Javasolja viszont, hogy válasszam az orvosi pályát, a gyógyítást, különösen pedig a fogorvosi szakmát, „tudniillik tőlem nem félne annyira”.

A Latzkovits mindezt a roncs hídon mondta el, május vége felé, amikor már ismét sokat csavarogtunk együtt. Néha Judittal, néha meg nélküle. Ugyanis március utolsó hetében Judit felutazott a fővárosba. A szüleivel, rokonlátogatóba. Ígyhát szombat délelőtt előkotortam a sakktablát, vettem egy üveg almabort, és tíz óra körül megjelentem a Latzkovitséknál. Meglepődött. Aztán meg örült, azt hiszem, nagyon örült, úgyhogy szinte rohantunk a fűvészkertig, valósággal átdobtuk magunkat a kerítésen, és vívtunk egy iszonytató csatát. Én játszottam a sötéttel, ő a világossal. Okosan kiraktuk a tiszteket középre, precízen és komótosan fontoltunk meg minden húzást, aztán a Latzkovits a hosszú oldalra rosált, ami első pillantásra nem is látszott rossz taktikának. Két, ismétlem, két könnyű tisztet áldoztam! Az egyiket tempóért, a másikkal, egy futóval, pedig a sáncába rondítottam bele, és ez nagy ötletnek bizonyult. Mert a végén két szépséges gyaloggal beszorítottam a sarokba, sorra visszanyertem a tiszteket, és adtam neki egy akkora matot, hogy beleremegtek a fák. És ezt többé nem lehetett visszacsinálni. Hétfő délután már hárman mentünk ki a roncs hídra, aztán meg a folyóparton ögyelegtünk, kavicsokkal versenyt siklattunk a vizen, élveztük a tavaszt, egyszóval boldogok voltunk, amiért ilyen jó nekünk.

De ami a legfontosabb, ekkoriban kezdtünk el kocsmázni is. Áprilisban Judit levitt minket a Vakegérbe, egy meglehetősen ronda prolikocsmába, ahol két üveg sört ittunk meg fejenként, és elég alaposan berúgtunk. A Latzkovitscsal korábban nem jártunk ilyen helyekre. Először is, mint kiskorúakat ki se nagyon szolgálhattak volna minket, másrészt az alkoholfogyasztást szigorúan tiltotta a gimnázium szabályzata, amit valamennyire csak respektáltunk. Egyébként meg eszünkbe se jutott kocsmába járni. Ha olykor-olykor inni akartunk, ott volt nekünk a roncs híd, vagy a fűvészkert, néha az otthoni dugi piák, és ezzel bőven beértük. Viszont áprilistól kezdve egyre gyakrabban jártunk a Vakegérbe, hovatovább már rendszeresen, és nem is lett belőle baj soha. Juditot simán egyete-

mistának nézhette volna bárki, mi sem látszottunk már gyerekeknek, úgyhogy még egy rendőrségi razziát is megúsztunk igazoltatás nélkül. Hamar rájöttünk a dolog ízére. És itt nem a különféle kocsmái ismerkedésekre gondolok, az nekem egy külön fejezet, bőven tudnék mesélni róla. A Vakegérben például azt szerettem, amikor sokan voltak, amikor már telefüstölték az egész helyiséget, mi meg olyan nagyon idegenek lehettünk, vagyis nagyon együtt, különösen ha kinn esett az eső, amit már akkor is imádtam. A Fasorban enni szerettem. Leginkább kettesben a Latzkovitscsal, néha kettesben Judittal, mindig hatalmas adagokat rendeltünk, igazi nehéz ételeket, pacalt, rántott velőt méregerős paprikával, és sörözés közben a Satyriconból szavaltam, jó hangosan, hogy hallják a proletárok. Nyár végére felfedeztük az összes partmenti kocsmát, pontosan tudtuk, hogy hol mennyiért mérik a sört, milyen cigarettát árulnak, merre nyílik a bejárati ajtó, és módfelett büszkéek voltunk a tudományunkra. Igaz, Judit abban az időben már egészen másfajta kocsmaiba járt. Ha egyáltalán járt valahová.

Amikor áprilisban újra elkezdtünk csavarogni a Latzkovitscsal, eleinte mindig magammal vittem őt is. Téhát úgy is fogalmazhatnék, hogy még mindig sok időt töltöttem vele, csak néha elmentünk a Latzkovitshoz. Ezt hamarosan már mindannyian természetesnek találtuk, pedig valami megváltozott. A szeretkezéseinken vettem észre legelőször. Valahogy lassabbak lettek. Továbbra is jó volt, talán jobb, mint korábban, csak kicsit más. Megszoktuk egymást, egymás testét, még beszéltünk is róla. De azért május végén, közvetlenül a nyári szünet előtt Judit egy alkalommal mégiscsak a fejemhez vágta, hogy „a mi nagy-nagy egymásratalálásunk nem történhetett csak úgy, véletlenül”, meg hogy „véggépp itt az ideje megismerkednem a szüleivel”. Igen, ő gyakorlatilag egész életében halálosan szerelmes volt valakibe, szinte permanensen fogadkozott, hogy most aztán hűséges lesz, hogy többet soha senki mással, és nagyon — azt hiszem — nagyon szeretett volna feleség lenni. Mindezt pediglen szerette volna úgy, hogy közben a legkevésbé sem akarta. De amikor tizenhét évesen „megkérte a kezem”, megijedtem egy kicsit. Attól meg még jobban megijedtem, hogy a szülei sem tanusítottak semmiféle ellenállást, amit sehogy se érttem. Mert egy tizenhét éves lány ad absurdum gondolhat a férjhezmenetelre, de egy tizenhét éves gimnazista lány már sokkal kevésbé, különösen, ha a kiszemelt vőlegény maga is tizenhét éves gimna-

zista. Lehet, hogy a szülei egyszerűen csak okosak voltak, és végigjátszották a komédiát. De becsülettel végigjátszották. Hozzá kell tennem, lánykérésről — legalábbis a szó konkrét értelmében — szó sem volt, Judit mindössze bemutatott a szüleinek, ám tette ezt annyira jelentőségteljesen, hogy a hideg futkosott a hátamon. Tökéletesen hozta az új asszony, a leendő házaszony szerepét, kávét főzött, felszeletelte a süteményt, konyha és nappali között rohangált egész végig, nekem pedig a szüleivel kellett beszélgetnem. Nagy élmény volt. És persze nagy feladat. Judit előtt ugyanis mindenképpen felnőtt, érett férfinak kellett mutatkoznom, a szüleinek meg inkább a tizenhét éves gimnazistát szerettem volna produkálni. És akkor, ebben a már-már megoldhatatlannak látszó, feszült helyzetben támadt egy fantasztikus ötletem. Rágyújtottam. Amíg Judit a konyhában ügyködött. A kezem remegett, kétszer és igen látványosan „kishíjánmegfulladtam”, aztán meg a gimnázium tanárait kezdtem el szidni olyan infantilis dühvel, hogy biztosnak látszott a siker. Csakhogy Judit szülein a megütközés leghalványabb nyomát sem lehetett felfedezni, és én nagyon elkeseredtem. Azt meg ugye csak nem mondhattam nekik, hogy nem helyes, ha két tizenéves gimnazista lefekszik egymással, hogy ilyen esetben nevetséges házasságra gondolni, ugyanakkor meg mindkettőnknek gondolnunk kellene az egyetemre is. Egyébként ha Judit nem fekszik le velem még gimnazista koromban, akkor érettségi előtt nem történik meg a nagy esemény. Viszont az is tény, hogy Judit nem olyan gimnazista volt, mint a többiek, talán ez ijesztett meg legjobban. De csakhamar kiderült, hogy feleslegesen fújom föl ezt az egészet, hogy nem fenyeget nagy veszély, hogy semmiféle veszély sem fenyeget, sőt, ha belegebednék, ő akkor is úgy rúgna ki, hogy a lábam sem éri a földet. A szüleiről nem tudom, mit gondoljak. A nyarat valami divatos üdülőhelyen „vészelték át, vízközelben”, ahol Judit már az első héten felcsípett egy pasit — erről annak rendje és módja szerint egy hosszú és érzelmes levélben számolt be —, majd szeptemberben ismét az irodalomtanárral szűrte össze a levelet.

Nem bántam, hogy így alakult. Nem éreztem csalódást, vagy haragot, sértettséget még kevésbé, hisz rajta kívül egy csomó minden fontos volt nekem. Leginkább a kísérleteim. Folyamatosan próbálgattam magamban a lázat, hosszú-hosszú éjszakákon át, mintha egy lenyűgözően szép, új világ kapuit feszegetném. És a kapuk mesés kincseket rejtegettek. Rájöttem, hogy képes vagyok megvál-

toztatni a testemet. Egy alkalommal a kezeimből izmos párdúc erős mancsait varázsoztam elő, a fogaim vad ragadozó fogai lettek, a füleim sakál fülek, úgy néztem ki, mint egy egyiptomi isten, majd meghaltam a nevetéstől. Képes voltam repülni, lebegni a szoba mennyezete alatt pár centivel, ami részben komikus, részben ijesztő látvány lett volna, ha anyám rajtakap. Megnéztem a testemet belülről. Nem csak képletesen, hanem szó szerint, valóságosan, a szívkamrákat, az erek belső falát, legalább tíz percet töltöttem a saját tüdőmben, és nem bírtam betelni a látvánnyal. Rágyújtottam egy cigarettára, és ismét visszabújtam a tüdőmbe. A legszínesebb planetárium is nudli ahhoz képest, amit akkor láttam. Sose hittem, hogy ennyire szép vagyok. A térrel való kísérleteim, melyek heteken keresztül tartottak, olyan örömmel ajándékoztak meg, hogy sírni tudtam volna a gyönyörűségtől. A szoba egyik sarkából minden erőlködés nélkül átlibegni, átfolyni a másikba csodálatos érzés, és csodálatos ugyanezt a távolságot megtenni a másodperc milliomod része alatt. Nem egyszerűen éreztem a sebességet, hanem én voltam a sebesség maga. Felfedeztem, hogy a testem számára a tér totálisan homogén. A szobám falán egy kedd este léptem át először — anyámék még nem voltak otthon —, éjszaka pedig kerestem egy vaskosabb falat, majd elindultam fölfelé, a falban fölfelé, a lépcsőház üveglakáiban kóboroltam, a fémkeretekben, és bekukkantottam az egyik szomszédos lakásba is. Aztán egy szép napon útra keltem. Olyan útra, amilyenre addig még soha. Úgy döntöttem, hogy a jövőt kihagyom — nem lövöm le a poént —, és egyszer s mindenkorra megfogadtam, hogy ilyesmivel nem foglalkozom. Mert nekem elég az, ami elmúlt, de azt szőröstül-bőröstül akarom. Ígyhát elindultam a múltba. És jártam Edfuban, a kőből faragott papiruszvirágok alatt, kinn aludtam a szabadban, és másnap az út porát Uaszetben mostam le magamról, a városban, melyet még nem neveztek Thébának, és az út porát másnap Thébában mostam le magamról, a városban, melyet akkor már nem neveztek Uaszetnek. Láttam, ahogy a Völgyben megkezdődnek az építkezések. A reggel hűvös volt, Amenóphisz pedig saját kezével oldotta meg aranyos saruját. Jártam Luxorban, Karnakban, majd beutaztam egész Alsó-Núbiát, aztán egy hirtelen ötletnek engedve átugrottam Hattusasba, és ott álltam Suppiluliumas harci kocsiján, amikor Kádest leigázta. Imádtam az egzotikus csatajeleneteket. A marathóni ütközetet egy összecsukható kempingszékből néztem végig, s minthogy vittem

magammal egy Hérodotosz-kötetet, pontosan ellenőrizhettem az eseményeket. Észrevettem néhány hibát. Először is a görög phülék nem szám szerinti sorrendben sorakoztak egymás mellett, viszont tény, hogy a plataiaiak alkották a balszárnyat, és végig hősiezen harcoltak. A két hadsereget valóban nyolc sztadionnyi távolság választotta el egymástól, vagyis több, mint egy kilométer, minek következtében nem stimmel a nagy rohamról szóló legenda sem. A görögök csak akkor kezdtek el futni, amikor a perzsa íjászok lőtávolán belülrre értek, pajzsukkal fedezték a testüket, és nem szenvedtek komolyabb veszteséget. Nehézfegyverzetben verekedtek, dárdájuk jóval hosszabb volt, mint a médeké, és ha eltörött, szakértelemmel forgatták a kardot. Iszonyatos mészárlást rendeztek, több ezer perzsát levágtak. De azért nem hatezret, ahogy Hérodotosz írja. Hónom alá csaptam hát a könyvet meg az összecsukott kempingszéket, a levegőbe emelkedtem, s miután jópofa szárnyacskákat növesztettem a sarkamon, keletnek vettem az irányt. Évek, hosszú évtizedek süvítettek a szélben, és én repültem, száguldottam a vakítóan kék, szikrázó tenger felett, majd Küprosz szigetén megpihentem egy kicsit, és az emberek mindenfelől „Hermész propülaiosz”-t kiabáltak. Aztán megérkeztem Szamáriába. Lovakat láttam, a lovakon férfiakat, és egy öszvérek vontatta karavánt — délfele mentek —, és láttam ugyanott Alexandrosz katonáit, amikor hetekkel később a menekülőket üldözőbe vették. A Wádi-Dálíje környékén, egy barlangban gyilkolták le őket. Akkor ismét meghalhattam az évszázadokat. Olyan fémes hangot. És ahogy megkorbácsolták, ahogy keresztülvonszolták a városon, ahogy megfeszítették a falak előtt, azt én megint csak láttam. Egyébként az ikonográfiai hagyomány teljességgel hamis. Alacsony, köpcös ember volt, erősen kopaszodott, és azonnal elveszítette az eszméletét, mikor szétörték a csontjait. Egy gödörben kaparták el, a sziklasír merő fikció. De az a hét szó igaz, hallottam őket, és — azt hiszem — könnyeztem is. Igen, Jeruzsálem falai előtt lett végképp elegendő a borzalmakból. Rögtön továbbindultam. A hírességek közül legelőbb Szmyrnában kerestem fel Galénoszt — az iskolában —, majd felkerestem őt Pergamonban is, amikor már a gladiátorok orvosa volt. Épp egy Drusus nevű szicíliai lábát vizsgálta, aki gyakorlatozás közben valami szögbe lépett, a seb begyulladt, de a borogatások hatására gyógyulni kezdett. És hallottam rabszolgákat énekelni ősszel, a betakarítás idején, végignéztam egy esküvőt, titokban még a borból

is loptam egy jó adagot, aztán meg elaludtam a tengerparton, és a végén fel se ébredtem, amikor a birodalom megbukott. Olykor naphosszat csak őgyelegtem. Vadul burjánzó erdőkben, hatalmas pusztaságokon, este magam gyűjtöttem a fát, én raktam tüzet, konzervet melegítettem, és a közeli pataokban mosogattam el a kanalat. Szinte permanensen változott körülöttem a táj. Egyszer egy mocsaras, bűzös vidéken vágtam keresztül, de mire kiértem a völgyből, a mocsarat lecsapolták, feltörték a talajt, és épp az őszi búzát vetették. Elvégre közben eltelt százötven év. Máskor egy takaros villa csúrijében töltöttem az éjszakát — ezer éves egerek rágták meg a hálózásákomat —, s romok közt ért a reggel. Összeszedtem a holmit, újra nekivágtam, és délben már Abelard baktatott előttem a Sainte-Genevieve-hegyen, majd Konstanzban láttam a zsinatra megérkezni a pápát, egy alkalommal pedig Impéria énekelt a Scossa Cavalli egyik háza előtt, miközben talán pont Sadoletóra várt. Nagyszerű érzés volt. Ha csak töredékét képes volnék elmesélni, valóban lehetnék az emberiség jótevője. Mert jártam mindenhol és minden időben, amit csak el tudtam képzelni.

Két egész éjszakám is ráment a történelemre. A szombati meg a vasárnapi, s mivel hétfőn történelem órával kezdtük az iskolát, komoly elhatározásra jutottam. A továbbtanulást illetően. Gimnázium után latin-történelem szakra jelentkeztem az egyetemre — természetesen fel is vettek —, méghozzá a Latzkovitscsal együtt, aki „magától értetődő módon” ugyanoda jelentkezett, ahova én. Mi tényleg jó barátok voltunk. Május vége felé, közvetlenül a nyári szünet előtt, egyik délután kicsaltam a roncsbázisra, és tartottam neki egy kis bemutatót. Először a tenyeremben olvastottam meg egy vasszeget, aztán vizet fakasztottam a híd romos kőpárkányából, pár percet röpködtem a levegőben, majd kikértem a véleményét. És a Latzkovits, mint mindig, most is remekelt. Körülbelül félórát és kizárólag rólam beszélt, ami tőle hihetetlenül nagy teljesítménynek számított, lévén képtelen hosszabb ideig egy dologra koncentrálni. Ígyhát egy hatalmas sakkpartival koronáztuk meg eme jelentős eseményt, aztán átugrottunk a Vakegérbe, és én átadhattam magam a szemlélődésnek teljesen. Imádom a csinos pincérnőket figyelni, minél lepusztultabb a kocsmá, annál inkább imádom. Először is egy pincérnő fejét elcsavarni módfelett nehéz feladat, vagyis kifejezetten hozzám illő. Ha ugyanis a fejelcsavarás nem a kocsmában történik meg, ahol az ember ugyebár vendég, akkor nem különö-

sebben érdekes az eset, tudniillik a leányzó foglalkozása ilyenkor abszolút mellékes. (Ugyanez a helyzet, ha a pincérnőt nem csak a kocsmából ismerjük.) Tehát igazi fejelcsavarásnak egyedül az minősül, ha a kocsmába való belépés és a távozás közti időben ismeretlenül is sikerül legalább valami randevút kierőszakolni, amit különben nem szükséges, és általában nem is lehet megtenni első nekifutásra. Anna miatt például — számoltam — csaknem hússzor lementem a Pertuba. Másrészt ha a pincérnőt figyeljük, akkor az egész kocsmát figyeljük. Ez majdnem mindig így van, és minél lepusztultabb a kocsmá, annál inkább így van. A pasasok pedig nem adják fel, küzdenek keményen, és szinte törvényszerűen kudarcot vallanak, minthogy ezek a lányok a fiúikat nem a kocsmában szedik össze. Ez ilyen egyszerű. A Latzkovits egy alkalommal összeállította a pasasok és pincérnők katalógusát, „egy minden részletre kiterjedő katalógust”, még le is akarta írni. (Mert ő mindig mindent le akart írni.) Szóval, a katalógus szerint a pasasokat „első bontásban” két csoportra lehet osztani, mégpedig azon az alapon, hogy rástartolnak-e a pincérnőre, vagy sem. A Latzkovits — nyilván nem egészen korrekt — számításai maximum húsz százalékban határozták meg a nem rástartolókat (passive Männer = PM), és legalább nyolcvan százalékban a rástartolókat (aktive Männer = AM) arányát, ami többé-kevésbé az én tapasztalataimmal is egybevág. PM lehet valaki józan belátásból a koránál fogva, érdeklődés híján a koránál fogva (alte passive Männer = APM), érdeklődés híján (Idioten = I), részegség miatt (betrunkene passive Männer = BPM), akut szerelem miatt (verliebte passive Männer = VPM), egyéb okokból, amit összefoglalóan XPM-mel jelöltünk. Az AM csoport bontása kissé bonyolultabb feladat volt. A probléma áthidalására a Latzkovits egy sokdimenziós koordináta-rendszert javasolt, melyben minden egyes pasas minden egyes paraméterét külön kell feltüntetni, és lehet esetleg beszélni mondjuk „függvénytipusokról”, de a „felületes sematizmustól” mindenképpen óvakodni kell. Íme néhány a szempontjai közül: 1a, A pasas egyedül érkezik-e, vagy sem. 1b, Ha társasággal jön, mennyire fontosak neki a többiek, milyen viszonyban áll velük. 2a, Részeg-e, vagy sem. 2b, Végig józan marad-e, vagy sem. 2c, Ha leissza, milyen gyorsan issza le magát. 3a, Hülye, vagy nem hülye. 3b, Hülyíti-e az alkohol, s ha igen, mennyire látványosan. 4a, Az udvarlásnak mely módját választja (néma mélabú, harásány jókedv, szemezés, félénk gesztusok, hanyag nemtörődomség

stb.). 4b, Hányszor rendel új italt. 4c, Mennyi borravalót ad fizetésekor. 4d, Hogyan viseli a kudarcot. 5a, Kiröhögi-e a pincérnő, ha igen, mennyire. 5b, Kiröhögik-e mások is, ha igen, mennyire. 6a, Törzsvendég-e. 6b, Ha nem, vagy ha igen, látszik-e rajta. Úgy emlékszem, a katalógus az AM osztály leírására körülbelül negyven „szempontcsoportot” sorolt fel, és az egyes csoportok legalább kettő, olykor hat-hét elemből álltak, úgyhogy elképzelni sem tudom, hogy bírta a Latzkovits mindezt megjegyezni. Ráadásul a pincérnők esetében még ennél is sokkal bonyolultabb rendszert kreált, aminek ma már legfeljebb a töredékét vagyok képes reprodukálni. És ez az egész totálisan illogikus volt. Hogy egy pincérnő szoknyát, avagy nadrágot visel-e, az egy egyszerű eldöntendő kérdés — a nadrágszoknyát nadrágnak tekintve —, ebből kifolyólag a válasz csak igenlő, vagy tagadó lehet, tehát semmiféle koordináta-rendszerben nem ábrázolható. Aztán módfelett problematikusnak tűnt az egyes szempontcsoportok kialakítása is. Pl.: 4a, Hány éves a leányzó. 4b, Milyen régóta dolgozik a szakmában. 4c, Milyen régóta dolgozik a kocsmában. 4d, Kék-e a szeme. Mármost nekem erre egy Borges-novella jutott az eszembe, amelyikben egy régi kínai enciklopédiából idézve megtalálható az állatok „teljes” katalógusa. („A császár állatai, mesebeliek, malacok, melyek távolról légynek látszanak, a legfinomabb teveszőrecsettrel festettek, kőborkutyák” stb.) És sikerült annyira idiótának lennem, hogy ezt én szépen elmeséltem a Latzkovitsnak, ő pedig annyira belelkesült, hogy Borgest azóta sem vettem a kezembe. A Pertuban ültünk, békésen bámulhattam volna a pincérlányok fenekét, de ehelyett hosszas irodalmi fejtegetéseket kellett végighallgatnom, több „súlyos titokba” is beavatást nyertem, és piszkosul dühös voltam magamra. Mindazonáltal megtudtam, hogy a Latzkovits néhány év múlva elkészül egy regénytrilógiával, tárgya az első, vagy a második világháború, „mindenesetre valami háború”, „de ugyanakkor az egész egy óriási fikció”. Valakik megtámadnak valakit. (Bravó!) És a megtámadottak egyáltalán nem védekeznek, sőt, a lehető legkészségesebben együttműködnek az ellenséggel, lépten-nyomon tanújelét adják mély szimpátiájuknak, méghozzá olyan elragadtatással, hogy a végén a hódító hadsereg összeomlik, mindenki fejvesztetten menekül, az emberek pedig pénzt és családi ékszereket dugdosnak a menekülők zsebébe. Megtudtam továbbá, hogy „már a jövő héten hozzákezd” egy verseskötet megírásához, a könyv százket szonet-

tet fog tartalmazni — „a száz túl kerek szám, a százegy túl poénos, marad a százkető” —, csak egyelőre a kiadón gondolkodik. És ezen remekbeszabott előadás után egy könnyed mozdulattal odaindította a legcsinosabb pincérlányt — amit én meglehetősen jó ötletnek találtam —, kért egy tollat meg egy darab papírt, és azonmód nekilátott jegyzeteket készíteni. (Lejegyzett egy hexameteres sort is, „hátha jó lesz valamire”.) De ennél többre soha nem jutott.

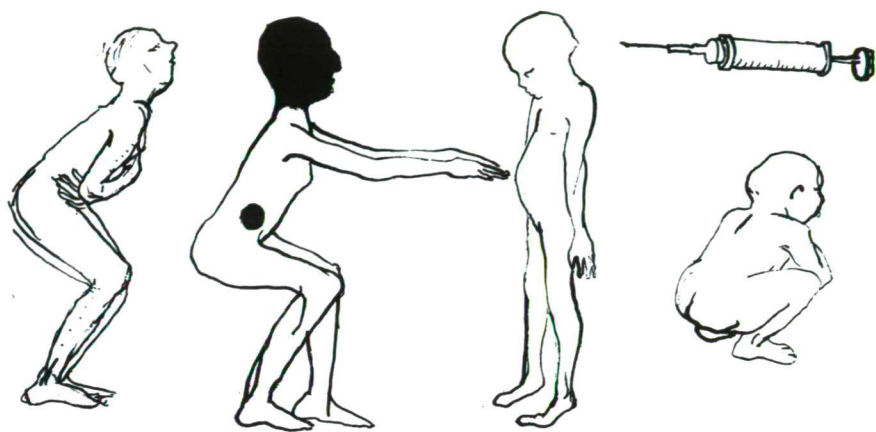
Mellesleg a lányokkal mindig fesztelenül viselkedett, amin én eleinte kicsit csodálkoztam. Ő nem volt szélhámos, ahogy én, viszont könnyed és szórakoztató volt, ami a nőknek imponált. Harmadéves korában nősült — egy meglehetősen csinos, szőke lányt vett feleségül —, tudomásom szerint egyetlen egyszer sem lépett félre, amin én megint csak csodálkoztam. És erőlködtem, iszonyatosan erőlködtem, meg fogadkoztam, hogy az ő feleségével soha, vele tényleg soha, és természetesen hiába fogadkoztam. A barátaim és ismerőseim barátnőit meg a feleségeiket is szinte rendszeresen elcsábítottam, úgyhogy a barátaim előbb-utóbb az ellenségeim lettek, és ellenségeimmé lettek az egykori barátok barátai, vagyis egy idő után csaknem mindenki a környezetemben. Igazat adtam nekik, ezt komolyan mondom. A volt szeretőim közül jelenleg mindössze négyen utálnak — amire borzasztóan büszke vagyok —, bár ők nagyon utálnak. Különösen Ajse, és ez tagadhatatlanul zavar egy kicsit. Huszonnyolc éves koromra több haragost szereztem magamnak, mint amennyit mások egy hosszú élet során összesen begyűjtenek, és egyre gyakrabban érzem, hogy amint beteszem valahová a lábam, megfagy körülöttem a levegő. Az ellenségeimet egyébként rendre megbüntetem. Nem szeretem azokat, akik nem szeretnek. Igaz, néha azért megsajnálom őket. Nem sokkal a betegségem előtt, január elején lementem valamelyik este a Mojóba, a kocsmában az egyik asztalnál ismerősök ültek, és én azonnal belázasodtam. Nem hallhattam, de tudtam, hogy rólam beszélnek, és persze tudtam azt is, hogy mit beszélnek. A történetet kifejezetten egy Andrea nevű és elég csinos lánynak adták elő, akit korábban sose láttam, a nevét is ott helyben találtam ki. Hangsúlyoznom kell, mindaz, amit elmondtak, hiteles volt, viszont az egyáltalán nem tett szert, hogy közben többször patkánynak meg nagyképzű baromnak neveztek, amiért nyomban megharagudtam. Kissé furcsa, de erre a szerencsétlen leányzóra haragudtam meg, pedig ő aztán végképp nem tehetett semmiről. Ígyhát fölkaptam a söröskorsót, átbattyog-

tam az én barátaim asztalához, odahúztam egy széket, majd közöltem a szépséges Andreával, hogy „őtl nyilván Andreának hívják, a történet igaz, továbbá én valóban egy patkány, nagyképtű barom vagyok, szemben a többiekkel, akik valamennyien nagyszerű emberek. Hozzá meg semmiképpen sem merném magam hasonlítani, pont őhozzá, aki ugyebár hívő lélek, igazi katolikus, múlt vasárnap is kétszer járt a templomban, először a szüleivel, később meg az esernyőért szaladt vissza, amit a padban felejtett.” És akkor hangosan felnevettem, az arcom kifejezéstelen volt, a hangom sátáni, ahogy a filmekben hallottam, de azon nyomban megbántam az egészet. Andrea ugyanis olyan sírógörcsöt kapott, hogy vagy tíz percig nem bírta abbahagyni, és szabályosan reszketett a rémülettől. Nem értem, miért vagyok képtelen legalább néha befogni a szám, miért kell nekem minden sértő megjegyzést azonnal megbosszulnom, különösen, ha közben tökéletesen egyetértek az ellenségeimmel.

Nem erős oldalam a tapintat. Udvarolni többnyire rámenősen szoktam, gyakran direkt erőszakosan, türelmetlenül, és ha befuccsolok, rendszeresen szégyellem magam. Igaz, a dolog néha elég jól működik. Ilyenkor az erőszakosságom egyfajta őszinteségnek minősül, a szabályok felrúgása pedig részben férfias, részben szokatlan és vonzó gesztusnak, amire a lányok olykor ráharapnak. Egyszer-kétszer például bevallottam már, hogy profi nőcsábász vagyok. És ha a lányok ennek ellenére belémszerettek, akkor általában nagyon belémszerettek, s noha maradt bennük némi bizonytalanság, ez inkább színezte a kapcsolatunkat. De jónéhányszor mégis befuccsoltam. Egyetemista koromban sokat jártam különféle rendezvényekre, vitaműsorokra, irodalmi estekre, ha tehettem, egyedül mentem, és mindig igyekeztem valami csinosabb leányzót összeszedni. Egyszer kissé spiccesen sikerült megérkeznem — talán az egyetemi klubba —, és azonnal kiszúrtam egy fekete hajú, filigrán hölgyeményt, aki már régóta tetszett nekem. Első ránézésre látszott rajta az okosság, meg hogy azok közé a csendes és szolid lányok közé tartozik, akik alakalom adtán nagyon határozottak tudnak lenni, és az agresszió legenyhébb fajtája is mérhetetlenül irritálja őket. És az ilyen lányokkal érdemes vigyázni. Az ő fejüket sem nehezebb elcsavarni, mint a többiekét, csak egy kicsit körültekintőbben kell csinálni. (Őszinte érdeklődés, megbízhatóság, egy csiptnyi mélabú — ezt nem szükséges eltúlozni —, okosság, a meg-

felelő alakalom jó előkészítése, sok szerencse meg még egy csomó apróság.) Én meg hülye fejfel már az első perctől fogva szemezni próbáltam vele, ami egy idő után láthatóan zavarni kezdte, de én nem adtam fel, küzdöttem keményen, és a sikert rögtön az első rohammal akartam kicsikarni. Előadás után egészen stupid módon szólítottam meg — tudniillik hogy „emlékszem rá valahonnan” —, ő pedig olyan könnyedén, olyan elegánsan rázott le alig tíz másodperc alatt, hogy gondolatban többször is lelkesen megszorítottam a kezét. Azóta köszön az utcán, és úgy néz rám, mint valami egzotikus kiállítási tárgyra.

Ismerem a kudarcaim koreográfiáját. És ismerem a sikereimét is, bár olykor érnek azért meglepetések. Mindenesetre gyakran történt már meg velem olyasmi, ami párszor megtörtént korábban, és ez nekem mindig érdekes. Elsőéves koromban, rögtön a szemeszter elején összejöttem egy évfolyamtársnőmmel, a kapcsolatunk pár hónapig tartott, és viszonylag jól működött. Mármint ez az évfolyamtársnőm egy lakótelepi lakás kisebbik szobájában lakott, amit a szülei béreltek neki a tizedik emeleten, ahonnan egész városrészeket lehetett belátni. Szerettem az ablakában álldogálni. Aztán néhány évvel később a Pertuban összeszedtem egy jó alakú, de ezzel együtt is elég csúnya lányt, olyan egy éjszakás kapcsolat volt, és minden szempontból kellemesre sikerült. A leányzó pedig fölcipelt az albérletébe, egy tizedik emeleti lakás kisebbik szobájába, igen, ugyannannak a tizedik emeleti lakásnak ugyanabba a kishálószobájába, amelyikben évekkor korábban annyi éjszakát töltöttem el. És emlékeztem az ágyra, a szekrény nyikorgós ajtajára, még a fürdőszobai csempék színére is. Minden ugyanolyan volt, mint korábban, és valahogy mégis más. A fürdőszobában kicserélték a régi tükröt, a tükör előtt másfajta kozmetikumokat találtam, másfajta könyvek sorakoztak a polcokon, és a tapéta alaposan lesárgult. De így jártam Ajséval is. Néhány évvel azután, hogy kirúgott, egy házi-bulin összeismerkedtem Ajse Kettővel, azonnal le is feküdtünk egymással, és attól kezdve egy csomó minden ismétlődött meg szinte valószínűtlen pontossággal. Szép volt, mert egyszer már megtörtént. És megszépült, mert megismétlődött.

Szabó Ágnes munkája

Sapkámban hozok neked csillagot.
Ha gondolod:
Elültetnénk a kertbe,
mint a paprikát, —
S ha szép a május,
tán őszre teremne
Néhány új galaktikát.

Szentes

Ember Lili

REJTETT AJÁNDÉK

Játszom, csak játszom azt is, hogy látszom,
Életem tűnő gyöngyfény a vásznon.
Gesztenye rügyébe rejtett sóhaj,
Vallom a lángot fölizzó szóval.
Ittam a vízből csöndesen, hittel,
Rejtem a titkom — nyitott tenyérrel.
Áldott az álmom: csillog a tájék,
Gazdag a reggel, enyém e játék.

Szentes

Ember Lili

EGY ÉVE MÁR ...

Könnyű a kedvem, mint a hópihék,
Bár sajog, akár üvegszilánk —
Mit ügyetlen kezem elítélt,
És most ragyogón, szikrázva fáj.

Tréfálgozunk, míg fut az idő,
Szemem sarkából néztelek,
— Ez itt most pár perc pihenő —
S érzem, hogy várod szívemet.

Megint csak tél, „szokásos évszak”,
Ne rejtőzz, úgyis megtalállak.
Forog az élet, tükör-varázslat.
Gyöngyöket fűz körém a bánat.

Szentes

Ember Lili

2 és fél év

Három évvel ezelőtt, egy szerdai napon, hajnali öt óra tájban arra ébredtem, hogy megfellebezhetetlenül és kijátszhatatlanul zsidó vagyok, bár apám hívő erdélyi unitárius, anyám pedig alföldi, kismemesi családból származott. Ez persze nem jelentette azt, hogy reggelre körül is metélődtem, nem, erre a szertartásra később sem került sor, egyszerűen csak zsidónak éreztem magam, bizonyos voltam benne, hogy az vagyok, de elmondani természetesen nem mondtam még el senkinek akkor, nem mintha szégyelltem volna, egyáltalán nem, de megtérésemet — hiszen minek is nevezhetném másnak? — érthetően furcsállták volna még a családtagjaim is, akik egyébként tudták, hogy aránylag jól olvasok és írok héberül, eleinte még az sem jutott eszembe, hogy látogassam a zsinagógát, pedig közel jártunk pészah ünnepéhez, de inkább a keresztény húsvétot ünnepeltem meg; még ajándékokat is vettem, anyámnak valami apróságot, meg is locsoltam őket, unottan, könnyű, jellegtelen parfümmel, mert anyám rendszeresen migrént kapott az erős illatoktól, sőt a szomszédasszony nál még egy falat sonkát is ettem, csípős tormával és ittam rá egy pohár vodkát, igaz meglehetősen bűntudattal, s inkább csak felesleges udvariasságból. A zsinagógába majd egy hónap elteltével mentem csak el. Nem ismertem senkit. Kapkodva, a kapuban vettem fel a kalapomat, s mivel azelőtt még esős, őszi időben sem viseltem ilyesféle holmit, olyan bizonytalanul, flegmán csaptam a fejembe, mintha részeg lettem volna, ez persze azonnal szemet szűrt a kántornak, aki megkérdezte tőlem, hogy csak kíváncsiskodok-e vagy közéjük tartozom, és én akkor először ismertem be, hogy ha nem is vér szerint, de egyébként minden tekintetben, maradéktalanul zsidó vagyok, mire ő a nevem kér-

dezte, hitetlenkedett, és én cinikus kételkedését látva elmagyaráztam neki, hogy először járok a zsinagógában, eladdig nem tartottam még be az ünnepeket és ő megértően hallgatott — nyilván azt hitte, hogy valami kikeresztelkedett család sarjadéka vagyok, s megígérte nekem, hogy a szertartás végén bemutat a rabbinak.

Kint lassan-komorán sötétedett. Péntek este volt.

A rabbi, ez az ötven körüli, sötétvörös szakállú, táskás szemű ember (nálam legalább egy fejjel alacsonyabb,) az imaház csendes fogadószobájában várt rám, szürke öltönyben, rövid beszélgetésünk végén megajándékozott egy zsoltároskönyvvel, amit az ajtóban állva én véletlenül keresztény módon, jobbról-balra akartam felnyitni, bár tudtam, hogy a zsidóknak minden a visszájára fordul, mintha az időt is a végéről élnék, a halálhoz mérve létezésüket, de addigi életem során összes könyvemet úgy nyitottam fel, akár az Újszövetséget, aminek már csak a jelenlétét éreztem, a fontosságát, de abban hinni, hogy a mi világunk Jézus által megváltatott, már nem tudtam, és azt hiszem pont akkor lettem zsidó, nem sokkal egyetlen fiam halála után, amikor kételkedni kezdtem abban, hogy a világtól elvették bűneit, mert igenis bűnösnek, sőt aljasnak, megátalkodottnak éreztem egy olyan világot, amelyben egy tizenegy éves gyermek annyit szenvedhet, mint az én fiam, aki halála előtt gyakran vért öklendezett, lefogyott, megszürkült vékony bőre; és azon a napon, amikor meghalt leukémiában, elkezdtem mindent a halál felől szemlélni én is, megfordítottam tehát a rabbitól kapott könyvet és jóleső meleg érzéssel kinyitottam az első zsoltárnál.

A rabbi felállt és hiába tiltakoztam, sántikálva, lassan lekísért a bejáratig.

A szecessziós Margaréta cukrászdában mesélt először Auschwitzről.

Már kávéztunk.

Történetekkel kezdte.

Ismert ott egy magas, atlétaalkatú férfit, aki imádta a nőket, s valóban figyelmes, jó szerető is lehetett, mert minden mozdulata finoman erotikus volt, álmos szemekkel, bátorítva bámulták a nők, ha barakkjuk felé járt — és az a férfi egy napon úgy tért vissza a cellájába, hogy lábán vaskos patakokban, melegen ömlött lefelé a vér, csendesen leült ágya szélére és kinyitotta kezét, amelyben herezacskóit szorongatta; és ismert ott a rabbi egy zongoraművész is, akinek egy kihallgatáson először a körmeit fessegették le, majd

pengével lenyiszálták felső ujpperceit, és ismert ott egy nőt, akinek a férje meghalt egy bombatámadáskor, amikor felesége már másfél hónapos terhes volt; azt az igazán szép és kecses nőt olyan kíméletlenül dolgoztatták, hogy nem sokkal a szabadulásuk előtt elvetélt; s mesélt még a rabbi hét emberről, tehát összesen tízről, s én tudtam, hogy a tízes szám a szefirot-fát jelenti, s felfigyeltem a sebírárt kélim, vagyis az edénytörés helyén egy furcsa alakra, akit a rabbim keserű leírása alapján angyalnak véltem, és tudtam, hogy valahol itt végződik a világ, amikor olyan számolatlanul ölik az embereket, hogy a legyilkoltak közé egy tétova angyal is keveredik, mert az ő kiáltására felkapja fejét az Isten és belevonaglik a fájdalomba. Auschwitzban a gyilkosok — mondta a rabbi — rosszabbak voltak az ördögöknél is, mert felkészültebben ismerték az embert, és tudtak a vágyról, arról, hogy az ember sok mindent kielégíthetetlen mohósággal akar, de van egy, csak egyetlen egy dolog, amelyre az emberek nem mohón, izgágán vágnak, hanem kimondhatatlanul csendesen, szelíden és áhítattal várják beteljesedését, ahogy röplését a madár; és ha a halandók elvesztik minden reményüket, hogy ez a gyöngéd vágyuk valaha teljesülni fog, mert ez, s csakis ez a *vágy*, akkor kiessé és végképp lehetetlenné lesz az életük, esélytelenek lesznek a boldogságra: ezért mondta a rabbi, hogy a tömeggyilkosok szemérmetlenül értettek a lélektanhoz, mert azok, akik kiléptek imbolyogva Auschwitz kapuján, már képtelenek voltak az életre és minden könyvet hátul ütöttek fel.

Attól a perctől kezdve minden ember számára lehetetlenné vált, hogy huzamosabb ideig boldog és elégedett legyen. Csak a vágyak teljesülnek azóta.

De Isten figyelmét már sajnó teste köti le.

Majdnem egy év kellett ahhoz, hogy családom rájöjjön: valóban zsidó lettem, ez nem afféle tréfa tehát, átmeneti elmeegyenség, hanem állapot, ráadásul sokkal valósabb állapot, mint kereszténynek lenni, ami persze nem feltétlenül a zsidó vallást dicséri, hiszen ahhoz, hogy valaki keresztény legyen, hangsúlyosabb és félelmetesebb hit kell, hiszen a zsidók szinte ott élnek Isten közelében, a hagyomány sodorja köznapjaikat, márpedig milyen könnyű felépíteni arra egy életet, hogy valaki minden szombaton tévedhetetlenül ugyanazt cselekszi, lelassítja az órákat, elidőz, olvas, imádkozik, meditál, s ezt értették meg olyan nehezen a szüleim is, legfőképpen persze anyám: hogy megtartom a szombatokat, amelyeken egyéb-

ként mindent megfontoltan csináltam, semmit sem rutinosan, még a levest is szokatlan, kimért mozdulatokkal mertem, vagyis a szombatokban, mondjuk úgy, minden meglepetésszerű volt, koncentráltam valamennyi mozdulatomra, a fürdés utáni törölközésre ugyanúgy, mint az írásra, anyám, aki türelmetlen, nagyravágyó asszony volt, ezt nem értette meg, csak a feleségem, aki sábbátkor kiszolgált engem: hűségét és szeretetét sem éreztem már olyan tehernek, mint régen, amikor gyakran idegesített, hogy annyit fecseg betegeiről, orvoskollégáiról, akiket alig ismertem, hogy a legalkalmatlanabb pillanatokban hívott ebédelni, sétálni vagy hozta be kiteregetni a ruhákat a radiátorra. Szinte csak héber nyelvű irodalmat olvastam, Scholem kommentárokat, fordítottam a Zohárt, jól bírtam az arámi nyelvet is, tanulmányt írtam a Bábel tornyáról, miszerint az építmény nem méretével ejtette kétségbe az Istent, hanem alakjával, mert a felső szférákat mintázta le, és foglalkoztam természetesen a Széfer Jecirával is, amelynek Athanasius Kirher féle magyarázata, az 1652-ben megjelent Cabala Haebraeorum: megrendített. Kircher szerint ugyanis a szefirot-fának tizenkét ága van: az Örökkévaló 12 keresztény, de én tudtam, hogy ez a tizenkettes szám jelenti Héraklész tizenkét próbáját ugyanúgy, ahogy a zodiákus jegyeket és a tucatnyi tulajdonságot is, könyvet írtam hát a tizenkettes számról, ami nagy sikert is ért el. Bár pont e könyv miatt hagytak el zsidó barátaim, akik ettől kezdve hitehagyottnak tekintettek vagy diletáns zsidónak.

Magányos lettem.

Alig két évvel megtérésem után, egy őszi szombaton beleuntam a tétlenségbe. Csak kocogtam, de ez volt az első szombat, amikor kimozdultam otthonról.

Jól esett csöndes esőben és sötétben futni.

Elégedett voltam, de távolról sem boldog, mert ahogy jónéhányan, én is tévedtem, mégpedig a legfontosabb dologgal kapcsolatban: ha megkérdeztek volna ugyanis, hogy mi az, amire a legesleginkább vágyom, melyik az a vágy, amelyikre életem épül, azonnal azt válaszoltam volna, hogy vágyom egy fiúgyermekre, akit zongorázni taníthatnék, eljárhatnék vele kocogni, megvárhatnám a kocsi-ban az iskola előtt, akivel esténként birkóznék a bevetett ágyon, akit teniszezni taníthatnék, lopva megmutathatnám neki az utcán, hogy melyik nő bokája, feneke csinos, Homéroszt olvashatnék fel neki, de tévedtem, ahogy sokan mások, akik valami kegyetlen,

beteljesíthetetlen, szép dologra vágnak a lelkük legmélyén, ott, ahová leásni még sohasem volt bátorságuk, tehát arról a *vágyról* sohasem szólnak, mert sem az erejük, sem a bölcsességük nincs meg hozzá, pedig az élet csak erre jó, hogy azt a vágyat leleplezzük magunkban és várjunk türelemmel, mert „ami sietős az mind múlásra mutat, s csak az avat be, ami szívünkben elidőz”, türelem kell hát, s idő és lét is egymástól elválaszthatóvá válik, hiszen csak látszólag függ össze a kettő, mert ezt tanultam meg zsidóként, hogy a halál felől nézve, egy-máshoz nincs közük, az idő ugyanis értelmezhető fogalommal válik, s így mind erejét, mind lendületét elveszti; onnan nézve csak az idő halott, az ember legfeljebb csak bűnösnek tűnhet.

Amikor a 12-ről szóló könyvemen dolgoztam, egyre többet gondoltam arra, hogy csak áltatom magam, bár nagyon vágyom egy gyerekre, de feleségem betegsége miatt nekem már nem lehet, hiszen képtelen voltam kedvesemet megcsalni, elhagyni, még két napra sem, egy órára sem, hiányzott mindig, s írás közben jöttem rá, — hisz az írás is szinte csak erre volt jó — hogy alig ismerem magam, akkor döböntem rá, hogy tévedtem, mert egyetlen vágyam régóta már, hogy egy legyek ama tizenkettő közül.

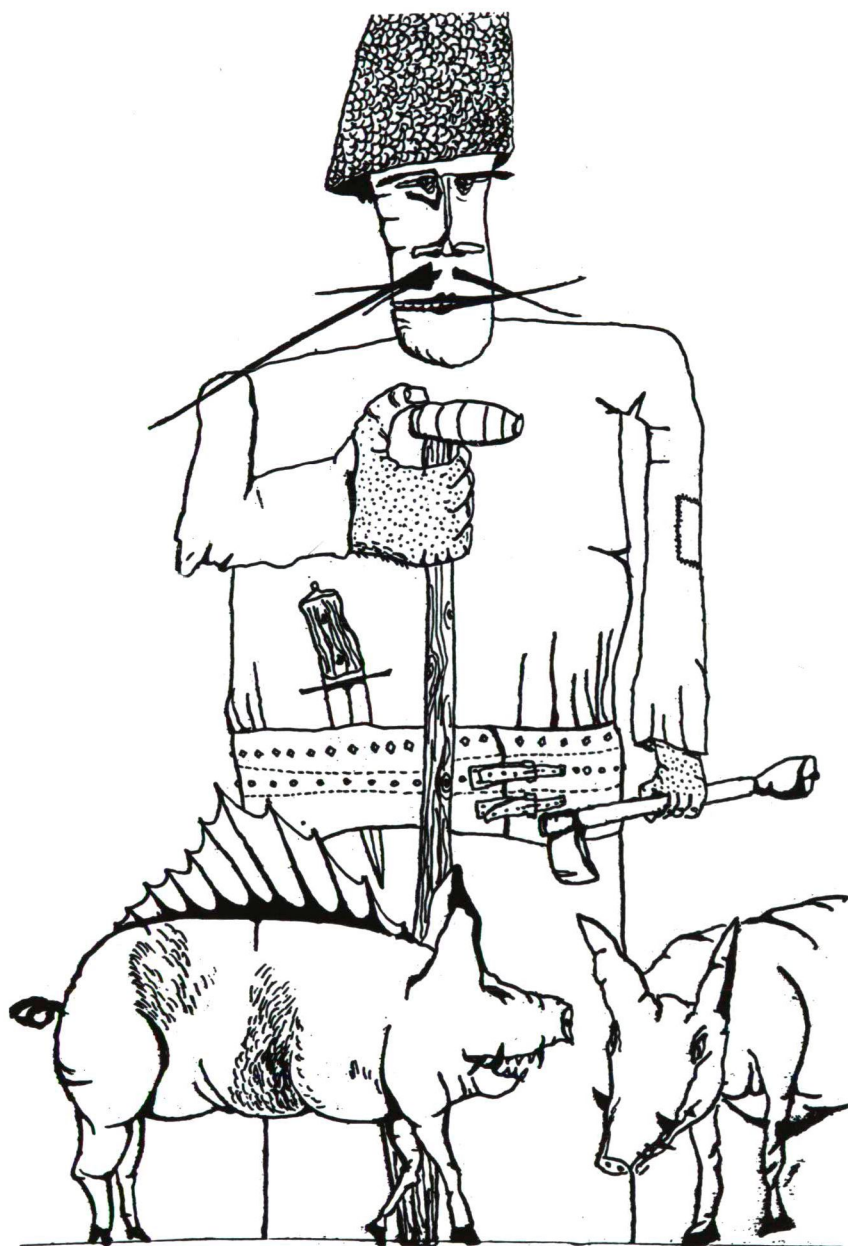
El sem tudtam képzelni merészebb és igazabb vágyat.

Egy szombati napon ebéd közben aztán.

Ültem a konyhaasztalnál, kanalaztam lassan a csontlevesemet, kint köd volt, s mint lágy pehelytollak, fehér madarak csatájában, olyan dühösen és képtelenül esett a hó, előttünk lent a téren egy sísapkás kilenc év körüli kisfiút láttam, amint lerúgja a vékony havat az ázott földről és váratlanul az a régi tél jutott az eszembe, amikor még élt a fiam és anyámék telkén hógolyóztunk, a hidegtől már kiszáradt a kezem, hóval dörzsöltem az arcom, fiam talán négy éves lehetett, esetlenül dobált, és ez az emlék olyan szomorúvá tett, hogy már nem is a nehéz bánatot éreztem, hanem vad, eszelős boldogságot, amely után nem lehetett többé a régi módon élni.

Felsőhajtottam.

A feleségem már akkor tudta, hogy újra keresztény vagyok.

Benda Balázs: Állatokkal foglalkozó emberek. Disznókkal.

A leszakadó személyiség

A filozófiában leginkább szabályos és szokásos eljárásmodozat szerint a személyiség individuációs probléma, jóllehet az egyéniség születése — középpontban egy kérdéssel, amelyre ő maga mint *principium individuationis* a válasz nem azonos a személyiség létrejöttével. Ha az egyéniség tehát egy elvbe sűrítendő válasz, a személyiség — a homéroszi hagyomány alapján — végső soron *egy arc: proszophón*. Ha gondolunk valakire, felidézzük az arcát, ránk tekint, a szemeit látjuk sétáltunkban a *Corso di Rinascimento*n, avagy hagyományos éji forgolódásokban. A közösségeket nem absztrakt módon éljük meg, hanem a bennünket körülvevő arcokban, arcerdőben sétálunk, s gyakran a mi életünk folyamata is a megjelenő majd elhalványodó arcokban érhető el. Eszembe jut egy novelláskötet címe: *Egy arc módosulásai*. Amiben mi magunk is nézhetőek vagyunk, az a több arc módosulása, s az a kellőképpen nem hangsúlyozható figyelem, amely e módosulásokat követi. Sokan és sokféleképpen értékelték, az együttlétek lényegi elemeként, azt a fajta szolidaritást, amely a teljes, elemző és mindenoldalú figyelem formájában ölt testet. Kétségtelenül van valami krisztusi forma a szolidaritás és a figyelem ilyen erőteljes megragadásában. Ez a fajta elképzelés nem tudja megrajzolni a személyiséget a *Másik* nélkül, tehát a szeretet egyfajta analitikus megvalósításának tartja, az alapvető vonás itt tehát a Másik jelenlétének folyamatos moralitása. Hangsúlyozottan nem szeretetről, hanem szolidaritásról beszéltem, hiszen a szeretet képessége csak keveseké, de az utóbbi szokások, a racionális felismerések alapján is működik, mintha eszközszerűbb lenne a mindennapokban.

Leképezni egy arcot: mit is jelent ez? A folyamatos megértés nagy erőfeszítést kíván, kimerítő érzelmi s morális komolyságot, egyszerűen fizikai erőnlétet, a magányos tömegember urbánus fáradtságával szemben — amelyben mindig a kisbetűs másik elviselése a tét — derűs lemondást a mindig ugrásra készített állati indulatokról. Egy arc megközelítése nem könnyű, tettenérni az éppen előbukó pillantást, megérteni benne az űrt, avagy éppen a jelentését, a homályát avagy a készenlétét valamilyen kezdeti tudás is a tevékenység állapotáról. Mire szánt az, aki éppen így pillant? Kötelesek vagyunk-e erre a fajta követésre? Immanuel Kant szerint például igen: *Az erkölcsök metafizikájának* gúny-értelemzése szerint, az elutasítás eleve-állapota, nemcsak primitív igénytelenség, hanem a veszélyes lelki rosszasság kifejezése is, amellyel végső soron az autonómia maximája ellen vétünk.

A *gúny*nak azonban vannak ismeretelméleti következményei is, tehát végeredményben metafizikai rossz is. Mit tegyenek tehát a gunyorosságot vérükben, karakterükben hordozó emberek? Bánjanak a műfajokkal: humor, ironia, szarkazmus — a szamoszatai Lukianosz kellőképpen megmutatta, hogy miként lehet együttélni ezzel az adománnyal. Nem kétséges, hogy óriási pedagógiai erők rejlenek benne: az önmaguk gyunyorosságát legyőző emberek közül most Bretter György nevét tudnám említeni. De a gúny csak egy a veszélyes csapdák közül, s az egykori erény metafizikák elégséges számú leküzdendő jellem-vonást, állapotot sorolnak fel, gyakran csak azért, hogy elrejtsek a jobbulás, a boldogulás szerényke fantáziaképét: kell egy adag hitetlenség a személyiség lehetőségeinek megfogalmazásában.

És van egy pillanat, amikor az arcok sem érdekesek már: Rilke nyomasztó pontossággal megfogalmazta a *Nyolcadik elégiában* „De senki se jut túl/ a másikon, s rázárul a világ./ Mindig a létre lesve, tükrözését/ látjuk csak rajta, a lényünk takarta/ szabadságnak./” A módosuló arcok a személyiség egy része csupán, s bennük létrejön a végeség nyomasztó felfogása, tovább kell hát lépni, avagy onnan vissza, hogy azt a bizonyos szabadságot önmagában is megértsük, s a nyugtalanságban túljussunk mindazon, ami elfedi a világot.

Önmagában az ember nem elégséges magának, de a másikkal együtt sem az, Heidegger figyelmeztet arra, Schelling szabadságfelfogását elemezve, hogy az eredeti összefüggés az ember számára a teremtes, a természet és a lét, mint az egyetlen olyan hármas össze-

függés, amelyben bármilyen értelmes filozófiai kérdés — végső soron — megfogalmazható. Az énnak a másakra utaltsága véges, s a végiggondolás mindig visszavezet a szabadság hitvallásához mint ama középponti kérdéshez, amelyben — amint Benedetto Croce megfogalmazta — az európai emberre leginkább jellemző karakter-módozatok adva vannak.

Ezen a ponton mindig figyelmeztetnünk kell arra, hogy a személyiségfelfogás mintegy az individuumról kialakított kép része, vagy szerves folyománya, nem lehet tehát róla anélkül beszélni, hogy az európai racionalizmus néhány — az egyén analitikájával kapcsolatos — abszolút megállapítására figyelmeztetnénk. Szókratész erkölcsi személyiségének rendkívül sok oldalát ki lehet emelni, illetve a beállításnak igen sok típusa lehetséges. Ezek között manapság legkevésbé a két végletről van szó: a fecsegő szofistákról, illetve az őt a világvallások alapítóival egy sorba helyező abszolút személyiségről. De a másik két úton sem jár senki: az egyik Szókratésznek mint arcnak az elemzése, mint a beszélgetőpartnerekkel kapcsolatos ponderált magatartásnak a képviselője, a másik pedig a dialógusok Szókratészának az a fajta gesztusa, amelynek alapján néha mégis az az érzésünk, hogy Szókratész végül is tud valamit, ami nem a logikai univerzalizmus szerint artikulálható tudás, sőt kínlódik a sejtések lefordíthatatlanságával. (Egyes szimbolikus értelmezések alapján ez csakugyan így van, ő lévén az archaikus kort és annak tudását is megtestesítő *türlő*.) Isaiah Berlin a szabadságról írott négy esszéjében pedig úgy teszi fel a kérdést, hogy vajon módjában állhatott-e Szókratésznek elmenekülni és a politikai ellenállás cselekvési módozatait választani? A kissé történelmietlen kérdésfelvetés igenis hozzátartozik a szabadság analitikájához, elhomályosítja azonban a motiváció két középponti kérdését: nevezetesen, hogy Szókratész törvény-értelmezése eleve meghatározza a döntést, vagyis hogy az emberi élet és a polgári élet szinonímájaként tekintett törvényen kívül nem lát semmilyen követhető racionális és szívbeli parancsot. A második, és a lét voltaképpen eredetiségét megtestesítő indok a nemlét racionális elfogadása, e szerint a lét önmagán belül kimerítette lehetőségeit, *más* szempontból viszont nem. (A tanítványok tisztában vannak ennek az érvnek a súlyával.)

Talán nem véletlen, hogy Platón a cselekvés analitikájával kapcsolatos kérdéseit éppen a Szókratész védőbeszédében fogalmazza

meg, ezek szerint az ok a cél és a tartalom hármasegysége, azok mátrixszerűen felcserélhető viszonyai a dianoia lehetőségeit jelentik, a minőségi valamint értékképzetek ilyen módon megfogalmazhatóak. A jó cselekvésének a lehetősége és a tudatossága első ízben válik az egyént meghatározó abszolút elvvé, jöllehet a *Gorgiász* és *Az állam* paradoxonok sokaságával szembesíti a cselekvő alanyt, amennyiben a Természetjoggal szemben az igazságosságot választja cselekvésének kiindulópontjául. Ilyen szempontból az igazságosság végső soron társadalmi instrukciókra le nem bontható módon van jelen a mindenkori választási aktusokban, emiatt lesz tehát az egyén *per definitionem* magányos. Egyvalami mindig közölhetetlen és átvihetetlen marad, az, hogy éppen *az ő saját* megfontolásairól és eljárásmódozatairól van szó. Ezzel kapcsolatos a filozófia híres és sokak által képviselt elve, az *individuum est ineffabile*. Ilyen értelemben az európai filozófiai hagyomány radikálisan mást mond mint a tudatok kölcsönös áthatási képességéről kialakított keleti elvek. Ebben nincs és nem is lehet közösség, esetleg, amint R. Guénon avagy minálunk Hamvas Béla képviselte, a Lény istenre utaltságában és hangsúlyozzuk, nem ágostoni *rendelésében*, mely utóbbi fogalom fenntartja az individualitás eredendő elképzelését.

A platoni cselekvés-analitika eszköztárát felhasználva és azt radikálisan továbbfejlesztve Arisztotelész megfogalmazza az autonómia elvét, amely utóbb oly nagy karriert fut be az európai gondolkodás történetében. Ezek szerint, amint a Nikomakhoszi etikában írja, az eredeti cselekvés valami olyan, *aminek a kezdete mibennünk van*. Igen nagy hatóerejű felismerésről van szó, ennek alapján elég nagy valószínűséggel el lehet immár különíteni a szokásrendszerekből, a kulturális mintákból adódó cselekvési módusokat az individuumot valóban tevő eljárásmódozatoktól. Az eredetiség több mindent jelenthet, akár azt is, hogy megváltoztatjuk a kulturálisan meghatározott probléma paramétereit, mintegy kicseréljük a terminusokat, a fogalmakat és a képzeteket, azt a fölvetést, ahogyan egy kérdésről beszélni lehet és beszélni kell. Ilyen értelemben a kor alighanem legeredetibb embere Alkibiadész volt, aki szerint nem arról van szó, hogy mit mondanak és hogyan vélekednek Athénben és Spártában, meg hogy milyen égi jelek és jóslatok adódnak Szicíliában, hanem arról, hogy mindez miként látszik és hogyan korroborálható Tisszaphenész és Pharnabazosz nézőpontjával és szempontjaival. A multikulturalitásról van szó: ami a perzsa

nagykirály és a satrapák szemszögéből látszik, az kétségtelenül és ellentmondást nem tűrően: *más*. És ezzel a szemponttal Alkibiadész igen hosszú ideig tudott működni, de nem ez volt az egyetlen kód, amelyet a görög kortársak számára megfejthetetlenül használt. (Egyik jelzője: a kiszámíthatatlan.)

Az autonómia-gondolat igen erőteljesen jelen van a keresztyén/keresztyény teológiában, filozófiában is. A korai egyházatyák többszörösen átalakítják az igazságosság klasszikus görög filozófiából átvett fogalmát, de még nem tesznek éles különbséget a transzcendencia jelenléte (mint minden filozófia számára kötelező hipotézis) és az egy Isten hiposztázisa között. Ez utóbbi az V. századtól válik uralkodóvá, és — míg Szent Ágoston igen sokat megőriz az autonómiából az egyéni lélek számára — a kanonikus elképzelés formájában, Szent Tamás írásaiban az abszolút isteni autonómia értelmetlenné teszi az egyén racionális filozófiai hiposztázisát. Igen, Isten előtt valóban és végtelenül felcserélhető módon egyenlőek vagyunk, ha valami megkülönböztet, az csak a Krisztus követésének helyesebb avagy helytelenebb módja. A cselekvés sem más mint az életviteli szabályok betartásának képessége és módja. Ismeretes, hogy az autonómia ilyen erőteljes korlátozása milyen sok ellentmondást szült a teológiában, Eckhart mester a Szentírás minden mondatának eredeti értelmét visszaállítani kívánó törekvése azonban újból figyelmeztetett arra, hogy a Biblia eredeti értelme szerint az emberi cselekvésnek van relatív autonómiája, hogy a szabadság Istennek tetsző dolog is lehet.

A kérdésben a végső szót a reformátorok mondták ki: Kálvin szerint például, amint erről az *Institutiók* VI. könyve tanúskodik, a törvénynek hármas értelmezése van: az isteni, a polgári és az egyéni lelki törvény, avagy a lelkiismeret. A szabadság istentől nyert dolog, és erről párbeszédet folytatni önmagunkkal, felebarátainkkal, a hatalmasságokkal jogos, sőt szükséges, mivel isten a szívünkben folyamatosan meg kívánja valósítani az ő országát. Ezt felismerve és elfogadva, képesek lehetünk a parancsok és a tiltások megfogalmazására és bizonyos befogadására. Ha más összefüggésben, de az ész és a szív jelenlétének különös hangsúlyozásával ezt mondja Pascal is, a szív gondolata és az ész megérzése adott ponton lehet *egy*. És erről az egyről mint bizonyosságról érdemes gondolkodnunk.

Az európai racionalizmus nagy hagyományaiban Spinóza az, aki végképpen elkülöníti a törvény két formáját, az isteni és a pol-

gári törvényt, mondván, hogy a polgári megegyezés végső soron mindig revideálható az isteni törvény alapján, melynek csupán egy ésszerű megvalósítási formája. Ebben pedig sajátos etikára van szükség, a cselekvések egy bizonyos ellenőrizhető rendszerére.

Csak egy rövid közbevetés formájában utalok arra, hogy a reformátorok és az európai racionalizmus XVI–XVII. századi rendszerében, a tolerancia gondolatának értéknorma-szerű elfogadásával egyidőben válik kötelezővé a hatalommal szembeni intoleranciáé.

A karteizianizmus szerint az autonómiához elégséges a maga logikai és módszertani univerzalizmusáról tudó ész, de semmilyen észfelismerés nem tartalmazza szükségszerűen a cselekvésre vonatkozó abszolút parancsot, ez már nem a filozófiai kérdés, hanem a személyes. „Ha emebben egy általános tudatról volt szó, amabban már csak rólad, meg azokról, akikkel kapcsolatban cselekvéseid következményszerűségei adódnak.” A karteziánus racionalizmus félreértői a leggyakrabban ezt nem tudják elfogadni a nemesúrtól. „Nekem semmi közöm nem lehet ahhoz, hogy annak alapján, amit mondok, te mit fogsz cselekedni!” Utaljunk vissza az arisztotelészi felismerésre: *A kezdet mindig a cselekvőben van.* És ennek az elvnek aztán számtalan megfogalmazását találjuk Giordano Brunótól a skót józan ész filozófusáig, Thomas Reidig.

A német klasszikus filozófia abszolút módon megfogalmazta az autonóm és szuverén individuum morális ész-cselekvésének a rendszerét: a kategorikus imperatívusz, a fichtei abszolút Én, a schellingi lét-filozófia és Hegel pontosítása a *Jogfilozófiában* (az egyén alighanem *lényegi* viszonyai) az európai racionalizmusnak az az instrumentáriuma, amely végül is felépítette az individuumot. *Arcot* persze nem adhatott neki, mivelhogy ez nem tartozott a kompetenciájához. Ehhez a hagyományhoz — amelyet így tehát elfogadhatunk a személyiségünk leképezésében: vagy igen, vagy nem — azonban hozzátartozik egy sereg korollárium. Az első és talán a legfontosabb az a módszertani elv, amelyet John Locke fogalmaz meg: aki az észre kíváncsi, alighanem úgy jár el a legokosabban, ha az *eszzelősséget* kutatja. A másik pedig az a Spinózánál már megfogalmazódott felismerés, hogy amennyiben a szabadságról beszélünk, tulajdonképpen a kényszerről beszélünk, de ha a szuverenitásról van szó, akkor bizonyos alapvető kötelmek megfogalmazásáról is szó van.

Minderről azonban szó sincs állítja Nietzsche, csupán a félelemről és nyomában a hatalom vad akarásáról, mondhatjuk hogy a

magányos exaltáció énünk egyetlen tükre és személyiségünk kulcsa. Vagy — amint Nietzsche ravasz interpretátora Lev Szestov állítja —, a túlon inneni utolsó pillantás az, amely az Istenre találás üdvözítő élményével tölti el a kétségbeesettet.

A modern társadalomban a jogalany képviseli az individuumot, és a jogalkotás egyik alapvető törekvése az egyén és a személy szabadságának és biztonságának a formális jogi garanciáit megadni. A különböző közösségek igyekeznek az egyénnek — a társadalmi intézmények megfelelő rendszerével biztosított — a saját szabadságfokok növelésének előfeltételül szolgáló belső és külső előfeltételeket megteremteni. És mégis: érzékelnünk tudjuk, hogy az *arc* elnyerése a feltételek és a biztosítékok rendszerének olyan uralását jelenti, amely csak keveseknek sikerülhet. Az emberek sokkal inkább hasonlítanak egymáshoz, mint amennyire különböznek. Az elektronikus korszak és civilizáció a racionalitás egy formáját, az instrumentális ész mindenfajta hatékony cselekvés előfeltételül teszi meg és az, hogy az információs rendszerekben az ember végül is egy számmá válik, filozófiai kérdés is. Másrészt, az intézmények működése is az objektivitás olyan elképzelésén nyugszik, amelynek alapelve a személytelenség. Végül pedig a társadalmi nyilvánosságban megjelenő személy egy olyan elvárásrendszer szerint kap *profil*t, amely a legáltalánosabb elképzelések és elvárások szerint kalkulált.

Mindezek miatt a személyiség alapvető képessége továbbra is az ellenállás az egyszerűsítő mechanizmusokkal szemben, nem *valamitől* lesz, hanem eredendően *valaminek az ellenére*. Individualitásával választ ad arra a kérdésre, hogy miért van, személyiségével pedig beteljesít valamit. Leginkább egy szenvedély-típusú dologról van szó. Amint Gabriel Garcia Marquez egyik főhőse lakonikusan megfogalmazza: „Végül is kell valamilyen szenvedély az élethez.” A formáját megtaláló akarat nélkül nem játszunk, csak lejátsszatunk.

Kritika — önkritika

Mikor felveszem a telefont és hallom a második felesége hangját, amint a nevemet mondja, már tudom. Nekem nem tűnt annyira hirtelennek az egész. Bár azelőtt szinte soha nem volt beteg, amikor egy héttel előtte — egy évben egyszer — felhívott, hogy most se menjünk hozzájuk, mert influenzás, a hangja hirtelen többnek mutatta hetvennégy évesnél.

— Hamvasztani fogjuk — mondja a felesége. Hallgatok. Most mondjam azt, hogy éppen *őt* talán mégse kéne, mert *mi*,...ugyebár? Mintha megérezné, hogy miről hallgatok, mert — alig félórával azután, hogy a mentők feladták a harcot és elmentek — felcsattan: — Édes fiam, *az* egy vagyomba kerül! — Később arra sem szólok semmit, hogy katolikus temetés lesz. Nem is szólhatok, mert annak idején *ő* is kikeresztelkedett. A felesége előbbi kifakadására sem lehet egy szavam sem: rögtön eszembe jut nekem is, hogy lemondtam a kötelesrészről.

Vagy félóráig gubbasztok mozdulatlanul. Mindig azt hittem, hogy túlél engem. Amikor 8 évesen szívbeteg voltam, és eltiltottak a lépcsőre járástól, a hátán vitt fel a harmadikra. De csalódott is bennem, hogy emiatt nem folytathattam sportolói hagyományait: — Semmi gömbérzéke sincs ennek a gyereknek — mondta egyszer. Nehezen viselte a felelősséget, amit két beteg családtag jelenezt. Most fordult a kocka. Rám továbbra is süt a nap, nekem továbbra is énekelnek a madarak a limbes-lombos ágakon, földig ér a lábam: én győztem. Tovább olvasom a könyvet, amelyet még a közelgő születésnapjára szántam, és el fogom hordani a ruháit is. Magam vagyok a megtestesült szociáldarwinizmus.

Azután mégis találok módot az önsajnálatra. Új főbiát melengetek: m i csak köveket rakhatunk a sírra, virágot nem, m i n á l u n k kegyeletsértőnek számít az, aki vidul, ha toroz — hogy fogom kibírni? Aztán kiderül, hogy én elégedetlenkedek a legkevésbé, csak a ravatalozó magyarkodó díszletei bosszantanak, még a krematóriumot is kibírom, ahová a formaságokat intézni küldenek. Különbékét kötöttem; V e r s ö h n u n g -gal fogadom, hogy ez nem temetkező-, hanem vesztőhely. A sír körül álló párttikáracú férfiak viszont még azt sem értik, hogy a pap miért mond beszédet, és miért állítja György testvéréről, hogy hívő ember volt. Nem tudják, hogy ez benne van a jegy árában. Aztán mégis a főkönyvelő beszéde a legjobb, mert az életét dicséri és nem a halálát — elvégre is ő nem hitt a feltámadásban, mint ahogyan a jelenlevők közül sem hisz benne szinte senki.

Ő közöttük érezte otthon magát; minket nemigen bírt elviselni. —Olyan g ó j i s vagy... Hogy tudsz... e z e k k e l? — kérdezgette néha anyám. Máskor: — N á r i s k á j t ! (Hülyeség!) replikázott jid-disül, amikor apám így szólt rám az asztalnál: — Magyar ember evés közben nem beszél. — Ő nem szívelte az ilyen beszédet, pedig ő is röhögött a s i k k e r szovjet szerelőkön, ezeken a h a - z e r e k e n, akikkel együtt szórakoztunk a vállalati ünnepeken, és akik olyan részegen jártak be dolgozni a TVK-hoz, hogy vigyázni kellett: bele ne essenek az autoklávba. (A h a z e r, illetve a h a - z e r c e r s t o p f t, valamint a s i k k e r epitethon ornansokkal nemcsak az oroszokat illettük, hanem általában ő k e t, akik „durvábbak, de egészségesebbek”, „kulturálatlanabbak, de természetesebbek”, „felületesebbek, de életvidámabbak”, „korlátozottabbak, de magabiztosabbak” mint mi.) De azon is csak röhögött, amikor egy későbbi munkahelyén, egy pártvacsora tetőpontján szintén s i k k e r kollégái az angol vendégszakértők előtt éppen a W i r f a h - r e n g e g e n E n -ot találták énekelni. Pedig a többiek tudták róla, hogy ő a z, és pedig tőle tudták, mert ha antiszemizmussal találkozott, felfedte kilétét. Bízott a hatalomban, ami a kezében volt. Biztos úgy gondolta, hogy az ember, ha 47 kilósan hazajön a munkaszolgálatból („az én parancsnokaim rendeseek voltak” —

hangsúlyozta mindig), és se az anyját, se az öccsét nem találja, akkor már csak optimista lehet, ha élni akar.

Szinte egyáltalán nem beszélt az anyjáról, öccséről is alig. Alighanem úgy vélte, úgyse bírná ki. Ez a magyarrá lett ember nem csak evéskor nem beszélt arról, ami belül van, hanem máskor sem. Igaz, engem az öccséről, erről a komikusan csúnya, őszinteségével minden porcelánboltban elefánt, ezt pedig szüntelen bohóckodásával ellensúlyozó gyerekről neveztek el. Egyszer kitört belőle: először akkor utálta meg a zsidó vallást, amikor 13 évesen barmicvóra kényszerítették, vagyis arra, hogy hajlongva, érthetetlen nyelven gajdoljon. Másodszor és végleg pedig akkor, amikor Szolnokról, ahol laktak, nem minden transzport ment Auschwitzba, és a zsidó tanács, amelynek állítólag beleszólása volt a szerelvények összeállításába, nem ellenkezett anyja és öccse deportálása ellen, mert nem voltak vallásosak. Mi ketten anyámmal irtózattal hallgattuk.

Pedig ő is úszott a boldogságban, amikor „megnyertük” az 1967-es közel-keleti háborút — az eufória összekeveredett az afölötti örömmel, hogy a Fradi („az a fasiszta csapat! hogy szurkolhatsz nekik, éppen te?” — dorgált meg egyszer a feleségem, aki pedig nem is zsidó) egy pont előnnyel lett tavaszi bajnok. Most már nem kérdezhetem meg tőle, hogy ő kinek szurkolt a magyar–izraeli meccsen, és nem mesélhetem el, hogy én bizony mindkét csapatnak, egyszerre, egymás ellen, egyszerre szorítva Kiprichnek, hogy rúgja be, és Ginzburgnak, hogy védje ki (háliszennek, ez a meccs 0:0 lett).

— Maga magyar? — kérdezte az idős, bajuszos úr, aki Gyulára vitt minket stoppal, és útközben Veres Péterrel való barátságával dicsekedett.

— Miért? Mi lennék? — válaszoltam elképedve. Érdekes, az ilyen esetekre előlegejtett válaszem: „Na és, ha nem vagyok az? Na bum!” — eszembe sem jutott.

— Maga zsidó? Hiszen olyan tatár feje van! — tört ki könnyebbülten az a z e s z á g a torontói zsidó klub vezetőjéből, aki előzőleg kínos udvariassággal, három lépés távolságot betartva válaszolgatott kérdéseimre.

— Hogyhogy nem feleltél nekik semmit? — vont kérdőre feleségem, aki mögöttem ült a Gyulára menő kocsiban, és akinek a torontói sztorit utólag elmeséltem.

— Miért? Szerinted ezt a z é r t kérdezte? — firtattam a gyulai esetet; tettem a hülyét, pedig tudhattam volna, hogy a z é r t kérdezte.

— Hát persze!

Hallgattam. Aztán azzal próbáltam mentetetni hasonló meghunyászkodásaimat, hogy egyszer elmeséltem életem nagy olvasmányélményét, a hetvenes évek ünnepelt esztétájának és tévésztárjának írását egy 1975-ös Filmvilágban, mely Jan Troell egy kétrészes filmjéről szólt. Kissé unalmas film volt, szép tájképek voltak benne. Amerikába kivándorolt svéd parasztokról szólt, akik a természeti elemekkel küszködnek. A filmbírálat logikája a következő volt: ez a film a parasztokról és a természetről szól, tehát egyrészt völkisch, másrészt biológista, ez pedig egyenesen a fasizmushoz vezet. Akkor fogadtam meg magamban, hogy legalábbis megpróbálom, hogyan lehet zsidóként és normálisnak megmaradva ebben az országban élni. Ehhez képest nyilván nem hangzott meggyőzően, amikor a torontói klubvezetőről szólva azt magyarázgattam, hogy mi zsidók csak egymással tudjuk igazán otthonosan rosszul érezni magunkat.

Feleségem azt sem értette, hogy az Öböl-háborúban és a beígért gáztámadás előtt miért akarok hirtelen Izraelbe rohanni. — Miért akarsz engem itt hagyni és otthagyni a fogad csak azokért, akik rálőnek a kődobáló arab gyerekekre? — könnyezett. Én nekihevülve próbáltam bizonygatni, hogy nem akarok a húsfaszék mellett túlélő maradni, nem akarok a szadista viccbeli kisgyerekké válni, aki barátjáiékhöz becsöngetve és annak haláláról értesülve így szól: — Akkor tessék ideadni a labdáját! — Aztán a CNN-en kedélyesen végignéztem az Öböl-háborút, javítottam nyelvtudásomat, és szembesültem azzal, hogy akárhányszor győzi is le Dávid Góliátot, ha Góliát akár csak egyszer, csak egy kicsit is eltalálja, akkor Dávidból mégis Mundstock úr lehet.

Mundstock úr Ladislav Fuks regényhőse, akihez egyszer feleségem hasonlított engem, és aki előre készült arra, ami a németek megszállta Prágában rá várhatott: edzette magát a megpróbáltatásokra. Nem szolidaritásból, mint Simone Weil, aki szintén nem akart más labdájával játszani, hanem rideg önérdekből, mint egyik kollé-

gám nagynénje, aki 1944 után is mindig tartott egy öltözet ruhát és rendszeresen cserélt élelmiszertartalékot a szekrényében, arra az esetre, ha megint menni kell.

— Úgy nézel ki, mint egy menekült — rótt meg egyszer apám hanyag öltözetemért. — Az is vagyok — vágtam rá patetikusan. Pont az ellenkezője akartam lenni, ami ő. Ő a szememben normális volt, tehát konformista; én azt hittem, az sikk, ha kilógok a sorból, ha nincs sor, akkor is. Őt felelőtlennek tartottam, mert úgy akart élni, ahogy kedve tartja. Úgy gondoltam, akkor vagyok felelősségteljes és az ő antitézise, ha mindig erőszakot teszek magamon.

Még arra is képes voltam, hogy névházassággal, ingyen hazahozzak egy nőt Erdélyből, csak azért, hogy engem senki ne tarthasson hazafiatlannak. Aztán egy írásomban kigúnyoltam az erdélyieket, mert „lejmolnak”. (Talán a mártír-konkurrenciától tartottam?) Előtte pedig évekig apámmal tarttattam el magam — nemcsak lustaságból, hanem azért, mert így akartam őt büntetni, amiért egyszer így szólt beteg anyámkhoz: — Nem tudsz, de nem is akarsz te dolgozni. — Nem akart több tragédiát (meg)látni maga körül, nem akart Mundstock úr lenni, inkább mindent pirosra lakkozott. Mi sem vettük észre, amit magában rejtett, hiszen önként feladta a mártíromság elsőszülöttségi jogáért való harcot, ami minden általam ismert Holocaust-túlélő családjában dül. Anyám és én lettünk egyszerre Ábel és Jákob, ő lett egyszerre Káin és Ézsau. Pedig valamilyen egymás Káinjai és Ábeljei voltunk, és együtt kótyavetyeltük el az elsőszülöttséget.

Nem akartam ők lenni, nem akartam én lenni. Most kezdek egyre inkább ők lenni. Haláluk előtt évekig nem beszéltem egyikükkel sem, magamba hantoltam őket. Most fordulnak ki belőlem, és kísértenek, amikor már tényleg elégették őket is. Ők „úrigyereknek” neveltek; bár nem engedték azt sem, hogy lenézzem az úgynevezett „egyszerű embereket”, hiszen apám köztük érezte jól magát, anyámnak pedig még nyolc általánosa is alig volt. Én nem akartam úrifiú lenni, szüntelenül káromkodtam, rosszul öltöztem, még inni is megpróbáltam. Nem akartam elkényeztetett, szerencsétlen zsidógyerek lenni. Elhittem, hogy zsidónak lenni egyet jelent a hisztivel, a hipochondriával, a mindentől rettegéssel, a kaméleon-sággal (Zelig!), a mizantrópiával, vagyis mindazzal, amit önmagamhoz tartozónak véltem, de nem akartam vállalni.

Igyekeztem leszokni a zsidós Rechthabereiről, az ironizálásról, még a túl gyors észjárásról és beszédéről is, mert többször lelkifurdalásom lett attól, hogy a nemzsidókat, főként vidéken, ez gyakran sérti, vagy gátlásokat ébreszt bennük (és ehhez egyáltalán nem szükséges tudniuk, hogy én zsidó vagyok). Ezt a mimikrit odáig fejlesztettem, hogy Pesten néha már engem néznek bumfordi, görcsös vidékinek. Ebben van is valami: még most sem tudok üzenetrögzítőre beszélni, és legalább ugyanolyan komplexusom van a számítógéptől, mint az elsőgenerációsoknak a nyugati nyelvektől. Néha fáraszt, fülleszt a zsidó társaság, az örökös á n z á g o l á s i kényszer, a sok takart seb és mellé a sok festett vérzés; idegesít önmagammat ennyiszeres kiadásban látni: mégsem vagyok olyan egyedülálló jelenség, mint magamról képzelem? Nemzsidók között pedig időnként azt veszem észre, hogy unatkozom, nem tudok rájuk odafigyelni, legfeljebb az tart örökös készenlétben, hogy nem tudhatom: mikor hozzák szóba a zsidókat (vagy éppen a cigányokat — egy zsidónak ez mindegy), és főleg, vajon hogyan? Zsidók között „goj” vagyok, pedig de szeretnék közéjük tartozni. Nemzsidók között pedig zsidó, pedig de szeretnék közéjük tartozni. Vagy inkább mégis, gőgösen sehova sem tartozni akarok? Netán mindkettőjük közé? Kívül és belül vagyok egyszerre a tizenhatoson, vagy két szék között, a pad alatt?

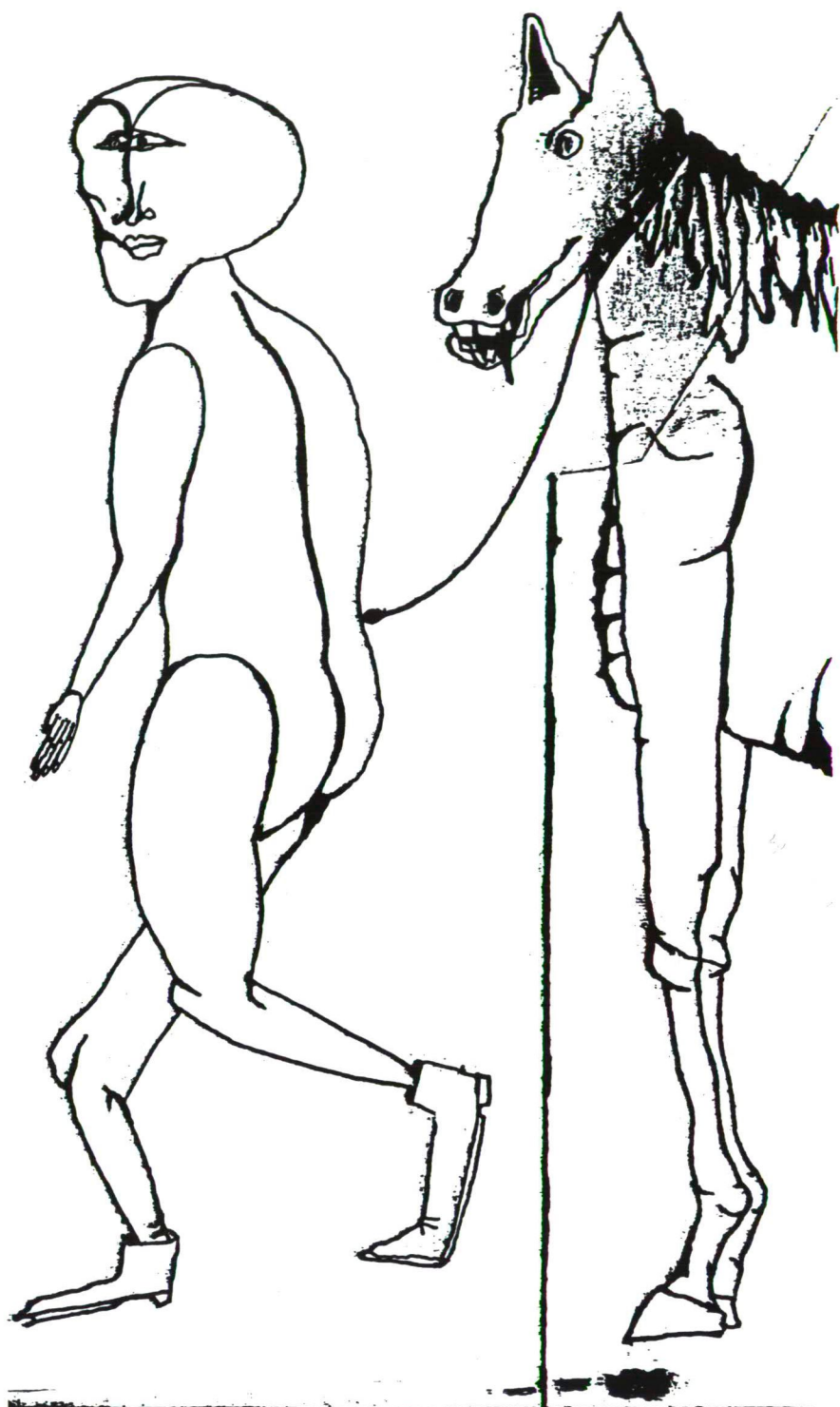
Csak most jöttem rá, hogy abban is apámra hasonlítok, hogy mindig parasztgyerekekkel barátkoztam. Van közülük, aki megdöbben visszatérő álmomon, amelyben megkéselnek a máriapócsi búcsúban. A Dolchstoss hirtelen ér, hiszen előtte én is együtt mentelek a többiekkel, most nem lógok ki a sorból, és a nap is ragyogóan süt, május van vagy június, amikor leggyakoribb az öngyilkosság. Ilyen idő volt akkor is, amikor 50 éve anyámat — ahogy ő mondogatta — államköltségen sokáig egyetlen külföldi útjára, Lengyelországba vitte a MÁV. Úgy is lehet mondani, hogy az egész álom egy fordított hátbadöfési legenda.

Tényleg, miért mondom el ezeket? A zsidó gyónás, ha nemzsidók előtt történik, elégedettséggel, netán elégtétellel tölti el őket; a zsidókat pedig erre reakcióként azzal az érzéssel, hogy belepiszkítok a saját fészkeembe. Pedig ebben „csak” az a narcisztikus és mes-

sianisztikus mazochizmus munkál (amely mellesleg éppen a judaizmus legfőbb értéke), hogy az embernek önmagától és az övéitől kell a legtöbbet elvárnia. Mintha nem Platón, de maga Szókratész mondaná: Szeretem Szókratészt, de jobban szeretem az igazságot.

Ez persze már túl szép éppen ahhoz, hogy i g a z legyen. Különben is, a túlzott igazságkereső szenvedély könnyen Kohlhaas Mihályá teheti az embert. (Még akkor is, ha soha senkinek nem volt annyira igaza, mint a Holocaust után a zsidóknak bárkivel szemben, aki bírálja őket.) Talán nem is azért kellene lemondani erről az attitűdről, hogy helyette a „teher alatt nő a pálma” bölcsességét válasszuk. Önmagunknak nem ezzel a Pap Károly–Tábor Béla-féle mélyzsidó koldusgöggel tartozunk, s még kevésbé Lékai elvtárs félig sátáni, félig Nagy Inkvizítori szlogenjével: „a megnyesett fa kizöldül”, hanem azzal, hogy —Irving Howe kifejezésével— a hatmillió halott válla helyett a saját lábunkra állunk. Csakis így nőhetjük ki a sérelmi politikát és a járadék-neurózist, a jussát követelő kisgyermek szerepét, és azt senki más nem teheti meg helyettünk, csak mi magunk.

*Szeged**Balog Iván*

Benda Balázs: Állatokkal foglalkozó emberek. Ló.

Ez a méhecske nem döngicsél már

T. D. mesternek

Kérdés: Szeretnék magamtól valamit kérdezni, netán, hogy végre elkezdjem annyi gondolkodás és gondolkodási idő után már?

Válasz: De megszaladt a nyelvem, előre, példának okáért!

Kérdés: Tán' csak nem egészen mást kérdezek, mint amit szeretnék, akaratom ellenére?

Válasz: De, egészen mást kérdezek majd és most is, jobb ha tudom, mielőtt ezer porcikámmal komoly fellendülést szimulálnék a magam részéről, elkerülve ezzel a pernyémbe, hamvamba halást.

Kérdés: És jól van ez így, hogy alaptalanul, minden ok nélkül törbe csalom magam, hogy aztán megint minden ok nélkül el is kerüljem azt?

Válasz: Nem hiszem, hogy jól lenne, bár a lényegét leszámítva oly mindegy, fröcsögni fog szemembe a gyászszóda, az a fajta könnyen iható folyadék.

Kérdés: Akkor nem kéne mégis mást kérdezni, valami sokkal tágasabb izét, amivel nem fürdök be rendszeresen, mint a gyászszódába?

Válasz: Jó lenne mást kérdezni, vakkantásszerűen, olyan nem kérdésszerűen, hanem ahogy egy csemballonista teszi fel derékban, ahogy mondjuk az tud kérdezni, aki egyből a válasszal kezdi.

Kérdés: Ezzel most mit kérdezek, ha éppen tehát válaszolok?

Válasz: Teszem fel a szótöbbséggel elfogadott kérdéseimet arra, hogyan lehetne egy falattal puhítani a szándékos belemenést,

vagy betömni a szájhőst akkurátus, nagy uborkaszeletekkel, mielőtt pornográf, orális kérdést formázna a vissza-visszanyelt szájhúst, hogyan lehetne nem izomból kérdezni, hanem a hajnali végelgyengülés körül, félájultan, hogy a válasznak csak a széle kerüljön elé.

Kérdés: Na most már ezt soha nem akarom abbahagyni, meddig akarok ezen a kiscsikón lovagolni?

Válasz: Abba akarom hagyni, főképpen, mielőtt addig menném, hogy már a válasz se az a fajta kérdés, amire számítottam eddig legalább. Mert akkor itt bekapcsolódnánk egy ördögi körbe, amelynek középpontja bárhol lehet, sugara pedig előre láthatóan végtelen. A válaszból lett kérdés inkább a szimmetria kérdése, és nem a kérdése, ahogy az előbb még hittem.

Kérdés: Most akkor képes lennék azt mondani, hogy kérdés és válasz egymás szimmetriapárjai, s azok minden pillanatban meg is vannak, egymástól függve? Vagy hiszen arra gondolok ebben, hogy addig ne is próbálkozzak kérdéssel, amíg egyből tudom úgylis a szimmetriapárját, igazság szerint?

Válasz: Nézzem már, hogy belemelegedtem. És ez kell is, tudjam meg, nehogy azt higgyem, hogy rám nem jár a rúd. Jár. Annyit csak kigondolok mostmár végre, hogy azért van...

Kérdés: ...mire jó ez az önkikérdezés, azaz idült snassz forma?

Válasz: Épp ezt akartam mondani, ha nem vágnék folyton ügyetlenül a szavamba, mint aki azon izgul, lesz-e benne elég erő ehhez még ma. Azért van tehát ez a forma, gondolom, hogy addig pakolásszam benne magam (kivenni, betenni, bevenni, kitenni (céltalan és lusta variáns)), míg ki nem bújok a bőrömből, hogy ott kint, ami onnan bent, *önkívületbe* kerülve lehúzzak magamról egy száraz lepedőt, hogy lássam csak aztán, miféle maradvány vagyok, hogy' állok a szemem előtt, elé. Azért lesz nehéz haladnom, mert egyelőre magamat kerülgetem, kerülgetni próbálom önmagam cinkosságát, hogy ne látványos dialógus legyen valaminek a fejében, reményében, reményében lehet, de nem előreményében, a remény az majd jön, talán a végére megjön az is egy kicsit.

Kérdés: Meddig fogom azt hinni, hogy ez nem egy üres és körmönfont agyalmány, hanem lesz is benne valamennyi spiritusz, a jobbik fajtából?

Válasz: Ennek csak maga az írás lesz a megmondhatója, bár az nem tud beszélni, jó esetben. Jó esetben: az embernek egyetlen előnye van az írással szemben, hogy az ember tud olvasni. Vagy pedig ez éppen az írás előnye.

Kérdés: És rossz esetben mi a helyzet?

Válasz: Rossz esetben az ember nem tud olvasni (írni meg majd ekkor hülye lesz). Vagy azért, mert nem tanult meg, és most már nem is fog soha. Vagy pedig azért, mert az olvasást nem tartja valami jó esetnek, sőt, rossznak, olyan rossznak, amiért, mondjuk, a kérdést már jobb a válasszal kezdeni, hogy kerülve legyen a Nagy Untató.

Kérdés: Mit értek azon, hogy a Nagy Untató? Tán' csak nem ezzel a fogalombevezetéssel akarom elejét venni annak, hogy kitérjek az olvasmányok vérnyomáscsökkentő élménye elől? Miért nem vallom be, így kerek a perec, a szavak használatilag könnyebben és megadóbban simulnak az unalom falához, mint hogy onnan nekilódulva újabb „térpontokat” járjanak be?

Válasz: Nem értem én ezt a rossz kérdést, és lehet, hogy a válaszom is erre fog utalni. Mert ha nem takarózom egyességek többségével, akkor arra kell rájönnöm ebben a részben, hogy minden szó hajtóanyaga egy másik szó, az, amelyiktől beindul, és az orrunk alá durrant egyet-kettőt

(Kimegyek borért, de lehet, hogy elfogyott a szóda, és patron se lesz. Ez az egész olyan váratlanul ért.)

Válasz: Ennél is pontosabban definiálni nem tesz jót egy alkalmazott írmánynak, józanul! feltételezzük (én meg én, a ke(tte)cskén), hogy nagyon jól tudja mindegyikünk, mi az, ami őt untatja, vagy eddig is untatta-untatta. Ennyi önbevallás kis helyen is elfér, arról nem is beszélve hangosan, hogy az őszinteség okozta megtisztulás-hatás akár percekig is eltart, olyan érzésünk támad, mint amikor súlyzókat lopunk egy konditeremből, de már a második sarkon lóg a nyelvünk, ez nem a mi elvünk, jövőnk rá, és nyugodtan letesszük a két ólomnehéz húszkilós vasat.

Kérdés: Jó lesz-e, ha ez így egyenesben kiderül, vagy inkább ferdítesem felénk a dolgokat, mintha nagy ipari csőhajlítóval dolgoznék egy fenemód hosszú, de átlátszó csövön, és közben vernek is, csövön aluli ütések érnek, magamat verem jószerivel, vagy dehogy, á, csak egy kicsit, önpusztító ütések mérnek a tér-

demre, a kalácsom már rózsaszín, ebből lehetne egy vébé szám, ki meddig bírja verni a térdkalácsát, vízben, szárazföldön, vagy az űrben, ez lenne az első űrvébé, mindenki csillagos ruhában a súlytalanság lidérces állapotában verné a térdét: óra indul. Haladni kell, nem érek oda a végére. Vegyünk föl egy másik szálát, egy napi lidérceset. Hogy vagyok?

Válasz: Köszönöm kérdésem, (a kellemes közérzet lebomlásának napi fokozatai:) jól, jó, j, , most éppen egy megszikkadt tuskót hasogat belül a fejem, de ebből kár lenne messzemenőt vonni magam után. Az egészség mindig felpaprikáz (ma vettem háromszázért, mm, ilyen finom pirospaprikát, a színe olyan gyönyörű, mint a frissen égetett téglaporának (porzik az?)). Az egészség meg a lakmuspapírra hasonlít. Az ember pedig (maradva a párhuzamos hasonlatok körén belül), mint egy vegytál, vegykonyha, vegykonyhamalac, és benne egykönnyen bonyolult kémiai reakciók hajtanak egymásnak fejet. De ebből csak annyit látni: bevettem a katalizáló vitaminokat?, tornáztam is egy kicsit, hogy megjárjon a vér?, mostam kezet a higiénias orrvésés és az ínycsiklandó ebéd között? (tán' csak nem a kosztolás fairplay-díját nyerem el?), hogyan pótoljam a fogamból kihullott kalciumot? meglesz-e a napi fejadagom vasból, magnéziumból, jódból, vajon megettem-e az egész periódusos rendszert az ő izotópjaival egyetemben, ettem-e xenont, argont, liptont (az biztos volt a teába') és molibdént, plutóniumot, einsteiniumot és vörösrezt, esetleg néhány atom (atommagot nem kiköpni!) mangánt, tóriumot, higanyt, wolframot (a farkasétvágy fő építőkövét), megettem-e?, mert akkor jaj nekem: terítéken a konyhamalac.

(Utólagos bejegyzés (a lábjegyzetet úgy sem olvassa el senki, ha csak nem nagy lábjegyzet)): innen már nagyon gyorsan kell olvasni, úgy kell olvasni, mintha mérném az időt, de a gyorsaság csak akkor számít valamit, ha azt is nagyon gyorsan olvasod, vagy olvassa (inkább végig magáztam volna magamat is), ami nincs odaírva, különben a látszatszünetben születő ritmuszavar megbosszulja magát, és értelmes dolgok keletkeznek ott is, ahol nincsenek, és ezért automatikusan kiesik az olvasó a holtversenyből, én meg mindhiába mérem az időt a befutóban. óra indul!

Válasz:

Kérdés: Hát még nem is volt kérdés? Vagy innentől melyik a kérdés vagy a válasz?

Kérdés: Tudom, hogy ennek mik lesznek a végei?

Válasz(=kérdés): Honnan tudnám?

Kérdés: Nagyon is jól tudom. Tudom, tudom, tudom?

Válasz:

Kérdés: Most meg mi van?

Válasz:

Kérdés: Elfáradt a szemem a tíz cicerón?

Válasz:

Kérdés: Elharaptam a nyelvem? Na persze, az a gépeléshez nem is kell. Kinyögöm?

Válasz:

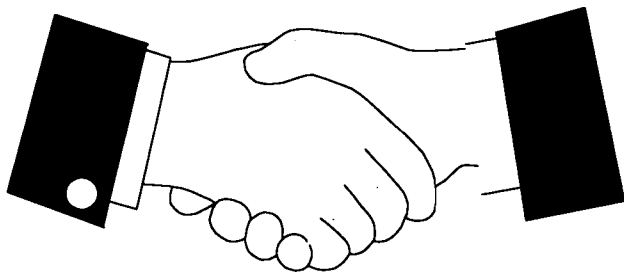
Kérdés: Azt hiszem, hogy úgy sem fogok belekezdeni, hogy lenyeltem a kis dalos pacsirtámat?

Válasz:

Kérdés (frankón mondom): Bemondom az unalmast, arra betlizek?

Arra fogadok, hogy úgy van elrendezve, hogy amit gondolok, az meg is van zenésítve, eltapsolom a gyászhimnusz, a száj se rebben, forradalmasítom a megmosdást, jav. megmondást, azt veszem elő, hogy a megmondásban már a kimondás helye épp oly hely, csak a hely ki van helyezve, és akkor ez a távolság lesz a kifejezés szava?

Válasz:

Kérdés: Vagy mondjak-e tovább egyáltalán valamit, mert az elején már beigértem a reményt, és még sehol, csak a látszat, fülek nélkül. Fogjak neki fantom-módra?

(Utólagos bejegyzés: stop! Idáig tartott a gyors rész, a molto vivace. Aki 45 másodperc alatt teljesítette, és nem esett ki a ritmusból, az értelmetlen résznek nem tulajdonított értelmet, az bátran olvasson tovább, mi több, öt üveg sör jár elvitelre vagy helyben. Aki viszont 1 perc fölé tévedt, az itt fejezze be az olvasást, elég volt ennyi mára, lássa be, elfáradt, a szemei vörösen jojóznak, viszket a háta, az orra eldugult, nem kap levegőt, a fülében méhecskék döngicsélnek, a lábában hangyák vertek tanyát, a kézfeje nehezen mozdul, tarkójában könnyen folyó, de súlyos higanyzacskót érez, a fenékpárnák kemény tölgylappá értek, a háta és a gerince egyetlen, mély gongütés, plusz még önként jelentkezzem nálam öt üveg sörrel. A statisztika szerint nullán leszek sörben; ha pedig ráfizetek, az se veszteség, statisztikailag.)

Válasz: Láttam egy filmet arról, hogy' viszik rá a mént a kancára, annak dacára, hogy a ló rúgkapált. Többen segítettek neki (segítünk a természetnek!) betenni, de a kritikus pillanatban félrecsúszott a ló szerszáma (szerettem volna ezt kicsit szépen elnagyolni, de az az ember tényleg úgy fogta (hogy érdemes leírni), mint ács a gerendát, meg azért még elég prűd és szegényes a magyar nyelv az állatok kettyintésének ügyében, majd egyszer elbeszélgetek egy állattenyésztővel, és ha tud valamit, akkor ezt a szerszámot visszamenőleg kiigazítom, ha addigra, mire rátalálok egy nyelvtudós állattenyésztőre, lesz még értelme az igazításnak, vagy lesz mit igazítani a lófazon), szóval félrecsúszott a kancán az ügy, és mehetett az a lócsiszár virágvasárnagra az szemére boruló tejfölös, hártvás köddel együtt. Akkor egy kis inzerttel inzultált szakember azt mondta, hogy ez csak egyik kísérletük végfoka, ami pillanatnyi kudarcával már eredménynek számít. Mert régebben ezt kivitelezhetetlennek gondolták, mondta a szakember, és a régebben szót egy titokzatos szájugból hozta elő, mondta, régebben a lovakat fantomra ugratták.

Kérdés: Lehet, hogy már régebben el akartam mesélni a fantomra ugratást? Csak nem találtam a helyemet benne? Kell-e hely a fantomra ugratáshoz? Egy fantomra rá lehet ugrani bárhol?

Egyáltalán ez volt az a fantom? Nem lehet, hogy a gyors fantom ugrott alá a ménnek? Ennyire hülyére veszik a mént? Próbált már valaki ráugrani egy fantomra? Kipróbálta előtte a szakember a fantomot? Mit ki kell bírni egy fantomnak?

Válasz: Ezzel a fantommal nem sokat kockáztattam, szinte árulkodik önmagáról, szinte búzlik a történet gerince, minden szemhez hozzásimul, kacsintgat benne az értelem és a derű egymásra.

Kérdés: Így el lehet árulni az írást? Ki lehet hegyezni a gömböt is? Tehát ilyen fércmű a megadás? Ebbe töpörödik össze a tágas nagy levegő, ebből szipákoljuk ki?

Válasz: Ebből-ebből. Vagy mégse. Nagyon hosszú epizód lenne, tele kis érzékekkel a nagy érzékek ellenében, fejvesztett csodálkozásban érne véget, lelassulva és kikerekedve, mint egy meghitt fej, amely alatt az elegáns kéz nem az ajtón, az ajtó előtt kopogtat.

Kérdés: Az ajtó előtt?

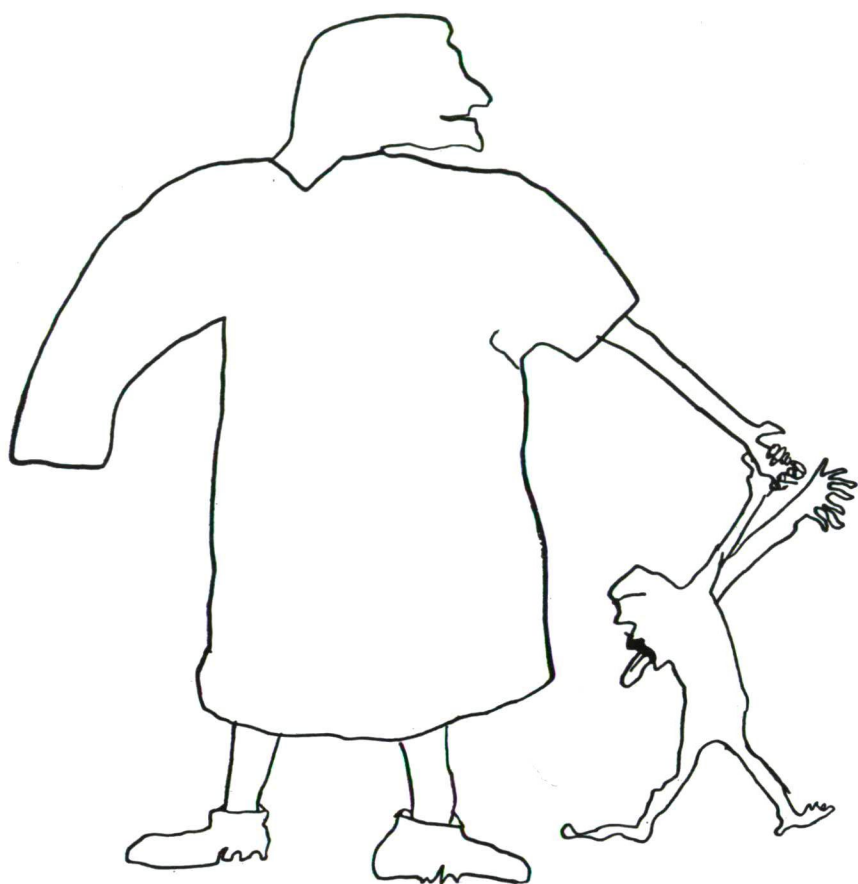
Válasz: Ott.

Kérdés:

Válasz:

Szeged

Podmaniczky Szilárd

Benda Balázs: Gyere fiam, adok neked a kutyák húsából

A lacani szubjektumról

Es ist, als ob er denken würde: weiter nichts als das? Worte, Wordte und wiederum Worte, wie Prinz Hamlet sagt.
(Freud: *Die Frage der Laienanalyse*)¹

Jacques-Marie Émile Lacan (1901–1981) francia pszichoanalitikus, gondolkodó, egyike a legizgalmasabbaknak ebben a században. Valószínűleg azért nem ismertebb annál, mint amennyire, mert életműve rendkívül terjedelmes, és gondolkodásvilága, nyelvezete nem könnyen hozzáférhető, mondhatni elég bonyolult. Dehát, mint tudjuk, maga az emberi lélek is elég bonyolult.

Tekintve, hogy magyarul Lacantól/ról eddig ügyszólván semmi sem olvasható; továbbá, hogy ez az írás egy röpke bemutatás kíván lenni a lacani szubjektumról — kénytelen egyfajta „lacani gyorstalpaló” stílusában beszélni.

Nos rajta. Ha meg kéne neveznünk a „lacanizmus két fő forrását”, akkor azt mondhatnánk: 1. a freudi pszichoanalízis, különösen annak korábbi, *Az ősválami és az én* (*Das Ich und das Es*, 1923) előtti változata, valamint 2. a huszadik századi strukturális nyelvészet (és antropológia).²

¹ „Mintha azt gondolná: semmi több? Szavak, szavak és megintcsak szavak, mint Hamlet királyfi mondja.” (Freud: *A laikusanalízis kérdése*, 1926.)

² Kiegészítésül — csak a legfontosabbakat kiemelve — említsünk meg néhány e századi művet, amelyekbe Lacanéi beágyazódnak. 1900: Freud (a továbbiakban: F): *Álomfejtés*. 1901: F: *A mindennapi élet pszichopatológiája*. 1905: F: *A vicc és viszonya a tudattalanhoz*. F: *Három értekezés a szexualitás elméletéről*. F: *Töredék egy hisztériás eset analiziséből* („Dora”). 1909: F: *Egy ötéves kisfiú főbiájának analizise* („A kis Hans”). F: *Jegyzetek egy kényszerneurotikus esetről* („A patkányember”). 1911: F: *Pszichoanalitikus jegyzetek egy önéletrajzban szereplő paranoiás esetről* („a Schreber eset”). 1913: F: *Totem és tabu*. 1914: F: *A nárcizmusról*. Bevezetés. 1915: F: *A tudattalan*. 1916: Saussure: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. F: *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. 1918: F: *Egy infantilis neurózis történetéből* („A farkasember”). 1920: F: *Túl az örömelven*. 1921: Klein: *Egy gyermek fejlődése*. 1923: F: *Az ősválami és az én*. 1927: F: *Egy illúzió jövője*. Heidegger: *Lét és idő*. 1929: Politzer: *A pszichológia alapjainak kritikája*. Heidegger: *Mi a metafizika?* 1930: F: *Rossz közérzet a kul-*

(VISZONY FREUDHOZ ÉS A MOZGALOMHOZ) Lacan Freud-hoz és a pszichoanalitikus mozgalomhoz való viszonya rendkívül összetett. Az Isten mentsen meg minket attól, hogy pszichoanalizálni próbáljuk. Mindenesetre Lacan szemében a helyzet nagyjából úgy fest, hogy Freud egy génusz, míg az összes többi pszichoanalitikus valamilyen torzulás irányába viszi az elméletet, és általában nem értik a freudi gondolat alapvető intencióit. Freud halála után aztán elkövetkezett a teljes romlás korszaka. Az amerikai egopszichológia győzedelmeskedett, márpedig ki nem állhatja a pszichoanalízis amerikai fordulatát, empirizmusát, „medikalizációját”, szcientizmusát, kispolgárisítását, embermérnöki tudatát stb. Többek között ez volt az oka, hogy 1953-ban látványosan szakított a „hivatalos” mozgalommal. A Nemzetközi Pszichoanalitikus Társasággal.³

túrában. 1931: Winnicott: *Klinikai megjegyzések a gyermekkor zavarairól*. 1932: Klein: *A gyermekek pszichoanalízise*. 1936: Anna Freud: *Az én és a védekezőmechanizmusok*. 1937: F: *Befejezhető és befejezetlen analízis*. 1939: Jean Hyppolite francia fordításában Hegel: *A szellem fenomenológiája*. I. köt. 1940: F: *A pszichoanalízis foglalatja*. 1941: Jakobson: *Gyermeeknyelv, afázia és fonológiai univerzálék*. 1943: Sartre: *A lét és a semmi*. 1945: Merleau-Ponty: *Az érzékelés fenomenológiája* (és később vitája Sartre-ral a szubjektivitás/interszubjektivitásról). Heidegger: *Levél a „humanizmus”-ról*. 1947: Kojève: *Bevezetés Hegel tanulmányozásába* (de '33–39 között *A szellem fenomenológiájáról* tartott előadásaira már járt Lacan.) 1949: Lévi-Strauss: *A rokonság elemi struktúrái*. 1953: Barthes: *Az írás nulla foka*. 1955: Lévi-Strauss: *Szomorú trópusok*. 1956: Jakobson–Halle: *A nyelv alapjai*. Benveniste: *Megjegyzések a nyelv funkciójáról a freudi felfedezésben*. Uő: *A névmások természete*. Hyppolite: *Kommentárok Freud Verneinungjáról*. Pontalis: *Freud ma*. Megjelenik franciául Heidegger: *Logos*. Fordította: Jacques Lacan. 1957: Klein: *Irigység és nagylelkűség*. Winnicott: *A gyermek és a család*. Uő: *A gyermek és külvilág*. Chomsky: *Szintaktikai struktúrák*. Hyppolite: *Hegel fenomenológiája és a pszichoanalízis*. 1958: Lévi-Strauss: *Strukturális antropológia*. Benveniste: *A nyelvbeli szubjektivitásról*. 1961: Foucault: *Az őrület története*. Laplanche–Leclaire: *A tudattalan. Pszichoanalitikus tanulmány*. 1962: Lévi-Strauss: *A vad gondolkodás*. 1963: Jakobson: *Általános nyelvészeti esszék*. 1964: Barthes: *A szemiológia elemei*. Althusser: *Freud és Lacan*. Laplanche–Pontalis: *Eredeti fantazma — az eredeti fantazmái — fantazmaeredet*. 1965: Ricoeur: *Az interpretációról — esszé Freudról*. Chomsky: *Egy szintaxiselmélet aspektusai*. 1966: Foucault: *A szavak és a dolgok*. 1967: Laplanche–Pontalis: *A pszichoanalízis szótára*. Derrida: *Az írás és a differencia*. Uő: *A hang és a fenomén*. Uő: *A grammatológiáról*. 1970: Barthes: *S/Z*. 1972: Deleuze–Guattari: *Anti-Ödipusz*. Foucault: *A szexualitás története*, I. köt. stb.

³ Tovább bonyolítja a képet, hogy ekkor a főnök Loewenstein volt, aki rájött, hogy az én, az ego mennyire el van hanyagolva. Na, és annak idején ő volt Lacan analitikusa is. Amikor Lacan bekeményített, a reakció — könnyen kitalálható — az volt rá, hogy Lacan a Társasággal szembeni feldolgozatlan ödipális viszonyában a dacos, engedetlen gyerkőc szerepét játssza.

Túl a számos elméleti és az analitikus gyakorlatot illető jelentős különbségeken, az alapvető különbség az, hogy Lacan egyik legfontosabb szempontja, ami alapján Freudot olvassa — és elméleteik számos inkongruenciája ellenére forszírozza a „vissza Freudhoz” programját — az a pszichoanalízis felforgató, sokkírozó, forradalmian új, szubverzív ereje. „...a tudattalan felfedezése még nagyon fiatal, és példátlan lehetőség a szubverzióra.”⁴ Lacan maga igazi enfant terrible, igazi generalista, rendkívüli eredetiségigénnyel, különös extremitásokkal és elég szerénytelen filozófiai⁵ ambíciókkal.

Nem kívánok kitérni arra, vajon Lacané autentikusabb Freud-olvasat-e, mint a hivatalos mozgalomé, de biztosan kimutatható néhány — nem is lényegtelen — pont, ahol nagyon eltér a freudi és a lacani gondolkodás. Vegyünk sorra néhányat ezek közül. 1. a „decentrált én”-felfogás, a személyiségstruktúrának élesen dualisztikus, a(nta)gonisztikus felfogása, szemben a freudi triáddal, melynek centrumában egy kiegyenlítő instancia van ((köztes) én, Ich), melynek meggyengülése a felelős a betegségért, s az analitikus

⁴ *A pszichózis lehetséges kezeléséről.* (1958) (A lábjegyzetekben az egyes Lacan-írásokra a könnyebb tájékozódás érdekében külön címeik és évszámuk szerint utalok, szemben a bosszantó általános gyakorlattal, mely csupán egy gyűjteménycímet (Écrits, Le Séminaire) és egy hosszú számsort ad meg. A részletesebb könyvészeti adatokat mellőztem, mivel minden forrásom német illetőleg angol nyelvű, mivel nem tudok franciául. E források a következők: Lacantól: *Écrits. A selection.* Tavistock, London, 1977. *The Seminar of Jacques Lacan.* I-II. Ed. by Jacques-Alain Miller. Cambridge University Press, Cambridge & New York & Melbourne, 1988. *Television. A Challenge to the Psychoanalytic Establishment.* W. W. Norton, New York & London, 1990. *Feminine Sexuality. Jacques Lacan and the école freudienne.* W. W. Norton & Pantheon, New York & London, 1985. Lacanról: Herbert Blau: *The Eye of Prey. Subversions of the Postmodern.* Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis, 1987. Malcolm Bowie: *Lacan.* Fontana Press, London, 1991. Gilles Deleuze — Félix Guattari: *Anti-Oedipus.* University of Minnesota Press, Minneapolis, 1990. Jane Gallop: *Reading Lacan.* Cornell University Press, Ithaca & London, 1985. Edith Kurzweil: *Structuralist Psychoanalysis.* In: *The Age of Structuralism.* Columbia University Press, New York, 1980. Hermann Lang: *Die Sprache und das Unbewusste. Jacques Lacans Grundlegung der Psychoanalyse.* Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1986. Anika Lemaire: *Jacques Lacan.* Routledge & Kegan Paul. London & New York, 1977. David Macey: *Lacan in Contexts.* Verso, London & New York, 1988. Jacques-Alain Miller: *Microscopia: An Introduction to the Reading of Television.* In: Lacan: *Television.* Id. mű xi–xxxi. o. Juliet Mitchell — Jacquelin Rose: *Introductions to Lacan's Feminine Sexuality.* Id. mű 1–67. o.)

⁵ A fogalmat itt általánosan (homályos jelentéssel) használom, és nem a lacani értelmében. „Filozófiai/filozofikus” ez utóbbi szerint olyasmit jelent, mint „metafizikai” a heideggeri, vagy „logo/fonocentrikus” a derridai filozófiában.

feladata, hogy a „külvilági realitásra támaszkodva vele kell összefognia az ellenségek, az ösztönén [Es] ösztönkövetelései és a felettes én [Über-Ich] lelkiismereti követelései ellen.”⁶ Az idézetben egy másik alapvető különbségre bukkanunk. 2. Amit Freud „külvilági realitás”-nak hív, az Lacan számára az „imaginárius” birodalma. Freud a XIX. századi pozitivistikus természettudomány ismeretelméleti alapján áll, Lacan pedig jónéhány episztemológiai brosúrával későbbi pozícióban. Ehhez kapcsolódik az a probléma, hogy — mint azt Sulloway kitűnő könyve⁷ számomra meggyőzően bizonyította —, 3. Freud mindvégig dédelgetett egy titkos biológiai projektet, míg Lacan számára a biologizmustól való függetlenség a legszigorúbban érvényesülő kritérium. 4. Mint azt Ricoeur is kifejtette, a tudattalan, és egyáltalán a freudi elmélet „átlingvisztizálása” nem adekvát olvasat, és több oldalról igazolja, hogy Freud számára „a tudattalan szimbolizmusa *szigorú értelemben* nem nyelvi jelenség”, és Freud álomfejtésében az elsődleges folyamatok elemzésekor mindig „olyan tényezőre összpontosít, mely a nyelvet megelőzően működőképes”⁸. Freud egyértelműen hozzárendeli a „Sachvorstellung”-ot a tudattalanhoz, míg a „Wortvorstellung”-ot a tudatelőttestudatos rendszerhez. Lacan csak az utóbbiban gondolkodik, mert számára a nyelv a tudattalan és egyáltalán az emberi test-lélek *conditio sine qua nonja*. 5. Érdekes gondolatkísérlet lenne, ha megpróbálnánk elképzelni, hogy Freud mondjuk 1970-ig él, és — természetesen — továbbra is a Nemzetközi Pszichoanalitikai Társaság nevű szekta intoleráns vezére az „Atyának-nevében”. Talán nem esünk túlzásokba, ha azt állítjuk, hogy Junggal, Adlerrel, Rankkal, Reichel⁹, a nagy kiátkozott ellenállókkal szembeni eljárás a szerelmes anyai dédelgetésnek egy különlegesen lágy pasztellel rajzolt geil enteriőrje ahhoz képest, amit Lacannal szemben foganatosított-

⁶ Idézi Thomas Nagel, in: *A freudizmus*. Gondolat, Bp. 1988. 239. o.

⁷ Frank J. Sulloway: *Freud, a lélek biológusa. Túl a pszichoanalitikus legendán*. Gondolat, Bp., 1987.

⁸ *A freudizmus*. Id. könyv 233. o.

⁹ Anika Lemaire, Lacan tanítványa szerint (id. mű 247. o.), Lacan esete nem hasonlít e disszidensekéhez, mivel amazok tudatosan távolodtak el a freudi tanoktól, míg Lacan programja mindvégig a „Vissza Freudhoz” maradt. Meggyőződésem azonban, hogy Freud enyhén szólva idegenkedett volna a „lacanizmustól”. Valóságos kapcsolatuk fénypontja egyébként az volt, amikor Lacan elküldte a Mesternek doktori disszertációját (*A paranoiás pszichózisról a személyiséghez való kapcsolatában*, 1932), aki néhány elismerő sort írt neki egy levelezőlapon.

tak volna; továbbá hogy a dezertőrök későbbi Freud- és Mozgalom-kritikája csak beszari nyuszik szepegő mammogása a vitrioláradatnak ahhoz a hars fortyogásához képest, amit Lacan zúdított volna rájuk — és a Mesterre. (A Mozgalom meg is kapta, de a Mester szerencséjére idejekorán meghalt.)

Lacannak egyébként korábbi írásaihoz való viszonya ugyanolyan, mint Freudéihoz: nem zavarják különösebben az értelmezendő írás hangsúlyai és alapszándékai: azt olvassa ki belőlük, ami leginkább jólesik neki éppen. Ehhez elég olykor egy-két mondat kiemelése és az írás alapintenciójaként való bemutatása, esetleg egy teljesen kifejtetlen, de nem kizárható olvasat lehetősége. Freud látens gondolatai e vehemens manifesztálójának a harmincas évekbeli, az imaginárius-narcisztikus énképződésre vonatkozó koncepciójában például nemigen találjuk nyomát „a szimbolikus”-nak, csak a negyvenes években tendál efelé, de a jól ismert terminológiai arzenál még ekkor sem kész. Csak 1953 magasságában jön rá igazándiból — Heidegger olvasásának hatására —, hogy valójában ki is beszél.¹⁰ Vagy a kijelentés (aktusa, „*énonciation*”) és a kijelentett (dolog, „*énoncé*”) megkülönböztetése, mely a tudattalan lacani felfogásában nélkülözhetetlen, az ötvenes évek közepén bukkan fel. Ezeket azonban minden aggály nélkül beleolvassa korábbi műveibe, illetőleg a korábbiakat általuk egészen más megvilágításba és elméleti pozícióba helyezi.

(ANTIBIOLOGIZMUS) A pszichoanalízis Lacan szerint a par excellence embërivel foglalkozik, vagyis a beszéd révén egymással kapcsolatba lépő szubjektumokkal. „Ha definiálnunk kellene azt a pillanatot, amelyben az ember emberivé lesz, azt mondhatjuk, ez az a pillanat, amikor belép a szimbolikus relációba.” Lacan többek között azért preferálja inkább Freud korai énkoncepcióját, mert a tudattalan fogalmát óriási revelációnak tartja, ugyanakkor a későbbi koncepcióban nagyjából ennek megfelelő ösztönén fogalma, ha nem is azonos — és ez a különbség igen fontos —, de mégiscsak lényeges kapcsolatot tart a fogalom biológiai értelmezésével, Lacannál viszont a szexualitás a legkevésbé sem biológiai természetű dolog. A tudattalan úgy épül fel, mint a/egy nyelv, a szexualitásnak alapvetően „intellektuális karaktere” van. Az emberi szexua-

¹⁰ A „*ça parle*” („es spricht” — vagy stílszerűen: Es spricht) először *A beszéd [parole] és nyelvezet [langage] funkciója és területe a pszichoanalízisben* (1953) című híres szövegében („A római beszéd”) fordul elő.

litás egyáltalán nem azonosítható a pusztá genitalitással, egy biológiailag meghatározható ösztönműködéssel. Az emberi szexualitás lényegileg pszichoszexualitás, az emberi test „lélek-test”, pszichoszóma, a „logos” által meghatározott testiesség. Nem úgy áll a dolog, hogy kezdetben lett volna egy karakterisztikus szubjektum, aki azután ezen sajátos individualitása preformációja alapján létezik, gondolkodik és cselekszik. A szexualitás, a tudattalan stb. nem előre adott, eleve meghatározott tények, hanem (szimbolikus) konstrukciók.

A szubjektum konstrukciója a nyelv által valósul meg. Az interszubjektivitást, az emberi kapcsolatok rendszerét a nyelv fogja körül. A nyelv a „harmadik hely”, a mindig változó tér, amelyben a szubjektum és másíkjá konstituálódnak, feloldódnak és teremtetődnek. Az emberállat a nyelvbe születik bele. A nyelv nem a szubjektumhoz tartozik és főképpen nem idea innaták formájában. Az emberi szubjektumot a nyelvben hordozott, a nyelvbe beírt törvény hozza létre. A nyelv mindig a Másik (Autre) beszédeként realizálódik. A Másik így „az igazság helye”. És ennek a Másiknak nincs másíkjá, egyetlen nyelv létezik („lalangue”), vagyis nincs meta-nyelv. A szubjektum „identitása” nem entitás, hanem egy az imaginárius birodalmához tartozó, a folyamatos változással szemben folyamatosan megmerevíteni akart, elidegenült fantomkép. „A beszélő emberi lény” egy lényegileg hasadt, szkizmatikus lény: létét csak mások vágyainak pozíciójából képes érzékelni és megfogalmazni. Mi sem beszédesebb, mint az a tény, hogy az „én” az egy „index” (Peirce), nincs fixált referenciája, lényegileg tranzitív, akár az álom énejei és tárgyai. És ez tökéletesen visszaadja azt a szituációt, amelyben az én valóságosan van, vagyis egy folyamatosan változó „hely a szimbolikus rendben”, egy lényegileg kontextusfüggő permanens instabilitás.

(„ANTI HUMANIZMUS”) A lacani pszichológia kihívást jelent minden individuálfilozófiával és a „humanizmusnak” azzal az ideáljával szemben, amely szerint az ember ha akarja, tökéletesen uralni tudja világát, környezetét, cselekvéseit tökéletesen ellenőrizheti, annak hatásait a helyes módszer birtokában biztosan megjósolhatja; és amely egy olyan ént feltételez, amely minden cselekvésének totális kontrollal bír, (ön)tudatos, integer aktora. Az ilyen világkép számára a mentálisan sérült elveszítette „igazi”, individuális énjét, és a pszichológia/pszichiátria feladata, hogy ezt helyreállítsa, „normali-

zálja”. Ám Lacan túl van a szubjektum e karteziánus elgondolásán, az „episztemológiai robinsonádon” (A. Kojève), és azon az igényen is, amely „ideális jellemmé” fixált egókat akar (re)szocializálni. A descartes-i ego egy egységes és teljességgel tudatos individuum¹¹, mely egyetlen helyes, univerzális cogitatio mátrixában mozog (illetve, ha nem, akkor abnormis), Lacan számára viszont minden par excellence „emberi” a szocializáció azonosulás- és agresszió-mozgatta dialektikájában és a nyelv-beszélte szubjektum szimbolikus alávettségében létrejövő (hozzá)adottságként létezik.

A lacani szubjektum nem individuum. Az én mint (minimum) tudat és tudattalan dualitására szakadt dráma Freud után per definitionem *dividuum*. A descartes-i cogito szimpla egoja nem létezik.¹² A lacani szubjektum nem tartalmak és tulajdonságok sokaságával telített, amelynek egyszer s mindenkorra lezárt személyisége lenne, nem egy meghatározott jellemű és egyetlen helyes logika alá rendelt szubjektum, hanem a jelölőfolyamatok része. A nyelv beszél (el) a szubjektumot. „Amiképpen a tyúk a tojáshoz egy módozata új tojások termelésére¹³, azonképpen a »személynek lenni« vagy »személyiséggel bírni« jellegzetes érzetei annak az öngerjesztő imperatívuszhoz a termékei, amelyek a jelentőláncot hajtják.”¹⁴ Az ember „embertelen” struktúráknak való alávettségének és a szubjektivitásnak mint a mindenkori interszubjektivitás függvényének ez a radikális elgondolása a legélesebben szemben áll a „fausti ember” képével, aki világának demiurgosza (volt) egy tudatosan irányítható, fejlődő és értelmes történelemben. Lacan gondolkodása a legmesszebb áll attól, amit Heidegger „humanistaként” jellemzett. A *Levél a humanizmusról* utolsó mondatai — számos francia gondolkodó mellett — valószínűleg nyomokat hagytak Lacanban is: „A nyelv így a lét nyelve, ahogyan a felhők az ég felhői. A gondolkodás a maga mondásával jelentéktelen barázdákat szánt a nyelvbe.

¹¹ A szó eredeti értelmében, vagyis: 'oszthatatlan'.

¹² Lacan vissza-visszatérő parafrázisai: „[Ott] gondolkodom, ahol nem vagyok, tehát [ott] vagyok, ahol nem gondolkodom.” „[Ott] nem vagyok, ahol gondolatot játszere vagyok.” stb.

¹³ Freud *Túl az örömelemben* című munkájának — amit Lacan nagyon szeret — meglehetősen következtetéseit ismerve a megfogalmazás még szó szerint veendő hasonlatként sem feltétlenül karikatúrás.

¹⁴ Bowie id. mű 76. o.

Még jelentéktelenebbeket, mint azok a barázdák, amiket a lassú léptű földműves a földbe szánt.”¹⁵

(AZ IMAGINÁRIUS) A börtönigazgató magához hívat három rabot és azt mondja nekik: itt van öt korong, három fehér és két fekete, mindegyikötök hátára felragasztok egyet, amelyet nem láthattok, sem azt, hogy milyen a kettő, amit nem ragasztottam fel, láthatjátok viszont a két rabtárs hátára feltetteket. Most menjetek, aki először kitalálja, milyen színű korong van a saját hátán, az még ma szabadul, de csak ő, ha viszont eltéveszti, még tíz évet kap. A börtönigazgató három fehéret tett fel. A, B és C idegesen járkálnak cellájukban. A így gondolkodik: „látok két fehéret. Ha az én hátamon fekete van, akkor B így gondolkodik: „látok egy fehéret és egy feketét. Ha az én hátamon fekete van, akkor C így gondolkodik: „két feketét látok, az enyém csakis fehér lehet”, és máris rohanna a börtönigazgatóhoz, mivel azonban ezt nem teszi, az enyém csakis fehér lehet, tehát rohanok”, mivel azonban B ezt nem teszi, az enyém csakis fehér lehet”. A történetet lehet még cifrázni. Például, hogy a következő gondolatsor után A elindul, de vajon a másik kettő, akinek ugyanezt az egymást idéző és egymást figyelő következtetést kellett végigjárnia, mit gondol erről az elindulásról? Hol tart gondolatmenetében? Nem azért indul el ilyen hamar, mert egyikükön feketét lát? Satöbbi. Ez a példa — majdnem így — Lacannak *A logikai idő és az anticipált bizonyosság megerősítése: egy új szofizma* (1945) című tanulmányában szerepel. Bár kissé hibernáltan és absztraktnan, ám annál tisztábban modellálja azt a módot, ahogyan Lacan elgondolja a szubjektum és a szociuum viszonyát, az *ént mint stade du miroir*rt.

Lacan első korszakának egyik centrális problémája az énformáció mint „stade du miroir”¹⁶, melyben kifejlődik az érzékelés csálóka világa, a „valóság”, az én, valamint a tárgyak egységének és identikus voltának szükséglete és fikcionálása, a „passion imaginaire”. A hat és tizenhét hónapos közötti gyermek, amikor megpillantja saját vagy mások mozdulatait a tükörben, óriási élményben

¹⁵ In: Az egzisztencializmus. Gondolat, Bp., 1984. 186. o.

¹⁶ *A stade du miroir mint az én funkciójának formálója* (1937). A „stade” egyaránt jelent ’stádium’-ot, korszakot, és ’stadion’-t, színteret. (Idő és tér egybemosódása a fogalomban fontos a szójáték e nagy bűvészenek, e kategóriamágusnak.) A „miroir” (’tükör’) erősen alludál a „mirage”-ra (’déliáb, káprázat’), Lacan egyik kedvelt szinonimája arra a képre („image”), amely a stade du miroirban képződik.

van része, rendkívül izgatott, sőt „ünnepélyes” lesz. Lacan összeveti mindezt a csimpánzkölyök viselkedésével: eleinte amaz is élvezi a felfedezést, ám amint uralni tudja a képet és kiderül, hogy az valójában valótlan, hogy nem valami, nem lehet megfogni, csupán egy kép, érdeklődését veszve elfordul tőle. Az embergyerek pedig éppen ettől jön izgalomba. A látvány megtévesztő jellege, imaginárius volta, illúzió volta, az, hogy „nem igazi”, egyáltalán nem veszi el a kedvét, ellenkezőleg. Amíg a csimpánzkölyök simán felismeri a tükörkép ismeretelméleti ürességét, és figyelmét másfele fordítja, a gyermekben a megtévesztés, az illúzió perverz akarása támad fel. Ez az első pillanat, amikor felfedezi magát mint integer egységet: az én vagyok, az vagyok én. Ez az első pillanat, amikor egységként tapasztalja meg magát a motorikusan és mozgáskoordinációjában még igencsak korlátolt gyermek, akinek az alaptapasztalata az „image du corps morcelé”¹⁷. Ekkor fogamzik meg az „elidegenült identitás iránti szerelem”. Mert lényeges dolog, hogy valami más által pillantotta meg magát mint ént, mint egészet. Az imago, az énről alkotott képzet mindig elidegenültként jön létre és teremődik újjá. *Az elidegenültség az én elidegeníthetetlen állapotára*.¹⁸

Mindez annak a módnak paradigmáját jelenti, ahogyan a szubjektum később az emberi kapcsolatok rendszerében leledzik. A stade du miroir fent leírt struktúrája példázza ennek az énnak a „szociális rendben” elfoglalt szerepét is, ahol is a tükör: a másik ének képzelet képe. Az alapséma az, hogy „én azt gondolom, hogy te

¹⁷ A 'A feldarabolt test képzete'. Ez bevett fogalom a francia pszichoanalízisben. Az „imaginárius anatómiának” egyik legalapvetőbb képzete, mely az énképződésben rendkívül lényeges szerepet játszik. Általában azzal hozzák összefüggésbe, hogy a gyermek legkorábbi életszakaszában mozgásképtelenségét, motorikus tehetetlenségét traumatikusan éli meg, s amely emiatt a legerősebb motorja lesz majd a testét és szerveit tökéletesen uraló, összeszedett, egységes én vágyának. A hipochondriás-narcisztikus vagy a hisztériás aneszteziás tünetek mind visszavezetnek hozzá mint az énképződés legkorábbi szakaszaira történő regressziók. A szétszaggatott test képzete az emberi destrukció emblémája. Lacan komoly referenciaanyagot hoz fel a kultúrtörténetből is Boschtól, Hans Bellmertől Herakleitoszig és Empedoklészig („Sok állkapocs sarjadt itt nyakatlan,/ meztelen karok bolyongtak váll nélkül,/ magányos szemek kószáltak a homlokoktól megfosztva.” Ld. Parmenidész — Empedoklész. *Töredékek*. Gondolat, Bp., 1985. 26. o.)

¹⁸ Az elidegenedés lacani fogalma természetesen mozog a fogalom különböző konnotációi között: a hegeli, sőt marxi fogalmat idézi olykor, de a legszorosabb összefüggésben mégis az 'őrültség' jelentéssel van. Vö. fr. „aliénation (mental/del'esprit)” 'őrültség, elmebetegség', továbbá: 'elad'.

azt gondolod, hogy én azt gondolom...” — és ezzel egyidejűleg ennek komplementere, hiszen monológ nem létezik. Az interakció alapstruktúrája ez a végtelen imaginárius tükörijáték, ahol a szubjektumok tételezik és feltételezik egymást, és az önidentifikáció is alapvetően a mindenkori másikról tételezett tételezés és feltételezett feltételezés relacionalitásában alakul ki. A kölcsönös elvárás-rendszerek és képzelt tulajdonítások e végtelen tükörijátéka feloldhatatlan: nincs kezdete és vége, csak folyamatos alterációi. A képzelgések e tükörijátékában a világos identifikáció és az én mereven individualisztikus, karteziánus értelmezése igen nehéz. Éppen a tökéletes komplementaritás, reciprocitás, lényegi egymásra utaltság és egymás számára rendeltettség miatt folyik egymásba minden, válik örökmozgóvá az interszubjektív gépezet. Az szubjektum: folyamatos esemény, történet, dialógus, dialektika, dráma. Pedig ez éppen ellentétes az én törekvésével, amely megszilárdítani, végérvényessé tenni, karakterré formálni próbálja magát. Ám a fenti dialektika önmozgása valamint a „*vágy*”¹⁹ perpetuum mobileje folyamatosan ellehetetleníti e törekvést. S hogy a szubjektum mégis az „individuum” individuális, karteziánus egóként való elképzelésére tör, és hogy az ennek a másikhoz fűződő lényegi relacionalitását (mely egyébként az egyik legalapvetőbb és legriválisabb adottság) szereti elfelejteni — ebben sem szabad mellékes körülményt látni. Ez egy állandó küzdelemnek a jele, melynek magyarázata Lacannál egy eredendő szükséglet a „*discorde primordiale*” megszüntetésére, vágy arra, hogy egy egységes én uralja önmagát.²⁰

A Másik azonban nem csupán a másik embert jelenti, hanem a szubjektum mindenkori másikjait. Ami, tekintve a lacani szubjektum

¹⁹ A szükséglet mindig „összefüggésben van valami mással, mint ami a kielégüléshez szükséges”, és valahányszor eleget tesznek neki, ez a „valami más” visszautaltatik az eredendő lehetetlenség helyére. Ezt a konstitutív és üres helyet nevezi Lacan vágynak. A vágy lényege, hogy „elidegenült”. A vágy tárgya csak akkor jön létre, amikor már elveszett. A „kielégítés” is eleve magában hordozza azt az elvesztést. A szükségleteket és a különböző igényeket ki lehet elégíteni, ám a lacani vágy-fogalom éppen akként definiáltatik, hogy valójában nem teleológija van, nem valamely dolog elérésének vágya, hanem kauzalitása van, egy eredeti, a Másik által mondott „Nem” nyoma, egy primordiális elvesztés, hiány „emléke”, lacuna. Ezért van valami képtelen a vágy kielégíthetőségében.

²⁰ Ami felveti ezt az érdekes kérdést, hogy a Lacan által elátkozott egopszichológia a páciensnek (és általában a „normálisaknak”) ezt az igényét alapul véve nyer legitimitást, míg Lacan legitimációi csupán elméletben adottak. Ugyanakkor ő — szemben amazokkal —, a pszichózisok kezelésében óriási érdemeket szerzett.

eredendően hasadt és lényegénél fogva elidegenült voltát, nem feltétlenül a partnerre vonatkozik, hiszen az én tükörkép, „mirage”, fantazma, mely mint másik, mint alteritás, mint önmagán kívüli létezik.

Lacan alapvető referenciapontja *A szellem fenomenológiája* öntudatanalízise. Hegel szerint a „magánvaló-lét és a más-számára-való-lét ugyanaz”, „az én a vonatkozás tartalma és maga a vonatkozás”. Az öntudat „lényegileg visszatérés a *máslét-ből*”, s mint ilyen, mozgás, s ha nincs benne a megkülönböztetés mozzanata, akkor „csak az *én vagyok én* mozdulatlan tautológiája”; „teljességgel *magáért-való* és tárgyat közvetlenül a negatívnak jellegével jelöli meg, vagyis mindekelőtt *vágy*”. Az „egyeniség, amely az általános rovására tartja fenn magát és az önmagával való egység érzését adja magának, épp ezzel megszünteti a *másikkal való ellentétét*, amely *által magáért-való*... De megfordítva, az egyéni fennállás megszüntetése éppígy létrehozása.” Az öntudat mint vágy „a kielégülésben azonban tárgyának önállóságát tapasztalja”, tehát függőségben van e mástól: „*Az öntudat csak egy másik öntudatban találja meg kielégülését.*” „Az öntudat *magán- és magáért-való*, mert és azért, hogy egy másik magán- és magáért-való számára van; azaz csak azért van, hogy elismerik. Ennek az ő megkettőződésében való egységének az öntudatban realizálódó végtelenségnek a fogalma sokoldalú és sokértelmű összekapcsolódás... Az öntudat számára van egy másik öntudat; *önmagán kívül* jutott. Ennek kettős jelentése van. *Először*, elvesztette önmagát, mert mint *más* lény találja meg magát; *másodszor*, ezzel megszüntette a másikat, mert... *önmagát* látja a *másikban*... A mozgás tehát teljességgel a két tudatnak kettős mozgása... A cselekvés tehát nemcsak azért kétértelmű, mert éppúgy *önmagának*, mint a *másiknak* szóló cselekvés, hanem azért is, mert elválaszthatatlanul éppúgy az *egyiknek*, mint a *másiknak* a cselekvése.”²¹

Az imaginárius annak a kétségbeesett, önmegtévesztő küzdelemnek a színtere, ahol a szubjektum „az akar lenni, ami”, ez a születése helye a narcisztikus ideális énnek, énídeálnak²². Az a kissé

²¹ Bár Lacan alapvetőnek tartja a hegeli analízist, számtalanszor visszatér hozzá, mondhatni foglya gondolatmenetének, végeredményben mégis azt gondolja, hogy amennyire kitűnő megfogalmazója, legalább annyira foglya is az imaginárius rend mechanizmusainak, és a szintézis fogalmában végül is az egység és a kibékítés vágyának engedve gyengíti meg a gondolat herakleioszi erejét és radikalizmusát.

²² „Moi ideal”, a freudi „Idealich”. Vö. Freud 1914-es tanulmányát *A narcizmusról*. Később ez a fogalom lesz az alapja *Az ősválami és az énnel kezdődő*, a korábbiánál markánsabban triadikus személyiségstruktúra „felettes én”-fogalmának.

pejoratív felhangú fogalom, amely az ének az enantiodromia mozgásából magát kivonni akaró, magát megszilárdítani, kikristályosítani akaró tendenciáját jelöli.

Lacan nem nagyon szereti az „én” mint „Ich”, „moi”, „ego” fogalmát. Ennek egyik oka, hogy a freudi énstruktúrák változatai közül a korait (az 1923-as *Das Ich und das Es* előtti) tartja jónak a maga tudatos-tudattalan kettéválasztásával (a harmadik, a tudatlóttas nem játszik lényeges szerepet), egyrészt mert dualisztikus, másrészt mert a fogalompár szó szerinti jelentéseinek alapvető jelentőséget tulajdonít. A késői struktúrában az én (köztes én) kiegyensúlyozó szerepét, ha hitelt adna is létezésének, utálná. Előtérbe nyomulását Freud (rossz) morális intencióival magyarázza, és az elmélet felforgató-revelatív erejének visszavételét látja az efféle mondatokban: „A pszichoanalízis olyan eszköz, amely lehetővé teszi az én számára az ösztön-én fokozatos meghódítását.” A másik ok, hogy Lacan főellensége, az amerikai énpeszichológia (ego²³ psychology) szóhasználatától akarja elkülöníteni magát. A szót ettől függetlenül használja: a stade du miroirban képződő, s az önszerepet által uralt interszubjektivitásban az én imaginárius egységének illetve az erre való törekvés-létrehozta narcisztikus-agresszív identifikációnak a neve, amelyet a lacani analitikus gyakorlat mint hamis fixációt feloldani szándékozik, nem pedig erősíteni, mint amazok.

(A SZIMBOLIKUS) de Lacan egy másik énfogalmat is használ. A „je” annak a helynek a neve, amelyet a „szubjektum” éppen elfoglal a szimbolikus rendben, és amely — szó szerint értve — követi a „shifter”²⁴ (Jespersen, Benveniste) mozgásait egyrészt mint az index „helyváltoztatásait” a különböző szubjektumokon által, másrészt mint a „jelentécsomóként”, a jelentők örökös eltol(ód)ásaként elgondolt szimbólum. Ez utóbbi én a „sujet de l'ordre symbolique”. További nevei: „a beszéd szubjektuma”, az „igaz(i) szubjektum”, „a tudattalan szubjektuma”. (Lásd még a „sujet” ’szubjektum’ szóról mondottakat.)

A szimbólum köznapi értelme, hogy: egy olyan dolog, amely valami helyett áll, és ennek hiányában a szimbólummal helyettesít-

²³ Ez a freudi „Ich” bevett angol fordítása.

²⁴ A fogalmat azon jelekre használják, amely a peirce-i hármas jelfelosztás alapján — ikon, index, szimbólum — két osztályba is tartozhat. Benveniste (majd Jakobson) példája többek között az „én” szó, amely lehet index is (pl. Én pszichoanalízisbe járok...), és lehet szimbólum is (pl. „Az elbeszélő én a regényben...”)

jük. Lacan továbbviszi ezt és azt mondja, hogy a szimbólum hiányá teszi, eltávolítja azt a valamit, amit helyettesít. Lacan gyakran hivatkozik Freud azon szövegrészeire, amikor leírja a csecsemő hallucinatorikus tárgycathexisét vagy az anya hiányában jelenlétének játékos szimbolizációját. A szimbolizáció akkor veszi kezdetét, amikor a gyermek megtapasztalja, hogy valami *hiányzik*. Ugyanakkor *magának a dolognak a konstitúciója épp e hiány által valósul meg*. A szubjektum történetében nem a semmi a primordiális, amelyben a lét benne áll, hanem a lét mindig Egy. A hiány azonban széttöri egy Egyet és létrehozza a létezőket, s ez „tükörkép”, egy imaginárius helyettesítés révén történik meg, egy *szimbólumban, elidegenítve, egy alapvető és redukálhatatlan megkettőződésben*. Lacan számára a freudi „Ichspaltung”²⁵ is innen datálódik és ide tér vissza. A nyelv egy önmagában álló szimbolikus rend, amely, mint azt Lacan Jones koncepcióját bírálva megjegyzi, nem egy eszköz, amellyel a „valóság” egy tökéletesebb megközelítése és kezelése válik lehetővé.

Lacan egyik leghíresebb, Poe: *Az ellopott levél* című novellájáról tartott szemináriumában (1956) beszél erről. A novella arról szól, hogy a munkájában rendkívül profi, ám csak egyféle rendőrlógikára képes²⁶ G. rendőrprefektus beállít Dupinhez, a zseniális detektívhez, hogy valami nagy gondja van. Elmeséli, hogy „egy magasrangú hölgytől” (a királynőtől) a gátlástalan, vakmerő és agyafúrt D. miniszter ellopott egy „kompromittáló” (szeretőjétől kapott) levelet, hogy azzal zsarolja. A hölgy akkor kapta meg, amikor a budoárjában tartózkodott, és még átfutni sem tudta, amikor belépett „egy magasrangú személyiség, akkinek a levélről a világért sem volt szabad tudni” (a király), és aki elől már lehetetlen volt eldugnia, így otthagyta a legnyíltabb helyen, az asztalon. Ám a királynak fel sem tűnt. Nem úgy a kisvártatva belépő D. miniszternek, aki hivatalos ügyintézési közepette sort kerített arra is, hogy

²⁵ 'Énhasadás'. Lásd: Freud 1938-as befejezetlen írását: *Az énhasadás a védekezés folyamatában*. „...a gyermek legelső tápláléka iránti mohósága egyúttal kielégíthetetlen... sohasem jut túl az anyamell elvesztésének fájdalman” (id. Mitchell, 25. o.) Freud az én formációját a veszély, a fenyegető veszély, a fenyegető elvesztés momentumához kapcsolja, egy olyan elszakításhoz, mely sohasem hozható helyre — s mindezt összefüggésbe hozza a kasztrációs szorongással. Lacan „vágy”-fogalma is innen indul ki.

²⁶ „Idiot”, a szó eredeti — ἰδιωτης, 'csak a saját dolgait tudó, egy dologhoz értő, egy-ügyű’ — értelmében. Lacan gyakran hadakozik az „idiotizmussal”.

a levelet eltegye és egy hasonlót tegyen a helyébe. A királynak ez se tűnt fel, a királynőnek annál inkább, de nem volt mit tennie, szóltanul kellett végignéznie az arcpirító gaztettet. Mivel szükséges, hogy a sötét üzelmei miatt bizonytalan helyzetben lévő miniszter „szükség esetén” azonnal prezentálni tudja a levelet, biztos, hogy a miniszteri rezidenciáján rejtette el, ahol a leggyorsabban hozzáférhető. A „probléma” az, hogy monsieur G. a lehető legalaposabb módszerekkel, milliméterről milliméterre átkutatgatva a rezidenciát sem találta meg „a kérdéses okiratot”, pedig a házkutatás műfajában őt nem lehet überelni, számára nincs rejtekhely, titkos zug, utólag makulátlanra eldolgozott székládba vájt üregbe, könyvborítóba vagy a legfortélyosabb kárpitosmunkával elrejtett levél — és mégsem találták. Dupin nem mond a prefektusnak semmi érdemlegeset. Egy hónap múlva viszont, amikor a továbbra is gőzerővel és eredménytelenül kutató G. kétségbeesetten ismét Dupinhez látogat, ez a legnagyobb meglepetésére — 50000 frank ellenében — átnyújtja neki a levelet. Dupin később barátjának, a történet leírójának hosszas tudományos és tudománykritikai, interszubjektív okoságtani értekezés kíséretében elmeséli a hallatlan egyszerű megoldást. Ellátogatott D. miniszterhez, és amint ezt előre tudta, meg is pillantotta nála a levelet a legfeltűnőbb helyen, amire G., a korlátolt profi nem is gondolhatott, észrevétlen kicserélte egy hasonlóval, benne egy nagy-nagy kajánsággal írt erkölcsi üzenettel — a hirtelen, borzalmas, nevetséges és megalázó bukás e pillanatára (hiszen elolvasásának pillanata a bukásé is lesz egyben).

A novella ugyanazt az interszubjektív szituációt problematizálja, mint amely a rabok esetében volt. Ám ennek tárgyalásánál Lacan meghaladja — de nem megszünteti — az imaginárius interszubjektivitás terrénumát.

Az egyik probléma, ami a novellában Lacant leginkább foglalkoztatja, az a Dupin okfejtésében szereplő nyolcéves kislány története, mely szerint a páros-páratlan játékban (ahol is azt kell kitálcálni, hogy az ellenfél kezében páros vagy páratlan számú golyó van, s ha eltalálja, elnyeri a golyókat) ez a kislány elnyerte az iskola összes golyóját, mivel kitűnő képessége volt arra, hogy „belegondolja magát ellenfele intellektusába”. Lacan elemzése szerint a játék során elveszik minden jelentés, hiszen — lerövidítve újra és újra ismételt, tobzódó, entuziasztikus alámerüléseit a „dialektikába” — már a minimális intellektussal rendelkező is azt a stratégiát játssza,

hogyan elrejtse valódi intelligenciáját (és ez persze intelligenciájának jele). Ám a másik ugyanazt teszi: ha kilép az én-Másik dialektikájából, és egy külső, „a Harmadik” pozíciójába helyezkedik, számolnia kell azzal, hogy a másik ugyanazt teszi. A nyerés érdekében végül kénytelen a véletlenszerűség eszközéhez nyúlni, ám ekkor Freud egyik legfontosabb tézisébe ütközünk: nem tudunk véletlenszerűen cselekedni. A szignifikáció ott munkál a legártatlanabb cselekedeteinkben is.²⁷ A szimbólum játéka reprezentál és organizál, függetlenül a szubjektum támogatásától. A szubjektumot játszatja a játék.²⁸ A *szubjektum* („sujet”) a szimbolikus rend *alávetettje* („sujet”) egy a nyelv által állandóan átdolgozott *téma* („sujet”), nem-szubsztanciális grammatikai *alany* („sujet”), s a pszichoanalitikus gyakorlatnak ilyennek kell tekintenie a *pácienst* („sujet”).²⁹

(A JELENTŐ URALMA) A szimbolikus szignifikációt, akár a gép nyelv(ezet)ét (langage), digitalis alapon gondolja el: a szimbolikus rendben minden reprezentálható egyszerű pluszok és mínuszok sorozataként. A divízió, a differencia a létmódja. Minden a „to be or not to be”-re megy vissza „plusz és mínusz primordiális kettősére.” „De a jelenlét mint hiány utal a lehetséges hiányra és jelenletre.” A jelentett távolléte perpetuálja a jelentők játékát. A szimbolikus, a játék szabályrendszere lényegi az állandóan hajsztolt tapasztalat realizációja számára. „Az ember azt gondolja, mikor a pszichoanalízis során eléri a megértésnek egy bizonyos pontját, hogy most megragadhatja — *Na megvan, most megcsíptük*. Ellenkezőleg, a jelentés [signification] sohasem ott van, ahol az ember azt gondolja, hogy lennie kell.”³⁰

²⁷ Ld. — Lacan is állandóan erre hivatkozik itt — *A mindennapi élet pszichopatológiájának* XII. fejezetét. (Bibliotheca, Bp., 1958. 278-322. o.), amely rendkívül gazdag példaanyagot hoz bizonyítékul.

²⁸ Itt rendkívül érdekes összecsengések vannak Gadamer játékfogalmával, ami azért érdekes, mert a két gondolkodásmód, valamint kontextusuk és tradícióik meglehetősen messze állnak egymástól (az egy Heidegger lehet csupán lánc közöttük), nem is olvasták egymást. És nem ez az egyetlen pont, ahol bizonyos konvergenciák és hasonlóságok figyelhetők meg. (Pl. a „szubjektív” megértés és a félreértés — „meconnaissance” ill. „méconnaissance”, Lacan kedves szójátéka szerint — összefüggéseiről vallott nézetek, a beszélgetés centrumba állítása, az interszubjektivitásnak és a nyelvnek meghatározó feltételként való elgondolása, az igazságfogalom stb.)

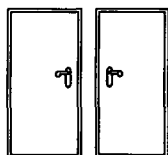
²⁹ Az itt felsoroltak mind a francia szó jelentéscsomójának gubancjai. Lacan stílusának egyik legfontosabb jellemzője, hogy szóhasználatában felszínen tartja az összes lehetséges jelentést, sőt, a szójáték révén oda kapcsolható szavak is dolgozni kezdenek. Ez utóbbiról még lesz szó.

³⁰ *Páros vagy páratlan? Túl az interszubjektivitáson* (1954–55). In: *Szemináriumok*.

Saussure jelfogalmának nevezetes sémáját:

Lacan a következővel helyettesíti:

Ezzel arra hívja fel a figyelmet, hogy a jelentő és a jelentett viszonya korántsem problémátlan, egy-egyértelmű hozzárendelési viszony³¹, ahogy ez a fenti esetről látható: két különböző jelentőhöz ugyanolyan jelentett rendelődik hozzá. Ugyancsak megjegyzésre érdemes, hogy a jelentő felül van, ezzel jelezve primátusát: S/s, de az elválasztó korlát, „la barre” legalább olyan fontos. Lacan mindezt még megtoldja egy kis mesével: „A vonat befut az állomásra. Az egyik fülke ablakánál egy kisfiú és egy kislány ülnek, fivér és nővér, egymással szemben. Az ablakból éppen egy a peron mentén álló épületecskére lehet látni. »Odasüss — mondja a fivér —, Nőiben vagyunk!« »Hülye — mondja a nővér —, nem látod, hogy Férfiban vagyunk?»³²

Egy másik momentum, ami a Poe-novellában alapvető Lacan számára, hogy az egész cselszövénynek kizárólag úgy van értelme, ha a levél tartalma titokban marad. Mindenkinek így jobb. A királynak, mert amiről nem tud, az nincs. A királynőnek, met az lenne csak csúnya világ, ha kitudódna. Ugyanígy a rendőrprefektusnak. És Dupinnek. De a miniszternek is csak addig jelent hatalmat a levél birtoklása, amíg titok. Lacan számára is így jobb. Talán a novellának is.³³ Lacan számára mindez azért fontos, mert jól szimbolizálja a jelentő

³¹ Másfelől azt is gyakran hangsúlyozza, hogy a jelentés radikálisan kontextusfüggő, hogy minden jelentő csak a beszédegészben elfoglalt pozíciójában tölti be valódi funkcióját. Szintén Saussure-re alludál az a két vesszor, amelyet Valéry-től idéz ennek illusztrálására: „Nem, mondja a fa. Azt mondja, nem, fenséges fejének szikrázásában.” A jelentők játéka, a metafora és a metonímia az enconcéegészben pontosan kijelölik, ám nem engedik végérvényesen rögzülni a jelentést.

³² *A levél/betű [lettre] instanciája a tudattalanban, avagy az ész Freud óta* (1957).

³³ Vö. Borges *A tükör és a maszk* című zseniális meséjével, ahol a három költemény szintén el van hallgatva.

működését. A materiális jelentő, a levél, a betű³⁴ a dialektikus játsz-mában cirkulálnak, miközben a jelentett el van leplezve, és épp ez az elleplezettség tartja fenn a cirkulációt. Ha felemelik (aufheben) a leplet, megszűnik (aufheben) az egész szignifikációs processzus.

Az *ellopott levél*kől szóló szeminárium során mondja Lacan: „Ha annak, amit Freud felfedezett és újra és újra felfedez a döbbenet egyre növekvő érzésével, van valami értelme, akkor az az, hogy a szubjektumokat a jelentő áthelyez(őd)ése, eltolása³⁵ határozza meg cselekedeteikben, sorsukban, elutasításaikban, vakságaikban, végükben és végzetükben, ez veleszületett adottságaikat és szocializációs ráakódásaikat, nemre és karakterre való tekintet nélkül; valamint az, hogy akarjuk vagy sem, minden, amiről úgy vélhetjük, hogy a pszichológiára és összes cugehörjére tartozik, a jelentő útjait követi.” Hogy mi a „jelentő”? „A jelentő az, ami a szubjektumot reprezentálja egy másik jelentő számára.”³⁶

A „jelentőlánc”, mint egy kvázi-metafizikai gépezet, mindent anektál a szimbolikus terrénumban, öntörvényű szisztémája uralja a szubjektumot, aki „nem-én-hanem-a-jelentő”. Signifiant anthropodaimón³⁷. „A jelentőnek ez a szenvedélye aztán az emberi helyzet új dimenziójává válik, amelyben nem csupán az ember az, aki beszél, hanem az emberben és az ember által beszél [es spricht, ça parle], nevezetesen hogy természete átitatódik olyan hatásokkal, amelyekben a nyelv struktúráját lelhetjük fel, amelynek ő anyagává

³⁴ „Lettre” — Lacan természetesen mindkét jelentését használja. A jelentő uralma számára nem üres szofizma. Mint oly sok mindenre, a betű alapvető szerepére sem térhetünk ki részletesen, csupán egy apró példát említünk — Freud (Lacan által előszeretettel hivatkozott) „Farkasember”-analíziséből — arra vonatkozólag, hogy a tudattalan mint jelentőlánc hogyan operál: „Azt álmodtam — meséli a Farkasember —, hogy egy férfi kitépi egy esze szárnyait. Tudja az a rovar, amelyiknek sárga csíkok vannak a testén és szúr. Espe, miért vagyok én ez.” A darázs német neve: Wespe. A farkasember monogramja: S. P. A kimaradó W pedig itt felsorolhatatlan bőséggel túldeterminált. Megjegyzendő még, hogy a „lettre” ráadásul összecseng a „l'être”-el (‘a lét’), amely egy a tudattalanról szóló elméletben nem lehet pusztán kontingencia, sokkal inkább konstitutív metafora, (Ver)Dichtung.

³⁵ „Déplacement” — a freudi „Verschiebung”-ról van szó, a Lacan által kissé kiterjesztett értelemben. (Vö. a metonímiáról írottakkal.)

³⁶ *A szubjektum szubverziója és a vágy dialektikája a freudi tudattalanban* (1960).

³⁷ A „signifiant” a jelentő francia neve. A mondat Hérakleitosz egy mondatának — εθος ανθρωποδαιμων — parafrázisa. Bármelyik jelentését vesszük is az εθος szónak — ideértve a tévesnek tartott heideggeri olvasatot is —, az Lacan szerint a szimbolikusba van beleírva.

válik... Hadd szögezzem le, hogy az embernek a jelentőhöz mint ilyenhez való viszonya melletti érvelésnek semmi köze valamiféle „kulturalista” állásponthoz... A probléma itt nem az embernek a nyelvhez mint társadalmi jelenséghez való viszonya...”³⁸

(TUDATTALAN) A probléma az, hogy újra fel kell fedoznünk ama „másik színteret” (andere Schauplatz), vagyis az álmokat és a tudattalant mozgató törvényeket, és megértenünk működésüket. És akkor minden kétséget kizáróan rájövünk, hogy az a jelentőlánc működésével azonos. A tudattalanban a nyelv határozza meg „jelentőben végbemenő kombináció és helyettesítés kettős játékát, a metafora és a metonímia kettős tengelye mentén, melyek létrehozzák a jelentettet”³⁹, és eképpen a szubjektum institúcióját is.

„A tudattalan nyelvszerűen épül fel.” — ez Lacan egyik legtöbb-szor idézett szállóigéje. A nyelv és a tudattalan elválaszthatatlanok egymástól. „A tudattalan a konkrét beszélgetésnek [discours], amennyiben ez transzindividuális, azon része, amely nem segíti elő a szubjektum diszpozícióját, hogy újateremtse tudatos beszélgetésének kontinuitását. A tudattalan történetemnek az a fejezete, amely fehér

³⁸ *A fallosz jelentése* (Die Bedeutung des Phallus — németül tartott előadás, 1957)

³⁹ Uo. Lacan Jakobson metafora és metonímia-fogalmával operál, és ezeket összekapcsolja Freud sűrítés- („Verdichtung” — Lacan számára alapvető, hogy benne van a szóban a „Dichtung” ’költészet’) és eltolás- („Verschiebung”) fogalmával. Vö. Jakobson ide vonatkozó passzusát: „*Egy ragyogó sólyom a hegven túlra repült, vagy Egy tüzes ló az udvarhoz vágatott.* [Mindkét példában a vőlegény megjelenéséről van szó egy orosz lakodalmas énekből.] E két példa közül az elsőben *metaforikus* kapcsolat áll fenn: a derék ifjú úgy jelent meg a tornácnál, mint egy ragyogó sólyom a hegyek mögül. A második esetben azonban a szemantikai kapcsolat kétértelművé válik. A vőlegény megjelenésének és a ló vágatásának összehasonlítása kínálgzik, ugyanakkor a lónak az udvarnál való megállása valójában megelőzi az ifjúnak a házhoz való közeledését. Így az ének, mielőtt bemutatja a lovast és jegyesének udvarházát, felidézi a ló és az udvar érintkezésén alapuló *metonimikus* képét: a birtok a birtokos helyett és a házon kívül a házon belül helyett.” (Jakobson: *Hang — jel — vers*. Gondolat, Bp., 1972. 261. o.) Vö. Freud ide vonatkozó passzusait: *Sűrítés*: „Az álmogondolatok terjedelméhez és gazdagságához képest az álom[tartalom] szűkös, szegényes és lakonikus”, ugyanakkor „az álmotartalom minden eleme túldeterminált”, azaz rengeteg álmogondolat „csomópontja”. (*Álomfejtés*, id. kiad. 200–203. o.) Az *eltolásnál* — a cenzúra hatására — „az álmotartalom nem hasonlít az álmogondolat lényegi magvához” és „az álom a tudattalanban levő álmovágynak csak torzítását tükrözi vissza”. (Uo. 218–220. o.) (Az „álmotartalom” az, ami megjelenik az álomban, és az „álmogondolat” az, ami mögötte van.)

felt vagy amely hamisságoktól megszállott: ez a cenzúrázott fejezet.⁴⁰ A pszichoanalitikusok döntő többsége — Freudot is ideértve — a tudattalant mint elsődlegeset feltételezik, amely a maga sajátos logikája szerint használja a nyelvet. Ám Lacan szerint — és ez az egyik legkülönösebb, legradikálisabb és legfőbb tézise — ez tévedés. „*A tudattalan sem nem a primordiális, sem nem az ösztöni; amit az elemi dolgokról tud, az nem több, mint amennyit a jelentő elemei.*”⁴¹ A jelentő úgy viszonyul a jelentetthez, mint a beszéd az elnyomott-hoz (Verdrängt). A tudattalan lényegéhez tartozik, hogy a tudat által vont határok átlépésére kényszerít: eltörölhetetlen törvénye, hogy wovon man nicht sprechen kann, darüber *muß* man sprechen (amiről nem lehet beszélni, arról beszélni *kell*). A tudattalan eképpen sohasem szűnik megkérdőjelezni látszólagos identitásunkat.

(A NEMEK) Említettük már, hogy a szimbolikusba — mely a szubjektum konstituense — való belépés pillanata egyben a szkiz, a szubjektum megszüntetetlen hasadásának pillanata. „Ez volt tehát az egész játék, eltűnés és visszatérés.” — jegyzi meg Freud egy a csecsemő szimbolikus játékára vonatkozó elemzése végén a *Túl az örömelvenben*. Létezés és nemlétezés, feltűnés és eltűnés, koncentráció és deconcentráció, jelenlét és távollét, fort und da szűnhetetlen játéka. A szubjektum, akár mint az elidegenült imaginárius szerelem foglya, akár mint a szimbolikus alávetettje, egy eredendő divízió alapul, a differencia (differancia?) terméke, hiszen a szimbolizáció folyamata maga⁴² ilyen, nincs középpontja, folytonos áthelyeződésben, eltol(ód)ásban, alterációban létezik, és mindig újratermeli ezt a differenciát. A szimbolikusba eképpen bele van

⁴⁰ *A beszéd és a nyelvezet funkciója és területe a pszichoanalízisben* (1956).

⁴¹ *A levél/betű/leltrej instanciája a tudattalanban, avagy az ész Freud óta* (1957). Kiemelés nem az eredetiben (hogy ezzel a kifejezéssel kerüljük el a kiemelő szubjektum zűrzavaros topológiáját, és hívjuk fel a figyelmet arra a különbségre, amit Lacan két példamondata eképp mutat be: „I am beating the dog.” (‘Verem a kutyát’) ill. „There is a beating of the dog by me.” (‘Van egy olyan, hogy a kutya általam való megveretése.’)) (*Some reflections on the Ego*. Eredetileg angol nyelvű tanulmány az International Journal of Psychoanalysisban. 1953)

⁴² Vö.: Saussure azon alapelveivel, amely szerint a nyelv nem szubsztanciák, hanem formális relációk összessége, amelyben a jelentők és a jelentettek horizontális tengelyén az egyes elemek identifikációja — és egyáltalán: léte — különbségeik, korrelatív oppozícióik révén lehetséges. Ez az egyik leglényegesebb pontja, nemcsak a lacani, de a rá igen erősen ható Lévi-Strauss-i és az egész (poszt)strukturális nyelv- (és kultúra)felfogásnak, s mivel nagyjából ugyanez a logika kísért Heidegger *Mi [a] metafizikájában* is, Derrida „différance”-fogalmának.

írva a halál. „A szimbolikus önmagát mindenekeelőtt mint a dolog halálát mutatja meg, és ez a halál hozza létre a szubjektumban a vágy örökkévalóságát.” „A szimbolikusban semmi sem létezik, csak a távollét feltételezett alapján. Semmi sem létezik, csak amennyiben nem létezik.”⁴³ „A jelentőnek természetesen nincs szüksége arra, hogy az Atya legyen vagy hogy halott legyen, de jelentő nélkül senki sem tudna semmit egyik létállapotról sem.”⁴⁴ De az ödipális viszonyrendszert, a nemi identitásért alapvetően felelős struktúra is a szimbolikus rend „pluszai és mínuszai”-ban írhatók le.

„La barre”, vagyis a jelentő és a jelentett közötti masszív korlát reprezentálja a divíziót. Ám az sem véletlen — a „beszélő lény” vagy (ami ugyanaz) a tudattalannal rendelkező lény számára semmi sem véletlen —, hogy Lacannak a saussure-i jelábrát parafrazeáló jelábráján nem ez az egyetlen divízió. A szexuális differencia éppoly eredendő, mint a jelentő/jelentett, egzisztencia/esszencia, lét/semmi stb. megkülönböztetése. Nyelv és tudattalan, szexualitás és szubjektum fogalmai nem választhatók szét egymástól. Az énformáció és a nemi „identitás” kialakulása egy és ugyanazon folyamat. Lacan egy jótányit sem enged Freudnak a szexualitást egészen alapvetőnek elgondoló álláspontjából, de jelentősen át is fogalmazza. „Ami — egészen addig, amíg a freudi szexualitást nem ártalmatlanították — a legbotrányosabbnak kellett hogy hasson, az nem — mint általában mondani szokták — önmagában az emberi szexualitásnak a hangsúlyozása volt; sokkal inkább az tűnt elviselhetetlennek, hogy „intellektuális” karaktere lett.”⁴⁵

Lacannál a szimbolikust az atya reprezentálja. Ő a „Spaltung” szimbóluma, a „paternális metafora”. Az ödipális struktúrában az atya a Harmadik, az anya-gyermek aszociális diádikus egységét

⁴³ Válasz Jean Hyppolite Freud „Verneinung”-járól szóló kommentárjára (1956).

⁴⁴ A pszichózis lehetséges kezeléséről (1957).

⁴⁵ A levél/betűlettrej instanciája a tudattalannban, avagy az ész Freud óta (1957). A mondat nézetem szerint téves, amennyiben, a rendkívül sokszínű reakciókat a végletekig egyszerűsítve és kiemelve egy általános alaptónusukat, azzal modellálhatnánk, amely a darwini nézeteket is fogadta: „Lehet, uram, hogy az ön ősei majmok voltak, de az enyéme nem. (Mutatis mutandis: lehet, uram, hogy önnek mindenről az jut az eszébe, hogy fasz, pina, baszás, de nekem nem.) Innen nézve igaza van a „pszichoanalitikus legendának” (Sulloway). Sőt igaz a — szintén sulloway-i — „titkos biológus”-kép is. Mindazonáltal a szimbolikusnak a centrumba helyezése és ennek Freud műveiben való kimutatása: az „intellektuális karakter” lévi-strauss-i-lacani hangsúlyozása éppoly igaz és relatív.

szétszakító pozíciója. Lacan szerint az egész struktúrának e pozíció konstitutív eleme, ezért nem hagyható figyelmen kívül, vagy nem tehető másodlagossá, mint azt — többek közt — Melanie Klein, Lacan egyik elsőszámú teoretikus főellenségének elmélete próbálja. Nem létezik par excellence emberi az atya által reprezentált törvényen kívül. Az Atyának-neve: a törvény neve. Lacan szerint maszkulinitás és femininitás az ember esetében nem biológiai meghatározottság, amiként a heteroszexuális tárgyválasztást is meg kell magyarázni, nem pedig biológiai adottságként előfeltételezni, mert ezek nem preegzisztens tények, hanem a szimbolikus rend által hordozott divízió, differencia *eredményei*. Szerinte a tudattalan analízise mindig feltárja, hogy a szubjektum fragmentált, decentrált, mert alá van vetve a törvénynek, amely létrehozza és fenntartja ezt a divíziót. A tudat imaginárius világához tartozik az az önértelmezés, amely mindig egységesként és problémátlanul egyértelmű nemi identitással gondolja el magát.

(KASZTRÁCIÓKOMPLEX, AVAGY A FASZ A VÉGSŐ IGAZSÁG, A NŐ NEM LÉTEZIK) Freud mindig azon az állásponton volt, hogy a nemi identitás kérdésében a fallosz megléte vagy hiánya az egyedül döntő. De erről komoly viták voltak (és vannak) a pszichoanalízis történetében, melyeknek — az Ödipusz-komplexszel összefüggésben — végső alapja voltaképpen a kasztrációkomplex⁴⁶ értelmezése. Freud kiindulópontja — egyfelől — az, hogy az embernél a nemi identitás nem elsősorban biológiai természetű, mert az ember eredendően (vagyis biológiailag) „biszexuális”, sőt mégcsak nem is a genitáliákra centrált, hanem „polimorf perverz”. Ugyanakkor a tengely, ami körül az ödipális triász kozmosza forog, a fallosz: birtoklásának/elvesztésének, jelenlétének/hiányának emi-nens jelentősége van, amelyet a kasztrációkomplex, bárhogyan

⁴⁶ 1. Amikor a kiscsajszí felfedezi, hogy neki nincs fűtyije, azt hiszi, hogy neki levágták vagy ilyesmi. Talán büntetésül, amiért ellenséges anyuval szemben. Péniszirigység és kisebbségi komplex. A kasztráltság elfogadása összefüggésben van a mazochizmussal, mely Freudnál a női szexualitás meghatározó eleme. 2. Amikor a kiscsávó felfedezi, hogy a kiscsajszinak/anyunak nincs, azt hiszi, hogy nekik levágták, és ő is elkezd félni, nehogy neki is. A tettet — *pszichológiailag* közelebből meg nem határozott okokból — notóriusan apunak tulajdonítja, lacanosan fogalmazva: a szimbolikus az elkövető személyét az Atyának-nevében lokalizálja. Freud szerint mindkét nembeli gyermek első pszichoszexuális periódusa „maszkulin”. Mindkettejük vágyának tárgya ekkor a („fallikus”) anya. A kislány igyekszik birtokolni a falloszt, a kisfiú igyekszik reprezentálni azt.

értelmezzük is eredetét, csak megerősít. Fölmerül a kérdés, hogy mitől kapja ezt a *jelentőséget*, azaz miért ab ovo katasztrófa a hiánya, hogy a „sujet” miért éli át e „hiányt” traumatikusan, eleve rosszként értelmezve? Hiszen „a reálisban” minden úgy van, ahogy van; honnan hát ez az egyértelmű elemi erővel és feltétlenséggel érvényesülő *értékelés*?⁴⁷ Lacan válasza: a szimbolikusba beírt törvényben, annak végeredményben digitális logikájában.⁴⁸

1925-ben Freud úgy fogalmaz, hogy „a karakter és a neurózis létrejöttében a kasztrációkomplexnek van a legmélyebb jelentősége”. Ezt követően a témáról komoly diszkusszió indult meg, ami azért is érdekes, mert e vita főszereplői és a pszichoanalitikus mozgalom Lacan szerint rossz fordulatának főszereplői ugyanazok. Mindenesetre a probléma Lacan számára is igen fontos, sőt gondolataik az ő elméletében is nyomot hagytak. (A legnagyobb hibájuk végül is — biologizmusukon túl — valójában az volt, hogy aztán ejtették az egész problémát.) A kasztrációt különböző analitikusok különböző szimbiózisok traumatikus szétszakításával hozzák kapcsolatba, mint például Starcke az anyamellről és egyáltalán az anya testéről való elszakítással, a gyermektől független külvilág megteremtődésével; vagy Franz Alexander és Otto Rank a méh elvesztésével, amikor is a

⁴⁷ Jelen írás célja a recenzálás nem pedig bírálóat. Így nem foglalkozik Lacannak és a pszichoanalízisnek a falloszra és a kasztrációkompleyre fixált „mirage”-ának értékelésével.

⁴⁸ Freudnál a végső magyarázatot mindezekre a jelenségekre egy prehistorikus mese szolgáltatja. Különös módon, az állandóan hangsúlyozott nem-biológiai, „tisztán pszichológiai” pszichoanalitikus elmélet leglényegesebb téziseinek és fogalmainak végső alapját egy teljesen *biologikus* alapon elgondolt regresszív ösztönkonceptió és egy szintén teljesen biologikus foratókönyv képezi, mégpedig nem is akármilyen: egy lamarckista evolúcióelmélet. Ennek lényege ebből a szempontból, hogy a legelemibb lelki történések nem az egyed története, hanem az emberi történelem által predomínáltak, és az annak a biológiai törvénynek a jócskán kiterjesztett értelmezésén alapul, mely szerint az egyedfejlődés megismétli a törzsfjlődést. Ily módon a kasztrációs félelem eredete sem egy az egyed életében előforduló valós fenyegetés, hanem az utolsó jégkorszak során az „őshordában” (Darwin) lezajlott események filogenetikai emléknyma. A mese szerint az őshordában egy öreg és hatalmas hím ellenőrizte az összes nőstényhez való hozzáférést, s az alárendelt fiatal hímeknek kasztrációs fenyegetés és/vagy elűldözés volt az osztályrésze. Az ily módon diszkreditált testvérklán persze ezt nem tűrhette. Ödipális készletéseiknek engedve megölték és megették édesapjukat. De a fiúkban csakhamar bűnbánat keletkezett s vezeklésül aput nevezték ki a klán totemhőséül. Törvényét végre interiorizálták: megtiltották a totem, a szimbolikus atyáisten megölését és megtiltották az incesztust.

gyermek a főtális állapot édenéből az emberi élet egyik legfájdalmasabb fizikai kínja kíséretében üzetik ki. Ernest Jones és Karl Abraham egyenesen tagadja a kasztráció kizárólagosan fallikus értelmezését, és a szexuális vágy megsemmisülésére, a szexuális potencia elvesztésére vonatkozó általános félelmet jelenti (Jones aphanisis-fogalma). A kasztráció végül magát az elvesztést reprezentálja, amely Lacannál az énformáció meghatározó mozzanata, s amely a vágy lételeme. A kasztrációkomplex instituálja a törvényt és uralja az ödipális háromszög mindegyik szerepét. Mindkét nembeli gyermek esetében kasztrációkomplex kialakulásában döntő szerepe van annak, hogy a fallosz az apa tiltása révén tesz szert jelentőségre/jelentésre. A tiltás révén jön létre az a jel, amely alapján aztán a fiú és a lány megkülönbözteti magát a másiktól. Világos, hogy a nemi identitás alapja végül is a falloszra történő referencia⁴⁹, de mint szimbólumra, mint a szimbolikus rend egy helyére, ahol is az előre „értelmezve van”. Maga a kasztrációkomplex sem lenne értelmes enélkül, hiszen „a reálisban semmi sem hiányzik”, mitől lenne hát akkora jelentősége jelenlétének vagy hiányának. Egy tényleges kasztrációs fenyegettetésnek — amely alighanem igen ritka eset —, vagy a nőnek mint „kasztrálnak” a látványa másodlagos a szimbolikus rend révén már fenálló törvényhez képest. A nemi szervek konkrét pércépciója is ennek — az apának az incesztuózus vágyra vonatkozó tiltása — révén nyeri el jelentőségét/jelentését. A „paternális metafora” fogalmát éppen azért vezeti be Lacan, hogy leválassza azokról az értelmezésekről, amelyek szó szerint — ontogenetikailag — értelemezik az atyai „fenyegetést” a konkrét ödipális triászban⁵⁰, vagy amelyek filogenetikai mesére támaszkodnak és eképpen biológiai tulajdonságként kezelik.

⁴⁹ Freud és Lacan elgondolásait egyaránt támadták a fallocentrizmus vádjával, a maszkulin gőg, a férfi felsőbbrendűség-tudat megnyilvánulását látva benne, megmagyarázni próbálván nekik, hogy a nemek egyenlőek, ha különbözőek is. Ám sem Freudnak, sem Lacannak nem az a célja, hogy igazságot tegyen, hanem az, hogy megmagyarázza ezt a különbséget, továbbá a kulcsfogalom távolról sem a férfi, hanem a fallosz. A fallosz jelentővé válik, szimbólummá, melyet maga a nyelv „testiesít” és a test „nyelviesít” („szimptóma”), és végül magát a létet/nemléletet reprezentálja. Ilyen értelemben a férfinak nincs több köze a falloszhoz, mint a nőnek.

⁵⁰ „Freud nem mondja, hogy az elfojtás az elnyomásból, *jön*”: hogy (egy képet festve) a kasztráció annak köszönhető, hogy apu szabályával hadonászik a poronty fölött, aki a pöccörőjével játszik: „Le fogom vágni kisőreg, nem vicc, ha még egyszer meglátom” ... Az elfojtás az elsődleges ..., az elfojtás az amely az elnyomást termeli.” (*Televízió*, 1974.)

Ha tehát a kasztrációnak ilyen jelentősége van, akkor bizony a fallosznak is. Világos, hogy a fallosz „nem egy fantázia”, „nem egy tárgy”, „még kevésbé egy szerv, pénisz vagy klitoris, amit szimbolizál... Mert a fallosz egy jelentő, egy jelentő, amelynek funkciója az analízis intraszubjektív ökonómiájában képes lehet felemelni a fátylat arról, amit a misztériumokban szolgált.” Végeredményben a „*létezik jelentett*» effektusát jelöli, amennyiben meghatároz minden ilyen effektust jelentőként való jelenlétével.” E „privilegizált jelentő” leginkább a reális szexuális kopulációban ragadható meg, vagy a logikai kopulában.⁵¹ „Minden elkülönülés, minden hasadás, sőt még a szülés is a falloszra referál. A »falloszra« ...amely nem fogható fel sem a férfinemre (pénisz) sem a női nemre jellemző anatómiai vonatkozásban, hanem a legjobban kopulaként. Sőt, mondhatnánk, kötőjelként, erekciója eltűnésében; a fallosz a lehetetlen identitás jelentője.”⁵²

A vágy — a lehetetlen igény, a kielégíthetetlen szükséglet, a beteljesíthetetlen, amely ezért nem is olthatja ki önmagát — maga is „maszkulin”. (Nem úgy a „jouissance”, „feminin” komplementere, amely az öreg Lacan mániája lesz.) Mindig is a férfiak voltak — írja Moustaфа Safouan⁵³ egy művészettörténész által szerkesztett könyvet (*A nő mint szexuális objektum*, 1973) idézve —, „akik megteremtették és kidolgozták azt, minden szinten, a pornófotótól a magas művészetig, amit a szerzők a vágy közhelyeinek neveznek”. A jeles lacanista szerint „redundáns *maszkulin* erotikáról vagy *feminin* objektumról beszélni”, és kár „sajnálkozni, akár rajtuk, akár a férfiakon múlik, hogy nekik [a nőknek] nincs meg ugyanaz a lehetőségük kidolgozni vágyuk közhelyeit. Az alapvető kérdés, amelyet ezen szerzőknek feltennék, a következő: beszélhetünk a vágy olyan közhelyeiről, *toposzairól*, amelyek femininek lennének?”⁵⁴

A fallosznak mint jelentőnek lacani leírásából könnyen adódhatnék az a következtetés, hogy a nő nem más mint az igazság helye. A Másik az igazság helye, és a nő a leküzdhetetlenül idegen Másik. A nők a fallikus fantázia objektumai, „de hiba lenne nem

⁵¹ *A fallosz jelentése* (1957).

⁵² Leclaire: *Egy játék elemei egy pszichoanalízisben* (1966). (Leclaire hosszú időn át Lacan tanítványa volt.)

⁵³ A Lacan által alapított école freudienne tagja, aki 1953-tól 1980-ig Lacannal együtt dolgozott.

⁵⁴ *A feminin szexualitás a pszichoanalitikus doktrínában* (1976).

észrevenni, hogy... Ők azok akik... birtokolják a férfiakat". A „mi a nő?” kérdését nem érdemes fölvetni, mert a pozitív válasz lehetetlen. „Nem egy tanítványom rendesen összezavarodott az afféle dolgoktól, mint a jelentő hiánya, a jelentő hiányának a jelentője és egyéb, a fallosszal kapcsolatos zavaros dolgoktól, pedig amit hangsúlyoztam, az az *a* („*la*”) jelentő, amely először is megszokott, sőt kikerülhetetlen... Ez az *a* egy olyan jelentő, amelyet az jellemez, hogy az egyetlen jelentő, amely nem jelent semmit, csak ami egyedül konstituálja a nő mint nem minden státuszát.”⁵⁵ Ez a bizonyos „nem minden” Lacan kozmogóniájában az isteni Eggyel áll szemben. Thanatoszként Érósszal szemben. Üresség, megközelíthetlenség, hűtlenség (*la donna è mobile*, vagyis *souvent femme varie, bien fol qui s’y fie*), amik persze csak rossz általánosításai a digitálisan a 0-nak, amely akár arra is lehetőséget ad a trubadúrnak⁵⁶, hogy mindenekfeletti hűségének legmozdulatlanabb tárgya legyen. „A nő csak úgy írható le, ha az *A* át van húzva. Nincs olyan, hogy *A* nő, ahol is a határozott névelő az univerzális helyett áll.”⁵⁷ „Freud váltig állítja — írja Lacan —, hogy nincs másfajta libido, mint maszkulin. Mi mást értene ezalatt, mint azt az egész területet, amely aligha hagyható figyelmen kívül, és amelyet ezáltal ignorál? Ez mindazon lények területe, akik a nő státuszát veszik fel — ha egyáltalán felvesznek bármit is sorsukból ezek a lények.”⁵⁸

(A RÉÁLIS) De vajon a szimbolikus mindent átfog, amellyel a szubjektum egyáltalán kapcsolatba kerülhet?

A legvégső jelentett, amely után kutathatnánk, elérhetetlen. A reálisba van kizárva/bezárva. A reális a kívülrekedt. A reális az, ami kívül van a szimbolikus folyamaton. A reális „mindig a helyén van”⁵⁹. „Túl a »valóságelven«”.⁶⁰ Semmi sem hiányzik belőle. „Mert a reális nem vár, és kifejezetten nem a szubjektumra, hiszen a szótól nem számít semmire. De ott van, a létével azonos, egy hang, mely-

⁵⁵ *Isten és A nő jouissance-a. Encore*, XX (1972—73). (A „jouissance” Lacan egyik leghomályosabb és a hetvenes évek során legfontosabb kategóriája. Szó szerint ’élvezet’, ’elélvezés’. „Encore” — ’még, még egyszer, ismét’, ’még inkább’, ’még mindig’, ’ezidáig’ stb.)

⁵⁶ Lacan késői műveiben gyakran hivatkozik a lovagi szerelemre, amely „a legelegánsabb módja kikerülni abból, hogy nincs olyan, hogy szexuális kapcsolat”.

⁵⁷ *Isten és A nő jouissance-a. Encore*, XX (1972—73).

⁵⁸ *Egy szerelmes levél. Encore*, SXX (1972—73).

⁵⁹ *Szeminárium Az ellopott levélről* (1955).

⁶⁰ Lacan egy 1936-os tanulmányának címe.

ben minden hallható, és kész alámerülni kitöréseiben, melyeket a „valóságelv» konstruál benne a külvilág nevében.”⁶¹ Reális a hang, amely megszakítja az álmot. Reális a szimbolikus által érinthetetlen trauma. Kijelöli a szimbolikus határait. Jelentése a „mondhatatlan”-hoz, a „lehetetlen”-hez közeli.

Nem tartozik sem az „élméjűséghez”, sem az „elmebetegséghez”. Nem külső és nem belső: nem tartozik sem a mentális, sem az anyagi világhoz. Mert „A szavak világa az, ami létrehozza a dolgok világát,”⁶² „A vágy objektív léte a reális önmagában. A létezésnek nincs olyan különös formája, amelyet »pszichikai valóság» címkével láthatnánk el.”⁶³ „...a világ pusztán az a fantázia, amely által a gondolat kétségtelenül megtartja és megerősíti önmaga »realitását», de úgy értendő, mint a reális grimasza.”⁶⁴

Mint látható, nem egészen clara et distincta terminussal van dolgunk. Lacan a reális tárgyalásakor engedi el leginkább az eredeti (a preszókratikához, az eleatákhoz és Hérakleitoszhoz vezető) metafizikai kérdések iránti affinitását. Tévednénk azonban, ha azt gondolnánk, hogy itt elsősorban Lacan filozófiai ambícióival van dolgunk. Lacan fő ambíciója szerint ugyanis a reális fogalma igen fontos praktikus eszköz az analízisben.

A reális háttérben az imaginárius más jelentést nyer. A pszichoanalitikus mozgalom amerikai fordulatának elmélete, mely teljességgel megragadt az imagináriusban, ott hibázik a legnagyobb, hogy elleplezi a reálist. Mind a szimbolikus, mind pedig a reális olyan alapvető tényezőkre hívják fel a figyelmet, amelyet a „hivatalos” pszichoanalízis szeretne elfelejteni. „SAMCDA simplicitas!”⁶⁵ Az imaginárius annyiban nem egyenlő az illuzórikussal, amennyiben hatást gyakorolhat a reálisra. És bár a szimbolikusnak prioritása van az imagináriussal szemben, mégiscsak ez adja tartalmát. Ez magyarázza, hogy az analitikus beszélgetés képes mozgásba hozni az imaginárius rend hamis fixációit (még akkor is, ha

⁶¹ Válasz Jean Hyppolite Freud „Verneinung”-járól szóló kommentárjára (1956).

⁶² A beszéd és a nyelvezet funkciója és területe a pszichoanalízisben (1956).

⁶³ Deleuze—Guattari: *Anti-Ödipusz*. A szerzők ez esetben pozitíve hivatkoznak Lacanra.

⁶⁴ *Televízió* (1974).

⁶⁵ Eképpen (Fakad ki Lacan a *Televízió*-ban a Nemzetközi Pszichoanalitikus Társaságra. A szervezet elferdített lacani változatának — Sociétés d'Assurance Mutuelle Contre le Discours Analytique (mondjuk: Kölcsönös Diszkurzanalízisellenes Segítség Tanácsa, KDST) — akromímája (is) jó alkalom a szóviccelődésre.

a szimbolikusról, a nyelv konstitutív szerepéről fogalmuk sincs). A szimbolikus egyik leglényegibb sajátága, hogy a halál bele van írva: „a szimbólum mindenekelőtt úgy nyilatkozik meg, mint a dolog gyilkosa, és ez a halál konstituálja a szubjektum vágyának örökkévalóságát.”⁶⁶ A halál pedig a reális pillanatnyi győzelme. Ha az analízis — mint a hivatalos egoanalízis esetében — egyetlen terepe az imaginárius, egyetlen célja az én (moi, Ich, ego) „kipárnázása”, és megóvása, a vágy megszüntethetetlenségének elleplezésével, a halálfélelem és halálvágy kiirtásával, akkor egyszerűen árt a páciensnek. A másik jelenség, ahol a reálissal közvetlenül szembekerülünk: a pszichózis. Nem véletlen, hogy a SAMCDA hivatalnokai kizárólag a neurózisokkal képesek, ha egyáltalán képesek, valamit kezdeni.⁶⁷

A trauma váratlan, kiszámíthatatlan és általában leplezetlen felbukkanásakor a reálissal kerülünk szembe. A trauma luk a szimbolikus hálóján: trou-matique⁶⁸. Amikor Lacan recitálja az *Álomfejtés* egyik fontos álmopéldáját („A megégett gyermek”)⁶⁹, ezt a kérdést teszi fel: mi az a momentum, amely rendelkezik az erővel, hogy felébressze az álmodót? A reálisba ütközve az álom, a vágy hordozója megszűnik. A trauma nem véletlenül jelenik meg leplezetlenül: a cenzúra szimbolikus mechanizmus. A pszichózisokban nem annyira

⁶⁶ *A beszéd és a nyelvezet funkciója és területe a pszichoanalízisben* (1956).

⁶⁷ Leegyszerűsítve és egy a jelen témátika szempontjából kiragadott szegmens alapján a neurózisok (általában a kényszerneurózis, a hisztéria, a fobiák viszonylag egyértelmű klinikai képeit sorolják ide) abban különböznek a pszichózisoktól (szkizofrénia, paranoia, mánia, melankólia stb.), hogy míg az előbbiek a súlyos belső konfliktusok és zavarok közepette is összhangban maradnak a „normális” világgal, addig az utóbbiak már nem képesek erre; felfüggesztik a „valóságelvet”.

⁶⁸ Szójáték a traumatikus és a luk-as („trou” ’luk’) szavakkal.

⁶⁹ „Egy apa éjeken és napokon át beteg gyermekét ápolta. Amikor a gyermek meghalt, az apa lepihent a szomszéd szobában. Az ajtót azonban nyitva hagyta, hogy hálóhelyéről is odaláthasson, ahol gyermeke holtteste nagy gyertyák között ravatalon fekszik. A virrasztással egy öregembert bíztak meg, aki imákat mormolva ült a halott mellett. Néhány órai alvás után az apa azt álmodta, hogy gyermeke mellette áll, megfogja a karját és szemrehányóan suttogja: Apám, nem látod, hogy elégek? Az apa felébredt, s észrevette, hogy erős fény árad a halottas szobából; odasietett és látta, hogy a virrasztó aggastyán elszundított, s egy ledől gyertyától megégett a takaró és a drága halott egyik karja.” (Helikon, Bp., 1985. 355. o.) Freud pár sorral alább megjegyzi: „olyan álmra bukkantunk, amelynek fejtése magától értetődik, értelme leplezetlen.” (356. o.)

az elfojtás⁷⁰ (Verdrängung), mint az elvetés⁷¹ (Verwerfung, forclusion) működik, melyet Lacan úgy jellemez, hogy az rendkívül éles elutasítása, elhárítása a szimbolizációnak s ennek hatásai katasztrofálisak. Amint a Schreber-eset⁷² kapcsán megjegyzi, „ami nem kerül a szimbolikus napvilágára, az a reálisban bukkan fel.”⁷³ A szubjektum ezzel elutasítja a megengedő-büntető Atyának-nevében hozott törvényt s ezzel a kasztrációs fenyegettetést, mely a szignifikációs mechanizmus motorja. Az „Atyának-neve verwerfen, vagyis a Másik helye soha el nem ért”, s a hiányzó Atyának-neve rést üt a szimbolikus univerzumon, így a szubjektum nem az őselfojtás (Urverdrängung) szabályának rendelődik alá és ez vezet a pszichózishoz, amelyben „jelentő és jelentett a megtévesztő metaforában rögzül”.⁷⁴ A „paternális metafora” likvidálásával nem jön mozgásba az egész szimbolizációs rendszer, s így a metafora „hangok”, *hallucinációk*⁷⁵ formájában, „kívülről” jön, a reálisból. Az imaginárius a szimbolikus megkerülésével reálissá válik, mint az Schreber esetében látható: ő nem kozmológus, hanem világok teremtménye, nem rokonsági struktúrák tanulmányozója, hanem a mindenséget benépesítő nemző. A szimbolikus megkerülésével a Másikat mint a beszéd láthatatlan kontrollját negligálja, az igazság helyét elvéteti, s így a szubjektum folyamatosan a reálissal kénytelen szembesülni, mely azonban mindörökké idegen, félelmetes, kiismerhetetlen hatalom marad számára.

Budapest

Farkas Zsolt

⁷⁰ Freudnál az elhárítási mechanizmusok (Abwehrmechanismen) egy fajtája: egy gondolat, emlék stb. száműzése a tudattalanba. Egy egyszer létrejött szimbolikus viszony, amelyet elfelejtünk, de a tudattalan retorikai fogásaiban (álom, elvétel, vicc stb.) újratermelődik.

⁷¹ Freudnál egy másik elhárítási mód: egy gondolat, emlék stb. kiűzési kísérlete a tudattalanból. Szemben az elfojtással, semmilyen formában nem őrzi meg, amit kivet. „A farkasember”-ben — Lacan számára az egyik legfontosabb Freud-tanulmány — tárgyalja.

⁷² Daniel Paul Schreber egy német bíró volt, aki 1844-ben, 42 évesen pszichiátriai kezelésre szorult, s a hátralevő huszonhét évét kisebb-nagyobb megszakításokkal különböző elmeegógyintézetekben töltötte. 1903-ban megjelentette *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken* (Egy idegbeteg emlékiratai) című könyvét, amely Freud 1911-es, nagyhatású paranoiatanulmányának (ld. még a 2. jegyzetet) alapját képezi.

⁷³ Válasz Jean Hyppolite Freud „Verneinung”-járól szóló kommentárjára (1956).

⁷⁴ A kezelés iránya és hatásának [hatalmának, erejének, „pouvoir”] elvei (1961.)

⁷⁵ Hogy örülne Lacan ennek a magyar (al)lúzióknak.

Miből lesz a szubjektum?

NEÜZSDGÉZALOVAN HANEM
SIMOGASAD AGYÁL NEKI
SZÉN ATAGYÁL NEKIV
IZETASZTANPEDIG ✓
EZEZSDBEAISTALÓBAZ
ÀRDBEÈSKIVANYÁLLOE
STÈTLÒESTÈTLOVASCKA
M

Sipos Ádám munkája

Miből lesz a szubjektum?

Posztszemiotikai bevezető.

i.

A beszélő szubjektum keletkezési rendjének jelelméleti megfontolásokra alapozott vizsgálata a hetvenes évek óta egyre határozottabb helyet foglal el a posztstrukturalista kritikai gondolkodásban. A jelentésalkotás és a szubjektum viszonyának, a jelölés biológiai és társadalmi modalitásainak elméletei folyamatosan alakítják a szubjektivitásról, a szövegszerűségről, a kommunikációról vallott elképzeléseket. A jelen válogatás a szubjektumelméletek néhány jellegzetes szövegét tartalmazza, és körvonalakban szemléltetni kívánja a szubjektum (poszt)szemiotikájának fő részterületeit.

ii.

Miért poszt? Miféle szemiotikán lehetünk túl, legalábbis ebben a válogatásban? És miért szemiotika még mindig?

Túl vagyunk egyfelől azon a strukturalista szemiotikán, amely mechanikus módon próbálja leírni a jelentésalkotásnak a szubjektum és a nyelvi elemek mint *zárt, önálló egységek* közötti folyamatát. Másfelől mind hangsúlyosabban körvonalazódik a posztstrukturalista kritikai gondolkodásban az az elméleti vállalkozás, amely decentralizálja és dekonstruálja a kartéziánus hagyomány önazonos, történelem feletti szubjektumát, a jelentés és a szubjektum viszonyát pedig azok *keletkezési rendjében*, produktív *folyamatként* igyekszik megérteni. Ez az interdiszciplináris elmélet lenne *a szubjektum sze-*

miotikája, amely éppen azért marad szemiotika, mert számos kritikai területet átölelő általános kísérlet, attitűd inkább, semmint a posztstrukturalista kritika egyik irányzata. A szubjektum keletkezési rendszerének összetett elmélete különféle megközelítések által kidolgozott részelméletekből állhat össze, így magába foglalhatja a szubjektum *mikrodinamikájának* főként szemiotikai-pszichoanalitikai megközelítéseit, valamint a szubjektum *makrodinamikájának* szociológiai-ideológiai leírásait. Ezek a szubjektumelméletek egyelőre sokszor csak kiegészítői egymásnak.

iii.

A szemiotikai értelemben vett szubjektumelméletek alakulásának hosszú története van, még ha csak a legismertebb elméletalkotók közül számlálunk is elő néhányat. A „forradalmi fordulatot” kétség kívül Sigmund Freud hajtotta végre, akinek pszichoanalitikai rendszerében a szubjektum már nem egységes birtoklója a jelentésalkotás valamennyi szintjének és elemének, hanem egy *heterogén szerkezet*. Jacques Lacan aztán összeházasítja a pszichoanalízist és a strukturalista nyelvészetet, a szubjektumot pedig *alárendeli* a jelölő működésének, amely nem a valóságot teszi elérhetővé a szubjektum számára, hanem a szubjektumot jelöli más jelölőknek. A szubjektum a vágy motorjával egyre csak utazik a jelölők láncolatán, a referens, de még a jelölt is mindinkább kicsúszik a képből. Emile Benveniste rámutat, hogy a szubjektivitás *nyelvi kategória*, de figyelmen kívül hagyja, hogy létrehozásának szabályait nem a szubjektum irányítja a nyelven keresztül vagy „annak segítségével”. Louis Althusser kidolgozza az ideológiai *interpelláció* elméletét; az interpelláció az a működés, amellyel az ideológia apparátusai megszólítják, viszonyulásra késztetik a szubjektumot, akit a megszólítottásra adott válasza, a viszonyrendszert elfogadó reagálása rögzít a társadalmi pozícióban. Michel Foucault feltárja a szubjektivitás és a hatalom összefüggéseit, a szubjektum szerkezetét irányító *diszkurzív technológiák* logikáját és ökonómiáját. Ez a néhány név is jelzi, hogy a szubjektum kritikája a század második felében egyszerre folyik pszichoanalitikai, nyelvészeti, társadalomtörténeti síkokon.

iv.

A beszélő szubjektum konstituálódását történelmileg sajátos hatalmi technológiák határozzák meg, melyek a társadalomban intézményesítik a diszkurzusok területeit, és azokon belül a lehetséges jelentések áramlását irányítják. A szubjektumnak diszkurzív gyakorlatok által kijelölt, ideológiailag meghatározott helyzeteket kell elfoglalnia ahhoz, hogy hozzáférjen a valóság (egyfajta) ismeretéhez, tudásához, és hogy önmaga identitását és identitásának környezetét kijelenthesse. A szubjektivitás diszkurzív működések funkciója és terméke: a szubjektum jelölő gyakorlatokban jelenti ki önazonosságát, de mindig már az ideológiai „*igazsággrezsimek*” (Foucault) által elosztott szabályokon belül. A klasszikus hierarchia megfordul: a szubjektum a nyelv produktuma.

Ez a tézis arra enged következtetni, hogy az elméletben a szubjektum státusa elsősorban a jelölés és a beszélő szubjektum közötti hierarchiától függ. A posztstrukturalista elméletek számos stratégiát (szemiotikai, pszichoanalitikai, politikai, etikai) alkalmaznak, hogy a nyugati metafizikai kartéziánus, önazonos és történelemtől függetlenül „emberi” szubjektumát decentralizálják, és létrehozzák a szubjektum materiális, társadalmi és pszichológiai konstituálódásának összetett elméletét. Ennek a kísérletnek figyelembe kell vennie nemcsak a szubjektum társadalmi-történelmi makrodinamikáját, hanem pszichoanalitikusan megalapozott mikrodinamikáját is, amely a szubjektivitás „felbukkanását” a tudatban a szimbólum megjelenésével és működésével magyarázza. Mivel a Szimbólum, a társadalmi viszonyrendszereket artikuláló *kulcsjelölő* mindig egy történelmileg sajátos Szimbolikus Rendhez (Lacan) tartozik, a szubjektum makrodinamikájának történelmi vizsgálata és mikrodinamikájának pszichoanalitikai elemzése nem választható el egymástól: a kettő mindig ugyanannak az éremnek — a Szimbolikus öntőformájába „jelvésett” szubjektumnak — a két oldala.

A történelmi, társadalomtörténeti megközelítést válogatásunkban Michel Foucault írása képviseli. A hatalom és a szubjektum kölcsönviszonyát elemző munkáiban Foucault kimutatja, hogy a hatalmi technológiák a szubjektumot a *kirekesztés* elvére alapuló rendszerekben helyezik el, meghatározva, hogy a valóság mely részei válhatnak a kultúra formájában strukturálttá a szubjektum számára. Elhelyezik a szubjektumot a jelentésalkotás tereiben: *tudás és hata-*

lom elválaszthatatlanná válik, az információáramlás és -szűrés a szubjektivitás meghatározó tényezője lesz. A modern szubjektum genealógiájának felvázolásával Foucault rávilágít, hogy a társadalomtudományokban az „individuum” központi szerepe viszonylag új fejlemény, amely a 17. és 18. század fordulóján azért alakult ki, mert szükségessé vált a valóság és benne az emberi jelölő helyének újfajta elrendezése és osztályozása.

A hatalmi technológiák szerkezete a hatalom és a szubjektum reciprocitására épül, és ennek a kölcsönviszonynak az erővonalai változó elrendeződéseket mutatnak. A technológiák történetében megfigyelhető egy elmozdulás a nyíltan elnyomó, a látványosságot taktikaként felhasználó hatalmi berendezkedésektől az alárendelés (subjection) kifinomultabb szerkezetei felé, melyekben a valóság és a szubjektivitás diszkurzív áruvá tétele olyan stratégia, amely a szubjektum (tudatalattijának) pszichológiáját használja ki.

A 18. századra egy *új hatalmi ökonómia* kialakulása megváltoztatja a hatalom erővonalainak elrendeződését a társadalomban. A hatalmi technológiák térszerkezete függőleges helyett vízszintes lesz, a szubjektumot tárgyiasító új osztályozási eljárások pedig arra törekednek, hogy ne csupán egy metafizikus hatalmi központ (Isten, király) látványos jelenlétét éreztessék a társadalomban (kivégzések, felvonulások, stb.), hanem behatoljanak a diszkurzusok minden területére, és létrehozzák a *szubjektivitás újfajta hermeneutikáját*. A modern állam-társadalmak a gyónás keresztény gyakorlatából öröklék ezt a stratégiát; ezért nevezi Foucault a modern társadalmakat *a gyónás társadalmainak*. A szubjektum szüntelen feladata ettől fogva az lesz, hogy ne a hatalom transzcendentális központjához viszonyuljon, hanem saját szubjektivitásához, amelyről folyton a helyes tudást, az egyetlen, társadalmilag kialakított és elfogadott igazságot kell létrehoznia. Ez az eljárás a keresztény gyónás lényege is, melynek során a szubjektum újra elbeszéli önmaga történetét az üdvözülés abszolút tekintélye, a lelkipásztor előtt, aki aztán elmondja neki, mi lenne a helyes változat, az igaz történet (a hitről, szexualitásról, vágyról, hatalomról, stb.). A gyakorlat kiterjedtebbé válik a modern kultúrában, ahol az üdvözülés garanciája az Állam lesz.

v.

A szubjektum konstituálódásának történelmi vizsgálata megvilágíthatja azoknak a diszkurzív gyakorlatoknak a működési logikáját, amelyek a társadalmi szubjektum helyzeteinek szerkezetét kialakítják. Ez a megközelítés azonban nem hatol bele a szubjektum belső szerkezetébe, abba a működésbe, amely a nyelvhasználaton, jelölőkön keresztül hozza létre a tudatban a szubjektivitás érzetét. A szubjektum mikrodinamikájának elmélete adhat számot arról, hogyan válik a szubjektum képessé a nyelvhasználatra, és hogyan hozza létre a szimbolikus rend behatolása a szubjektum pszichoszomatikus rendszerébe a szubjektivitás speciális beszédhelyzetét. Ezt az irányultságot szemlélteti Julia Kristeva írása. Kristeva a nyelvészettel ötvözött lacani pszichoanalízist felhasználva dekonstruálja a hagyományos filológia és grammatika „kompetens” szubjektumát, valamint a husserli fenomenológia transzcendentális szubjektumának metafizikáját, hogy lehatolhasson a jelentés és a szubjektum keletkezési folyamatának lehetséges magyarázatáig.

Lacan elméletében a szubjektum veszteségeken keresztül konstituálódik: az önreflexióhoz szükséges különbségek, elkülönültségek rendszere a tudatban az elsődleges ösztönenergiák elfojtásán és a vágy tárgyainak elvesztésén keresztül alakul ki. Ahhoz, hogy önmagához mint a külvilágtól különálló egységhez tudjon viszonyulni, a szubjektumnak be kell illesztődnie egy olyan jelölő rendszerbe, ahol a szubjektum hiányzik a jelölőből. A jelölő a szubjektumot más jelölők számára képviseli egy szimbolikus láncolatban, és azoknak az ösztönenergiáknak a helyettesítőjeként jelenik meg, melyek elfojtásokon (főként az anyával való azonosság, nem-különállóság elfojtásán) keresztül a tudattalanba kerülnek. A szubjektum, amely itt a jelölők jelöltjévé válik, elcsúszik a jelölők láncolatán, és vágyakozása nem tud többé közvetlen kapcsolatot teremteni a valósággal.

Mindebből az következik, hogy a szubjektum legalapvetőbb élménye a hiány: a jelölő a külvilágnak, a vágy tárgyának, a Másiknak a helyén úgy jelenik meg, mint az egyetlen lehetőség az elvesztett Valós visszaszerzésére, és a szubjektumban lévő hiány kompenzálására készítő vágy lesz a jelölés alapvető motorja. Ezért elengedhetetlen, hogy a szubjektum hiányozzon a jelölőből: a jelölő a szubjektum felett kell, hogy álljon, hogy rajta keresztül a szubjek-

tum önmagához mint a Másiktól különálló entitáshoz viszonyulhasson. A jelölő működése független, önálló logikával és szintaxissal bír, amelyet a történelmileg sajátos Szimbolikus Rend, a társadalom szemitoikai rendszere irányít. A társadalom viszonyrendszerei olyan szimbolikus kulcsjelölőkön keresztül artikulálódnak, mint amilyen a patriarchális rendben a hatalom metaforája, a Fallosz, vagy az Apa Neve. Éppen ezért a társadalmi pozíciók ugyanúgy kizárólag különbségekre és negatív értékekre épülnek, mint a nyelv különbségrendszerében a jelentés. A gyermek nem azért foglal el jelentéshelyzetet a társadalomban, mert erre valami belülről, eleve képessé teszi, hanem azért, mert pozíciója a Falloszhoz képest, negatív módon értéket vesz fel: hiányzik belőle a Fallosz. Ugyanakkor a kulcsjelölő értéke is tisztán metafizikus, és nem egyenlő a szubjektum biológiai meghatározottságával. Az Apa nem birtokolja a Falloszt, csak elfoglalja a hatalmi pozíciók rendszerében a fallikus helyzetet. (Ehhez nem feltétlenül a pénisz kell, hogy szolgáltatssa a biológiailag már determinált megkülönböztető jeget: elég lenne az is, ha minden férfinak összetéveszthetetlenül fél méterrel nagyobb lenne az orra, mint a másik nemnek. A probléma ott kezdődne, hogy az orrot sokkal nehezebb eltakarni, álcázni, titokzatossá tenni.)

A kulcsjelölők által meghatározott társadalmi viszonyrendszerbe beillesztődött szubjektum szubjektivitása mindenkor a nyelvhasználat, a jelölés függvénye lesz. Ezért hagyja meg Kristeva a husserli fenomenológia intencionális predikációját az identitás alapvető feltételeként, a jelölés folyamatát azonban a szubjektum heterogén szerkezetében, tudatos és nem tudatos modalitásaiban egyszerre, párhuzamosan helyezi el. A szubjektumot szimbolikus rögzítő nyelvi állítás, a jelölés a Kristeva által szemiotikusnak nevezett, heterogén, nem tudatos modalitásból táplálkozik: energiáját, késztettségét azoknak a pszichoszomatikus (ösztön)energiáknak a strukturálatlan áramlásából nyeri, amelyek eredetileg a vágy és az azonosulás (identification) elsődleges tárgyaira irányultak. Az azonosulás elfojtásával, a szimbolikus determinált jelölő felbukkanásával kialakuló éntudat a mindenkori nyelvhasználat, a megszerkesztett, homogén nyelvi folytonosság terméke. Ezt az egységet, a predikált identitás állapotát azonban bizonyos „nem-szokványos” beszédmodok a szimbolikus szabályok megtagadásával megbontgatják. Ezért vizsgálja Kristeva azokat a „marginális diszkurzusok-

kat”, amelyek ritmikusságon, grammatikai szabálytalanságokon, brutalitáson keresztül „visszacsatolják” a szubjektumot a szimbolikus előtti, szemiotikus áramlásba, a heterogén test érzetébe. Működésükön keresztül ezek a jelölő gyakorlatok szemléltethetik a szubjektum és a jelentés keletkezését, *folyamatszerűségét*, és a szubjektum szerkezetének heterogenitását. Kristeva elképzelése a „nem-szokványos” beszédmódokról természetesen elegendő okot szolgáltat arra, hogy rendszerében (legalábbis irodalomelméleti vonatkozásaiban) a klasszikus deviáció-elmélet megjelenésére gyanakodjunk. A gyanú igazolása már legyen az olvasó dolga.

vi.

A szubjektum tudatos modalitása Lacan szerint menekül a tudattalan elől — a szubjektum nem mer szembesülni azokkal a vágytartalmakkal, amelyek elfojtása biztosítja identitásának (látszólagos) integrációját. Slavoj Žižek ezt a meglátást kapcsolja össze a szubjektum történelmi makrodinamikájával, hogy pszichoanalitikus alapozást nyújtson annak a tételnek, amely Foucault írásait is vezérelte: az Ideológia sohasem rángerőszakolt valósággént működik, hanem éppen ellenkezőleg, (szimbolikusan meghatározott) menekülési teret kínál fel a szubjektumnak, ahol a tudattalan fenyegető tartalmaival, folyékonyságával szemben szilárd önazonosságra találhat. Az identitás felkínált pozíciói azonban már mindig társadalmilag meghatározottak, és a Valós speciális, nyelvileg-ideológiailag megszerkesztett változatában rögzítik a szubjektumot. Žižek jelen szövege azt a kritikai megközelítést követi, amely egyszerre kívánja felhasználni a szubjektum mikrodinamikájának és makrodinamikájának elméleti részeit (ezúttal főként Marxot és Lacant), hogy szemléltesse a szubjektum elméletének egyik tézisé, mely szerint az ideológia a tudattalan kizsákmányolása. Módszertanát bizonyos tekintetben a fent említett két irányultság találkozási pontjának tekinthetjük.

vii.

A posztstrukturalista szubjektumelméletekben az összetett rendszer kidolgozására tett kísérletek mellett a nyolcvanas években megjelent egy „apokaliptikus” hangnem is; a szubjektum haláláról, a filozófiai-szemiotikai szubjektumfogalom letűntéről szóló beszéd.

Egyes kritikusok úgy látták, hogy a modern filozófiatörténet alapvető diszkontinuitásait létrehozó Marx, Nietzsche, Freud, Heidegger, Wittgenstein után a huszadik század második felének elméletalkotói (például Lacan, Althusser, Foucault), végképp „leszámoltak” a szubjektummal. Jean-Luc Nancy 1988-ban feltette tizenkilenc kortárs francia filozófusnak a kérdést: „Ki jön a szubjektum után?” (*Cahiers Confrontations*, no.20., 1989/IV.), főképp azzal a szándékkal, hogy rákérdezzen, értelmes, szükségszerű és aktuális-e a kérdés. Válogatásunk negyedik részében a szubjektum-kritika „francia iskolájának” két filozófusa, Maurice Blanchot és Gilles Deleuze válaszol (?) a kérdésre.

Szeged

Kiss Attila

I. A szubjektum makrodinamikája

A SZUBJEKTUM ÉS A HATALOM

Miért tanulmányozzuk a hatalmat: a szubjektum kérdése¹

A gondolatok, amelyeket a következőkben meg szeretnék tárgyalni, nem képviselnek sem egy elméletet, sem egy módszertant.

Először is arról beszélek, mi volt munkám célja az elmúlt húsz év során. Nem a hatalom különféle megnyilvánulásait kívántam elemezni, és nem is egy ilyen analízis alapjait kívántam kidolgozni.

Célkitűzésem ehelyett az volt, hogy megírjam azoknak a különböző módozatoknak a történetét, amelyek az embereket kultúránkban szubjektummá alakítják. Munkáimban a tárgyasításnak három olyan módjával foglalkoztam, amelyek embereket szubjektumokká formálnak át.

Az első módozatba azok a kutatások tartoznak, amelyek igyekeznek tudományos státusra szert tenni; ilyen például a beszélő szubjektum tárgyasítása a *grammaire générale*-ban, a filológiában és a nyelvészetben. Ugyancsak ebbe az első módozatba tartozik a termelő, dolgozó szubjektum tárgyasítása a gazdasági javak és a közgazdaság elemzésében. Harmadik példaként szolgálhat a létezés pusztá tényének tárgyasítása a biológiában vagy a természetrajzban.

Munkám második részében a szubjektum tárgyasítását az általam „megosztó társadalmi gyakorlatoknak” nevezett területen vizsgáltam. A szubjektum vagy önmagán belül van megosztva, vagy másoktól van elválasztva, és ez a folyamat eltárgyasítja. Erre a társadalmi tevékenységre példa az örült és a normális, a beteg és az egészséges, a bűnöző és a „jófiú” kettőssége.

Végül azt igyekeztem megfigyelni — jelenleg is ezzel foglalkozom —, ahogy az emberek önmagukat alakítják át szubjektummá. Kiválasztottam például a szexualitás területét — azt, ahogy az emberek megtanulják önmagukat a „szexualitás” szubjektumának tekinteni.

Kutatásaimnak így tehát nem a hatalom, hanem a szubjektum a fő témája.

Való igaz, hogy meglehetősen szoros kapcsolatba kerültem a hatalom kérdésével. Már munkám elején úgy láttam, hogy miközben a szubjektum termelői és jelölői viszonyrendszerekbe kerül, egyúttal igen összetett hatalmi relációkba is beillesztődik. Úgy véltem, hogy a gazdaságtörténet és -elmélet jó eszközt nyújt a termelési viszonyok vizsgálatához; a nyelvészet és a szemiotika a jelölés viszonyaihoz biztosít eszközöket; a hatalmi viszonyok tanulmányozásához ellenben nem rendelkezünk eszközökkel. Csak jogi modellek alapján tudunk a hatalomról gondolkodni: Mi legitimizálja a hatalmat? Esetleg intézményes modellekre alapuló elgondolások állnak rendelkezésünkre a hatalomról: Mi az állam?

Így aztán szükségessé vált, hogy kibővítsük a hatalom meghatározásának dimenzióit, amennyiben ezt a definíciót a szubjektum tárgyasításának tanulmányozásához kívánjuk felhasználni.

Szükségünk van-e a hatalom elméletére? Mivel minden elmélet feltételez valamiféle előzetes tárgyasítást, az elmélet nem tehető meg az analitikus munka alapjának. Ez az elemző munka ugyanakkor nem folyhat állandó fogalomalkotás nélkül. A fogalomalkotás pedig mindig kritikai gondolkodást kíván — folyamatos ellenőrzést.

Az első dolog, amit ellenőrizni kell: a „fogalmi szükségletek”. Ezen azt értem, hogy a fogalomalkotásnak nem szabad a tárgy elméletére alapulnia — nem a konceptualizált tárgy a helyes fogalomalkotás egyetlen kritériuma. Ismernünk kell azokat a történelmi körülményeket, amelyek fogalomalkotásunkat motiválják. Történelmileg tudatában kell lennünk jelenlegi helyzetünknek.

Másodikként ellenőriznünk kell a valóságnak azt a típusát, amellyel dolgozunk.

Egyszer egy író egy jól ismert francia napilapban csodálkozásának adott hangot: „Miért hozzák olyan sokan szóba manapság a hatalom fogalmát? Annyira fontos téma ez? Olyan önálló dolog, amit más problémák figyelembe vétele nélkül meg tárgyalhatunk?”

Az író csodálkozása erősen meglep. Kétségeim vannak afelől, hogy ezt a kérdést első ízben a huszadik században tették volna fel. Számunkra ez mindenesetre nem pusztán egy elméleti kérdés, hanem tapasztalataink része. Két „patologikus formát” szeretnék csak megemlíteni — a hatalom két „betegségét” —, a fasizmust és a sztálinizmust. A számos ok közül, amelyek miatt ezek a formák számunkra annyira megfeythetetlenek, az egyik az, hogy történelmi egyedülállóságuk ellenére nem igazán eredetiek. Olyan mechaniz-

musokat használtak fel és terjesztettek ki, melyek a legtöbb társadalomban már megvoltak. Ennél is többről van szó: annak ellenére, hogy megvolt a maguk belső őrülete, nagymértékben a mi saját politikai észjárásunk gondolatait és eljárásait használták.

A hatalmi viszonyok új ökonómiájára van szükségünk — az *ökonómia* szót itt elméleti és gyakorlati értelemben is használom. Más szóval: Kant óta a filozófia szerepe az, hogy megakadályozza az értelmet abban, hogy túlmenjen a tapasztalatokban adott dolgok határán; de ugyanettől a pillanattól fogva — azaz a modern állam és a társadalom politikai igazgatásának kifejlődése óta — az a feladat is a filozófiára hárul, hogy megfigyelje a politikai racionalitás mértéktelen hatalmi megnyilvánulásait. Ez pedig meglehetősen nagy elvárás.

Mindenki tisztában van ezekkel a banális tényekkel. Az azonban, hogy banálisak, nem jelenti azt, hogy nem is léteznek. A banális tényekkel az a dolgunk, hogy felfedezzük — vagy megpróbáljuk felfedezni —, milyen specifikus és talán eredeti probléma kapcsolódik hozzájuk.

A racionalizáció és a politikai hatalom túlkapásai közti összefüggés nyilvánvaló. Éppen ezért nem kellene bürokráciára vagy koncentrációs táborokra várnunk, hogy felismerjük az effajta összefüggések létezését. A kérdés azonban az, hogy mit tegyünk egy ilyen magától értetődő ténnyel?

Próbálkozzunk az értelemmel? Véleményem szerint ez lenne a legterméketlenebb módszer. Először is azért, mert ennek a területnek nincs semmi köze a bűnhöz vagy az ártatlansághoz. Másodszor pedig azért, mert botor dolog az értelemre mint az értelmetlenség ellentettjére hivatkozni. Végül pedig azért, mert ez a próbálkozás vagy a racionalizmus, vagy az irracionalizmus önkényes és megunt csapdájába kényszerítene bennünket.

Kíséreljük meg feltárni ezt a fajta racionalizmust, amely, úgy tűnik, modern kultúránk jellemző vonása, és amely az *Aufklärung*-ban gyökerezik? Azt hiszem, ezt a megközelítést követte a frankfurti iskola néhány tagja. Az én célom azonban nem az, hogy belekezdjek munkájuk tárgyalásába, annak ellenére, hogy eredményeik rendkívül fontosak és értékesek. Ehelyett egy másik eljárást javasolnék a racionalizáció és a hatalom közti kapcsolatok vizsgálatához.

Hasznos lehet, ha a társadalom vagy a kultúra racionalizációját nem egy egységes egésznek vesszük, hanem a folyamatot több

területen elemezzük, melyek közül mindegyikre jellemző egy alapvető tapasztalat: az örület, a betegség, a halál, a bűnözés, a szexualitás, és így tovább.

Úgy gondolom, a *racionalizáció* szó veszélyes. Az a feladatunk, hogy egyes racionalitásokat elemezzünk, és ne az általában vett racionalizáció előrehaladását emlegessük folyton.

Azzal együtt, hogy az *Aufklärung* nagyon fontos szakasz volt történelmünkben és a politikai technológia fejlődésében, azt hiszem, sokkal távolibb folyamatokat kell figyelembe vennünk, ha azt akarjuk megérteni, hogyan kerültünk saját történelmünk csapdájába.

Én egy más módszert javasolnék ahhoz, hogy közelebb jussunk a hatalmi viszonyok új ökonómiájához: olyan módszert, amely empirikusabb, közvetlenebb összefüggésben van jelenlegi helyzetünkkel, és több kapcsolatot foglal magában az elmélet és a gyakorlat között. A módszer abban áll, hogy a hatalom különféle formáival szemben megnyilvánuló ellenállás formáit vesszük kiindulópontnak. Hogy egy másik metaforával éljek, ez a megközelítés az ellenállást egyfajta kémiai katalizátorként használja, melynek segítségével hatalmi viszonyokra derít fényt, meghatározza helyzetüket, feltárja alkalmazási területüket és módszereiket. Ahelyett, hogy a hatalmat belső racionalitásának szemszögéből elemezné, ez a módszer a stratégiák antagonizmusán keresztül veszi elemzés alá a hatalmi viszonyokat.

Ahhoz például, hogy meglássuk, mit ért társadalmunk az épelméjűségen, talán azt kellene megvizsgálnunk, mi történik az örület területén.

A jogszerűséget megérthetnénk a jogtalanság területét kutatva.

A hatalmi viszonyok jelentésének megértéséhez pedig talán az ellenállás formáit kellene feltárnunk, és azokat a kísérleteket, amelyek ezeket a viszonyokat igyekeznek megbontani.

Kiindulásképpen vegyünk egy sor ellenszegülési formát, amelyek az elmúlt néhány év során alakultak ki: ilyen például az ellenszegülés azzal a hatalommal szemben, amelyet a férfiak gyakorolnak a nők felett, vagy a szülők a gyermekek, a pszichiátria az elmebetegek, az orvostudomány a népesség, a bürokrácia az emberek életmódja felett.

Nem elég annyit kijelentenünk, hogy ezek a hatósággal szemben folytatott küzdelmek; meg kell próbálnunk még pontosabban meghatározni, hogy mi az, ami közös bennük.

1/ Mind „határokat átszelő” küzdelmek, azaz nincsenek egy országra korlátozva. Természetesen egyes országokban könnyebben és nagyobb mértékben fejlődnek ki, de nincsenek a kormányzat egy meghatározott politikai vagy gazdasági formájához kötve.

2/ Ezek a küzdelmek magukat a hatalom által gyakorolt hatásokat célozzák meg. Az orvosi szakmát például elsősorban nem azért bírálják, mert nyereséget termelő vállalkozás, hanem azért, mert ellenőrizhetetlen hatalmat gyakorol az emberek teste, élete és halála felett.

3/ „Közvetlen” küzdelmek, mégpedig két okból. Az ilyen küzdelmekben az emberek a hatalom velük legközelebbi kapcsolatban álló megnyilvánulásait bírálják, az olyan hatalmi formákat, amelyek hatásukat egyénekre gyakorolják. Nem a „legfőbb ellenséget”, hanem a közvetlen ellenséget keresik. Problémáikra sem a jövőben várnak megoldást (pl. felszabadítást, forradalmat, az osztályharc végét). A magyarázatok elméleti skálájával vagy a történéseket (véleményben) megosztó forradalmi renddel összevetve ezek anarchista küzdelmek.

De nem ezek a pontok a legeredetibbek bennük. A következő vonások számomra specifikusabbnak tűnnek:

4/ Oyan küzdelmekről van szó, amelyek megkérdőjelezik az egyén státusát: egyfelől határozottan állítják az egyén jogát ahhoz, hogy különböző legyen, és hangsúlyoznak minden olyan vonást, amely az egyént igazán egyénivé teszi. Másfelől támadnak mindent, ami az egyént elkülöníti, másokkal való kapcsolatait megbontja, szétzilálja a közösségi életet, az egyént kényszerűen önmagára utalja és korlátokat szabva saját identitásához köti.

Ezek a küzdelmek nem igazán az „individuális” ellen vagy mellett vannak, inkább az „individualizáció irányítottsága” ellen folynak.

5/ Ezek a küzdelmek a hatalomnak olyan hatásaival szegülnek szembe, amelyek a tudással, a kompetenciával, a képzettséggel vannak kapcsolatban; a tudás kiváltságaival szemben folytatott küzdelmekről van szó. Ugyanakkor szembeszállnak a titkolózással, az elferdítéssel, az emberekre ráerőszakolt misztifikáló megjelenítésekkel is.

Nincs ebben semmi „szcientizmus” (azaz a tudományos ismeret értékebe vetett dogmatikus hit), de nem jelenti minden igazolt igazság kételkedő és relativisztikus elutasítását sem. Az a mód kérdőjeleződik itt meg, ahogy a tudás áramlik és működik, ahogy a hatalomhoz kapcsolódik. Vagyis a *régime du savoir*.

6/ Végezetül, ezek a jelenlegi küzdelmek mind egyetlen kérdés körül forognak: Kik vagyunk? Elutasítják a fenti absztrakciókat, a gazdasági és ideológiai állami erőszakot, amely nem törődik azzal, hogy egyénileg kik vagyunk, és egyúttal elutasítják a tudományos vagy bürokratikus hivatali inkvizíciót, amely meghatározza az egyén identitását.

Összefoglalva, ezeknek a küzdelmeknek a fő célja nem az, hogy „ilyen vagy olyan” hatalmi intézményt, csoportot, elitet, osztályt támadjanak; inkább a hatalom egy technikája, egy formája ellen irányulnak.

A hatalomnak ez a formája arra a közvetlen mindennapi életre gyakorolja hatását, amely kategorizálja az egyént, megjelöli saját individualitásával, hozzáragasztja saját identitásához, rákényszeríti az igazság törvényét, amelyet az egyénnek fel kell ismernie és el kell fogadnia, és amelyet őbenne másoknak fel kell ismerniük és el kell fogadniuk. A hatalomnak olyan formája ez, amely egyénekből szubjektumokat hoz létre. A *szubjektum* szónak két jelentése van: az egyikben az egyén irányításon és függőségen keresztül másnak van alávetve [*subject to*], a másikban pedig egyfajta lelkiismeret vagy önismeret saját identitásához köti. Mindkét jelentés egy hatalmi formára enged következtetni, amely az egyént valaminek aláveti, alárendeli [*subjugates and makes subject to*].

Általában véve a küzdelmeknek három típusát különböztethetjük meg: vagy uralmi formák (etnikai, társadalmi és vallási elnyomás) ellen irányulnak; vagy a kizsákmányolás formái ellen, melyek az egyéneket elválasztják attól, amit megtermelnek; vagy pedig az ellen, ami az egyént önmagához köti, és ezáltal másoknak alárendeli (ide tartoznak az alárendeltség [*subjection*] elleni, valamint a szubjektivitás és az alávetettség [*submission*] formái elleni küzdelmek).

Úgy gondolom, a történelemben számos példát találhatunk a társadalmi küzdelmeknek erre a három fajtájára, vagy egymástól elszigetelt, vagy összekeveredett formájukban. Az egyik közülük azonban a legtöbb esetben akkor is dominál, amikor összekeverednek. A feudális társadalmakban például az etnikai és társadalmi elnyomás formái ellen folytatott küzdelmek voltak túlsúlyban, holott a lázadás okai közül a gazdasági kizsákmányolás is nagyon fontos lehetett volna.

A tizenkilencedik században a kizsákmányolás elleni küzdelem került előtérbe.

Napjainkban az alárendeltség formái — a szubjektivitás alávetettsége — elleni küzdelem válik mind fontosabbá, bár nem tűntek el az uralom és a kizsákmányolás formáival szemben folytatott küzdelmek sem. Éppen ellenkezőleg.

Az a gyanúm, hogy társadalmunk nem először kerül szembe a küzdelemnek ezzel a fajtájával. Mindazokat a mozgalmakat, amelyek a tizenötödik és a tizenhatodik században zajlottak és fő kifejeződésük, eredményük a Reformáció volt, úgy kellene elemeznünk, mint a nyugati szubjektivitás-élmény nagy válságát, és mint lázadást az ellen a vallási és erkölcsi hatalom ellen, amely a középkorban ezt a szubjektivitást kialakította. Az igény, hogy közvetlenül részt vehessünk a lelki életben, az üdvözülés elnyerésében, a Könyvben lefektetett igazságban — mindez egy új szubjektivitásért folytatott küzdelem volt.

Tudom, milyen ellenvetéseket lehet tenni. Mondhatjuk, hogy az alárendeltség [*subjection*] minden fajtája származtatott jelenség, hogy pusztán egyéb gazdasági és társadalmi folyamatok következményei: eredőik a termelőerők, az osztályharc, az ideológiai struktúrák, amelyek meghatározzák a szubjektivitás formáját.

Bizonyos, hogy az alárendeltség mechanizmusait nem lehet a kizsákmányolás és az uralom mechanizmusaival való kapcsolaton kívül tanulmányozni. Nem arról van azonban szó, hogy pusztán csak alapvetőbb mechanizmusok „végpontját” jelentik. Összetett és körkörös kapcsolatban vannak más formákkal.

Annak, hogy társadalmunkban ez a fajta küzdelem egyre inkább túlsúlyba kerül, az az oka, hogy a tizenhatodik század óta folyamatosan fejlődik a hatalomnak egy új politikai formája. Ez az új politikai szerkezet, mint mindenki tudja, az állam. A legtöbbször azonban az államot úgy képzelik el, hogy az egyfajta politikai hatalom, amely az egyénekről nem vesz tudomást, és csak az egész közösség érdekeit, pontosabban a polgárok egy osztályának vagy csoportjának érdekeit veszi tekintetbe.

Ez így is van. Szeretném azonban hangsúlyozni azt a tényt, hogy az állam hatalma (és ez erejének egyik oka) egyszerre individualizáló és totalizáló hatalmi forma. Véleményem szerint soha nem volt az emberi társadalmak történelmében — még a régi kínai társadalomban sem — ilyen furfangos kombinációja egyazon politikai struktúrákon belül az individualizáló technikáknak és a totalizációs eljárásoknak.

Ez abból adódik, hogy a modern nyugati állam egy új politikai formában integrált egy régi hatalmi technikát, amely keresztény intézményekben gyökerezett. Hívjuk ezt a hatalmi technikát lelkipásztori hatalomnak.

Először erről a lelkipásztori hatalomról szólnék néhány szót.

Sokszor elhangzott már, hogy a Kereszténység olyan etikai kódot hozott létre, amely alapvetően különbözött az ókori világtól. Rendszerint kisebb hangsúly kerül arra a tényre, hogy egyszersmind új hatalmi viszonyokat jelentetett meg és terjesztett el az ókori világban.

A Kereszténység az egyetlen vallás, amely Egyházzá szervezte magát. Mint ilyen, azt az elvi posztulátumot fogalmazza meg, hogy vallásos képességüktől fogva bizonyos személyek nem hercegeként, előjáróként, prófétaként, jóvendőmondóként, jótevőként, oktatóként, stb., hanem lelkipásztorként szolgálhatnak másokat. Ez a szó ugyanakkor a hatalomnak egy nagyon speciális formáját jelöli.

1/ A hatalomnak olyan formája ez, amelynek végső célja, hogy biztosítsa az egyéni üdvözülést a túlvilágon.

2/ A lelkipásztori hatalom nem egyszerűen olyan hatalmi forma, amelyik parancsol; egyúttal arra is késznek kell lennie, hogy feláldozza magát a nyáj életéért és üdvözüléséért. Ennélfogva különbözik a királyi hatalomtól, amely alattvalóitól [*subjects*] követel áldozatot, hogy a trónt megmentsék.

3/ A hatalomnak olyan formájáról van szó, amely nem csupán az egész közösséggel törődik, hanem minden egyes egyénnel külön-külön, egész élete során.

4/ Végül, a hatalomnak ezt a formáját nem lehet úgy gyakorolni, hogy ne tudnánk, mi van az emberek fejében, hogy ne térképeznénk fel lelküket, hogy ne készítenénk őket titkaik felfedésére. Ez a hatalom feltételezi a lelkiismeretről való tudást és az irányítására való képességet.

Ez a hatalmi forma (szemben a politikai hatalommal) az üdvözülésre orientálódik. Áldozathozó (szemben az uralkodói elvvel); individualizáló (szemben a jogi hatalommal); egész életen át folyamatosan működik, és az igazságnak — pontosan az egyén igazságának — a létrehozásához kapcsolódik.

Erre persze az az automatikus válasz, hogy mindez már a történelemé; a lelkipásztori funkció, ha nem tűnt is el, mindenesetre hatékonyságának jó részét már elvesztette.

Ez igaz, de azt gondolom, különbséget kell tennünk a lelkipásztori hatalom két aspektusa között — az egyik az egyházi intézményesítés, amely a tizennyolcadik század óta megszűnt vagy legalábbis elvesztette működési erejét, a másik pedig ennek az intézményesítésnek a funkciója, amely az egyházi intézményen kívül elterjedt és megsokszorozódott.

A tizennyolcadik század körül egy fontos jelenség játszódott le — ennek az individualizáló hatalomnak az új elosztása, új megszerveződése.

Nem hiszem, hogy a „modern államot” olyan dolognak kellene tekintenünk, mint ami az egyének felett jött létre, figyelmen kívül hagyva identitásukat vagy még pusztán létüket is; ellenkezőleg, az állam igen kifinomult struktúra, amelybe az egyének beépíthetők, egy feltétellel: ennek az individualitásnak új formát kell öltenie, és alá kell rendelődnie egy sor rendkívül sajátos mintának.

Bizonyos szempontból az államot az individualizáció modern mátrixának, vagy a lelkipásztori hatalom új formájának tekinthetjük.

Még néhány szót erről az új lelkipásztori hatalomról.

1/ Céljában változást figyelhetünk meg, hiszen immár nem arra irányult, hogy az embereket elvezesse üdvözülésükhöz a túlvilágon, hanem még ebben az életben kívánta számukra biztosítani azt. Ebben a kontextusban az *üdvözülés* szó új jelentéseket vesz fel: egészség, jólét (azaz kellő gazdagság, életszínvonal), biztonság, védelem a balesetekkel szemben. Egy sor „világi” cél vette át a hagyományos lelkipásztorkodás vallásos törekvéseinek helyét, méghozzá igen zökkenőmentesen, mivel különféle okok miatt a lelkipásztori tevékenység ezeknek a céloknak bizonyos részét járulékos módon továbbkísérte; gondoljunk csak az orvostudomány szerepére és jóléti funkciójára, amelyet hosszú ideig a katolikus és a protestáns egyház biztosított.

2/ Ezzel együtt a lelkipásztori hatalom tisztviselőinek száma megnövekedett. Alkalmanként a hatalomnak ezt a formáját az államgépezet vagy legalábbis egy közszolgálati intézmény gyakorolta, mint például a rendőrség. (Ne felejtjük el, hogy a rendőrséget a tizennyolcadik században nem csupán a törvény és a rend fenntartására találták ki, és nem is csak a kormányok megsegítésére az ellenségeikkel szemben vívott harcaikban, hanem arra is, hogy biztosítsa a városi ellátást, a higiéniát, az egészségügyet és más feltételeket, amelyek a kézművességhez és a kereskedelemhez voltak

szükségesek.) Időnként ezt a hatalmat magánvállalkozások, jóléti társaságok, adakozók és általában véve emberbarátok gyakorolták. Ugyanakkor a lelkipásztori funkciók felvételére mozgósították az ősi intézményeket is, így például a családot. Összetett struktúrák is gyakorolták ezt a hatalmat, mint például az orvostudomány, amely egyaránt magába foglalta a szolgáltatásaikat piacgazdasági elvek szerint áruló magánkezdeményezéseket csakúgy, mint a közszolgálati intézményeket, így például a kórházakat.

3/ Végül, a pásztori hatalom törekvéseinek és gyakorlóinak megszaporodása az emberről való tudás fejlődését két szerep köré összpontosította: az egyik globalizáló és mennyiségi jellegű, és a népeségre irányul; a másik analitikus, és az egyénnel áll kapcsolatban.

Mindez azzal járt, hogy a lelkipásztori típusú hatalom, amely évszázadokon — több, mint egy évezreden — keresztül egy meghatározott vallási intézményhez kötődött, hirtelen kiterjedt a társadalom egész felépítésére, és intézmények sokaságában talált támogatásra. A többé-kevésbé összefonódott, többé-kevésbé rivalizáló lelkipásztori és politikai hatalom kettősségének helyében pedig megszületett egy individualizáló „taktika”, amely egy sor hatalmi formát jellemzett: a család, az orvostudomány, a pszichiátria, az oktatás, a munkaadók hatalmát.

A tizennyolcadik század végén Kant írt egy rövid szöveget az egyik német újságba, a *Berliner Monatschrift*-be. A címe így hangzott: *Was heisst Aufklärung?* Sokáig viszonylag kis jelentőségű írásnak tekintették, és még ma is annak tartják.

Én azonban a magam részéről nagyon érdekesnek és elgondolkodtatónak tartom, mivel ez volt az első alkalom, hogy egy filozófus nem csupán a metafizikai rendszer vagy a tudományos ismeret alapjainak vizsgálatát tette meg a filozófia feladatának, hanem egy történelmi esemény — egy friss, sőt kortárs esemény tanulmányozását.

Amikor 1784-ben Kant megkérdezte, „Was heisst Aufklärung?”, ez alatt azt értette: Mi folyik most éppen? Mi történik velünk? Mi ez a világ, ez a korszak, ez a jelenlegi pillanat, amelyben élünk?

Vagy más szavakkal: Mik vagyunk mi? mint *Aufklärer*, mint a Felvilágosodás része? Hasonlítsuk össze ezt a descartes-i kérdéssel: Ki vagyok én? Én, mint egy egyedi, de univerzális és nem-történelmi szubjektum?

Kant azonban valami mást kérdezett: Mik vagyunk mi? a történelem egy egészen pontosan meghatározott pillanatában. Kant kér-

dése úgy jelentkezik, mint ami egyszerre analízise önmagunknak és saját jelenünknek.

Úgy vélem, a filozófiának ez az vonatkozása egyre fontosabbá vált. Hegel, Nietzsche...

Az „egyetemes filozófia” másik aspektusa nem tűnt el. Mind fontosabbá válik azonban a filozófiának az a feladata, hogy világunknak kritikus elemzését adja. Talán minden filozófiai probléma közül a jelen problémája a legbizonyosabb, meg annak a kérdése, hogy mik is vagyunk mi ebben az adott pillanatban.

A cél manapság talán nem is az, hogy felfedezzük, mik vagyunk, hanem inkább az, hogy elutasítsuk azt, amik vagyunk. El kell képzel-nünk és fel kell építenünk azt, ami lehetnének, hogy megszabadulhas-sunk az effajta politikai „kettős kötelektől”, a modern hatalmi struktú-rák egyidejű individualizáló és totalizáló működésétől.

A tanulság tehát: napjaink politikai, etikai, társadalmi, filozófiai problémája nem az, hogy megpróbáljuk megszabadítani az egyént az államtól és az állam intézményeitől, hanem az, hogy egyaránt megszabadítsuk magunkat az államtól és az individualizációnak attól a fajtájától, amely az államhoz kötődik. Elő kell segítenünk a szubjektivitás új formáinak kialakulását, mégpedig úgy, hogy eluta-sítjuk azt az individualitást, amelyet évszázadokon keresztül ránkér-őszakoltak.

*Párizs
Szeged*

*Michel Foucault
Fordította: Kiss Attila*

II. A szubjektum mikrodinamikája^{2/a}

A beszélő szubjektum

Ferdinand de Saussure munkásságát két posztulátumban tudnám összefoglalni, amelyek termékenyítőleg hatottak a strukturalizmus két hasonló áramlatára.

Először: a nyelv rendszer — ez a posztulátum, melyet a *Cours de linguistique générale* [Bevezetés az általános nyelvészetbe] című munkájában fejt ki, lesz az alapja annak a strukturalista áramlatnak, amely minden emberi tevékenységet, így minden jelölő gyakorlatot, rendszerként kezel. Itt elsősorban Lévi-Strauss munkáira gondolok a rokonság és a mítoszok rendszereiről, valamint a strukturalista szemiotika teljes áramlatára. Másodszor: a nyelv, mint rendszer, a jelölőn keresztül artikulálódik, amely meghaladja a beszélő szubjektum tudatát (és így rendszerszerűségét). Ezt fejt ki Saussure *Anagrammes* című munkájában a latin és a védikus költészet alapját képező asszonáncokról, amelyek majdhogynem kabalisztikus rendbe állítva Saussure számára különös libidós és/vagy vallásos jelentőségű tulajdonnevet jelölnek. Éppen ez a tendencia fog teret nyerni, miután a pszichoanalízis betör a nyelvvel foglalkozó elméletek területére, vagyis amikor Freud kifejezése — a tudattalan — megújítja a beszélő szubjektum klasszikus vagy kartéziánus fogalmát, és lehetővé teszi a jelölő gyakorlat dialektikus felfogásának materialista megalapozását.

Mielőtt azonban elérkeznénk a strukturalizmusnak a saussure-iánus poétika és a pszichoanalízis által közösen előidézett hanyatlásához, néhány szót szeretnék szólni a saussure-i elmélet első — a nyelvet rendszerként kezelő — aspektusa által inspirált beszélő szubjektum fogalmáról.

A kimondott [*enunciated*] elméletei

Ebbe az elmélettípusba sorolom először a szigorúan vett strukturalista elméleteket, amelyek egyrészt a jelölt, másrészt a jelölő artikulációit vizsgálják, valamint e kettő (elsősorban áthelyezésen alapuló vagy izomorf) viszonyait. Ezek az elméletek csak a megnyilat-

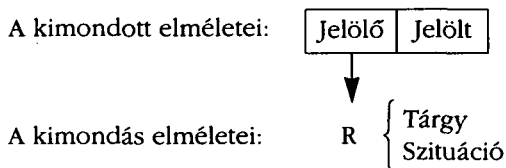
kozásra koncentrálnak, s nem foglalkoznak a kimondott *létrehozásával*, következésképpen kizárják a beszélő szubjektum szerepét.

Ide sorolom másodszor a generatív elméleteket. Ezek olyan kétszintű modellel dolgoznak (mély- és felszíni szerkezet), melynek szintjei között látszólag nincs minőségi különbség: ugyanazok a logikai és szintaktikai kategóriák artikulálódnak a felszíni- és a mély szerkezetben. Ez a megkülönböztetés világosan következik abból az ismeretelméleti kiindulópontból, amely szerint a tudatos szubjektum — a kartéziánus szubjektum — a mély- és a felszíni szerkezetet egyaránt megtartja.^{2/b}

Ebből a nézőpontból (vagyis a beszélő szubjektumra vonatkozó ismeretelméleti előfeltevések nézőpontjából) a saussure-i elmélet első változata és a generatív elméletek, számomra úgy tűnik, azonos episztemológiai alapokra építenek.³

A kimondás [enunciation] elméletei

A kimondás elméleteiben a rendszerként felfogott nyelv kifejezését felváltja a *diszkurzus* kifejezése: olyan rendszer ez, mely bizonyos feltételek mellett hozható létre (referenciák, interszubjektivitás, a közlés résztvevőinek szándékából eredő modalitás). A kimondás elméletei számára a nyelv egyszerre gyakorlat és rendszer, egy rendszer alkalmazása beszélő szubjektumok között. A kimondás elméleteinek tárgyát a saussure-i jel következő adaptációjával mutatom be (1. ábra).

1. ábra

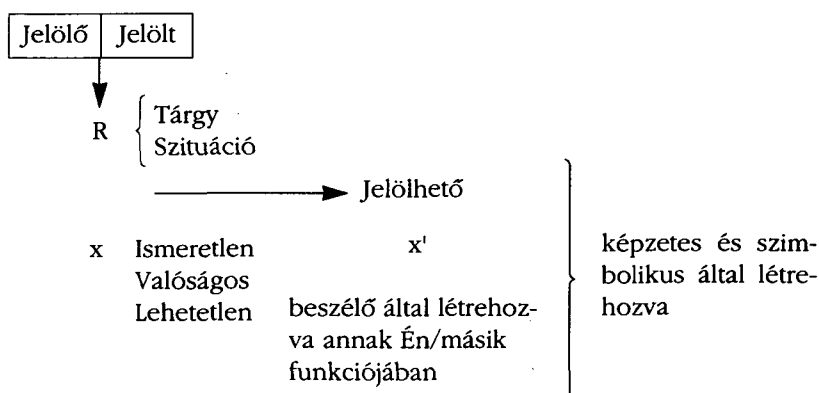
Ez a tendencia, melyet az Egyesült Államokban a generatív grammatika szociológiai adaptációja, Franciaországban pedig a diszkurzelméletek képviselnek, megnyitja az értelem [sense] és a jelölés nyelvészetén túli területeit a szociológia és a pszichológia felé. Ez annak tulajdonítható, hogy egy jelentésre vonatkozó rendszer létrejöttének feltételei mindenekelőtt társadalmi-történeti és inter-

szubjektív jellegűek. Így a beszélő szubjektum megújulásának első mozzanata a *szituációban* keresendő.

Ha azonban kellő körültekintéssel vizsgáljuk a beszélő szubjektumot, az még a szociológia és a pszichológia kontextusában, sem lesz más, mint a fenomenológiai szubjektum, amit Husserl transzcendentális egonak nevezett. Ez a szubjektum olyan logikai, sőt metafizikai posztulátum, amely biztosítja a jelentés folyamatosságát és teljességét. A transzcendentális ego a garanciája a már mindig is meglévő jelentésnek, amin kívül sem a fenomenológiai gondolkodásnak, sem az ebből eredő kimondás elméleteinek nincs semmi keresni valójuk.⁴ Másképp megfogalmazva, továbbra is alkalmasak minden olyan jelölő folyamat leírására, amely a tudatos szférában működik, és feltételezi a beszélő szubjektum homogenitását és egységét. Ugyanakkor képtelenek figyelembe venni először is az értelmet, mint gyakorlatot, amely nem jelenség, hanem keletkezési folyamat, és feltételezi az azonosság (éppen annyira a beszélő szubjektum, mint a kommunikáció céljából létrejövő jelölés azonosságának) folytonos (megalkotó és destruáló) dialektikáját.

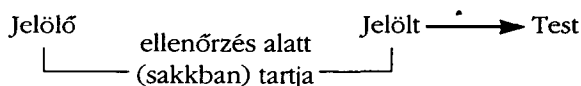
Ezek az elméletek hasonlóképp figyelmen kívül hagynak bizonyos jelölő gyakorlatokat, amelyek a társadalom és a szubjektivitás szélsőséges eseteit reprezentálják, a pszichotikus állapotokat és az azokhoz kapcsolódó diskurzust éppúgy, mint azokat a szublimációs formákat, amelyek kiterjesztik a határait annak, amit én jelölhetőknek nevezek, és amire rövidesen visszatérek. Most csak általában utalok az avantgard művészetre, annak költészetére, zenéjére és képzőművészetére.⁵

Annak érdekében tehát, hogy a beszélő szubjektumot folyamatban érthessük meg, vagyis egyszerre, mint egységet és ennek az egységnek a megszűntét⁶, az előző ábrát újabb paraméterrel egészítem ki. Ez pedig a jelölhető (lásd a 2. ábrát).

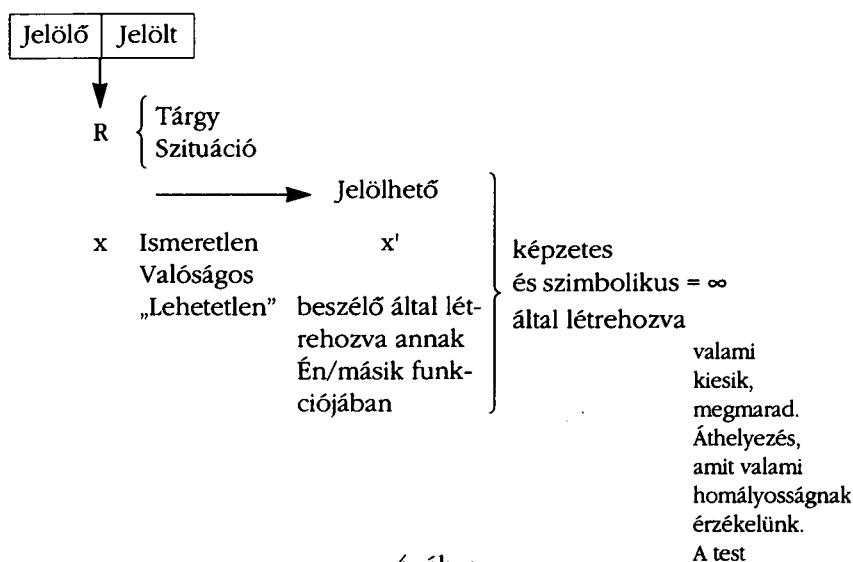
2. ábra

A referens (mint tárgy és szituáció) és a jelölhető viszonya sohasem azonosság, inkább áthelyezései viszony: $R \leftrightarrow$ jelölhető, ahol \leftrightarrow ellentmondást jelöl. Erre a kapcsolatra szintén jellemző az üresség, a megnevezhetetlenség, az értelmetlenség és a homályos tapasztalat, amit a szemiológiai elméleteket egyre inkább nyugtalanító szóval így jelölhetnénk: a test. Feltehető a kérdés, hogy a szemiológiai elméletek számára mit jelent „a test”, és mit nevezünk egyáltalán „testnek”. Azzal a kérdéssel válaszolhatunk: mi jelenik meg, ha a jelölő ellenőrzés alatt (sakkban) tartja a jelöltet?

3. ábra

A jelölők sokasága igyekszik jelölt lenni, és mégsem képes erre. A jelölők ellenőrzés alatt tartják a jelöltet, a sakkban tartás értelmében, így hozva létre a test érzetét. Az ellentmondás ábrája ezért így egészül ki: $R \leftrightarrow$ jelölhető \rightarrow test. A referensnek ellentmondó helyzetben a jelölhető kitágul, mégpedig írásban azzal a céllal, hogy mindent jelöljön, hogy ne maradjon ki semmi, tehát hogy a referenst a jel teljes mértékben magába foglalja (ezt jelzi a végtelen jele a 4. ábrán). Valami mégis kimarad, s ennek a maradéknak a megtapasztalása a test. Ezért az eredeti ábrát ismét módosíthatjuk (lásd 4. ábra).

4. ábra

A költői nyelv (a kifejezés orosz formalista értelmében, vagyis költészet és próza) gyakorol a leginkább hatást a jelölhető és a referens soha véget nem érő *ismétlődő közeledésére*. Ezt a funkcióját a költői nyelv két alapvető eljárás segítségével gyakorolja: először a ritmus- és a stílusjegyek logikája a jelölő motivációja, pl. annak a megkülönböztető vagy önkényes űrnek a kitöltése, amely elválasztja jelölőt a jelölttől. A költői nyelv a fenti funkciót ezen kívül ritkábban megfigyelhető műveletekkel éri el, amelyek marginális szövegekben érhetők tetten, amikor azok kihagyásokkal, vagy a nyelvtani kategóriák bizonytalan beágyazásával szintaktikai zavarokat okoznak.⁷

Mivel a jel és az állítmányegyeztetés koherenciája garantálja a beszélő szubjektum egységét, a jel vagy a szintaktikai struktúra bármilyen megzavarása a beszélő szubjektum egysége *ellenében* [vis-à-vis] történő újraértékelő folyamat jele. Úgy vélem, hogy a költői nyelv sajátosságai próbára tett és folyamatban lévő beszélő szubjektumról tanúskodnak, vagyis ahogy franciául mondjuk, *sujet-en-proces*.

Azonban minden metanyelv (és minden didaktikus és magyarázó tudományos diskurzus metanyelv) egyaránt megőrzi a jel és a szintaxis koherenciáját: egy tudós diskurzus szubjektuma nem próbára tett szubjektum; státusza lényegében megegyezik Husserl transzcendentális egojának státuszával.

Ezzel elérkeztünk a nyugati gondolkodás határaihoz; ezek akkor válnak nyilvánvalóvá, amikor a tudás összeütközésbe kerül az úgynevezett patológiai működésekkel (elmezavar) vagy esztétikai funkciókkal (avantgard), amelyek nincsenek tiszta tudás birtokában, és nem korlátozódnak a jel és a szintaxis mátrixainak újrendezésére, hanem megújítás végett felbontják azokat.

Azért beszélek a nyugati gondolkodás hatáiról, mert tudós diszkurzusunk és annak transzcendentális szubjektuma elérkeztek ahhoz a ponthoz, amikor ezt a sajátos gyakorlatot figyelembe kell venniük („művészet”, „elmezavar” — de ezek csupán szélsőséges esetei annak a próbára tett valódi (*en proces*) jelentésnek, amely a nyelv minden alkalmazására [*exercice*] jellemző). Ez a gyakorlat nem korlátozódik a racionalitásra, a jelre vagy a szintaxisra, csupán más korlátokhoz hasonlóan erőt merít belőlük.

Itt a tudás és különösen a szemiológia általam elnevezett „vezeklő [*penitentiary*] jellegével” állunk szemben: a jelentés foglyának lenni, annyi mint figyelembe venni a próbára tett jelentést; a transzcendentális ego falai közé szorulva nem marad más, mint körvonalazni a próbára tett szubjektum (*en procès*) kialakulásának folyamatát.

Egyenesen úgy fogalmaznék, hogy amennyiben megkíséreljük posztulálni a tudás lehetőségét, valamint azt, hogy a próbára tett jelentés és szubjektum visszautalható a szemiológia területére, akkor a pascali kísérlet arcátlanságával járunk el. Talán nem jelentéktelen az a tény, hogy mindezt egy nő fejt ki, miközben a francia filozófia jórészt *mindenféle* metanyelvvel felhagy, és azt egy önmagát fikció-szerűnek nevező diszkurzussal helyettesíti, amelyről úgy tartják, hogy ez az egyetlen járható út arra, hogy figyelemmel kövessük vagy akár lehetővé tegyük a próbára tett értelem és a jelölés megragadását. Az a tény, hogy egy nő fejezi ki a vágyat, hogy az ego és az értelem hatáira feszítsük a racionalitást, kétségkívül jelzi azt, hogy előtérbe kerülni csak paternális vagy fallikus modalitásokon keresztül lehetséges. De talán mégis a nők maradnak a társas lét végső garanciái az ésszerűség és a paternális funkció válsága után, ami a nyugatot manapság jellemzi.

Szeretnék itt kísérletet tenni a referens és a jelölhető közötti határtalan-határozatlan küzdelemben próbára tett értelem és a szubjektum leírására. A jelölés két modalitását különböztetem meg: a szemiotikai és a szimbolikus modalitást.

Szemiotikai alatt a késztetések (ösztöntörekvések) elsődleges szervezettségét értem (Freudot követve), ritmusok, intonációk és elsődleges folyamatok (áthelyezés, eltolás és sűrítés) formájában. Genetikai szempontból a szemiotikai a gyermek első utánzó szavaiiban érhető tetten. Logikailag minden felnőtt diszkurzusban funkcionál a jelet és a predikatív szintézist kiegészítő szinten. Platon beszél erről a *Timaios*-ban a szót vagy akár a szótagot megelőző nyelvi állapotról szólva, amire az apai névtől meglehetősen eltérően anyai konnotációk jellemzők. Platón ezt *chora*-nak nevezi; gyűjtőtartály, a hely mindaz előtt, ami már mindig is megnevezett, egy paternális, jel és állítás.

Szimbolikus alatt nem mást értek, mint a jel és az állítások működését. A szimbolikus kialakulásának kezdete az, amit a pszichoanalízis tükör-szakasznak nevez, és ezzel összefüggésben a hiány, a reprezentáció és az absztrakció képessége. Ezért a szimbolikus szférája a jelentésrendszerként felfogott nyelv (ahogy a strukturalista és a generatív nyelvészet tanulmányozzák) — olyan nyelv, amely kizárja a szubjektumot, és transzcendentális szubjektum-egőt tételez.

A próbára tett értelem és szubjektum éppen e két modalitás interakciójából nyernek erőt önmaguk artikulálásához. A visszatérés, a szemiotikai megjelenése a szimbolikuson belül, a szubjektum és a vevő közötti viszony transzformációs feltételeinek van alárendelve: szenvedés, frusztráció, azonosulás vagy projekció — mind közreműködnek a transzcendentális ego egységének és a hozzá tartozó homogén értelem rendszerének leépítésében, továbbá szabadjára engednek mindent, ami az értelem heterogén, vagyis a késztetést (ösztöntörekvést). Ez a heterogenitás (ami az elmélet materialista posztulátuma) a jelölőláncban csak az általam szemiotikainak nevezett jelenségeken keresztül manifesztálódik.⁸ Ilyen körülmények között a beszélő szubjektum tökéletesen megüresedik: identitásvesztés áll be, a késztetések (ösztöntörekvések) elszabadulnak, és visszatérnek a szimbolikus képességek, de ezúttal magának a késztetésnek (ösztöntörekvésnek) az irányítása végett. Éppen ez tágítja a jelölhető határait: a referens/jelölhető közötti áthelyezés új aspektusa, a test új aspektusa talált jelölésre.

Egy matematikai elmélettel lehetene összefoglalni a szemiotikai és a szimbolikus sajátos interakciójának szabályait: ez Thom katasztrófaelmélete. Ez az elmélet, ismeretelméleti síkra vetítve, fel-

teszi, hogy minden struktúra két egymással kommunikáló tér interakciójának az eredménye, ezekre a terekre azonban nem ugyanazok a törvények vonatkoznak. Így a kontroll elnevezésű külső tér, amely a belső térhez kapcsolódik, oly módon működhet a belső tér *ellenében*, hogy a kontroll bizonyos ponton meginduló folytonos változása kettéválasztja a referencia belső terét. Pontosan ezt a kettéválást, ami lehet diszkontinuitás vagy összeütközés, nevezzük katasztrófának.

Szemiotikai és szimbolikus koordinátáinkon belül a szimbolikus koherenciája, vagyis a jel, az állítás és a beszélő szubjektum egysége, „a kontroll szemiotikai terének” (fogalmazzunk így: a szemiotikai elégséges elfojtásának) a függvénye. Bizonyos szociopszichoanalitikus állapotok következtében (itt kap szerepet a pszichoanalitikus tematikus értelmezés) a szemiotikai készlet megváltozik — az általa kifejtett nyomás folyamatosan fokozódik. Egy bizonyos küszöböt átlépve ez a kvantitatív nyomás katasztrófához vezet a referencia szimbolikus terében. Például megszűnik a morféma egysége. A szemiotikai folyamatok nem szűnő nyomása alatt sűrítéssel (mint elsődleges szemiotikai folyamattal) a szabályos szó-tári szó helyett létrejön egy vegyülékszó. E folyamatnak (ami csupán a szemiotikai/szimbolikus összetett viszonyának leegyszerűsítése) legjellemzőbb példáját Lewis Carrollnál találhatjuk:

Végy két szót: „tomboló” és „tébolyult”. Határozd el, hogy mindkét szót kimondod, de ne dönts el, melyiket mondd először. Most nyisd ki a szád és beszélj! Ha gondolataid bármilyen csekély mértékben is a „tomboló” felé húznak, úgy „tomboló-tébolyult”-at fogsz mondani; ha elfordulnak, akár egy hajszállal is, a „tébolyult” felé, „tébolyult-tomboló”-t fogsz mondani; ha azonban a legritkább ajándék, a tökéletesen kiegyensúlyozott szellem jellemez, akkor „tombolyult”-at mondasz.

Erre a leírásra, minden más leíráshoz és metanyelvhez hasonlóan, az *értelem* meghatározó szerepe jellemző. Azonban az értelmet heterogén mozgatóerőnek fogja fel: olyan két lépcsős folyamat ez, amelyben az értelemhez megnevezhetetlen módon közelítünk, el nem érve azt. Az értelem ilyen fogalmának működése a nyelvészetnél túli szféráknak köszönhető: a beszélő szubjektum tapasztalásá-

nak, és különösen olyan marginális tapasztalásoknak, mint a pszichózis és a művészet.

Úgy tűnik számomra, hogy így lehetővé válik a praxis új fogalmának kialakítása, a hegeli-marxi dialektika ezen a szinten való megújítása. Ez a fogalom szembenáll a hegeli abszolút eszme homogenitásával, mert ez az eszme még önmaga tagadása közben sem saját identitásában tagadja magát. Belül marad a logikus tudás határain. Fogalmam szintén szembenáll egyfajta marxista humanizmussal, ami Hegel idealista dialektikus teljességigényét visszhangozza, vagy igyekszik azt a jótékony proletáriátus elképzelésére értelmezni, a tagadást pusztán gazdasági külsőségekre korlátozva.

A mostanában megújuló szemiológia az értelmet jelölő folyamatnak és heterogén mozgatóerőnek tekinti, valamint megkérdőjelezi a szubjektum logikai meghatározottságát, hogy megnyissa azt a test és a társadalom felé.⁹ Úgy tűnik, hogy ez hozzájárul a szubjektum jelenkori történelmen belüli korszerűbb fogalmának kialakításához: ez a valóban „próbára tett” szubjektum bizonyos marginális tapasztalásokban manifesztálódva (modern művészet, pszichózis, kábítószeres). Ugyanakkor megmutatkozik a huszadik században kialakuló politikai szituációkban is kezdve a fasizmussal más efféle manifesztációk mellett. Ez a racionalitás válságának szubjektuma, állandó küzdelemben készítetéseivel, melyek közt Freud szerint a halálra való készítés a leghatékonyabb.

Hozzátenném, hogy Céline szövegeinek a fenti módszerrel való tanulmányozása véleményem szerint megmutatja, hogy a beszélő szubjektum, azaz a szerző és a befogadó, a racionalitás legkritikusabb pontjainak dinamikus szerveződésére tesz kísérletet. Ez a dinamikus szerveződés biztosítja a társadalmi kommunikációt és a szubjektum számára elérhető élvezetet, (mi úgy mondjuk: *jouissance*), ahogyan azt a katasztrófaelméletek megfogalmazzák. A dinamikus szerveződés két szinten működik: először, a fikció szintjén mint megszakított narratív struktúra vagy a halál és az erőszak apokaliptikus hagyományokból merített tematikája, valamint a karneváli hagyományból származó tematikák: a nevetés, a maszk, az értelmetlenség és a zene.

Az előbbinél nagyobb jelentőséggel bír e dinamikus szerveződés második szintje, a világosan definiálható nyelvi szint, aminek forrása a szleng használata a lexikonba bevezetendő nonszensz szándékával, valamint a gyakori szintaktikai kihagyás, ami az álta-

lam szimbolikusnak nevezett funkción túl megjelenő ősi szemiotikai, ritmikai és intonációs meghatározottsághoz vezet.

A racionalitás legkritikusabb pontjai, amelyek ilyen módon dinamikus megszerveződnek, más archaikus és elnyomó struktúrák formáját öltik, amikor és amennyiben igyekeztük, hogy szemiotikai-szimbolikusá váljanak, kudarcot vall. Ezekben az archaikus és elnyomó struktúrákban helyet kap a rend, a család, a normalitás vagy a klasszikus normatív pszichológiai jellegű diszkurzus, melyek mindegyike a fasiszta ideológia egy-egy jellemzője. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a határok megtapasztalásának szövegei — vagyis a modern művészet — jelentik a fasiszmus jelenségének legközvetlenebb és leginkább kockázatos megközelítését. Zárójelben megjegyezhetjük, hogy az avantgard művészekkel kapcsolatban milyen gyakran figyelhetünk meg fasiszta hatásokat. Ugyanakkor ezek a szövegek alkotják a fasiszta jelenség legradikálisabb ellenzékét, vagyis a beszélő lény legmélyébe ágyazott védekezést.

A gondolatot azzal a megjegyzéssel zárom, hogy, távolról sem csupán szemiológiai feladatnak tekintve, a jelentés és a szubjektum gyakorlatként és folyamatként való újraértelmezése hatást gyakorol a teljes társadalmi-történeti horizontra.

*Párizs
Szeged*

*Julia Kristeva
Fordította: Bocsor Péter*

III. A szubjektum objektivitása

Az ideológia fenséges tárgya

BEVEZETŐ¹⁰

Felettebb különös körülmények veszik körül Lacan nevét Habermas *Der philosophische Diskurs der Moderne* című könyvében, amely kifejezetten az úgynevezett „poszt-strukturalizmus” problémáját tárgyalja. Lacan neve mindössze ötször szerepel a könyvben és akkor is más nevek kíséretében. (Vegyük csak sorra mind az öt esetet: 70. old.: — „von Hegel und Marx bis Nietzsche und Heidegger, von Bataille und Lacan bis Foucault und Derrida”; 120. old.: — „Bataille, Lacan und Foucault”; 311. old.: — „mit Lévi-Strauss und Lacan”; 313. old.: — „den zeitgenössischen Strukturalismus, die Ethnologie von Lévi-Strauss und die Lacanische Psychoanalyse”; 359. old.: — „von Freud oder C. G. Jung, von Lacan oder Lévi-Strauss”.) Habermas tehát nem különálló entitásként kezeli a lacani elméletet, hanem — Laclau és Mouffe kifejezésével élve — egy megfeleltetési sor egy tagjaként. Mire véljük hát, hogy egy könyv, amely hosszan tárgyalja Bataille-t, Derridát és mindeneke-lőtt Habermas igazi partnerét, Foucault-t, Lacannal nem hajlandó közvetlenül szembesülni?

Erre a rejtélyre választ csak a könyv egy másik különös vonása, mégpedig az Althusserrel érintő különös véletlen adhat. A „különös véletlent” a szó Sherlock Holmes-i értelmében kell venni: a különös véletlen ugyanis az, hogy Althusser neve egyáltalán nem kerül említésre Habermas könyvében. Erre a véletlenre vonatkozik első tézisünk, amely kimondja, hogy a Habermas-Foucault vita, a kortárs intellektuális világ figyelmét leginkább lekötő óriási vita tulajdonképpen egy másik ellentétet, egy teoretikus szempontból jóval mélyebbre nyúló vitát, az Althusser-Lacan vitát hivatott álcázni. Az Althusser-iskola hirtelen letűntét különös homály lebegi körül, mivel az nem magyarázható egyszerű elméleti kudarccal. Inkább, mintha létezne Althusser elméletében egy olyan szabályszerű teoretikus amnéziát kiváltó traumatikus mag, amelyet gyorsan el kell felejteni, „el kell fojtani”. Vajon miért veszi át, afféle metaforikus

helyettesítés módjára a Habermas-Foucault vita az Althusser-Lacan vita helyét? Hogy erre a kérdésre választ kapjunk, ahhoz meg kell vizsgálnunk a négy elméletben összecsapó négy különböző etikai pozíciót és szubjektum-felfogást.

Habermas etikai pozíciója a töretlen kommunikáció és az egyetemes, szemantikailag átlátszó interszubjektív közösség Eszménye, amelyek mögött persze a transzcendentál-filozófia jó öreg szubjektumfogalmának nyelvelméleti változata húzódik meg. Foucault szembefordul az egyetemes etika eszméjével, helyette azonban az etikából esztétikai kategóriát farag, vagyis minden szubjektum feladatául azt tűzi ki, hogy az egyetemes etikai törvényektől függetlenül alakítsa ki az önkormányzás [*self-mastery*] neki megfelelő módját és afféle életművészként, az őt alkotó ellentmondásos erőket harmonikus viszonyba hozva, teremtsen meg önmagát, a szubjektumot. Ez az oka annak, hogy Foucault olyannyira érdeklődött a marginális léthelyzetek (például a szado-mazochista homoszexuálisok világa) iránt, amelyek számára a szubjektivitás különböző lehetséges módzataiként jelentek meg.¹¹

Nem nehéz kinyomozni a Foucault-féle szubjektumfogalmat a humanista-elitista hagyományhoz fűző szálakat. A foucault-i szubjektum legközelebbi megfelelője a „sokoldalú személyiség” reneszánsz ideálja, amely szenvedélyeit megzabolázva, műalkotás módjára formálja saját életét. Foucault szubjektumfogalma meglehetősen klasszikus: szubjektumnak az nevezhető, aki egy szilárd én-kép kialakításán keresztül képes ellentmondásos önmagával kiegyezni, az énjében rejlő antagonisztikus erőket harmonikus összhangba hozni és „örömszerzési módjai” felett uralkodni. Habermas és Foucault elmélete ugyanannak az éremnek a két oldala. Az igazi törést Althusser filozófiája hozza azáltal, hogy egy bizonyos szakadást, repedést, téves felismerést [*misrecognition*] lokalizál magában az emberi létben. Konkrétan arra az felismerésre gondolok, hogy az ideológia felszámolásának gondolata *par excellence* ideológiai gondolat.¹²

Nem vitatható, hogy Althusser életműve egy bizonyos radikális etikai magatartást képvisel, bár ő maga kifejezetten soha nem foglalkozott etikai kérdésekkel. Magatartását az elidegenedés vagy a szubjektív nélkülözés heroizmusa határozza meg (annak ellenére, hogy — vagy éppen azért, mert — Althusser visszautasítja az „elidegenedés” fogalmát mint ideológiai fogalmat). A lényeg nem pusztán annak a szerkezeti mechanizmusnak a leleplezése, amely téves

felismerésben élő szubjektumokat állít elő, hanem annak a ténynek a teljes elismerése is, hogy e téves felismerés elkerülhetetlen és ennek következtében történelmi tevékenységünk, amelynek során mint a történelmi folyamat cselekvő alanyai ismerünk magunkra, merő káprázaton alapul.

Az althusseri megközelítés szerint a szubjektum mint olyan téves felismerés produktuma: az ideológiai interpelláció folyamata, amelynek során a szubjektum mint az ideológiai megszólítás címzettje „ismer magára” kétségtelenül nem más, mint egy rövidzárlat, egy „én már mindig is megvoltam”-típusú illúzió, amely a legkörültekintőbb interpelláció-elmélet kidolgozója, Michel Pêcheux szerint sincs híján minden komikumnak (például a „nem csoda, hogy önt proletárként interpellálták, hiszen ön proletár”-típusú kijelentésekben).¹³ Pêcheux a marxizmust megtoldja a Marx-testvérek jól ismert viccének bölcsességével: „Maga szörnyen emlékeztet engem Emanuel Ravellire.” „De hiszen én Emanuel Ravelli vagyok.” „Akkor nem is csoda, hogy úgy néz ki, mint ő!”

A szimbolikus, „szubjektum nélküli folyamatban” való *elidegenedés* althusseri etikájával szemben, a lacani pszichoanalízist az *elkülönülés* [*separation*] etikai pozíciójának nevezhetjük. Lacan mottója, amely arra szólítja fel a szubjektumot, hogy ne engedjen utat vágyának [*ne pas céder sur son désir*] tulajdonképpen arra a tényre irányul, hogy a vágyat okozó tárgy [*object-cause of desire*] nem más, mint a valós [*real*] minden szimbolizációs folyamaton túlterjedő többlete; ezért nem szabad elméletünkben kiiktatni azt a hasadékot, amely elkülöníti a valósat az őt szimbolizáló folyamatól. Csak ha elismerjük, hogy az egységbe rendeződés és széthullás szimbolikus folyamatainak létezik egy belső magja, egy alapvető holtpontja („antagonizmus”), akkor leszünk képesek a valós e többletével (pontosabban maradványával) kiegyezni. Az elkülönülés etikai pozíciója legkönnyebben a társadalmi ellentmondás hagyományos marxista fogalmával szembeállítva szemléltethető. A marxista felfogásban két lényeges és egymással összefüggő pont rejlik: (1) Létezik egy alapvető ellentmondás, amely az összes többi ellentmondás felett ontológiai prioritással rendelkezik, ennél fogva képes azokat a gondolkodás számára „közvetíteni”, valamint sajátos helyüket és súlyukat kijelölni (az osztályellentét és a gazdasági kizsákmányolás); (2) A történelmi fejlődés magával hozza ezen alapvető ellentmondás megszüntetésének, ha nem is szükségszerű-

ségét, de legalábbis „objektív lehetségességét” és ezzel együtt megszünteti az összes többi ellentmondást is. Jól ismert marxista megfogalmazásban ez úgy hangzik, hogy ugyanaz a folyamat válik az elidegenedés és az osztálytársadalom megszűnésének feltételévé, amely az emberiséget eme körülmények közé kényszerítette. *„Die Wunde schliesst der Speer nur, der sie schlug”* (a sebet csak az a lándzsa gyógyíthatja be, amely a sebet ütötte) — mondhatja Wagner Marx kortársával, Parsifallal.

A fenti két alaptézis egysége alkotja a forradalom, vagyis a forradalmi helyzet marxista fogalmának alapját. A marxizmus logikája a metaforikus sűrítés elvét követi; ez az oka a hétköznapi tudat azon vélekedésének, hogy nem lehetséges egyetlen különálló probléma megoldása sem, ha nem számolunk fel egyidejűleg minden problémát, azaz ha nem számoljuk fel azt az alapvető problémát, amelyben az egész társadalom antagonisztikus jellege testet ölt. „Normális”, azaz forradalom-előtti időszakokban mindenki a saját egyedi küzdelmeit vívja, (a munkások magasabb bérekért, a feministák a nők jogaiért, a demokraták politikai és társadalmi szabadságért, a természetvédők a természet kizsákmányolása ellen, a békemozgalmak résztvevői pedig a háborúk elhárításaért harcolnak stb.). A marxisták ezalatt vitakészségük legteltesebb latbavetésével igyekeznek meggyőzni az egyes küzdelmek résztvevőit, hogy csak egy globális forradalom hozhat igazi megoldást: amíg a Tőke uralkodik a társadalmi viszonyok felett, addig mindig létezni fog a nők elnyomása, az egész földgolyót elpusztító háború veszélye, a politikai és társadalmi szabadság állandó fenyegetettségének állapota és a természet könyörtelen kizsákmányolása... Egy globális forradalom azonban — mondják a marxisták — mindörökre véget vetne a társadalmi antagonizmusnak és egy átlátható, racionálisan igazgatott társadalmat hozna létre.

Az úgynevezett „posztmarxizmus” lényege éppen abban áll, hogy szakít ezzel a logikával, de a szakítás fogalmát most az egyszer, véletlenségből nem a marxista értelemben kell venni. A társadalmi ellentmondások bármelyike, amely a marxi rendszerben csupán másodlagos szerephez jutott, a posztmarxizmusban magára veheti az összes meglévő ellentmondás megszüntetőjének szerepét. Ez történik például a feminista fundamentalizmus esetében, ahol a nők emancipációja garantálja az egész földgolyó felszabadítását, vagy a demokratikus fundamentalizmus esetében, ahol a

demokrácia a nyugati civilizáció legfőbb értékeként jelenik meg és minden más küzdelem — köztük a környezetvédőké, a feminisztáké, a kisebbségeké stb — a demokráciára, az egyenlőségre való törekvés módosult változatának van kikiáltva. Létezik továbbá ökológiai fundamentalizmus, amely azt az álláspontot képviseli, hogy a környezetvédelmi katasztrófahelyzet az emberiség alapvető problémája, és miért ne beszélhetnénk pszichoanalitikus fundamentalizmusról, amely szerint — ahogyan azt Marcuse az *Eros and Civilization* című könyvében megfogalmazta — a felszabadulás kulcsa a libidó elfojtásos szerkezetének megváltoztatásában rejlik.¹⁴

A pszichoanalitikus „esszencializmus” annyiban paradox jelenség, hogy épp a pszichoanalízis — legalábbis annak Lacan-féle olvasata — az az irányzat, amely radikálisan szakít az esszencializmus logikájával. A lacani pszichoanalízis határozottan túllép azon az általános posztmarxista, anti-esszencialista nézeten, hogy az egyes küzdelmek sokasága nem szűkíthető le egyetlen alapvető küzdelemre, mert az egyes küzdelmek megjelenése a társadalmi-történelmi folyamat radikális véletlenszerűségén alapszik. Lacan elmélete lehetővé teszi, hogy ugyanazon lehetetlen-valós magra való reagálási mód különböző megnyilvánulásaiként értelmezzük az egyes küzdelmek sokaságát.

Vegyük például a „halálösztrön” Freud-féle fogalmát. Először is vonatkoztassunk el Freud biologizmusától, és a „halálösztrönt” ne biológiai tényként, hanem olyan fogalomként kezeljük, amely azt jelzi, hogy az emberi psziché alá van rendelve az ismétlődés vak automatizmusának és ezáltal túl van az örömelven, azaz az ember önfenntartásra és környezetével való összhangra való törekvésén. Az ember — dixit Hegel — „halálosan megfertőzött állat”, aki egy telhetetlen élősködő (értelem, *logos*, nyelv) áldozatává vált. A hegeli megközelítés szerint a halálösztrön, a radikális negativitás dimenziója nem szűkíthető le az elidegenedett társadalmi viszonyok pusztá megnyilvánulási formájává, hanem magát a *condition humaine*-t jelenti. Nincs megoldása és nem is lehet alóla kibújni. Ezért nem „le kell győzni” vagy „meg kell szüntetni”, hanem fel kell ismerni, teljes szörnyűségében fel kell mérni, majd ki kell vele egyezni és valamiféle *modus vivendi*-t kell vele kialakítani.

Minden „kultúráról” elmondható, hogy lényegében nem más, mint reakcióképzés erre az egyensúlyvesztésre, kísérlet annak a traumatikus magnak, radikális ellentmondásnak a korlátozására, sza-

bályozására — *megszelídítésére* —, amelynek segítségével az ember eltépi az őt a természethez, az állati homeosztázishoz fűző köldökszínort. Ahelyett tehát, hogy megkísérelnénk megszüntetni ezt az ösztöntörekvések [*drives*] szintjén jelentkező antagonisztikus ellentmondást, inkább azt kell felismernünk, hogy minden ilyen irányú kísérlet ideális táptalajul szolgál totalitárius törekvések számára, hiszen a legnagyobbmértű tömeggyilkosságokat éppen a harmonikus emberi lét, az antagonisztikus feszültségtől mentes Új Ember nevében követték el.

Ugyanez a logika vezérli a környezetvédelmet: az ember nem más, mint a „természeten ejtett seb”, ezért számára nincs visszatérés a természetes egyensúlyi állapothoz. Ha az ember mégis össze akar férni a természettel, akkor nem tehet mást, mint hogy belenyugszik e hasadék, repedés, szerkezeti gyökértelenség létezésébe és igyekszik a dolgokat a lehetőségekhez mérten, utólagosan elsimítani. Minden más megoldás — például a „vissza a természethez” illúziója, vagy a természet teljes társadalmazásának gondolata — egyenes út a totalitarizmushoz. A feminizmus esetében is hasonló a helyzet: „nem létezik szexuális viszony”, vagyis a nemek viszonya *per definicionem* „lehetetlen”, antagonisztikus. Végző megoldást hajszolni tehát hiábavaló, hiszen legjobb esetben is csupán elviselhető viszony alakulhat ki a nemek között, de az is csak akkor, ha számolunk az alapvető ellentmondás létezésével, a dolog alapvető lehetetlenségével.

Végül nézzük meg, hogyan alkalmazható az ellentmondás logikája a demokráciára. Churchill sokat emlegetett szavait idézve, a demokrácia minden lehetséges rendszerek legrosszabbika, a baj csak az, hogy nem létezik nála jobb. A demokrácia elkerülhetetlen velejárója a társadalmi korrupció, illetve a szürke közepszerűség uralma. Nem véletlen, hogy minden esetben, amikor a demokrácia e hiányosságait ki akarjuk küszöbölni azzal a vezényszóval, hogy visszaállítjuk az „igazi” demokráciát, éppen az ellenkezőjét érjük el: magát a demokráciát szüntetjük meg. Erre a tényre alapozzuk azt az állításunkat, hogy a legelső posztmarxista maga Hegel volt. Arra a hegeli tézisére kell itt gondolni, hogy a polgári társadalom belső ellentmondását nem lehet anélkül elfojtani, hogy az állam vissza ne esne a totalitárius rémuralom állapotába. Csak utólagosan — teszi hozzá Hegel — képes az állam korlátozni saját elnyomó hatalmát.

Elsősorban Ernest Laclau és Chantal Mouffe érdeme az antagonizmus fogalmán alapuló társadalomelmélet kidolgozása. Könyvük, a *Hegemony and Socialist Strategy* olyan eredendő „trauma”, lehetetlen mag létét fedi fel a társadalomban, amely minden szimbolizációs kísérletnek, minden totalizációs törekvésnek, egyszerűen általában a szimbolikus rendjébe való minden beolvasztásnak ellenáll.¹⁵ E maghoz viszonyítva minden szimbolizációs-totalizációs törekvés utólagos, amennyiben egy már elszenvedett sebesülést próbál begyógyítani és így meghatározásánál fogva kudarcra van ítélve. „Radikálisnak” — mondja Laclau és Mouffe — nem abban az értelemben kell lenni, hogy az ember a probléma radikális megoldására törekszik, hanem, ellenkezőleg, el kell fogadni, hogy köztes térben és kölcsönvett időben élünk, ahol minden megoldás ideiglenes és átmeneti: nem több, mint a megváltoztathatatlan lehetetlenség elnapolása. A „radikális demokrácia” fogalmát paradox értelemben kell tehát venni; jelentése éppen az ellenkezője a szó tiszta értelmében vett igazi demokráciának: a demokrácia állapota annyiban nevezhető radikálisnak, hogy kizárólag *saját radikális lehetetlenségének figyelembevételével* tartható fenn. Ezzel a hagyományos marxista álláspont szöges ellentétéhez jutottunk: míg a hagyományos marxizmus rendszerén belül az egyes problémák hatékony megoldásának feltétele egy globális, mindent megoldó forradalom, addig itt az egyes problémák minden feltételes és átmeneti megoldása a globális szinten létező radikális kudarc, lehetetlenség, alapvető antagonizmus felismerését és elfogadását jelenti.

Tézisem (amit eredetileg a *Le plus sublime des hystériques: Hegel passe* című könyvemben fejtettem ki) abban áll tehát, hogy a Hegel-féle dialektika jelenti a társadalmi antagonizmussal való kiegyezés legkövetkezetesebb modelljét. A hegeli dialektika nem az antagonizmus progresszív felszámolásának története, hanem éppen az antagonizmus felszámolására irányuló elvetélt kísérletek szisztematikus számbavétele, hiszen az „abszolút tudás” szubjektív pozícióját végül az határozza meg, hogy az „ellentmondást” ismeri el minden identitás belső feltételének. Másképp fogalmazva azt mondhatjuk, hogy Hegel „megbékélés” [*reconciliation*] fogalma annak jóváhagyását implikálja, hogy a Fogalom „nem-minden” (*not-all*, Lacan terminusát használva), nem pedig minden valóság-nak a Fogalomban való „pánlogisztikus” megszüntetve-főlemelését [*sublation*]. Hegel tehát abban az értelemben nevezhető az első

posztmarxistának, hogy ő tárta fel azt a sebet, amelyet később a marxizmus „befércelt”.

Az itt felvázolt Hegel-értelmezés elkerülhetetlenül szembekerül az „abszolút tudás” fogalmának azon elfogadott értelmezésével, amely a fogalmi totalitás minden véletlenszerűséget felfaló szörnyetegét látja benne. Hegelnek ez a közhelyszerű értelmezése egyszerűen *elhamarkodottan lő*, mint a jól ismert lengyel vicc őrjáratozó katonája: Közvetlenül Jaruzelski katonai puccsát követően a járőröknek jogukban állt bárkit lelőni, aki a kijárási tilalom kezdete után (tíz óra után) az utcán tartózkodott. Az egyik járőr észreveszi, hogy tíz perccel tíz előtt valaki szalad az utcán. Fogja a puskáját és gondolkodás nélkül lelövi. Erre a társa kérdőre vonja, hogy miért lőtt tíz perccel tíz előtt. Mire a járőr ezt válaszolja: „Ismerem a fickót, tudom, hogy messze lakik innen és nem ért volna haza tíz perc alatt, ezért az egyszerűség kedvéért inkább azonnal lelöttem.” Pontosan ugyanígy járnak el Hegel állítólagos „pánlogisztikus” elméletének bírálói is: „Tíz óra előtt”, még mielőtt eljönne az ideje, elítélik az abszolút tudás fogalmát és így bírálatukkal tulajdonképpen saját előítéleteiket cáfolják meg.

HOGYAN TALÁLTA FEL MARX A TÜNETET?

Marx és Freud: A Forma Analitikusai

Lacan állítása szerint nem más, mint Marx találta fel a tünet fogalmát. Felmerülhet a kérdés, vajon pusztán szellemeskedéssel, felszínes analógiával vagy helytálló elméleti alapokon nyugvó tétellel állunk-e itt szemben. Ha igaz az, hogy Marx csakugyan olyan módon fogalmazta meg a tünetet, mint ahogyan az a freudi gondolatrendszerben definiálva van, akkor a „lehetségesség episztemológiai feltételeinek” kanti problémájával találjuk magunkat szembe, vagyis fel kell tennünk a kérdést: hogyan lehetséges az, hogy elemzése során mindvégig az áruk világában maradván, Marxnak sikerült egy olyan fogalmat megalkotnia, amely alkalmas többek között az álmok, a hisztériás jelenségek stb. analízisére is.

A válasz a következő. Egy ponton Marx és Freud elemzési eljárásai — pontosabban azon vizsgálati módszereik, amelyeknek az árukat, illetve az álmokat vetik alá — alapvető azonosságot mutatnak. Mindketten bölcsen óvakodnak a forma mögött állítólag elrejtett „tartalomnak” a fetisizmusra oly jellemző túlértékelésétől. Ana-

lízisük során leleplezendő „titok” nem a forma (az áruk, illetve álmok formája) mögött megbúvó tartalom, hanem, ellenkezőleg, *magának a formának a „titka”*. Az álmok formájának teoretikus megértése például arra keres választ, hogy miért jelennek meg bizonyos lappangó álmogondolatok egy adott nyilvánvaló alakban, illetve miért kell egyáltalán e gondolatoknak az álom formáját magukra öltetniük, nem pedig azzal van elfoglalva, hogy leleplezze a nyilvánvaló álomtartalom „rejtett magját”, a lappangó álmogondolatokat. Ugyanez érvényes az áruk analízisére is. Az áruk analízise elsősorban arra keres választ, hogy miért veszi fel a munka mint forma az áru értékének formáját, vagy miért van az, hogy a munka csak termékének áruformájában nyeri el társadalmi jellegét, nem éri be azonban az áru „rejtett magjának”, a termelésbe befektetett munka mennyisége alapján kiszámított értéknek feltárásával.

Hogy Freud álomfejtését sokan a „pánszexualizmus” vádjával illetik, az közhelyszámba menő tény. Ebből kiindulva Hans-Jürgen Eysenck, a pszichoanalízis szigorú bírálója már régen megfigyelt egy súlyos ellentmondást az álmok freudi megközelítésében. Szerinte az a freudi tétel, amely szerint az álomban kifejezésre jutó vágy — legalábbis nagy általánosságban — tudattalan és ugyanakkor szexuális természetű, ellentmond a Freud által analizált példák többségének, többek között annak a bevezető például választott híres álomnak is Irma injekciójáról, amelyen Freud magát az álom logikáját szemlélteti. Az idézett álom azt a lappangó gondolatot fejezi ki, hogy Freud szabadulni szeretne egy betege, Irma sikertelen kezelése által felébresztett szakmai felelősségérzetétől. Mivel a lappangó álmogondolat a „nem az én hibám volt, hanem a körülmények hozták...”-típusú érveket hozza fel, ezért a bennük kifejezett vágy, vagyis az álom tulajdonképpeni jelentése nyilvánvalóan sem nem szexuális természetű (helyette inkább szakmai etikát érintő), sem nem tudattalan (hiszen Irma sikertelen kezelésének gondolata éjjel-nappal nyugtalanította Freudot).¹⁶

Azt kell azonban mondanunk, hogy mivel Eysenck tévesen azonosítja az álomban fellépő tudattalan vágyat a „lappangó álmogondolattal”, vagyis az álom tényleges jelentésével, vádja súlyos elméleti tévedésen alapszik. Freud nem győzi hangsúlyozni, hogy *semmi „tudattalan” nincs a „lappangó álmogondolatban”*, hogy a lappangó álmogondolat önmagában véve teljesen „normális” gondolat, és ezért kifejezhető közönséges, hétköznapi nyelven, topoló-

giallag pedig a „tudat és a tudatelőttés” rendszeréhez tartozik. A szubjektum többnyire tudatában van a lappangó álmogondolatnak — sőt sokszor, amikor ez a gondolat nem hagyja nyugodni, még jobban is, mint szeretné. Bizonyos körülmények hatására az történik, hogy a lappangó gondolat félretelődik, kiszorul a tudatból, majd bevonódik a tudattalanba, vagyis az „elsődleges folyamatok” mechanizmusai lefordítják a „tudattalan nyelvére”. A „lappangó álmogondolat” és a „nyilvánvaló álomtartalom” kapcsolata — ez utóbbin az álom szövege, vagyis a szószerintiségében vett álom értendő — maradéktalanul megegyezik a teljesen „normális”, tudatos vagy tudatelőttés gondolat és e gondolatnak az álomban „rejtvényként” való megjelenése közötti kapcsolattal. Az álom lényege tehát nem a „lappangó álmogondolatban”, hanem az álom formáját meghatározó álommunkában (az eltolás és sűrítés mechanizmusaiiban, valamint a szavak és szótagok értelmének elrendezésében) áll.

Ez az a pont, ahol a legtöbben félreértik Freud elméletét. Akik a manifest szöveg mögötti látens tartalomban keresik az álom „titkát”, azoknak csak csalódásban lehet részük, amikor mindössze egy teljesen „normális” — habár nem feltétlenül kellemes — azonban többnyire nem szexuális természetű és soha nem „tudattalan” gondolatra lelnek. A tudattalan azért vonja magához, fojtja el ezt a „normális”, tudatos vagy tudatelőttés gondolatot, hogy egyfajta „rövidzárlatot” hozhasson létre a tudatos vágy és egy másik, a „*lappangó álmogondolattól teljesen független*”, már a tudattalanban lévő és elfojtott vágy között, nem pedig azért, mert az valamiképpen „kínos” a tudat számára. „Egy adott normális gondolatmenet — normális abban az értelemben, hogy közönséges, hétköznapi nyelven, azaz a „másodlagos folyamatok” logikájával kifejezhető — csak akkor válik a fentebb ábrázolt abnormális pszichés feldolgozás tárgyává — vagyis az álommunka, az „elsődleges folyamatok” tárgyává — ha szerét ejtheti, hogy egy elfojtott, infantilis vágygal kapcsolódják össze” (Freud).

Egyetlen „normális gondolatmenet” sem képes tehát arra, hogy leírja a tudattalan szexuális vágyat, hiszen e vágy lényege éppen az, hogy eredendően el van fojtva (*Urverdrängung*), hogy nem létezik tudatos vagy tudatelőttés „eredetije”, amely kifejezhető lenne a hétköznapi közlésfolyamat „normális” nyelvén, hanem egyedül az elsődleges folyamatok mechanizmusaiiban ragadható meg. Ezért nem tanácsos az álmok és általában a tünetek értelmezését elin-

tézni azzal, ami egyébként a Habermas-féle képlet, hogy a „lappangó álomtartalmat” lefordítjuk az interszubjektív közlésfolyamat közönséges, hétköznapi — „normális” — nyelvre. Ehelyett az álomfejtés *mindhárom* alapját, a *nyilvánvaló álomszöveget*, a *lappangó álomtartalmat* vagy gondolatot és az álomban kifejezésre jutó *tudattalan vágyat* egyaránt figyelembe kell vennünk. A tudattalan vágy azáltal, hogy beékelődik a lappangó álomgondolat és a nyilvánvaló szöveg közötti részbe, hozzátapad az álomhoz. Mivel teljesen a jelölők játékából, vagyis a lappangó álomgondolatot feldolgozó folyamatokból áll, ezért a tudattalan vágy semmivel sem „rejtettebb” vagy „mélyebb”, mint a lappangó gondolat, sőt nála sokkal inkább a jelölés „felszínén” van. Röviden összefoglalva azt mondhatjuk tehát, hogy a tudattalan vágy egyedül az „álom” *formájában* ragadható meg, mivel az álom igazi tartalma (a tudattalan vágy) az álommunkában, a „lappangó gondolat” tulajdonképpeni feldolgozásában artikulálódik.

Ami itt történik, azaz egy kezdetben mindössze empirikus jellegű megfigyelés — igaz, „meghökkenítő gyakorisággal” ismétlődő megfigyelés — alapvető és általános érvényű elvvé válása, általában jellemző a freudi gondolatvezetésre. „Az álom formája, illetve az a forma, amelyben az álmot megálmodjuk, meghökkenítő gyakorisággal szolgál az álom rejtett mondanivalójának kifejezésére” (Freud). Ebben az idézetben Freud maga mutat rá az álom alapvető ellentmondására: Az álom állítólag legrejtettebb magja, a tudattalan vágy különös módon éppen abban a munkában jut kifejezésre, amivel az álom álcázza saját „magját”, a „lappangó álomgondolatot”. Az álcázás módja a „lappangó álomgondolat” rejtvényként történő feladása. Az is jellemző Freudra, hogy mindössze egy későbbi kiadáshoz csatolt lábjegyzetben adja meg ennek az alapvető ellentmondásnak a végleges megfogalmazását:

Valamikor régen sokat vesződtem azzal, hogy hozzászoktassam az olvasót a nyilvánvaló álomtartalom és a lappangó álomgondolat megkülönböztetéséhez. Egyre újabb és újabb fenntartásokat merítettek fel a megfejtetlen álomból, abból, amit az emlékezet megőrzött, s az álomfejtés követelményeire nem ügyelt senki. Most, miután legalább az analitikusokat sikerült megbarátkoztatnom azzal a gondolattal, hogy a nyilvánvaló álom helyébe az analízis révén

nyert jelentést kell tenni, egy másfajta összetévesztés bűnébe esnek, és makacsul ragaszkodnak is hozzá. Ebben a lappangó tartalomban keresik ugyanis az álom lényegét, és közben nem ügyelnek a lappangó álomgondolat és az álommunka különbségére. Alapjában véve az álom nem más, mint gondolkodásunk sajátos *formája*, mely az alvás állapotának feltételei közepette válik lehetségessé. Ezt a formát az *álommunka* hozza létre, mely az álom egyedüli lényeges vonása, sajátosságának egyetlen magyarázata.¹⁷

Ha a freudi gondolatmenetet két szakaszra osztjuk, akkor azt találjuk, hogy:

— Első lépésben Freud szétzúzza azt a tévhitet, amely szerint az álom nem több primitív és értelmetlen zagyvaságnál, illetve fiziológiai folyamatok által keltett pszichés zavarnál és mint olyannak a leghalványabb köze sincs a jelölés folyamatához. Freud ezzel jelentős lépést tesz meg az álom *hermeneutikus* megközelítése felé, azaz arra ösztönzi olvasóit, hogy az álmot elfojtott üzenetet továbbító jelenségnek tekintsék, az álom üzenetét pedig értelmező eljárásnak vessék alá.

— Ezen túllép azonban akkor, amikor elzárkózik a jelölés magjának, az álom „titkos jelentésének”, vagyis az álom formája mögött megbúvó tartalomnak a túlértékelésétől és helyette a formára, a lappangó álomgondolatokat irányító álommunkára összpontosítja figyelmét.

Ezen a ponton kell felhívunk a figyelmet arra a fontos tényre, hogy az „áruforma titkának” marxi analízisében ugyanez a két szakasz lelhető föl:

— Először is, Marx szétzúzza azt a tévhitet, amely szerint a tiszta véletlen, például a kereslet-kínálat kiszámíthatatlan kölcsönhatása határozza meg az áru értékét. Felhívja figyelmünket az áruforma mögött rejlő titkos „jelentésre”, vagyis arra a jelentésre, amit e forma „kifejez” és ezzel arra serkenti olvasóit, hogy elemzésükben hatoljanak az áruérték „titkának” mélyére:

Az tehát, hogy az értéknagyságot a munkaidő határozza meg, a viszonylagos áruértékek látható mozgásai mögé rejtett titok. Felfedezése megszünteti azt a látszatot, hogy a munkatermékek értéknagyságát csupán a véletlen hatá-

rozza meg, de semmiképp sem szünteti meg az értéknagyság dologi formáját.¹⁸

— Mindez azonban csak egyetlen megszorítással érvényes, mutat rá Marx: *Nem elégséges* magának a titoknak a feltárása. A klasszikus polgári politikai gazdaságtan, amely Marxot megelőzve ismerte fel az áruforma „titkát”, éppen abba a hibába esett, hogy képtelen volt a forma mögött rejlő titok mágikus bűvköréből kilépni, azaz figyelmét kizárólag a munkára összpontosította, amely ezáltal a vagyon (gazdagság, bőség, jólét) igazi forrásává magasztosult. A klasszikus politikai gazdaságtan képtelen a valódi titok megfejtésére, mivel kizárólag az áruforma mögött megbúvó titok iránt érdeklődik. Nem ismeri fel, hogy *a valódi titok maga a forma*, nem pedig az, ami *mögötte* el van rejtve. A klasszikus politikai gazdaságtan számára az áru titokzatos és talányos jelenség marad, mivel annak ellenére, hogy az „értéknagyság titkát” kifogástalanul megmagyarázza, magát az áruformát, vagyis azt a folyamatot, amelyben a rejtett jelentés egy adott forma leple mögé bújik, teljesen magyarázat nélkül hagyja.

A mi feladatunk tehát az marad, hogy a következő lépésben az áruforma keletkezéstörténetének analizését nyújtsuk. Vizsgálat alá kell hát vetnünk azt az álommunkának megfelelő folyamatot, amelyben a rejtett tartalom felveszi adott formáját, de vigyáznunk kell, nehogy ezt a formát a lényeggel, a rejtett maggal azonosítsuk, hiszen, Marxot idézve: „Miből fakad hát a rejtélyes jelleg, amelyet a munkatermék kap, mihelyt áruformát ölt? Nyilván magából ebből a formából.”¹⁹ A klasszikus politikai gazdaságtan legfőbb gyengesége éppen abban gyökeredzik, hogy képtelen megtenni a forma keletkezéstörténetéhez vezető hiányzó lépést: .

Bár a teljesség igénye nélkül, de a politikai gazdaságtan megvizsgálta az értéket és annak nagyságát, és feltárta az ezen formák mögött megbúvó tartalmat. Azt azonban sohasem kísérelte meg megmagyarázni, vajon miért vesz fel a tartalom egy bizonyos formát, miért az érték vált a munka kifejezőjévé, vagy miért a termék értéknagysága fejezi ki a munka időtartamát.²⁰

Az Áruforma Tudattalanja

Prima facie tisztán gazdasági kérdés, vajon miért váltott ki Marx áruforma értelmezése oly nagy hatást a társadalomtudományok egész területén, mivel nyugozta le többek között filozófusok, szociológusok és művészettörténészek egész generációit? Válaszom a következő: Mivel az áruforma dialektikája tiszta — mondhatni desztillált — formájában mutat rá egy, a politikai gazdaságtan területén első látásra teljesen kívül eső jelenségek (jog, vallás stb.) teoretikus megértését elősegítő mechanizmusra, ezért a marxi analízis mintegy mintául szolgálhat a fetisizmusra jellemző „inverzió” más formáinak leírásához is. Ezt másképpen úgy fejezhetjük ki, hogy az áruforma kérdésében „több” forog kockán, mint a puszta áruforma; ennek a többletnek van olyan ördögi vonzereje. Kétségtelenül Alfred Sohn-Rethel, a frankfurti iskola egyik „útitársa” az a teoretikus, aki legmeszebb jutott az áruforma egyetemes hatóerejének feltérképezésében. Sohn-Rethel alaptézise abban áll, hogy

az áru formai analízise nem csupán a politikai gazdaságtan bírálatának kulcsa, hanem történeti magyarázatát nyújthatja az elvont, fogalmi gondolkodásnak és a munka vele párhuzamosan megjelenő szellemi és anyagi tevékenységre való felosztásának.²¹

Az áruforma szerkezetéhez tehát mindenkor hozzátartozik a transzcendentális szubjektum, azaz elmondható az áruformáról, hogy benne kifejezésre jut a transzcendentális szubjektum Kant-féle anatómiája, csontváza vagyis azon transzcendentális kategóriák hálózata, amelyek az „objektív” tudományos ismeretek *a priori* vázát alkotják. Ezzel mindjárt utaltunk is az áruforma belső ellentmondására, amely abban áll, hogy az áru — ez a teljesen világi és a kanti értelemben véve „patologikus” jelenség — egyszersmind az ismeretelmélet alapproblémájának, az objektív és általános ismeretek lehetségeségét felvető filozófiai kérdésnek is megoldási kulcsát adja.

Egy sor aprólékos elemzés elvégzése után Sohn-Rethel a következő konklúzióra jut: A tudományos eljárásban (és itt természetesen a newtoni természettudományra kell gondolnunk) előfeltételezett kategóriarendszer, vagyis azon fogalmak rendszere, amelyeken keresztül a tudomány képessé válik a természet leírására, valójában

már a tudományt megelőzően jelen volt a társadalmi valóságban, mégpedig az árucseré aktusában. Az absztrakció tehát jóval azelőtt megjelent a piac társadalmi valóságában, hogy a filozófiai-tudományos gondolkodás eljutott volna a tiszta *absztrakció*ig. Az árucseré az absztrakció két formáját is magában foglalja: egyrészt, a csere aktusának idejére elvonatkoztat az áru változó jellegétől, másrészt elvonatkoztat az áru empirikus, érzéki és egyedi jellemzőitől, mert a cserepartnerek eltekintenek az áru egyedi és sajátos minőségi meghatározóitól és az árut olyan entitássá szűkítik le, amely egyedi jellegétől, „használati értékétől” függetlenül egy másik áru (amelyikért elcserélik) „egyenértékévé” válik.

Jóval mielőtt a filozófiai-tudományos gondolkodás eljutott volna a *mennyiségi* meghatározottság fogalmához, a modern természettudomány e *sine qua non*-jához, a pénzben mint olyan áruban, amely az összes többi árut egymással kicserélhetővé teszi, azok különös minőségi meghatározóitól elvonatkoztatva, testet öltött a tiszta mennyiség. Jóval azelőtt, hogy a fizika megfogalmazta volna a tisztán absztrakt, a mozgó tárgy minőségi meghatározóit nem érintő geometriai térben való *mozgás* fogalmát, e mozgás mint a tulajdon átruházása már régen megvalósult a csere tisztán absztrakt társadalmi gyakorlatában, ami érintetlenül hagyja a mozgó tárgy összes érzékelhető jellemzőjét. Ugyanezt sikerült Sohn-Rethelnek kimutatnia a dolgok alapvető és járulékos tulajdonságainak, valamint a newtoni rendszer okozat fogalmát illetően — egyszóval a tiszta ész egész kategóriarendszerét illetően.

A transzcendentális szubjektumnak, az *a priori* kategóriarendszer alappilléreinek tehát azzal a felettébb nyugtalanító ténnyel kell szembenéznie, hogy saját formai eredete egy nagyon is világi, „patologikus” folyamat függvénye. Mivel a transzcendentális *a priori* meghatározása szerint minden pozitív tartalomtól mentes, ezért transzcendentál-filozófiai nézőpontból botrányosnak, mitöbb értelmetlennek számít a fenti felismerés. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Freud „botrányos” tudattalan fogalma — amennyiben szintén aláássa a transzcendentál-filozófiai álláspontot — tökéletes megfelelője e botránynak. Ha összehasonlítjuk a Sohn-Rethel által „valódi absztrakciónak” [*das reale Abstraktion*] nevezett jelenséget, vagyis az árucseré *tényleges* folyamatában fellépő elvonatkoztatás ontológiai státuszát és a „Másik Színhelyen” kitartóan operáló jelölőlánc, a tudattalan ontológiai státuszát, a hasonlóság szembeötlő. A *tansz-*

cendentális szubjektum tudattalanja tehát a tulajdonképpeni „valódi absztrakció” és e tudattalan az objektív és egyetemes tudományos ismeretek alapja.

A „valódi absztrakció” természetesen nem abban az értelemben valódi, hogy a dologi valóságukban megmutatkozó áruk igazi, tényleges jellemzőjének felel meg. Egy áru értéke nem egyenlő különös jellemzői (formája, színe, íze stb.) által meghatározott „használati értékével”. Sohn-Rethel kimutatta, hogy az áru egyfajta *posztulátumként*, azaz egy bizonyos „mintha” [*als ob*] formájában jelenik meg a tényleges csereaktusban: bár a „tudat” szintjén a cserélő felek „nagyon is jól tudják”, hogy nem igaz, az árucsere ideje alatt mégis úgy tesznek, *mintha* az áru fizikai teste nem lenne kitéve az anyagot sújtó változás törvényének, *mintha* az áru kívül esne az alkotás és rongálódás természetes ciklusán.

A pénz materialitásához való magatartásunk szemlélteti legjobban az érték posztulátumként való működését: nagyon jól tudjuk, hogy a pénz, mint minden más dolog, alá van vetve a változás törvényének, hogy anyagi teste az idő múlásával változik, ennek ellenére a piac társadalmi valóságában úgy *kezeljük* a pénzerméket, mintha anyaguk változatlan lenne, „mintha, merő ellentétben a természetben létező anyaggal, a pénz anyaga felett az idő nem uralkodnék”.²² Hasonló jelenség a tényeknek a fetisizmusra jellemző jellegzetes *megtagadása* [*disavowal*]: „Tudom nagyon jól, de mégis...”. A fetisizmusra jellemző logika mai megnyilvánulásait (tudom, hogy az Anya nem birtokolja a falloszt, de mégis az ellenkezőjét hiszem; tudom, hogy a zsidók ugyanolyan emberek, mint mi, de mégis úgy érzem, van bennük valami más) kétségtelenül megtoldhatjuk a pénzre vonatkozó hasonló kijelentéssel: „Tudom, hogy a pénz is ugyanolyan anyagi dolog, mint más tárgyak, mégis olyan, mintha valami különös anyagból lenne, ami felett az idő nem uralkodik”.

Ezzel egy Marx által megoldatlanul hagyott problémához, a pénz anyagi természetének problémájához jutottunk. Anyagon itt nem a pénz alapanyagát értem, hanem azt az „elpusztíthatatlan és változatlan”, a fizikai testek romlását túlélő *fenséges* [*sublime*] anyagot, amely hasonlatos Sade áldozat-figuráihoz, akik nemcsak hogy minden kínzást túlélnek, de testi szépségüket is makulátlanul megőrzik. A fenséges tárgy voltaképpen e „második test” anyagatlan korporalitása; a pénz pedig kizárólag mint fenséges tárgy nyerte

el a pszichoanalízisben a „prefallikus”, illetve „anális” tárgy megnevezést. Nem szabad azonban arról sem megfeledkeznünk, hogy a fenséges test feltételezett léte a szimbolikus rendszer függvénye, mivel a használat rongáló hatása alól kibúvó, elpusztíthatatlan „második test” létezését kizárólag egy szimbolikus hatalom garantálhatja:

A pénzerme teste árulkodik rendeltetéséről, amely nem annyira használati tárgy, mint csereeszköz. A pénzt kibocsájtó hatóság garantálja az érme súlyát és az alkotó fém tisztaságát: ha például a forgalomban levő pénz kopás következtében veszít a súlyából, akkor az érmét kicserélik. Ebből jól látható, hogyan redukálódott a pénz természetes anyaga társadalmi funkciójának pusztá hordozójává.²³

Mivel tehát a „valódi absztrakciónak” semmi köze a tárgy „valóságához”, tényleges tulajdonságaihoz ezért hiba lenne „gondolati absztrakcióként”, a gondolkodó szubjektum „belsőjében” végbe menő folyamatként felfogni. A csere aktusát kísérő absztrakció radikálisan külső, decentralizált — Sohn-Rethel találó megfogalmazásával: „A cserében rejlő absztrakció *nem* egy gondolat, hanem a gondolat *formája*”.

Ezzel rátaláltunk a tudattalan egy lehetséges definíciójára is: *A tudattalan a gondolatnak az a formája, amely ontológiailag nem rendelkezik a gondolat státuszával* és amely magához a gondolathoz képest külsődleges — egyszóval egy olyan gondolaton kívül eső „Másik Színhely”, ahol a gondolat formája már előzetesen artikulálódott. A szimbolikus rend valójában a „külső”, tényleges valóság és a „belső”, szubjektív élmény dualizmusát kiegészítő és/vagy felborító formai rend. Ezzel beigazolódik Sohn-Rethel kritikája Althusser absztrakció fogalmáról. Althusser, visszaautasítva a „valódi absztrakció” kategóriáját mint az „episztemológiai zűrzavar” egyik megnyilvánulását, az absztrakció fogalmát teljességgel a tudás fennhatósága alá helyezi. A „valódi absztrakció” elképzelhetetlen az Althusser-féle rendszer keretein belül, mivel bevezet egy harmadik elemet — a gondolatnak azt a formáját, amely magához a gondolathoz képest külsődleges, vagyis a szimbolikus rendet —, amely felborítja a tárgyak Althusser-féle felosztását „valóságos tárgyra” és a „gondolati tárgyra”.

Most érkezünk el arra a pontra, ahol megfogalmazható, pontosan miben is rejlik Sohn-Rethel vállalkozásának a filozófiai gondolkodásra nézve „botrányos” jellege. Sohn-Rethel ugyanis nem más tett, mint hogy szembesítette a zárt rendszerű filozófiai gondolkodást azzal a külsődleges hellyel, ahol a filozófiai gondolkodás formájának „forgatókönyve” előre meg lett írva. A filozófiai gondolkodásnak ezáltal abban a hátborzongató élményben lehet része, amelyet a régi keleti bölcsesség úgy fogalmaz, hogy „íme ez vagy”, vagyis, hogy a szubjektum igazi helye a cserefolyamat külsődleges valóságában rejlik, abban a „színházban”, ahol a szubjektum igazságát jóval azelőtt színre vitték, hogy ő tudatára ébredt volna. A filozófia képtelen elviselni az ezzel a hellyel való szembesülést, hiszen a filozófiát éppen az *batározza meg*, hogy e helyről nem vesz tudomást. Ha mégis figyelembe veszi, azzal egyúttal önmagát számolja fel, vagy legalábbis elveszíti következetességét.

Természetesen a filozófiai-teoretikus tudaton kívül efféle kiegészítő vakságban szenved a hétköznapi „gyakorlati” tudat is. A csereben résztvevő egyének „gyakorlati szolipszisták”, mivel tévesen ismerik fel [*misrecognize*] a csere társadalmi-szintetizáló funkcióját, azaz a „valódi absztrakcióban” a magántermelés piaci közvetítéssel történő társadalmi szintre emelésének egy módját látják. „A cserekapcsolatban résztvevő árutulajdonosok — függetlenül attól, hogy mit mondanak vagy gondolnak saját tevékenységükről — a szolipszizmus egy gyakorlati fajtáját űzik”.²⁴ A cserepartnerek téves felismerése tulajdonképpen az árucseré végrehajtásának *sine qua non*-ja. A tényleges csere sohasem jöhetne létre, ha a résztvevők figyelembe vennék a „valódi absztrakció” dimenzióját:

Akkor tehát, amikor az árucseré elvont jellegét hangsúlyozzuk, óvakodnunk kell attól, hogy e fogalmat a cserepartnerek tudatára alkalmazzuk. A cserepartnerek köztudottan az előttük heverő áruk hasznosságával vannak leginkább elfoglalva, de a hasznosság problémája csak a képzeletüket foglalkoztatja. Csakis magát a csere aktusát nevezhetjük elvontnak és mivel a cserepartnerek tudatát lefoglalják az üzletkötés bonyodalmai, valamint a tárgyak hasznosságát jelző empirikus megjelenésük, ezért egyszerűen nem veszik észre tevékenységük elvont jellegét. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a cserélő felek tudata az, ami megakadá-

lyozza, hogy tevékenységük elvont jellege bennük tudatosuljon. Ha azonban az absztrakció ténye elérné elméjüket, ha rádöbbenének tevékenységük elvont jellegére, azzal az aktus egycsapásra megszűnne csereaktus lenni és az absztrakció sohasem jöhetne létre.²⁵

A tudat felosztása „gyakorlati” és „elméleti” szférákra szintén téves felismerés következménye. A cserében résztvevő tulajdonos annyiban „gyakorlati szolipszista”, hogy figyelmen kívül hagyja a csere társadalmi-szintetikus dimenzióját azáltal, hogy azt atomizált egyének alkalmi találkozásának tekinti. A tulajdonos által véghezvitt aktusnak, a cserének ez az „elfojtott” *társadalmi* dimenziója ennek következtében saját szöges ellentéte, a természetet vizsgáló Egyetemes Értelmem (a természettudományok fogalomhálózata, a „tisztá ész” kategóriáinak rendszere) formájában jelenik meg.

Az árucsere társadalmi valóságának és az arról való „tudatosságnak” viszonyában az az alapvető ellentmondás lelhető fel, hogy — és itt ismét Sohn-Rethel-t idézem — „a cserefolyamat társadalmi realitása a valóságnak egy olyan fajtája, amely csak azzal a feltétellel jöhet létre, hogy a benne résztvevő egyének *nincsenek* tudatában tulajdonképpeni működési elvének. Olyan valóságról van tehát szó, *amelynek ontológiai konzisztenciája a tudatosság hiányát követeli meg a benne résztvevőktől*: ha „túl sokat tudnánk”, ha keresztüllátnánk a társadalmi valóság működésén, azzal a valóság egycsapásra magától szertefoszlana.

Az ideológia nem egyszerűen „hamis tudat”, a valóság illuzórikus reprezentációja, mert a valóság önmagában is „ideológiai” jelenség. *Az a társadalmi valóság nevezhető tehát „ideológiainak”, amelynek léte megköveteli, hogy a benne résztvevők ne ismerjék fel lényegét*, amely akkor teremtmődik újra, ha az egyének „nem tudják, mit csinálnak”. *A tulajdonképpeni „ideológia” nem a (társadalmi) létről való „hamis tudattal” egyezik meg, hanem magával a léttel, ami e „hamis tudatot” fenntartja.* Ezzel végre elérkeztünk a tünet fogalmához; a tünet — egyik lehetséges definíciója szerint — olyan képződmény, amelynek konzisztenciája megköveteli, hogy a szubjektum egy bizonyos fokig ne tudjon róla. A szubjektum csak akkor „élvezi a tünetét”, ha annak belső logikája elszökik előle. Ezért van az, hogy a tünet megszűnése igazolja mindennél jobban a tünet sikeres értelmezését.

A Társadalmi Tünet

Nézzük, hogyan definiálható a Marx-féle tünet. Marx „találta fel a tünetet” (mondja Lacan) amikor kimutatta azt a törést, asszimetriát, „patologikus” egyensúlyhiányt, amely a polgári „jogok és kötelességek” mögött húzódik meg. Ez az egyensúlyhiány nem az „egyetemes alapelvek” tökéletlen megvalósulásának fejlődés útján kiküszöbölhető hiányossága, hanem az egyetemes alapelvek szerves alkotórésze. A tünet szigorú értelemben véve olyan jelenség, amely saját egyetemes alapját ássa alá, olyan faj, amely saját nemét (*genus*) pusztítja. Ebben az értelemben Marx elementáris „ideológia bírálata” már eleve „tünetként” működik: egy adott ideológiai mezőhöz képest *heterogén*, de a mező lezárult, végleges formája szempontjából *elengedhetetlen* töréspont lokalizálásából áll. A fenti eljárás a kivétel logikáját foglalja magába: minden általános ideológiai kategória — például a szabadság és az egyenlőség kategóriái — „hamis” annyiban, hogy szükségszerűen tartalmazza saját kivételét, amely megtöri a fogalom egységét és láthatóvá teszi hamisságát. Vegyük például a szabadság kategóriáját: a szabadság egyetemes fogalma több alfajra tagolható, így sajtó és szólásszabadságra; lelkiismereti szabadságra; a szabad kereskedelem jogára; politikai szabadságjogokra stb., de szerkezeti adottságainál fogva ide tartozik a szabadság egy specifikus formája, a munkás szabadsága is. A szabadság e formája lehetővé teszi a munkás számára, hogy munkaerejét áruba bocsátsa a piacon. A munkás szabadsága azonban aláássa a szabadság egyetemes fogalmát, mivel épp ellentéte a tulajdonképpen értelemben vett szabadságnak: azáltal, hogy a munkás „szabadon” kiárúsítja munkaerejét, épp hogy *elveszíti* szabadságát, hiszen a szabad adásvétel valódi lényege a munkás tőkéhez láncolása. Döntő jelentősége persze annak a ténynek van, hogy éppen a szabadságnak ez az ellentmondásos formája — az olyan szabadság, amely egyben önmaga ellentéte is — teljesíti ki a „polgári szabadságformák” sorát.

Ugyanez áll a kereskedelem eszményére, az egyenlő és egyenértékű árucserére is. A prekapitalista társadalmakban, ahol a termelés még nem emelkedett egyetemes szintre, azaz még a „természetes termelés” dominál, a termelőeszközök tulajdonosai — legalábbis nagy általánosságban — egybeesnek magukkal a termelőkkel: olyan kézművesekről van szó, akik maguk dolgoznak, majd maguk

árulják termékeiket a piacon. A fejlődésnek ezen a fokán nem beszélhetünk még kizsákmányolásról (legalábbis elvileg, ha eltekintünk például a tanoncok kizsákmányolásától). A piacon végbe-menő csere egyenértékű: minden áruért pontos ellenértékével fizetnek. Amint azonban a piacra való termelés válik *általánossá* egy társadalom gazdasági szerkezetében, azzal szükségszerűen megjelenik egy új, ellentmondásos áru: azon munkások munkae-reje, akik termelőeszközökkel nem rendelkeznek és ezért arra kényszerülnek, hogy munkájuk termékei helyett saját munkaerejüket bocsátsák áruba a piacon.

A munkaerő áruvá válásával az egyenértékű csere önmaga tagadásává, azaz a kizsákmányolás tulajdonképpeni formájává válik, mivel a munkás által termelt értéktöbbletet a tőkés kisajátítja magának. Az egyenértékű csere ezen önmegtagadása nem egyenlő az üzleti korrektség szabályainak egyszerű felrúgásával, hanem a csere *belső* lényegéhez tartozó ellentmondás. A munkaerő nem abban az értelemben van „kizsákmányolva”, hogy nincs megfelelően honorálva, hiszen — elviekben legalábbis — a tőkés és munkás között lezajló csereakció teljesen egyenértékű. A helyzetet az bonyolítja, hogy a munkaerő nem mindennapi áru, hanem olyan áru, amelynek használata, vagyis maga a munka folyamata, egy bizonyos értéktöbbletet állít elő és ezt a munka értéke fölött jelentkező többletet a tőkés magának kisajátítja.

Az egyenlő és egyenértékű árucseré formájában ismét egy egyetemes ideológiai kategóriába botlottunk. A munkaerő munkabérre történő cseréje az árucseré egy ellentmondásos formája, mivel a tőkés éppen akkor zsákmányolja ki a munkást, mikor a munkás az egyenértékű cserében részt vesz. Az árutermelés egyetemessé válása mint „mennyei” fejlődés váltja ki egy új „minőség”, egy olyan új áruforma megjelenését, amely az egyenértékű árucseré egyetemes elvének *belső* öntagadását képviseli. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy *az árutermelés egyetemessé válása váltja ki a tünet megjelenését*. Az *utópista* szocializmus képviseli a marxizmuson belül azt a nézetet, amely szerint az árucseré viszonyok egyetemes jellegének és a piacra való termelés dominanciájának megőrzése mellett véghezvihető az, hogy a munkások tulajdonosai maradjanak a munkaeszközöknek, azaz megszűnjék a kizsákmányolás. Az utópisták tehát abban hisznek, hogy lehetséges *egyetemesség tünet* — az egyetemesnek e saját magát belülről tagadó kivétele — *nélkül*.

Marx ugyanezen logika alapján bírálja Hegel társadalomelméletét, a racionális totalitás fogalmát: Marx szerint mihelyt a fennálló társadalmi rendet racionális totalitásként kíséreljük meg felfogni, azon nyomban bele kell vennünk egy olyan ellentmondásos elemet is, amely, bár sohasem szűnik meg a társadalom alkotóeleme lenni, mégis annak tüneteként funkcionál, vagyis magát az egyetemes racionalitás elvét tagadja. Marx a fennálló társadalom „irracionális” elemét természetesen a munkásosztályban, az „értelem értelmetlenségében” látta. Szerinte a fennálló társadalmi rendben testet öltő Értelmelem a munkásosztályban szembesül saját értelmetlenségével.

Az Áru Fétisjellege

Lacan specifikusan a feudalizmusból a kapitalizmusba vezető *átmenet* marxi értelmezésére utal, amikor a tünet felfedezését Marxnak tulajdonítja: „A tünet fogalmát nem Hippokratésznál, hanem Marxnál kell keresni, mégpedig abban az összefüggésben, amit elsőként ő tárt fel a kapitalizmus és ugyan mi? — hát a régi szép idők, az úgynevezett feudalizmus között”.²⁶ Mielőtt azonban meg akarnánk magyarázni a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet logikáját, tisztáznunk kell annak elméleti hátterét: az áru fétisjellegének marxi fogalmát.

Első megközelítésben az áru fétisjellege nem más, mint „maguknak az embereknek az a meghatározott társadalmi viszonya”, ami „számukra a dolgok viszonyának fantasztikus formáját ölti”.²⁷ Egy adott, a különböző áruk termelői közötti társadalmi viszonyok hálózatának mutatójává vált áru *értéke* egy másik árudolog, a pénz „természetesnek” tűnő tulajdonságait veszi magára, vagyis egy adott árurol elmondható, hogy értéke pénzben kifejezve ennyi és ennyi. Következésképpen, az áru fétisjellegének nem az a sokat emlegetett jelenség a lényege, hogy a dolgok átveszik az emberek helyét („az emberek társadalmi viszonya a dolgok viszonyának formáját ölti”), hanem egy strukturált rendszer és e rendszer egy eleme közötti kapcsolatot érintő téves felismerés; ami valójában a rendszer hatása, a rendszer elemei közötti kapcsolat eredménye, az úgy jelenik meg, mintha a hálózat egyik elemének eredendő tulajdonsága lenne, mintha e tulajdonság az elemet a rendszer többi elemével való kapcsolatától függetlenül is jellemezné.

Az érték kifejezés egyszerű formájának tárgyalása kapcsán Marx egyértelműen kifejti, hogy téves felismerés egyaránt jelentkezhethet mind a „dolgok közötti viszonyban”, mind az „emberek közötti viszonyban”. *A* áru értéke csak egy másik, *B* áruhoz viszonyítva fejezhető ki. Ezzel *B* áru *A* ekvivalensévé válik és az értékviszonyban *B* áru természetes formája (használati értéke, valós, empirikus tulajdonságai stb) *A* áru értékformájaként funkcionál. Úgy is fogalmazhatunk, hogy *B* áru teste tükrözi *A* áru értékét. Marx a következő jegyzetet fűzi ezen fejtegetéseihez:

Az ember bizonyos tekintetben úgy jár, mint az áru. Mint-hogy sem tükörrel nem jön a világra, sem pedig mint Fichte-féle filozófus, aki szerint Én vagyok én, az ember először más emberben mint tükörben látja meg önmagát. Péter, az ember, csak azáltal, hogy Pálra, az emberre mint hozzá hasonlóra vonatkoztatja magát, vonatkoztatja magát önmagára mint emberre. Ezzel azonban számára Pál, szőröstül-bőröstül, pálos testiségében az emberi genus (nem) megjelenési formájának is számít.²⁸

Ebben a rövid jegyzetben Marx megelőlegezi Lacan tükörfáziselméletét, amely kimondja, hogy az én [ego] csakis azáltal talál saját identitására, hogy egy másik emberben tükrözve látja magát — feltéve, hogy a másik ember az egység képzetét nyújtja. Identitás és elidegenedés tehát szorosan összetartoznak. Marx tovább megy: a másik áru (*B*) csak annyiban tekinthető *A* ekvivalensének, amennyiben őt *A* saját értékének megjelenési formájaként ismeri fel. *A* áru megjelenési formája azonban — és ebben mutatkozik meg a fetisizmusra jellemző inverzió hatása — épp ennek az ellentéte. *A* látszólag úgy viszonyul *B*-hez, mintha *B* számára *A* ekvivalensének lenni nem *A* „reflexiós meghatározásának” (Marx) következménye lenne, azaz mintha *B* *eredendően* *A* ekvivalense lenne. Az „ekvivalensneklevés” *B* olyan jellemzőjének mutatkozik, amely hozzátartozik *B*-hez *A*-hoz való viszonyán kívül is, mintha az *B* használati értékét meghatározó „természetes”, tényleges tulajdonságai egyike lenne. Marx ismét egy érdekes jegyzetet fűz megfigyeléseihez:

Az ilyen reflexiós meghatározásokkal egyáltalában sajátos a helyzet. Ez az ember például csak azért király, mert más emberek alattvalókként viszonyulnak hozzá. Az utóbbiak,

megfordítva, azt hiszik, hogy azért alattvalók, mert amaz király.²⁹

A „királynak-levés” a „király” és az „alattvalók” társadalmi viszonyrendszerének hatása; azok, akiket e társadalmi kötelék köt össze — és ebben áll a fetisizmusra jellemző téves felismerés — megfordítva látják a viszonyokat, mintha a király eredendően, alattvalóival való kapcsolatán kívül is király lenne és királyi bánásmód járna neki; mintha a „királynak-levés” a király személyének „természetes” meghatározója lenne. Az ember önkéntelenül is a híres lacani kijelentésre gondol, mely szerint az a király, aki elhiszi, hogy ő király — azaz fenntartás nélkül azonosul a „királyság” társadalmi mandátumával — nem kevésbé örült, mint az örült, aki királynak képzei magát.

Miután párhuzamra lertünk a fetisizmus két különböző változata között, az a kérdés marad hátra, vajon mi a két változat pontos egymáshoz való viszonya. Nem lenne helyes a két jelenséget egyszerűen egymásnak megfeleltetni: nem igaz az az állítás, hogy az árutermelő — kapitalista — társadalmakban „ugyanaz érvényes az emberek világára, mint az áruk világára”. Ennek épp az ellenkezője igaz: a tőkés országokban, ahol virágzik az áru-fetisizmus, az emberek közötti kapcsolatokat *semmi esetre sem* a „fetisizmus” határozza meg, helyette inkább „szabad”, önös érdekeiket kereső emberek kapcsolatáról beszélhetünk. Az emberek egymással való kapcsolatot nem az uralkodás és szolgaság viszonya határozza meg, hanem egy szabad, a törvény előtt egyenlő emberek között létrejött megállapodás. Az árucseré jó példája az emberek közötti kapcsolatnak: az árucserében résztvevő két szubjektum kapcsolata mentes mind az Úr iránti tisztelet sallangjától, mind az Úrnak az alattvalóiról való fölényeskedő támogatásától és gondoskodásától. Két olyan egyén lép a piacon egymással üzleti kapcsolatba, akiknek cselekedeteit teljesen önös érdekeik határozzák meg; mindkettőjük bölcs utilitarista módjára lép fel, a másik személye körül nem lát misztikus aurát, hanem személyében azt a saját érdekeit kereső szubjektumot látja, aki csak annyiban érdekes számára, amennyiben a másik birtokosa egy meghatározott, az ő igényeit kielégítő árunak.

A fetisizmus két formája egymással tehát *összeegyeztethetetlen*: Vannak egyrészt társadalmak, ahol áru-fetisizmus uralkodik, az „emberek közötti kapcsolatok” pedig mentesek minden fetisizmus-

tól. Másrészt léteznek olyan társadalmak — ezeket nevezzük prekapitalista társadalmaknak — ahol, mivel a piacra való termelés helyett a „természetes” termelési mód dominál, az árufetisizmus még nem fejlődött ki. Marx is rámutatott, hogy az emberi kapcsolatokban jelentkező fetisizmus tulajdonképpen az „uralom és szolgaság” viszonya, vagyis a hegeli Úr és Szolga viszony. Mintha az Úr kapitalizmusban megfigyelhető meghátrálása mindössze a feudális viszonyok *eltolása* lenne, mintha az áru fétisjellege, vagyis a fetisizmus megjelenése „az áruk viszonyában” lenne az ára annak, hogy az „emberi kapcsolatok” felszabadultak a fetisizmus igája alól. Mindössze arról van szó tehát, hogy a fetisizmus helye eltolódott az interszubjektív viszonyokról a „dolgok közti” viszonyokra, ezért az alapvető társadalmi viszonyok, a termelési viszonyok, többé nem ismerhetők fel közvetlenül az uralom és szolgaság interperszonális viszonyaiban (például az Úr és szolgái viszonyában), hanem — Marx pontos megfogalmazásában — „a dolgok, a munkatermékek közötti társadalmi viszonyok formájával” álcázzák magukat.

Ez az oka annak, hogy a tünet felfedezését a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet marxi értelmezésében érdemes keresni. A polgári társadalom megszületésével az uralom és szolgaság viszonyai *elfojtás* alá kerültek: a polgári társadalmakban formailag szabad szubjektumok léteznek és egymással való kapcsolataik minden fetisizmustól mentesek. Az elfojtott igazság — az uralom és szolgaság viszonyának fennmaradása — a tünetben kerül napvilágra, amely aláássa az egyenlőség, szabadság stb. ideológiai látszatát. Tulajdonképpen a „dolgok társadalmi viszonyai” alkotják a tünetet, a társadalmi viszonyok igazságának hírvivőjét, szemben a feudális társadalommal, ahol

akárhogy ítéljük is meg tehát azokat a jellemárcokat, amelyekben itt az emberek egymással szembelepnek, a személyek társadalmi viszonyai, amelyek munkáikban érvényesülnek, mindenesetre saját személyi viszonyaikként jelennek meg, és nincsenek a dolgok, a munkatermékek viszonyainak álcázva.³⁰

„A személyek társadalmi viszonyai, ahelyett, hogy személyi viszonyaikként jelennének meg, a dolgok viszonyainak álarcá mögé bújnak”: íme a kapitalizmusra jellemző hisztériás tünet, „a konverziós hisztéria” pontos definíciója. (...)

Két Hegeliánus Vicc

Létezik egy jól ismert és teljesen hegelianus vicc, amely tökéletesen illusztrálja hogyan születik téves felismerés útján az igazság, azaz hogyan esik egybe az igazsághoz vezető út magával az igazsággal. Egy lengyel és egy zsidó ülnek egymással pontosan szemben egy vonaton a századelőn. A lengyel egész idő alatt kényelmetlenül fészkelődik, mintha valami nem hagyná nyugodni és közben le nem veszi szemét a zsidóról. Végül nem bírja tovább türtőztetni magát, és kitör: „Mond meg nekem, hogyan sikerül nektek zsidóknak az emberek utolsó fityingjét is kicsikarni és ezáltal nagy vagyonokat gyűjteni?” A zsidó erre a következőt válaszolja: „Rendben van, elmondom; de nem ingyen. Előbb adj nekem öt zlotyit”. Miután megkapja a pénzt, a zsidó beszélni kezd: „Először is végy egy döglött halat, vágd le a fejét és öntsd a beleit egy pohárba. Aztán holdtöltekor, éjfél felé vidd a poharat a temetőbe...” „És ha ezt megteszem — vág közbe mohó kíváncsisággal a lengyel — akkor gazdag leszek?” „Vár türelemmel — inti a zsidó — még nem fejeztem be; de ha azt akarod, hogy folytassam, akkor adj még öt zlotyit.” Miután ismét megkapja a pénzt, a zsidó tovább folytatja a történetet, nem sokára azonban újabb öt zlotyit kér, majd még ötöt és így tovább, mígnem a lengyel dühödten kitör: „Te piszkos csirkefogó! Hát azt hiszed, nem veszem észre, hogy mit csinálsz? Nincs is semmiféle titkod, csak az utolsó fityingemet is szépen kicsikarod belőlem.” A zsidó nyugodt, resignált hangon válaszol: „Most már láthatod hogyan csikarjuk ki mi, zsidók...”

E rövid kis történetnek minden mozzanata értelmezésre alkalmas, kezdve a lengyel kíváncsi, fürkésző tekintetével, amellyel a zsidóra mered. E tekintet jelzi, hogy a lengyel már a kezdet kezdetén beleesett az áttétel [*transference*] csapdájába: a zsidó személyében jelenik meg számára az a „szubjektum, akiről feltételezik, hogy tud” [*the subject supposed to know*] — konkrétan hogy tudja a pénz kicsikarásának titkát. A történet csattanója persze az, hogy a zsidó *nem* csapja be a lengyelt: megtartja a szavát, és megmutatja, hogyan lehet az emberekből utolsó fityingjüket is kicsikarni. Érdekes megvizsgálni a történet csattanóját alkotó váratlan fordulatot. Mikor a zsidó kitör és azt ordítja, hogy: „Nincs is semmiféle titkod, csak az utolsó fityingemet is szépen kicsikarod belőlem”, azzal már ki is mondta az igazságot. Ő azonban nem tudja ezt és ezért a zsidó

mesterkedésében egyszerű csalást lát. Nem veszi észre, hogy a zsidó éppen azáltal tartja meg a szavát, hogy csal, hogy ő maga a zsidó csalásán keresztül kapja meg azt, amiért fizetett (annak a titkát, hogy hogyan csikarják ki a zsidók...). A lengyel abban téved, hogy rossz nézőpontból szemléli az eseményeket: azt várja, hogy a „titok” majd valamikor az elbeszélés végén válik láthatóvá, a zsidó történetét pusztán a „titok” végső leleplezéséhez vezető útnak tekinti, és nem veszi észre, hogy a „titok” magában az elbeszélésben rejlik, abban, ahogyan a zsidó elbeszélése foglyul ejti, magával ragadja a lengyel vágyát, aminek következtében a lengyel úgy elmerül az elbeszélésben, hogy még fizetni is hajlandó érte.

A zsidó „titka” tehát az emberek (a lengyel) vágyában rejlik, abban, hogy a zsidó tudja, hogyan vegye számításba e vágyat. A történet csattanója, a váratlan fordulat ezért hasonlít a pszichoanalitikus kezelés utolsó pillanatához, az áttétel felszámolásához és a „fantázia keresztezéséhez” [*traversing the fantasy*]. Abban a pillanatban, amikor a lengyen dühödten kitör, akkor már túl van az áttételen, de még nem „keresztezte” a fantáziát. Ez utóbbi csak akkor lehetséges, ha felismeri, hogy a zsidó éppen azáltal tartotta meg szavát, hogy őt becsapta. Az a lenyűgöző „titok”, amely a hallgató figyelmét oly szorosan az elbeszéléshez láncolja, tulajdonképpen a Lacan-féle *objet petit a*, a fantáziának az a kitalált tárgya, amely egyrészt okozója a vágnak, másrészt — és ebben áll e tárgy paradox jellege — a vágy őt utólagosan posztulálja. Mikor „keresztezzük a fantáziát”, akkor nem teszünk mást, mint felismerjük, hogy a fantázia elképzelt tárgya (a „titok”) a vágy úrjének megtestesülése csupán.

Egy másik jól ismert vicc ugyanezt a logikát követi, bár ezt általában nem szokták észrevenni. Természetesen a Törvény Bejáratáról szóló viccre gondolok, amely Kafka *Perének* kilencedik fejezete végén hangzik el, amikor a haldokló vidéki férfi megkérdezi a kapuőrt:

Mindenki a törvényre törekszik — mondja a férfi —, mi az oka, hogy e sok-sok év alatt senki sem kért rajtam kívül bebocsájtást? — Az őr látja, hogy a férfi már a végét járja, hogy elhaló hallását még elérje a szó, üvöltve mondja: — Itt nem mehetett be senki más, mert ezt a bejáratot csak neked szánták. Most megyek, és becsukom.³¹

A történet csattanója tökéletesen megfelel a zsidó vicc befejezésének: a szubjektum átéli annak az élményét, hogy a bejáratot neki szánták, hogy az ő vágya már kezdettől fogva bele volt kalkulálva a játszmába, hogy az elbeszélésnek nincs más tétje, mint hogy az ő vágyát foglyul ejtse. Kafka története még tovább is közelíthető a zsidó vicchez, ha egy kicsit változtatunk a végén: Hosszú várakozás után a vidéki férfi dühödten kitör és a következőt ordítja a kapuőrnek: „Te piszkos csirkefogó! Miért teszel úgy, mintha valami óriási titkot őriznél a bejárat mögött, mikor tudod nagyon jól, hogy a bejáratot csak nekem szánták, azért, hogy rajta keresztül megragadják a vágyamat!” A kapuőr pedig (pszichoanalitikus módjára) nyugodtan a következőt válaszolja: „Látod, most megfejtetted az igazi titkot. A bejárat mögött nincs más, mint amit a vágyad vetített oda...”

Mindkét történet csattanója a „rossz végtelen” legyőzésének, megszüntetésének Hegel-féle logikáját követi. A kiindulási alap mindkét történet esetében azonos: a szubjektum olyan alapvető Igazsággal, olyan titokkal találja magát szemben, amelyből ő ki van rekesztve, amely *ad infinitum* kicsúszik a kezei közül — például az ajtók végeláthatatlan sora mögött megbúvó törvényes igazság, illetve az el nem hangzó, a történet végén mindvégig a lengyelre váró végleges recept, annak titka, hogyan csikarják ki a zsidók az emberek utolsó fityingjét is (az elbeszélés azonban a végtelenségig elnyújtható). A megoldás szintén ugyanaz mindkét esetben: a szubjektumnak fel kell ismernie, hogy a titkot rejtő bejáratot kezdettől fogva neki szánták, hogy a zsidó elbeszélése végén reá váró igazi titok tulajdonképpen a saját vágya — egyszóval, hogy saját kirekesztettsége *vis-à-vis* a Másikkal (az a tény, hogy az ő személye ki van rekesztve a Másik titkából) a Másiknak inherens tulajdonsága. Itt a „reflexivitás” egy olyan fajtájával találkozunk, amely nem szűkíthető le a tulajdonképpeni filozófiai reflexióra. Az az elem, amely a szubjektumot látszólag kirekeszti a Másik rendjéből (a szubjektum vágya, hogy a Másik titkát, a Törvényt, illetve a zsidók titkát kifürkészsze) maga is a Másik „reflexiók meghatározásának” eredménye, hiszen éppen a Másikból való kirekesztettség állapotában mondható el a szubjektumról, hogy kezdettől fogva részese a Másik játszmájának.

IV. Ki jön a szubjektum után?

Ki?

Valaki átnéz a vállam fölött (talán én), és olvasva a kérdést: „*Ki jön a szubjektum után?*”, azt mondja: „Te most visszatérsz itt abba a régvolt időbe, amikor éppen érettségiztél.” — „Igen, de ez alkalommal megbukom.” — „Ami azt bizonyítaná, hogy azzal együtt valamit azért fejlődöttél. Mégis, vissza tudsz emlékezni, hogy hogyan próbáltál volna boldogulni a dologgal?” — „A legszokványosabb módon, rákérdezve minden szóra.” — „Például?” — „Nos, észrevenném például, hogy az első szó a *Ki?* és nem *Mi?*, ez pedig egy válasz kezdetét vagy a kérdés behatárolását posztulálja, ami nem magától értetődő; elvárják tőlem, hogy tudjam: ami a szubjektum után következik, az nem valami, sőt nem is semleges, hanem valaki, feltéve hogy ez a terminus hagyja magát „meghatározni”, jóllehet folyton egy meghatározatlanságra hajlik, amely alól semmi sem kivétel, az akárki ugyanúgy nem, mint az akármi.” — „Nem rossz, de lehet, hogy idegesítené a vizsgáztatót.” — „Én mindenesetre folytatnám azzal, hogy megkérdezném, hogyan kell érteni azt, hogy 'ki jön'. Vajon a kérdés időbeli vagy méginkább történelmi egymásutániségra, vagy pedig egy logikai kapcsolatra utal (vagy mindkettőre)? — „Úgy érted, hogy létezne egy idő — egy időszak — szubjektum meg minden nélkül, mint ahogy Benveniste is állítja — bírálták is ezért —, hogy tudniillik a mindig személyes „én-te”, amely egy személyre utal, elvesztené uralmát, olyan értelemben, hogy nem lenne többé joga felfedezni magát az egyes szám harmadik személyű „az”-ban [*il*], ami egyetlen nyelvben sem támaszthat igényt semmiféle személyesre, legfeljebb véletlenségből: (az) esik, (az) van, (az) szükséges (hogy egy pár egyszerű, de természetesen nem kielégítő példát hozzak). Más szavakkal a nyelv személytelen, vagy személytelen lenne, mindaddig, amíg valaki fel nem áll, hogy beszéljen, még ha nem mond is semmit.” — „Úgy tűnik, hogy mint vizsgáztató, te válaszolsz helyettem, pedig még azt sem tudom, mi az, amit éppen kérdeznek tőlem. Ezért megismétlem a kérdést: *Ki jön a szubjektum után?* Megismétlem más formában is: Mi az, ami a nemrég kitalált szubjektum előtt volt: megint csak a szubjektum, de elrejtve vagy elutasítva, eldobva, eltorzítva, elbukva még mielőtt

létezett volna, vagy pontosabban képtelenül arra, hogy hagyja a Létezést vagy a logoszt, hogy utat engedjen neki.” — „Nem próbálod-e szokatlan heveséssel a kérdést *Ki jön a szubjektum után?*”-nak és nem „Ki fog jönni a szubjektum után?”-nak értelmezni, miközben éppen abban leled örömet, hogy egy olyan időt keress, amikor a szubjektum még nem volt feltételezve, pozicionálva, és nem veszed figyelembe azt a kezdeti döntést, ami Descartes-től Husserlig felértékelte a szubjektumnak azt a fajtáját, amely moderné tett bennünket?” — „Igen, ki jön a szubjektum után? Igazad van, vizsgáztató, hogy elterelsz a könnyű megoldásoktól, amikor úgy tűnik, hogy megbízom a szokványos időbeliségben. A „jön” szó problematikus, ezt az elejétől fogva érzem — még ha jelen időnek értjük is, ez csak egy „nem tudom mi”-nek a közelsége (ahogy az a „present” [jelen idő] szó „pre” előtagjában is látszik, ami által a jelen mindig is (én)előttem marad, olyan sürgetéssel, amely nem tűr semmiféle késlekedést, hanem a késlekedés hiányától még növekszik is, ami egyfajta elkészettséget von maga után, legalábbis amíg a beszédem egy kijelentésben vagy egy varázslásban a jelen idő mélysége felé vonzza a kimondás aktusában).” — „Így, ha jól értelek, a „ki jön” soha nem jön, csak önkényesen, vagy már mindig is megjött, néhány egymással össze nem férő, zavaros szónak megfelelően, melyeket, úgy emlékszem, olvastam már valahol nem minden bosszúság nélkül, és amelyekben utalás történik az el nem jövő, a megérkezés nélkül eljövő eljövételére, ami a Létezésen kívül mintegy sodródik.” — „A „sodródik” terminus tulajdonképpen megfelelő ide, botladozó megjegyzéseim mégsem teljesen haszontalanok, és olyan bizonytalanságba visznek vissza bennünket, amit semmiféle megfogalmazás nem tud elkerülni. A „Ki jön” lehet, hogy már mindig is megjött (a körforgás szerencséjének vagy balszerencséjének megfelelően), és a „ki”, anélkül, hogy igényt tartana arra, hogy ismét megkérdőjelezze *az* egót, nem találja a megfelelő helyét, nem hagyja magát, hogy az Én magába foglalja: az „az”, ami lehet, hogy többé nem az „(az) esik” „az”-a, sem az „(az) van”-é, hanem, anélkül, hogy megszűnne nem személyesnek lenni, nem hagyja magát a személytelennel mérni sem, és így az ismeretlen küszöbén tart bennünket.” — „Ott tart minket, de csak azért, hogy belefoglaljon bennünket, míg belefoglaltságunk feltételezi a „mi” eltűnését, mint a szubjektum talán vég nélküli elgyöngülését.” — „De nem a nyugati gondolkodástól próbálunk-e megszabadulni

úgy, hogy elmenekülünk a leegyszerűsített Kelet interpretációjába, ráhagyva az Én-szubjektumot a béke és a csönd *self*-jére (ami a buddhista üresség)?” — „Rajtad áll, hogy eldöntsd, mint ahogy én is, visszatérve a kérdéshez, hangosan javasolnék neked néhány olyan választ, amit hallgatólagosan nem mersz kifejezni, pontosan azért, hogy elkerüld a döntő választást. Nevezd csak meg bátran: a felsőbbrendű embert, vagy másképpen az *Ereignis* misztériumát, vagy a haszontalan közösség bizonytalan szükségességét, vagy a teljesen Más furcsaságát, vagy lehet, hogy az utolsó embert, aki nem az utolsó.” — „Állj, csábító, fejezd be ezt a visszataszító előszámlálást, melyben, mint egy álomban, összekeveredik ami vonz és ami taszít, és egyik sem létezik a másik nélkül.” — „Csábító vagyok, evvel egyetértek, mint ahogy az minden vizsgáztató, és nekem megvan az az előnyöm veled szemben, hogy felfedem magam, és ráadásul csak azért kísértelek, hogy elfordítsalak a kísértéstől.” — „Aztán meg a terelőútból csinálsz kísértést.”

És így tovább. Itt befejezem ezt a túl könnyű párbeszédet, véget vetve a kérdés megvilágítására tett kísérletnek is, anélkül, hogy figyelmen kívül hagynám: hiába is próbálom elkerülni, mivel még nem tűnt el, és szükségességénél fogva továbbra is kényelmetlenséget okoz. „Ki jön tehát a szubjektum után?” Értem is meg nem is, így aztán engedtessek meg nekem, hogy kölcsön vegyem Claude Morali egyik könyvének címét és az idézetet, amelyből származik: „Mintha felhangzott volna az a kérdés, az a fojtott, de mégis boldog felhívás, a kertben játszó gyerekek kiáltása: 'Ma ki vagyok én' — 'Ki veszi át a helyemet?' És a végtelen, boldog válasz: *ō, ō, ō*.” Csak gyerekek tudnak kiszámoló versikét gyártani arról, ami megnyílik a lehetetlenség előtt, és csak gyerekek tudják ezt boldogan énekelni.

Hát legyünk mi is, még a bizonytalanság súlyosságában és aggodalmában is, időnként ilyen gyerekek.

Párizs
Szeged

Maurice Blanchot
Fordította: Farkas Anikó

Egy filozófiai fogalom

Egy filozófiai fogalom többféle funkciót tölt be a gondolkodás területein, melyeket pedig belső változók határoznak meg. Léteznek külső változók is (dolgok állapotai, történelmi pillanatok), melyek összetett kapcsolatban állnak a belső változókkal és a funkciókkal. Ez azt jelenti, hogy egy fogalom nem egyszerűen akkor hal ki, amikor akarjuk, hanem csak ha új területeken új funkciók érvénytelenítik. Ezért van az, hogy soha nem túl érdekes bírálni egy fogalmat: többre megyünk azzal, ha új funkciókat hozunk létre és felfedjük az új területeket, amelyek haszontalanná vagy alkalmatlanná teszik a fogalmat.

A szubjektum fogalma sem kivétel a fenti szabályok alól. Már régóta két funkciót tölt be. Először is egy univerzalizáló funkciót egy olyan területen, ahol az univerzalist már nem objektív lényegiségek fejezték ki, hanem noetikus vagy nyelvi aktusok. Így Hume képviseli a szubjektum-filozófia egyik legfőbb pillanatát, mivel olyan aktusokhoz folyamodik, amelyek túllépnek a rendelkezésre álló adatokon (Mi történik, ha azt mondom „mindig” vagy „szükséges”?). Az idevágó terület így aztán nem pontosan a tudás területe, inkább a „hité”, ami a tudás új alapja. Milyen feltételek mellett lehet egy hitet legitimnek tekinteni, amikor éppen többet mondok róla, mint ami a rendelkezésemre áll?

Másodszor, a szubjektum individuációs funkciót tölt be egy olyan területen, ahol az individuum nem lehet többé egy dolog vagy egy lélek, hanem inkább egy élő és érző személy, aki beszél és akihez beszélnek (Én-Te). Vajon a szubjektumnak ez a két aspektusa, az univerzális „én” és az individuális „ego” szükségszerűen kapcsolódik egymáshoz? Még ha így van is, nincs-e köztük konfliktus, és hogyan lehet ezt megoldani? Ezek a kérdések irányítják azt, amit a szubjektum filozófiájának neveztek el, már Hume-nál is, de Kantnál is, aki az „ént”, mint az idő determinációját megütközteti az időben determinálható „egoval”. Husserlnél is hasonló kérdések vetődnek fel a *Karteziánus meditációk* utolsó részében.

Tudunk-e új funkciókat és új változókat találni, melyek képesek változást hozni? A tudás területét az új tér-idő változóknak köszönhetően elárasztották a szingularizációs funkciók. A szingularitáson nem egyszerűen azt értjük, ami szemben áll az univerzálissal, hanem olyan elemet is, amelyet ki lehet terjeszteni egy másikig,

hogy kapcsolat jöjjön létre köztük: ez matematikai értelemben vett szingularitás. A tudás, sőt a hit is hajlanak arra, hogy olyan fogalmakkal helyettesítődnek, mint „elrendezés” és „stratégia”, amelyek a szingularitások kiáramlását és eloszlását jelzik. Ilyen, „kockavetéshez” hasonló kiáramlások egy szubjektum nélküli transzcendentális területet hoznak létre. A *sok* [*multiple*] főnévvé válik — Soka-ság [*Multiplicity*] — a filozófia pedig *a sokféleségek elmélete* lesz, ami nem utal semmiféle szubjektumra, mint előzetes egységre. Nem az igaz vagy a hamis válik fontossá, hanem a szinguláris és a szabályos, a figyelemre méltó és a szokványos. A szingularitás funkciója az univerzalitás helyébe lép (olyan új területen, ahol az univerzális használaton kívül van). Ezt lehet látni még a jogban is: az „eset” vagy a „jogtudomány” fogalmai mellőzik az univerzalist a szingularitások kiáramlásának és a meghosszabbítás funkcióinak javára. Egy jogtudományon alapuló jogfogalomnak semmi szüksége nincs a jogok „szubjektumára”. És fordítva, egy szubjektum nélküli filozófiának a jogtudományon alapuló jogfelfogása van.

Ennek megfelelően olyan fajta individuációk kínálkoznak, melyek nem voltak személyesek. Azon töprengünk, hogy mi adja egy esemény individualitását: *egy élet, egy évszak, egy szél, egy csata, öt óra...* „Ekceitásoknak” vagy „hekceitásoknak” hívhatjuk ezeket az individuációkat, melyek többé nem alkotnak személyeket vagy „egokat”. A kérdés így merül fel: Nem vagyunk-e mi is inkább ilyen ekceitások, mint „egok”? Az angol-amerikai filozófia és irodalom különösen érdekes ebből a szempontból, mert kitűnnek alkalmatlanságukkal arra, hogy olyan jelentést találjanak az (individuális egot kifejező) „én” szóra, ami kívül esik a grammatikai funkción. Az események meglehetősen összetett kérdéseket vetnek fel a kompozíciót és a dekompozíciót, a gyorsaságot és a lassúságot, a hosszúságot és a szélességet, a hatalmat és az érzelmet illetően. Minden perszonalizmussal ellentétben, legyen az pszichológiai vagy nyelvi, előnyben részesítik a harmadik személyt, vagy még inkább „az egyes szám negyedik személyt”, a nem-személyt vagy azt (*It*), amelyben jobban felismerjük magunkat és közösségünket, mint az én és a te közti üres érintkezésekben.

Röviden arról van szó, hogy véleményünk szerint a szubjektum fogalma sokat veszített érdekességéből a *pre-individuális szingularitások és a nem-személyes individuációk* javára. Ám nem elég, ha szembeállítjuk egymással a fogalmakat ahhoz, hogy meg tudjuk,

melyik a jobb; meg kell ütköztetnünk azokat a kérdésterületeket is, amelyekre választ adnak, hogy felfedjük, milyen erők által alakítják át magukat a problémákat és követelik meg új fogalmak alkotását. Semmi nem megy ki a használatból, amit a nagy filozófusok a szubjektumról írtak, de épp ezért, nekik köszönhetően vannak más megoldandó problémáink is, s ezek megmentenek bennünket a „visszafordulástól”, ami csak azt mutatná, hogy képtelenek vagyunk követni őket. Ebben a tekintetben a filozófia helyzete nem különbözik alapvetően a tudományétól vagy a művészetétől.

Párizs
Szedged

Gilles Deleuze
Fordította: Farkas Anikó

JEGYZETEK

¹ A szöveget Foucault angolul írta, és a *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (ed. H. L. Dreyfus & P. Rabinow, University of Chicago Press, 1984.) című könyv utószavának első része.

^{2/a} A fordítás Marshall Blonsky (ed.) *ON SIGNS* című kötetéből való. (The Johns Hopkins University Press, 1984.)

² A generatív elméletek a nyelv mondatainak szerkezeti leírását adják; ez az elmélet azonban nem abban az értelemben generálja a mondatokat, ahogyan a freudi elmélet heterogén szintről kiindulva létrehozza őket.

³ Ezzel a kérdéssel kapcsolatban lásd „Épistémologie de la linguistique”, in *Langage*, no. 24.

⁴ Ez a korlátozás (mely szerint a beszélő szubjektum tevékenysége a tudatos-ság rendszerszerűségére szorítkozik) azonban érvényes szemiotikai felismerést rejt magában, s ez jelentős hatást gyakorol az úgynevezett „humán tudományokra”. Az „ideológiákat” (mítoszok, rítusok, morális kódok, művészeti ágak, stb.) jelrendszerként vizsgálva a szemiotika felismerte, hogy bármely társadalmi gyakorlatot irányító *törvény*, vagy ha úgy tetszik *uralkodó kényszer* lényege abban áll, hogy jelöl, vagyis úgy artikulálódik, *mint* egy nyelv. Minden társadalmi gyakorlat egyfelől külső (gazdasági, politikai, stb.) meghatározó tényezők fókuszában áll, ugyanakkor egy sor jelölési szabály függvénye. Ez annak tulajdonítható, hogy a nyelvre meghatározott rend jellemző, hogy a nyelvben kettős artikuláció (jelölő/jelölt) működik, hogy ez a kettősség a referenssel önkényes viszonyban áll, és hogy minden társadalmi működésre a referens és a szimbolikus kettéválása, valamint a jelöltnak a vele együtt előforduló jelölt felé való elcsúszása jellemző.

Úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy a szemiotika felismerte egy általános társadalmi törvény létét, és hogy ez a törvény a nyelv szimbolikus dimenziója, valamint hogy minden társadalmi gyakorlat ennek a törvénynek a sajátos kifejeződése.

Azzal azonban, hogy a szemiotika a nyelvet modellként alkalmazva megkísérli e gyakorlatok elméletét adni, felismerésének érvényességét a gyakorlatoknak

arra a csoportjára korlátozza, amelyek nem tesznek egyebet, mint kiszolgálják a társadalom összetartó erejét, a társadalmi szerződés alapelvét.

Nem nehéz megérteni, miért a közösségi tudás megnyilvánulásának tekintett rokonsági rendszereket és mítoszokat felépítő szabályok vizsgálata lesz az elmélet erőssége. Azt sem nehéz belátni, hogy nem követheti csupán a nyelvi modellt vagy akár a rendszerszerűség alapelvét, ha olyan jelölő gyakorlatok megragadására is vállalkozik, amelyek, noha valóban szolgálják a társadalmi kommunikációt, éppen azok a területek, ahol mindez nem haszonelvű alkalmazás tárgya: a kitörés és az élvezet szférája — gondoljunk a „művészet”, a „ritus”, a mítoszok bizonyos aspektusaira, stb. sajátos voltára.

Raison d'être-je, ha egyáltalán van neki, feltétlenül az, hogy rámutat a minden jelölő gyakorlatban meglevő rendszerszerű kényszerre (erre a célra kölcsönvett eredeti „modelleket” használva), de mindenekelőtt az, hogy ezen túlmenően éppen azt ragadja meg a gyakorlaton belül, ami a rendszeren kívül esik, és magának a gyakorlatnak a sajátosságát jellemzi.

⁵ Úgy foglalhatnám össze az ezekkel az elméletekkel szembeni kritikámat, hogy kimondom, a szemiológia egy szakasza lezárult; az, amelyik Saussure-tól és Peirce-től a prágai iskoláig és a strukturalizmusig terjed, és lehetővé tette a minden jelölő társadalmi gyakorlatra jellemző társadalmi és/vagy szimbolikus kényszer rendszerszerű leírását. Ezt a szakaszt „ideológiai elfogultsággal” vádolni — akár fenomenológiai vagy még specifikusabban fonológiai és nyelvi szinten — anélkül, hogy felismernénk az immanens okság felfedésével és jellemzésével szerzett érdemeit, valamint figyelembe vennénk a minden társadalmi működésben jelentkező társadalmi-rendszerszerű kényszer jelenlétét, azt jelentené, hogy elutasítanánk a minden gyakorlathoz nélkülözhetetlen *tézist* (a szó husserli értelmében). Hasonló elutasítás figyelhető meg egyrészt az idealista filozófia részéről, azzal, hogy elhanyagolja a szimbolikusnak a történelmi szocializálóban betöltött szerepét, másrészt a különböző szociológiai dogmatizmusok részéről, amelyek háttérbe szorítják a szimbolikus és logikája sajátos jellegét abbéli igyekezetükben, hogy azokat „külső” meghatározó erővé redukálják.

Nézetem szerint a „rendszerek szemiológiája” és ennek fenomenológiai megalapozása csak olyan kritikának lehet tárgya, amely a beszélő szubjektum jelentésméleletéből indul ki. Köztudott, hogy a nyelvészet generatív grammatika névvel jelölt megújulása — annak bármilyen változata és módosulása — a nyelvet a *szubjektum* által végzett *cselekvésként* kezelő kartézianus felfogás rehabilitációján alapul. Ahogy az utóbbi évek bizonyos nyelvészeti irányzatai (Jakobsontól Kurodáig) rámutattak, közelebbről szemügyre véve a „beszélő szubjektum” egybeesik azzal a *transzcendentális egoval*, amely Husserl szerint minden predikatív szintézis alapját képezi, amennyiben „zárójelbe tesszük” a külső logikai vagy nyelvi tényezőket.

Az erre a szubjektumra erősen építő generatív grammatika nemcsak érvényes állításokat tesz a strukturalizmus által rendszerként leírt nyelvről — nevezetesen, hogy az az *ego* által végzett cselekvés, amely egy pillanatra megszakítja kapcsolót a külső tényezőkkel — amelyek lehetnek társadalmi, természeti vagy tudattalan tényezők —, de megteremti maga számára a lehetőséget, hogy elődeinél jobban leírja a tetikus cselekvés logikáját az állítások végtelen voltából kiindulva, amire minden nemzeti nyelv szabályok szigorú rendszerét alkalmazza. Ez a transzcen-

dentális szubjektum mégsem áll a szemiológiai megújulás fókuszpontjában, és ha a generatív grammatika nyelvfogalmára épít, akkor a szemiológia nem fog túllépni a jelölő *gyakorlatoknak* azok szemantikai aspektusaira való redukálásán, ami még mindig általánosan jellemzi.

A szubjektumot és a jelölést illetően számomra úgy tűnik, hogy a freudi forradalom a nyugati *épistémát* képes volt kimozdítani feltételezett központiságából. Noha e forradalom eredményeit nagyszerűen és meggyőzően kidolgozta Jacques Lacan Franciaországban vagy — meglehetősen eltérő módon — az angol antipszichiátriában R.D. Laing és David Cooper, az még semmiképp nem jutott elég messzire ahhoz, hogy a nyelv és a gyakorlatok szemiotikai koncepcióját befolyásolja. A jelentés elmélete válaszüthöz érkezett: az egyik lehetőség, hogy továbbra is megmarad a jelentésrendszerek formalizálására tett kísérletnek egyre kifinomultabb logikai-matematikai eszközök alkalmazásával, amelyek képessé teszik modellek megalkotására a *transzcendentális ego* cselekvéseként felfogott (már meglehetősen elavult) jelentésfelfogására alapozva, ahol a *transzcendentális egot* leválasztjuk testéről, tudattalanjáról és történetéről. A másik lehetőség pedig, hogy hozzáidomul a beszélő szubjektumot megosztott szubjektumként (tudatos/tudattalan) kezelő elmélethez, és e kettéválás két oldalára jellemző működés típusainak meghatározása felé halad tovább, ezáltal kiteve azokat a rendszerszerűség logikáján kívül eső erőknél, vagyis egyrészt biopszichológiai folyamatoknak (amelyek maguk is elkerülhetetlenül jelölő folyamatok részei, amiket Freud „késztetéseknek” nevezett), másrészt társadalmi kényszereknek (családszerkezetek, termelési módok, stb.).

⁶ Ha elfogadjuk, hogy szubjektum egységét a szubjektumnak a jelentés feletti tudatos uralma hozza létre és ez a garanciája is egyben, akkor kénytelenek vagyunk azt állítani, hogy a jelölő tapasztalások különféle típusai feltételezik ennek az uralomnak a viszonylagosságát, melynek végpontja a nulla állapot, ahol elszabadul a tudattalan logikája még a késztetésektől (ösztöntörekvektől) és az érzelmektől is függetlenül. Tudás és álom, uralom és pszichózis a legjellemzőbb képei a szubjektivitás két pólusának, amelyeket ugyanakkor, egymást távolról sem kizárva, kölcsönösen megfordítható oldalaknak is felfoghatjuk (például: a tudás pszichózisa és az uralom álma).

⁷ Lásd például Mallarmé: *Un Coup de Dés*

⁸ Ezek a nyelv grammatikai szabályaitól való különböző eltérések: olyan artikulációs hatások, amelyek a fonémarendszert visszafelé mozdítják saját artikulációs, fonetikus alapja irányába és következképpen a hangképzés késztetéstől vezérelt alapjai felé; a lexéma túlmeghatározottsága a jelentések által, melyeket az szokásos használatában nem tartalmaz, de más szövegekben való előfordulásuk eredményeként hozzáőnek; szintaktikai szabálytalanságok, olyanok mint kihagyások, fel nem fedhető törlések, bizonytalan beágyazások, stb.; bármely kimonadás lokúciós aktusban funkcionáló cselekvői közti viszony helyettesítése (lásd pl. J.L. Austin és John Searle munkáit) fantáziára épülő viszonyrendszerrel; és így tovább.

Ezeket a változatokat részben leírhatjuk az ún. *elsődleges* folyamatok által (áthelyezés, sűrítés — vagy metonímia, metafora), melyek átlósak azokra a logikai-szimbolikus folyamatokra, amelyek a predikatív szintézisben működnek a nyelvi rendszer kialakítása érdekében. A Freudot követő strukturalisták már felfe-

dezték ezeket a nyelvi szintézis „alacsonyabb” fonológiai szintjén. Ezek mellett számolnunk kell az ismétlés kényszerével, valamint a topológiákra jellemző „műveletekkel”, melyek képesek *funkciókat* alkotni a jelölő kód és a beszélő szubjektum feltagolt teste (valamint annak családi és szociális partnerei) között. Minden funkció, ami feltételez valamiféle *batárvonalat* (ez esetben a megnevezés aktusa és az azt elindító logikai-nyelvi szintézis által alkotott rést) és e határ áthágását (új jelölő láncolatok váratlan megjelenését), releváns a jelölő *gyakorlat* bármilyen megközelítésében, ahol a gyakorlatot úgy értelmezzük, mint a szimbolikus törvény és e törvény megújítása céljából történő áthágásának elfogadását.

Az áthágás pillanata a gyakorlat döntő pillanata: akkor beszélhetünk gyakorlatról, ha sor kerül a rendszerszerűség vagyis a *transzcendentális ego* számára adott tulajdonképpeni egység áthágására. A gyakorlat szubjektuma nem lehet a transzcendentális szubjektum, ami nélkülözi a logikai egység elcsúszását, kettéválását, amit a nyelv idéz elő kiválasztva a jelölő testen belül a szimbolikus rendet a libidó tevékenységei közül (mely utóbbi a *szemiotikai diszpozíció*n keresztül nyilvánul meg). A szemiotikai diszpozíció azonosítása valójában a beszélő szubjektumon belüli elcsúszás azonosítása, vagyis azé a képessége, amellyel a szubjektum az őt elkerülhetetlenül foglyul ejtő rendet megújítja; és ez a képesség a szubjektum képessége az élvezetre.

⁹ Megfigyelhetjük, hogy ez a két terminus ma látszólagos misztikus értékekkel bír, a szemiotológiai és analitikus racionalitáson kívül. Még azt a kérdést is feltehetjük, hogy a modernitás vajon nem fosztotta-e meg trónjától a uralkodó testét, vagy nem ölte-e már meg ezt a testet azzal a céllal, hogy helyébe állítsa a társadalmi test, a társadalmi és a test még kikezdehetlenebb hatalmát — amely átfogó, homályos és elemezhetetlen. Ez nem jelenti e két terület szakralizálását vagy elkerülését (még ha oda is vezet). Ha azonban feltételezzük a test *heterogenitását* (vö. e fogalom használatát a *La Révolution du langage poétique*, Paris: Seuil, 1973 című könyvben) az értelemmel összefüggésben, akkor egyrészt számos testi manifestációt jelölőnek, azaz az értelem és a kommunikáció hűbéreseinek kell tartanunk, másrészt az értelemmel *szembe* kell állítanunk az *ismeretlen* zónáját, ami biztosíték lehetne az értelmezői félrebeszélés [*interpretative delirium*] ellen, ugyanakkor az emberi viselkedés vizsgálatával fenntarthatná a szimbolikus alatti etológiai, biológiai vagy ösztönös — modalitást, amely inkább az *automaton*, mint az *adaptáció* logikája szerint működne. Vajon a szemiotikai test, amiről pácienseim pregenitális, narcisztikus regresszióban hallok — vagy akár efféle költői megnyilatkozásokban — nem egyszerű találkozása-e ennek az állati automata-testnek a szimbolikus testtel, ami csupán a másik teste? Végül, ha *perverzió*nak nevezzük az automata-test és a másik teste közti közbülső állapotot, akkor kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a modern ember — a transzcendentális vagy akár morális autoritástól megfosztott vágy tapasztalataiban és politikai tapasztalataiban — mélyebbre süllyed a perverzióba, mint valaha.

¹⁰ A fordítás Slavoj Žižek *The Sublime Object of Ideology* (London: Verso, 1989) című könyvének részletei alapján készült. (A ford.)

¹¹ Foucault, Michel (1984), *Power/Knowledge*, Brighton.

¹² Althusser, Louis (1965), *Pour Marx*, Paris. A könyv egy részlete megjelent magyarul a *Marx — Az Elmélet Forradalma* című válogatásban (Budapest: Koszuth, 1968). (A ford.)

¹³ Pêcheux, Michel (1975), *Les Vérités de la Palice*, Paris.

¹⁴ Marcuse, Herbert (1955), *Eros and Civilisation*, Boston MA.

¹⁵ Laclau, Ernesto és Mouffe, Chantal (1985), *Hegemony and Socialist Strategy*, London.

¹⁶ Eysenck, Hans-Jürgen (1966), *Sense and Nonsense in Psychology*, Harmondsworth.

¹⁷ Freud, Sigmund (1993), *Álomfejtés*, ford. Hollós István, Budapest, Helikon, 353. (A ford.)

¹⁸ Marx, Karl (1978), *A Tőke I.*, ford. Rudas László és Nagy Tamás, Budapest, Kossuth, 77–8. (A ford.)

¹⁹ Marx, 1978, 75. (A ford.)

²⁰ Sohn-Rethel, Alfred (1978), *Intellectual and Manual Labor*, London, 31.

²¹ Sohn-Rethel, 1978, 33.

²² Sohn-Rethel, 1978, 59.

²³ Sohn-Rethel, 1978, 59.

²⁴ Sohn-Rethel, 1978, 42.

²⁵ Sohn-Rethel, 1978, 26–27.

²⁶ Lacan, Jacques (1975), 'R.S.I.', *Ornicar?* 4, Paris.

²⁷ Marx, 1978, 75. (A ford.)

²⁸ Marx, 1978, 57. (A ford.)

²⁹ Marx, 1978, 62. (A ford.)

³⁰ Marx, 1978, 79–80. (A ford.)

³¹ Kafka, Franz (1968), *A Per*, ford. Szabó Ede, Budapest: Európa, 283. (A ford.)

Claude Horstmann munkája

Néhány szó a Bölcsелеmgyárról*

1986 őszén egy Schwäbisch Hall-i könyvesboltban fogdoztam, taperoltam, stíroltem a jobbnál jobb könyveket. Egy Hermann Lang nevű szerző monográfiájának (*Die Sprache und das Unbewusste. Jacques Lacans Grundlegung der Psychoanalyse*, stw 626, Frankfurt/Main, 1986) hátlapján a következő idézet állt: „Das Unbewusste ist die Rede des Anderen.” (A tudattalan a másik beszéde.) Így ismerkedtem meg Lacannal, ezzel a nagyon izgalmas figurával, de ez egy másik történet. Eszembe jutott, hogy ez a mondat nekem miért nem jutott még eszembe, amikor a benne szereplő három főnév ugyancsak gyakran előfordul az agyamban. Ekkor született meg bennem az Aphorism Factory ötlete, persze még egy manufaktúrális változatban — nyilván a szívemnek oly kedves *A gyenge és keserű szerelemről szóló kiáltvány* sugására, de akkor még nem is tudtam, mennyire Lacan szellemében —: hogy ki kéne próbálni egy olyan játékot, hogy jónéhány ilyen kulcsszót össze kéne írni külön cetlikre, és egy kalapból, találomra kihúzni őket a fenti mondat grammatikai struktúrájára. 1990-ben, amikor hozzájutottam első kompjúteremhez, pótcselekvéseim egyik fő színtere ide tevődött át. Kézenfekvő volt, hogy elkészítsem a fenti játékot modelláló programot. Először az angol változat készült el, de az túl egyszerű volt. *X is y of z*. Magyarul viszont ragozni kell. Másképp, ha magánhangzóra végződik a szó, másképp, ha mássalhangzóra. Tekintettel kell lenni a hangrendi illeszkedésre és a számos — tipizálható és nem tipizálható — kivételekre. Egy gép nagyon okos tud lenni, de min-

* A Pompeji 1993/3–4. számának 231. oldaláról *A gnóma-gyártó szoftver* című „ajándék” elől sajnálatos módon kimaradt a szerző bevezető szövege. A hiányt a szerző és az olvasók elnézését kérve a szerkesztők most pótolják.

dent az alapoktól kezdve kell neki magyarázni. Persze az igazán bonyolult dolgokba nem is érdemes belekezdeni. (Született ősdiletánsként eszem ágában sincs belekötyni a profik dolgába, ám megjegyzendő, hogy általában „az institutionális farok csóválja a tudományos kutyát” (Rorty), s eképpen nagy valószínűséggel a chomskyánus projectet is, mert a remény, hogy sikerülhet jó fordítógépet csinálni, aligha.) A gép egészséges, technokrata lelkülete egy ponton túl nem hagyja magát a kifinomultság beteg kultúrájának. Olykor egyszerűen csak buta, mint a bikacsök, olykor viszont megnyilatkozik a formállogikai barbárság transzgresszív ereje. Rudolph Carnap például egyszer azt mondta: „Caesar egy prímszám.” Tzara sem remélhetett ennél dadább mondatot.

Tapasztalataimat az

Aphorism Factory™

The Source Of Wisdom

Invented and programmed by

© Farkas Zsolt, 1993

Minden jog fenntartva

programmal kapcsolatban röviden a következőkben összegezném.

A maximagenerátor legtöbb mondata (1) *marhaság*. Ezen belül két kategóriát különíthetünk el. Vannak olyan szentenciák, (a) amelyek nyíltan és teljességgel érthetetlenek. Rövid távon ez sem utolsó dolog. Vannak azután olyanok, (b) amelyek „intenziója” (Carnap) kitűnően, clear-cut megadható, ám egyszersmind ugyanígy falszifikálható. Például: „A hermeneutika a gyengeség megértése.” „Az agresszió a férfi békéje.” „A dialógus az egzisztencia szenvedése.” Ezenkívül rengeteg (2) *közhelyet* vonultat fel a program. Így például: „A valóság a felvilágosodás előitélete.” Vagy: „Az esszencializmus az univerzalizmus szerelme.” Vagy: „A boldogság a hazugság szerelme.” (Itt hívnám fel a figyelmet a genitívusz két lehetséges értelmére.) És vannak mondatok, amelyeket leginkább a (3) *provokáció* kategóriájával írhatnánk le. Más megközelítésben úgy is fogalmazhatnánk, hogy ez a mondattípus tartalmazza a nagy gondolkodók lehetséges és egyúttal téves állításait. Vegyük például azt a gondolatot, amelyet mindenképpen Heidegger nevéhez fűzhetünk, de amelynek megfogalmazásában a nagy filozófus az Aphorism Factory hiányában nem juthatott el: „Az igazság az analízis

szubjektuma.” (Habermas: „Ahogyan Heidegger rektorságának szégyenfoltját és az azt követő vitákat rákenni a »tudomány lényegileg metafizikai állapotára«, éppúgy választja le minden tettét és kijelentését magáról mint empirikus személyről, és a Sorsnak tulajdonítja őket, melyért nem vállalhatunk felelősséget. Saját elméleti fejlődését is ugyanezen nézőpontból látta; az ún. *Kebre* nem problémák megoldására irányuló gondolati erőfeszítések következményeként, vizsgálódás eredményeként, hanem mindig a metafizika anonim, maga a Lét által színre vitt meghaladásának objektív eseményeként értelmezendő... A [nemzetiszocialista] mozgalom nem-igazságát, amelytől hagyta magát rászedni, nem valamiféle egzisztenciális bűnbeesettség fogalmaival interpretálja, amelyért valaki szubjektíve felelős, hanem mint az igazság objektív visszahúzódását.”) De nézzünk más példát: „A tudomány az ostobaság reménye.” Ez jellegzetesen a „misztagógok” stílusa, előkelő (Kant) és apokaliptikus (Derrida), Hamvas Béla írhatta volna *A láthatatlan történetben*. „A béke a dialógus terrora” — így szólhatna *A posztmodern kondíció* egy mondata, retorikailag remekül összefoglalva a rettenthetetlen paralog inventornak a konszenzus veszélyei ellen intézett filippikáit. „A mosoly a szenvedés csalása” mondaton nem nehéz felismernünk az örökkön féjdalmaskodó Alfred de Musset stílusát. Aztán a fiatal Lukács felszínes paradoxonokban tetszelgő álradikális eszmefantizmusának egy jellegzetes megnyilatkozását ismerhetjük fel a következő mondatban: „A megértés a művészet végzete.” Foucault idézhette volna előszeretettel a szóban forgó bölcselem-szoftver következő mondatát: „A tudás a hatalom doxája.” Vagy Simone Weil írhatta volna: „A cinizmus a gyávaság gonoszsága.” Vagy Nietzsche írhatta volna: „A jószág a nyomorúság élvezete.” (De Foucault csak azt írta: „Az individuum a hatalom terméke.” Weil pedig azt: „Az idő [annak az] Isten[nek a] várakozása, mely a szeretetünket koldulja.” Nietzsche pedig: „Jó és rossz: Isten előítélete.” Megállapíthatjuk tehát, hogy nemcsak hogy nem minden mondat jó, amit az Aphorism Factory hoz létre, de nem is minden jó mondatot az Aphorism Factory hoz létre.) De menjünk tovább. Egy másik kategória lehetne a (4) *történetileg kezelhető* kijelentéseké. Például: „A kultúra a természet botránya.” Ez természetesen Freud nevéhez köthető, a *Rossz közérzet a kultúrában* erősen fogalmazott téziseként. Aztán: „A reflexió a transzcendencia csendje.” (Vagy más megfogalmazásban: „A reflexió az anyag dialektikája.”) Így hangozhatnék

Levinasnak a hegeli vagy éppen egy baloldali (neo)hegeliánus típusú reflexiós filozófiáról adott kritikájának egy aforisztikus megfogalmazása. „A másik Isten nyelve.” Ezt Buber mondhatta volna, összefoglalóan értelmezni próbálván az *Én és Te* intencióit. Lyotard nevéhez köthetnénk azt a definíciót, mely szerint „A terror a paradoxon halála.” Vagy vegyük ezt a szép mondatot: „A férfi az önzés szomorúsága.” (Például Godard.) Végül az ötödik kategóriába olyan mondatokat sorolnék, amelyek tudásom mosolyogtatóan véges volta és a tudható félelmetes végtelenje közötti irtatlan távolság sötétjében botorkálnak. Vagyis nem tudnám ezeket egyértelműen valamely kultúrtörténeti dokumentum kontextusába ágyazni, ezért egyszerűen (5) *deep insight*-oknak nevezném őket, kihangsúlyozva és komolyan véve a közhelyet, hogy komolyan meg sem fordulhat a fejemben, hogy bármiféle „eredetiséget” tulajdonítsak nekik. E *genus differentia* specificája egy karteziánus modellben kétségkívül igen önkényes, ám egzisztenciálfilozófiai megközelítésben lényegi szempont. E kategória példajaképpen vegyük a következő meglátást: „A megértés a megbocsátás pozitívizmusa.” Összetéveszhetetlenül dosztojevszkiji problematika. Regényei „polifóniájának” (Bahtyin) hitelessége és művészi ereje, és ugyanakkor — ha szabad ilyet mondani — elméleti-gyakorlati gyengesége is, ebben áll. De a mondat legfontosabb vonatkozási pontja talán a Megváltónak a keresztfán mondott mondata: „Bocsássatok meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.” (Kiemelés nem az eredetiben.) Ha így állnak a dolgok, nincs Pokol, hacsak a totális ignorancia, a tökéletes meg-nem-értés (ha létezik ilyen) maga nem az. („A Pokol a megértés hiánya” — mondja egyhelyütt az Aphorism Factory.) S ha így állnak a dolgok, hogyan érthetnék meg azt, amit Pilinszky *Nincs több* című verse revelál. (Akkor már inkább: a megértés a hiány pokla.) Vagy vegyünk egy másik mondatot: „A boldogság a vágy undora.” Vagyis a lacani „reális”, a „szimbolikus”-tól érinthetetlen trauma leválasztásának kísérlete, ami persze tökéletesen ellenkezik éppen a lacani „vágy” definitív mozzanataival. Wittgenstein viszont azt mondta a halálos ágyán: „Mondja meg nekik, hogy boldog életem volt.”

De ízelítőül legyen elég ennyi. Már készül a Aphorism Factory 2.0-ás változata, amely lehetővé teszi a szótárnak valamint a mondat grammatikai struktúrájának a felhasználó általi kiválasztását, mégpedig opciók széleskörű választékából. (Például remek lehető-

ségek vannak az „Az x is csak y .” vagy „Az x sohasem lesz y .” struktúrákban, de egyéb mondatrész-típusok is felvonulnak: „Az x olyan, mint az y : a és b .” — ahol a és b jelzők. Kitűnő jelzők vannak a magyar nyelvben. Vagy: „Az x i az y -t.” — ahol i jelen idejű, egyes szám harmadik személyű, tárgyas ragozású ige: tönkreteszi, megerőszkolja, dekonstruálja, körberöhögi stb.)

Budapest

Farkas Zsolt

A szerkesztők elnézést kérnek Berta Pétertől, akinek a Pompeji 1993/3–4. számának tartalomjegyzékében és hátlapján helytelenül közölték a nevét. A jelzett szám 156–159. oldalain az általa közölt szövegben ejtett hibákért szintén elnézést kérnek a szerkesztők.

A Pompeji kapható:

Budapesten

- Írók Boltja
Andrássy u. 45.
- Magszter Könyvesbolt
Városház u. 1.
- Pont Könyvesbolt
Mérleg u. 6.
- Katalizátor Könyves Kávézó
Mikszáth K. tér 2
- Stúdium Könyvesbolt
Váci u. 22.
- Gondolat Könyvesbolt
Váci u. 10.

Szegeden

- Móra Ferenc Könyvesbolt
Kárász u. 6.
- Szent Gellért Könyvesbolt
Kelemen u. 2.
- Tolkien Könyvesház
Kossuth Lajos sgt. 1.
- Katedrális BT. Könyvesbolt
Dugonics tér 11.
- Sík Sándor Könyvesbolt
Dóm tér

Debrecenben

Pécsen

- KLTE, Aula
- Szöveg Bt. Könyvesboltja

Előfizethető a szerkesztőség címén!

A POMPEJI barátai 1992 őszén alapítványt hoztak létre. A POMPEJI Alapítvány célja a lap kiadása, és a szerkesztői törekvésekkel rokon kulturális és művészeti tevékenységek támogatása. A lap szerkesztői kérik mindazokat akik rokonszenveznek a lap szellemiségével, hogy anyagi lehetőségeikhez mérten támogassák a Pompeji Alapítvány működését. Az Alapítvány nyitott, bárki támogathatja anyagilag, a támogatás összege az adóalapból levonható.

A támogatás a Dunabank Rt. szegedi fiókjának
289-98950-0608-as számú számlájára fizethető be.

Csipesszel a lángot

Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról

Abody Rita, Ágoston Zoltán, Ambrus Judit, Babarczy Eszter, Beck András, Csanda Gábor, Farkas Zsolt, Gál Ferenc, Garaczi László, Hárs Endre, Horkay Hörcher Ferenc, Jó Fülöp, Károlyi Csaba, Keresztury Tibor, Kőrösi Zoltán, Kun Árpád, Márton László, Medve A. Zoltán, Mészáros Sándor, Mikola Gyöngyi, Piszár Ágnes, Rácz Christine, Szilágyi Márton, Szilasi László, Szirák Péter, Takáts József, Vörös István, Weér Ivó, Wirth Imre tanulmányai

Babics Imre, Balázs Attila, Bíró Péter, Borbély Szilárd, Csejdy András, Darvasi László, Farnbauer Gábor, Garaczi László, Háy János, Hazai Attila, Imre Flóra, Kemény István, Kovács András Ferenc, Kukorelly Endre, Kun Árpád, Láng Zsolt, Márton László, Méhes Károly, Mezei Balázs, Németh Gábor, Parti Nagy Lajos, Podmaniczky Szilárd, Solymosi Bálint, Szijj Ferenc, Tóth Krisztina, Visky András műveiről

Szerkesztette Károlyi Csaba. Kiadja a *Nappali ház*. Ára 290 Ft. Kapható a jobb könyvesboltokban, illetve megrendelhető a szerkesztőség címén.

Nappali ház – művészeti és irodalmi szemle. Szerkesztik: Babarczy Eszter, Hübner Teodóra, Károlyi Csaba, Orsós László Jakab, Szijj Ferenc. Megjelenik negyedévente. A szerkesztőség levélcíme: 1399 Budapest, pf. 701/330. Előfizethető a fenti címen, belsőldi postautalványon. Előfizetési díj 4 számra: 600 Ft.

A
MAGYAR NARANC
KEDVENC SZEGEDI LAPJA

GONDOLAT-JEL

JACQUES DERRIDA

GILLES DELEUZE

SVETISLAV JOVANOV

HERBERT BLAU

SEBEŐ TALÁN

„AZ ÍGÉRETES POSZTMODERNIA”

LEGÚJABB SZÁMA
MÁR GÖPHERÉN IS ELÉRHETŐ
A JÁTÉ SZERVERÉN
sol.cc.jate.u-szeged.hu, port 70
e-mail: H9005gon@huella.bitnet

MAGYAR

Napló

3 évi 33 Ft

MEGJELENIK KÉTHETENKENT

AZ IRODALMI UJSÁG

ÜRGÉK AZ ÜRGÉKNEK

Napló, vers, esszé, próza, kritika,
honi és európai tudósítások,
beszélgetések a kultúráról
és egyéb hiábavalóságok

A Műhely 1994/1. számából:

- Beszélgetés Emmanuel Lévinasszal
- Ács József, Csekő Csilla, Gülch Csaba, Horváth Elemér, Timár György, Tolnai Ottó, Vasadi Péter versei; Méhes Károly prózája
- Mohás Livia-Tompa Mária: A férfiak félelméről
- Chazár keresztély lélektangramja - Közreadja Tillmann J. A. későújkorkutató
- Balogh Vilmos Szilárd: Bibliai teremtéstörténet és fizikai kozmológia
- Söveges Dávid: A bíboros és a néző Isten (Nicolaus Cusanusról)
- Nicolaus Cusanus: Az Isten nézéséről (De Visione Dei)
- Max Horkheimer: Az ész fogalmáról
- Weiss János: A Társadalomkutatási Intézet hazatelepülése
- Szombathy Bálint: Néhány mondat a grafitról (II. győri Nemzetközi Grafikai Biennálé)

Ádám József, Ádám Péter, Ághy Attila, Agrippa von Nettesheim, Albert Sándor (általános idegennyelvi lektor), Arnaut Daniel, Babette E. Babich, Bacsó Béla, Bagi Ibolya, Bajesi Cecília, Baka István, Balog Iván, Balog József, Bárdos László, Roland Barthes, Bartók István, Svetislav Basara, Belányi György, **Benda Balázs**, Carl Michael Bellman, Beney Zsuzsa, Nyikolaj Bergyajev, Berta Péter, Bertók László, Bézi László, Bibó István, Maurice Blanchot, Hans Blumenberg, Bocsor Péter, Bombitz Attila, Bonaventure Des Périers, Egon Bondy, Bozsik Péter, Gernot Böhme, Martin Buber, Bundula István, Michel Butor, Josif Brodskij, Csokonai Vitéz Mihály, Cukor György, E. R. Curtius, Marina Cvetajeva, Czabarka Zsuzsa, Czilczer Olga, Cs. Gyimesi Éva, Csatlós János, Csejtei Dezső, Csuhai István, Dalos Margit, Dárdai Zsuzsa, Darvasi László, Deák Botond, Dékány András, Gilles Deleuze, Jacques Derrida, Michael Donhauser, Umberto Eco, Egyed Péter, Ember Lili, Eperjesi Ágnes, Erdély Dániel, Erdély Miklós, Esterházy Péter, Farkas Anikó, Farkas Zsolt, Fekete László, Fenyvesi Anna, Marsilio Ficino, Ficsku Pál, Michel Foucault, Fux Lehel, Garaczi László, Gausz András, Géczi János, Gergely Ágnes, Bogdan Ghiu, Gyenge Zoltán, Gyimesi Tímea, Győrei Zsolt, György Deák György, Haász Ágnes, Hász Róbert, Hajnóczi Gábor, Hárs Endre, Hárs György Péter, Rudolf Hervé, Hévízi Ottó, Karl Hoche, Hódosy Annamária, Horváth Elemér, Horváth Károly, Imregh Mónika, Jandó Péter, Jankovits László, Jónás Csaba, Juhász Anikó, Katona Tünde, Kemény István, Hugh Kenner, Kiss Attila, Ivan Klima, Kokas Károly, Kolozsi László, Mirko Kovač, Kovács András Ferenc, Kovács Sándor, Kötél Emőke, Kőrösi Zoltán, Julia Kristeva, Kukorelly Endre, Kutor Tünde, Milan Kundera, Kurdi Fehér János, Kurdi Imre, Laczkó Sándor, Ladik Katalin, Láng Zsolt, Lászlóffy Aladár, Lászlóffy Csaba, Latzkovits Miklós, Lázár István, Michel Lazarin, Lengyel András, Lengyel Zoltán, C. S. Lewis, Jean-Francois Lyotard, Losoncz Alpár, Valentin Lustig, Makfalvi Ildikó, Oszip Mandelstam, Máté Gyula, Marnó János, Méhes Károly, Meszlényi Attila, Mikola Gyöngyi, Zarkó Miletovits, Molnár Andrea, Műjdricza Péter, Vladimir Nabokov, Nádas Péter, Nagy András, Nagy Attila Kristóf, Nagy Éva, Németh Gábor, Nyáry Krisztián, Odorics Ferenc, Ötvös Péter, Omaszta Gyula, Pál József, Pálfi Norbert, Panek Sándor, Paulik Antal, Pató Attila, Justin Panta, Peer Krisztián, Podmaniczky Szilárd, Poós Zoltán, Pozsvai Gyöngyi, Rajski Imre, Rakovszky Zsuzsa, Rapai Ágnes, Rastko Mocnik, Rentz Mátyás, Rainer Maria Rilke, Guiraut Riquier, Jacques Roubaud, Sáfrány Ákos, S. Balla László, Simon Balázs, Solymosi Bálint, Stoll Bála, Botho Strauss, Patrick Süskind, Szabari Antónia, Szajbély Mihály, Szántó F. István, Szegi Amondó Zoltán, Szénási Miklós, Szenes Zsuzsa, Szigeti Csaba, Szijj Ferenc, Szijj Kamilla, Szilasi László, Szőke Katalin, Szőnyi György Endre, Takáts József, Tandori Dezső, Tatár Sándor, Tenke István, Térey János, Tom Tit, Tolnai Ottó, Tompa Gábor, Tóth Sándor, Dubravka Ugrešić, Újfalusi Németh Jenő, Utasi Anikó, Utasi Csilla, Vajda Mihály, Vasadi Péter, Judita Vaiciunaitė, Vecsernyés Imre, América Vicuna, Visky András, Vörös István, Branka Vukovic, Paul York von Wartenburg, Ludwig Wittgenstein, Robert Wrigley, Zalán Tibor, Zelei Miklós, Slavoj Žižek, Andrea Zlatař, Louis Zukofsky, Zsávolya Zoltán, Zsélyi Ferenc